

JU ZAVOD ZA ZAŠTITU I KORIŠTENJE KULTURNO-HISTORIJSKOG I
PRIRODNOG NASLIJEĐA TUZLANSKOG KANTONA

UDK/UDC 930.85

DOI: <https://doi.org/10.55258/issn.2232-7665.16>

ISSN PRINT 1986-6895

ISSN ONLINE 2232-7665

BAŠTINA

SJEVEROISTOČNE BOSNE

BROJ 16

BAŠTINA SJEVEROISTOČNE BOSNE/ THE HERITAGE OF NORTHEAST BOSNIA
GOD. XVI (2024), BR. 16, 1-413, TUZLA 2025.

**BAŠTINA SJEVEROISTOČNE BOSNE
BROJ 16**

ČASOPIS ZA BAŠTINU, KULTURNO-
HISTORIJSKO I PRIRODNO NASLIJEĐE

Izdavač:

JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-
historijskog i prirodnog naslijeđa
Tuzlanskog kantona

Za izdavača:

Mensur Smajlović, prof.

Redakcija:

prof. dr. Sead Selimović, prof. dr. Izet Šabotić,
prof. dr. Edin Mutapčić, prof. dr. Ivan Balta,
prof. dr. Snežana Božanić, prof. dr. Amira
Turbić Hadžagić, prof. dr. Elvira H. Jurida, prof.
dr. Avdul Adrović, prof. dr. Nusret Mujagić,
dr. sc. Kim Burton, dr. sc. Semir Hadžimusić,
mr. sc. Rusmir Djedović, mr. Daniela Herman,
doktorant, mr. sc. Kemal Nurkić, doktorant,
mr. sc. Ismail Hodžić, doktorant., Merima
Hajdarbegović, MA (sekretar)

Glavni i odgovorni urednik:

dr. sc. Semir Hadžimusić

Tehnički urednik:

Amra Vehabović, prof.

Prijevod na engleski jezik:

Faruk Hodžić, prof.

Štampa:

PRINTAS d.o.o. Srebrenik

Tiraž: 100

Tuzla, 2025.

**THE HERITAGE OF NORTHEAST
BOSNIA, NUMBER 16**

CULTURAL, HISTORICAL AND NATURAL
HERITAGE MAGAZINE

Publisher:

Public Institute for the Protection and Use of
the Cultural, Historical and Natural Heritage
the Tuzla Canton

For publisher:

Mensur Smajlović, prof.

Editorial board:

prof. dr. Sead Selimović, prof. dr. Izet Šabotić,
prof. dr. Edin Mutapčić, prof. dr. Ivan Balta,
prof. dr. Snežana Božanić, prof. dr. Amira
Turbić Hadžagić, prof. dr. Elvira H. Jurida, prof.
dr. Avdul Adrović, prof. dr. Nusret Mujagić, dr.
sc. Kim Burton, dr. sc. Semir Hadžimusić, mr.
sc. Rusmir Djedović, mr. Daniela Herman, PhD
Candidate, mr. sc. Kemal Nurkić, PhD Candidate,
mr. sc. Ismail Hodžić, PhD Candidate., Merima
Hajdarbegović, MA (secretary)

Editor-in-Chief:

dr. sc. Semir Hadžimusić

Technical editor:

Amra Vehabović, prof.

English Translation:

Faruk Hodžić, prof.

Printed by:

PRINTAS d.o.o. Srebrenik

Circulation: 100

Tuzla, 2025.

Časopis izlazi jednom godišnje.
Svi rukopisi se šalju na e-mail adresu
info@bastina.ba

Stavovi izneseni u radovima objavljenim u ovom
časopisu nisu istovremeno i stavovi Redakcije,
nego isključivo autora.

The magazine is published once a year.
All manuscripts are sent to the e-mail address
info@bastina.ba

The views expressed in the papers published in this
magazine are not the same as those of the Editorial
Board, but exclusively by the author.

SADRŽAJ / CONTENTS

HISTORIJA / HISTORY

Enver Imamović Bosna i Inkvizicija	9
Bosnia and the Inquisition	
 Damir Bošnjaković Odnos podrinjskog vlasteoskog roda Dinjičića i usorske vlastele Zlatonosovića u svjetlu jednog historijskog izvora	43
The relationship between the Dinjicic rulers of Podrinje and the Zlatonosovic rulers of Usora in the light of a historical source	
 Ahmed Hadžić, Izet Hadžić Naselje Gornje Petrovice (Međaš) kroz historiju – od prvih izvora do Drugog svjetskog rata	61
The settlement of Gornje Petrovice (Medjaš) through history – from the first sources to the World War II	
 Semir Hadžimusić, Kemal Nurkić Naselje Dobošnica u drugoj polovini 19. stoljeća	79
The settlement of Dobosnica in the second half of the 19th century	
 Mehmed Hodžić Iz historije džamije i džemata Živaljevići kod Rogatice	121
From the history of the mosque and the jamaat in Zivaljevici near Rogatica	
 Sead Selimović Ubistva i progoni civilnog stanovništva općine Rudo u periodu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (1992-1995)	167
Killings and persecutions of the civilian population of the municipality of Rudo during the period of aggression on the Republic of Bosnia and Herzegovina (1992-1995)	

NASLIJEĐE – BAŠTINA / HERITAGE

Edin Hadžimustafić

- Diferencijacija stećaka po oblicima na području
Tuzlanskog kantona** 187
Differentiation of Bosnian medieval tombstones („stecak“)
by shape in the Tuzla Canton area

Samir Halilović

- Nekropole i stećci na području općine Sapna** 213
Necropolis and stecak in the area of the Sapna municipality

Ago Mujkanović

- Stećci kladanjskog kotara 1889. godine prema izvještaju
žandarskog vodnika Ilije Dusparovića** 247
Stecaks of the Kladanj District in 1889 according to the report
of the police officer Ilija Dusparovic

Nihad Klinčević

- Stari nišani kao autentičan oblik sepulkralne umjetnosti u
Bosni i Hercegovini** 255
Old tombstones as an authentic form of sepulcral art in
Bosnia and Herzegovina

Idriz Muharemović

- Vjerski život u naselju Suha od osmanskog perioda do druge
polovine 20. stoljeća** 285
Religious life in the settlement of Suha from the ottoman period to the
second half of the 20th century

Miradet Zulić

- Instrumentalni ansambli u sjeveroistočnoj Bosni u periodu
između dva svjetska rata** 319
Instrumental ensembles in northeast Bosnia in the period
between the two World wars

PRIRODNO NASLIJEĐE / NATURAL HERITAGE

Elvira Hadžiahmetović Jurida, Ena Nezirović, Emina Sivčević Resursna važnost dekorativnih drvenastih biljaka na području grada Lukavac	339

Resource importance of ornamental wooden plants in the area of the city of Lukavac

Ena Nezirović Resursna važnost biljne vrste <i>Ruscus hypoglossum</i> na području Tuzlanskog kantona	355

Resource importance of the plant species *Ruscus hypoglossum* in the area of Tuzla Canton

Isat Skenderović, Lejla Mujakić Populacijske odlike riječnog raka <i>Astacus astacus</i> (Linnaeus, 1758.) iz nekih hidroekosistema Zaštićenog pejzaža „Konjuh“	365

Population characteristics of river crab *Astacus astacus* (Linnaeus, 1758) from some hydroecosystems of the protected landscape "Konjuh"

AKTIVNOSTI ZAVODA / ACTIVITIES OF THE INSTITUTE

Amra Vehabović Izbor iz aktivnosti Zavoda u 2024. godini	387

From the activities of the institute in 2024

PRIKAZI / REVIEWS

Anis Mahovkić, Maida Šljivić Mahovkić „Bosnia and Herzegovina's foreign policy since independence: New perspectives on south-east Europe“ u službi diplomatske zbirke za Bosnu i Hercegovinu, London 2019., 253. str.	403

Amra Vehabović Iz prošlosti Tuzle i Mejdana, autor: Muhamed Katanić, Tuzla 2022. godina, izdavač: Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 279. str.	407

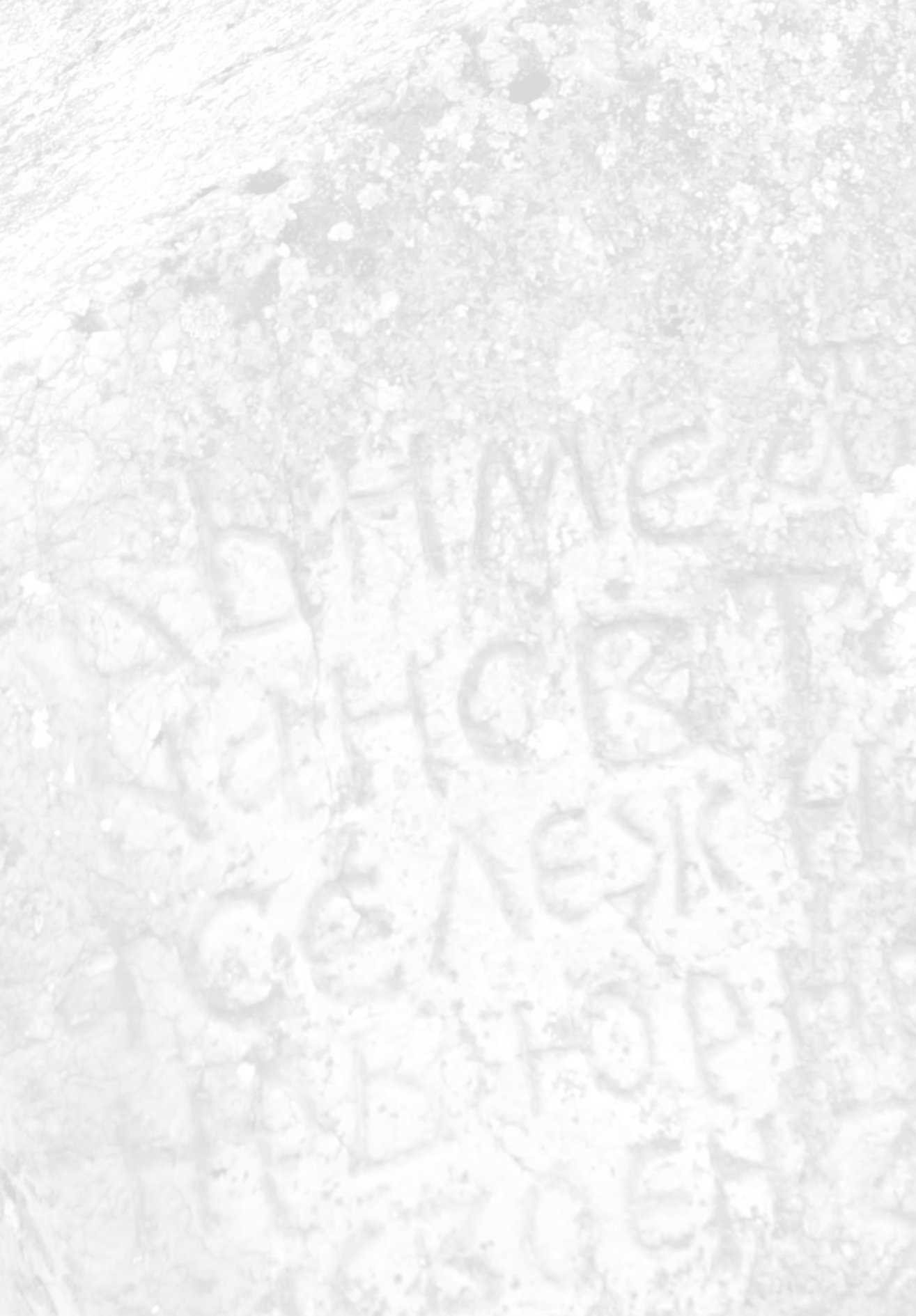
HISTORIJA

HISTORY

Dr. Enver IMAMOVIĆ, prof. emeritus

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

enimamov@bih.net.ba

BOSNA I INKVIZICIJA

Apstrakt: Iako se vjera srednjovjekovne Bosne temeljila na kršćanskim osnovama, u mnogo čemu je bila u suprotnosti s njom, zbog čega je bila na udaru kako Katoličke tako i Pravoslavne crkve. U literaturi se naziva raznim imenima: manihejstvo, patarenstvo, bosanska hereza, bosanska crkva i sl, dok je u narodu nazivana bogumilskom vjerom. Podučavala je da od praiskona postoje dva uzajamna nezavisna počela. To je bog, tvorac duhovnog svijeta i bog materijalnog svijeta kojeg je stvorilo zlo biće. Oni su u neprestanoj borbi i međusobno se pobijaju. To učenje je nastalo u 4. st. u Perziji od Manija, koje je za kratko vrijeme doprlo i na zapad, pa tako i u Bosnu. Kako to učenje nije priznavala ni Katolička ni Pravoslavna crkva, obje su kroz čitav srednji vijek na Bosnu slale križarske vojske. Ukupna historija srednjovjekovne Bosne je u tom znaku. U tome su se istakle dvije institucije: Sveta stolica i mađarski kraljevi. Prva iz vjerskih, a druga iz političkih razloga.

Ključne riječi: *Katoličanstvo, pravoslavlje, hereza, neomanihejstvo, patarenstvo, bogumilstvo, Bosna, inkvizicija, križarska vojska, Sveta stolica, mađarski kraljevi.*

BOSNIA AND THE INQUISITION

Abstract: Although the religion of medieval Bosnia was based on Christian principles, it was in many ways contrary to it, which is why it was under attack from both the Catholic and Orthodox Churches. In literature it is called by various names: Manichaeism, Patarism, Bosnian heresy, Bosnian church, etc., while among the people it was called the Bogomil faith. It taught that from time immemorial there have been two mutually independent principles. This is God, the

creator of the spiritual world, and the god of the material world, which was created by an evil being. They are in constant struggle and contradict each other. This teaching originated in the 4th century in Persia under Mani, which soon reached the West, including Bosnia. Since this teaching was not recognized by either the Catholic or Orthodox Churches, both sent crusader armies to Bosnia throughout the Middle Ages. The entire history of medieval Bosnia is in this vein. Two institutions stood out in this: the Holy See and the Hungarian kings. The first for religious reasons, and the second for political reasons.

Key words: *Catholicism, Orthodoxy, heresy, neo-Manicheanism, Patarism, Bogomilism, Bosnia, Inquisition, Crusader army, Holy See, Hungarian kings.*

Kada je ne tako davno objavljena vijest iz Vatikana da je zbor kardinala i biskupa donio odluku da se za javnost otvori tajni arhivi inkvizicije, ozloglašene srednjovjekovne crkvene institucije, koja je punih 600 godina proganjala i istrebljivala heretike, i one koji su drugačije mislili nego je propisala Katolička crkva, to je među historičarima izazvalo veliku radost. Najviše su se obradovali oni koji se usko bave ovim segmentom historije Katoličke Crkve, ali i oni koji istražuju srednjovjekovnu historiju europskih zemalja. Bosanskohercegovački historičari imaju razlog više za radost. Inkvizicija je na ovom prostoru kroz čitavo razdoblje srednjeg vijeka, odnosno za sve vrijeme postojanja srednjovjekovne bosanske države, bila aktivna kao u malo kojoj europskoj zemlji. To je Bosnu stajalo more krvi, porušenih i opljačkanih domova i drugih nesreća, samo zato što se ovdje slijedila i ispovijedala vjera koja nije bila po mjeri Vatikana i ondašnje katoličke Europe.

Ima više razloga da je Vatikan odlučio širom otvoriti vrata najčuvanijeg arhiva u svijetu. Kurs demokratizacije Crkve koju je svojevremeno sprovodio papa Ivan Pavao II nije mimoišao ni ovaj izuzetno važan segment njene historije. S obzirom na ono što je kroz razdoblje od 600 godina inkvizicija činila milionima ljudi u ime Katoličke Crkve širom Evrope, i u ostalim dijelovima svijeta gdje je ona bila dominantna, suvremena javnost je dugo čekala javnu ispriku za nebrojene nedužne žrtve. Malo prije donošenja odluke o otvaranju arhiva, papa je nagovijestio taj korak Vatikana. Za nauku, odnosno historičare, važno je da im se pruža mogućnost pristupa arhivskom blagu čije će istraživanje nesumnjivo baciti više svjetla na ukupno razdoblje srednjeg vijeka.

Zašto je bosanska naučna javnost posebno zainteresirana za istraživanje tajnog arhiva inkvizicije? Dovoljno je reći da je Katolička Crkva tu instituciju

osnovala s osnovnim zadatkom da se bori protiv krivovjerja (hereze), i da istrebljuje njene sljedbenike. Zna se, pak, da je krivovjerje u Bosni bilo prisutno kao u malo kojoj europskoj zemlji. To je razlog da je skoro najveći broj križarskih pohoda koje je Europa organizirala u tu svrhu polazio na Bosnu. Križari i inkvizicija su u njoj žarili i palili stotinama godina u ime Katoličke Crkve, a o svemu tome nalaze se pisani tragovi u dotičnom arhivu koji su historičarima do sada uglavnom bili nepristupačni.

Kršćanska Crkva je u 11. stoljeću proživljavala veliku krizu. Godine 1054. došlo je do raskola, kad se odvojila na Istočnu (pravoslavnu), i Zapadnu (katoličku) Crkvu. Zapadnokatolička je tokom 12. stoljeća započela reformu u organizacionom i dogmatskom polju kako bi odgovorila anticrkvenim pokretima koji su ozbiljno zaprijetili učenju zvanične Crkve. Uslijedilo je nekoliko crkvenih koncila (1123. 1139. i 1179. g.) na kojima je doneseno niz zaključaka koji su trebali dovesti do njenog ozdravljenja i obnove.

Naime, u razdoblju od 3. do 6. stoljeća nastale su brojne heretičke sekte, što je bila posljedica burnih ideoloških borbi unutar Crkve. Najranije i najpoznatije heretičko učenje koje je izvršilo snažan utjecaj na kršćanstvo iz srednjeg vijeka bilo je manihejstvo, tako nazvano po svome tvorcu Maniju iz Perzije. On je sredinom 3. stoljeća postavio temelje dualističkom učenju sa kršćanskom sadržinom koja je postala osnova brojnim srednjovjekovnim sektama tog sadržaja. Na tom učenju temeljila se i bosanska hereza koja se od svih najduže zadržala.

Ima više elemenata koji ukazuju da su bosanski starosjedioci, koji su uspjeli preživjeti strahote seobe naroda i dolazak Slavena na ove prostore tokom 6. i 7. stoljeća, unijeli u srednji vijek mnoge sadržaje političkog i kulturnog života iz kasnoantičkog doba, među kojima i vjersko učenje koje se temeljilo na starokršćanskim osnovama.

Za Katoličku Crkvu počevši od 12. stoljeća veliki problem predstavljala je pojačana pojava krivovjerja (hereze) čije je učenje bilo u suprotnosti s učenjem zvanične Crkve. Među brojnim takvim učenjima čiji su se sljedbenici nazivali različitim imenima (bogumili, babuni, kudugeri, patareni, katari, albigenzi itd.), bili su i bosanski bogumili, koji su za zvaničnu crkvu predstavljali poseban problem. Bosna je, naime, bila jedina zemlja u srednjovjekovnoj Europi u kojoj se heretičko učenje slobodno ispovijedalo. Slijedio ga je, kako obični puk, tako velikaši i vladari. Bosna je zbog toga bila stotinama godina na meti inkvizicije i križara. Njena ukupna srednjovjekovna historija je u znaku te dvije

najmarkantnije crkvene institucije koje su bile zadužene za suzbijanje krivovjernog (heretičkog) učenja.¹

Potpunije vijesti o krivovjerju u srednjovjekovnoj Bosni počinju se javljati od 10. stoljeća, što ne znači da nije i ranije postojalo. Prostor današnje Bosne i Hercegovine bio je sastavni dio rimske provincije Ilirika na koji su se odražavale sve devijacije do kojih je dolazilo u interpretaciji dogmi ranog kršćanstva. Tokom tih ideloških borbi u ove krajeve proganjan je prezbiter Aleksandrijske crkve Arije, jedan od tadašnjih najpoznatijih crkvenih teoretičara, čije je učenje označeno kao krivovjerje pa je kao takvo osuđeno na Nikejskom saboru 325. g. Njegovo učenje je prihvaćeno u mnogim sredinama onovremene Evrope, pa tako i na području današnje Bosne i Hercegovine. Na to, između ostaloga, ukazuju dvojne starokršćanske bazilike iz doba kasne antike otkopane u Skelanima kod Srebrenice, Založju kod Bihaća i Brezi. Za njih se u arheologiji smatra da su pripadale sljedbenicima Arijevog učenja.²

Ovo krivovjerje se u izvornoj građi naziva raznim imenima: manihejstvo, patarenstvo, bogumilstvo, bosanska hereza, vjera bosanska, bosanska crkva i slično. U Bosni se u narodu obično naziva bogumilskom, a njeni vjernici bogumilima. Iako je u osnovi to kršćanska vjera, znatno se razlikovala od učenja zvanične crkve, zbog čega su je podjednako osuđivale i proganjale, kako Katolička, tako i Pravoslavna Crkva.

S obzirom da je ta vjera u velikoj mjeri odredila sudbinu srednjovjekovne Bosne s posljedicama koje su i danas evidentne, i da je bila uzrokom teških stradanja njenog naroda, dugo vremena je predmet svestranog interesa historičara koji se bave historijom srednjovjekovne Bosne. Već su ranije neki istraživači izrekli mišljenje da je bosanska hereza izdanak starokršćanskog učenja, na što ukazuju neki njeni sadržaji. Tako, naprimjer, Crkva bosanska je sebe nazivala apostolskom, to jest njegovala je tradiciju da vodi porijeklo od onog crkvenog učenja kakvo je bilo u doba apostola, od kojeg se zvanična crkva davno udaljila. Njeni sljedbenici su se nazivali krstjanima (christiani), a tako su se nazivali i pripadnici kršćanstva prvih stoljeća nastanka te vjere, kako bi se razlikovali od pagana, to jest sljedbenika starovjekih vjera.

Na starokršćansku osnovu bosanskih heretika ukazuju i drugi elementi. To je njihova askeza, koja je bila tako svojstvena ranim kršćanima, zatim održavanje vjerskih skupova po privatnim kućama i u prirodi, nepostojanje

---

¹ Osnovna djela o bosanskom bogumilstvu: Rački, VII (1869), VIII (1869), X (1870); Šidak, 1940; Solovljević, 1948; Kniewald, 1949; Mandić, 1962; Babić, 1972; Šanjek, 1975; Dragojlović, 1987; Jalimam, (a) 1999; Čošković, 2005.

² Basler, 1972, 140.

hijerarhijske ograde između vjernika i lica koja obavljaju vjerski obred, odnosno vjerskih starješina. Potom sadržaj i način obavljanja obreda, spremnost vjerskih sljedbenika da se žrtvuju za svoja vjerska ubjeđenja, kako su to činili i prvi kršćani, kod kojih je čak postojala žeđ za mučeništvom itd.

Kršćanstvo je u svom razvoju tokom stoljeća doživjelo velike promjene. Otuda uvjerenje bosanskih bogumila da njihova Crkva potječe iz apostolskih vremena, to jest da je samo kod njih ostala neiskvarena i autentična. To govori da je u Bosni postojala jaka tradicija o starosti njihovog vjerskog učenja.³

Bosansko bogumilstvo je, kao i druga dualistička učenja, podučavalo svoje vjernike da od praiskona postoje dva uzajamna nezavisna počela. To je bog - tvorac duhovnog svijeta, i materija koju je stvorilo zlo biće. Ti suprotni elementi su u neprestanoj borbi i međusobno se pobijaju, mada u stvarnom svijetu predstavljaju jednu supstancu u kojoj se neprestano odvija proces borbe između dobra i zla, duha i materije, svjetla i tame i drugih suprotnosti.

Ovo učenje dalje tumači da su elementi duha, svjetlosti i dobra, zarobljeni u materiji koje se ne mogu osloboditi da egzistiraju u svojim savršenim božanskim kvalitetima, te kako je čovjek umanjena slika cjelokupnog univerzuma, i da u njemu postoje pomiješani elementi duha i materije. Naučitelj ove teorije, Manije, učio je da je svrha postojanja čovjeka da čitav svoj život podredi borbi za oslobođenje duha iz tjelesnih okova, a to znači da mora suzbiti sve svoje tjelesne potrebe i nagone koji su izvor cjelokupnog zla, što jača snagu tmine.

Ovo učenje je našlo brojne pristaše među ranim kršćanima i u kratkom razdoblju raširilo se po mnogim zemljama Bliskog istoka i sredozemnog bazena. Kasnije je u uvjetima velikih društvenih promjena, koje su se zbile početkom ranog srednjeg vijeka, Manijevo učenje doživjelo znatne promjene. Dodane su mu etičke norme koje su postale kanonom. Na tim osnovama su nastale brojne tzv. neomanihejske sekte, kojima pripada i učenje koje se ukorijenilo u Bosni.⁴

O bosanskoj herezi vijesti se javljaju dosta kasno, kao uostalom i o Bosni. Prvi njen spomen potječe iz polovice 10. stoljeća. U pismu pape Ivana X upućenom 925. godine splitskom nadbiskupu i tamošnjem svećenstvu, navodi

³ Basler, 1973, 273 - 274; Imamović, 1995, 169 - 215,

⁴ Barkitt, 1925; Jedin, 1972, p. 289 - 297.

se prigovor što u susjednoj dijecezi (odnosi se na Bosnu), postoji neka nauka "koja se ne nalazi u svetim knjigama".⁵

Ovaj podatak je važan jer pokazuje da je u Bosni postojalo heretičko učenje prije stvaranja bugarskog bogumilskog učenja, čije se ime kasnije udomaćilo i za bosansku herezu. Dominikanac Anselmo iz Aleksandrije u Italiji, koji je živio i djelovao u 13. stoljeću, u jednom svom spisu navodi da su "heretici prvo bili u Bosni otkud su svoj nauk proširili u Lombardiju, pa dalje prema Francuskoj, kamo je u Orleans stigla 1022., a u Arras 1025. godine".⁶

Bosna je već u 12. stoljeću bila dobro poznata Evropi kao zemlja krivovjerja i kao sigurno utočište za sve one koji su u svojoj zemlji bili proganjeni zbog heretičkog učenja. Takvih je osobito bilo mnogo u francuskim i italijanskim gradovima. Oni koji su od progona bježali u Bosnu donosili su ideje zapadne hereze koju su propovijedali katari, patareni i albigenzi u zemljama zapadne Evrope. Tako je na prostoru Bosne došlo do zbližavanja zapadnog (patarenskog), istočnog (pavličanskog) i domaćeg (bosanskog) heretičkog učenja. To je domaćoj herezi dalo nove dimenzije i smisao, što ju je na određen načinu internacionaliziralo. Bosna je na taj način postala najpoznatije i najpriznatije heretičko središte u Europi. Sama činjenica da je u Bosni postojalo i djelovalo heretičko učilište (univerzitet), jedino takve vrste u Europi, jasno govori šta je Bosna ideološki značila za onovremenu Europu i kakav je bila izazov za inkviziciju i križare.

S obzirom da je Bosna već dugo bila na glasu da se u njoj heretičko učenje slobodno ispovijeda i da tamo proganjeni iz drugih zemalja nalaze sigurno sklonište i zaštitu, Rimska kurija je sve češće dobijala prijave protiv Bosne i njenih vladara. Najveću težinu su imale optužbe da je tamo rimska vjera potpuno potisnuta, pa čak da su i njeni pastiri zatrovani tim učenjem i ničim ne liče na predstavnike pravovjerne crkve. Tako se za biskupa Radogosta (druga pol. 12. stoljeća) kaže da nije znao čak ni latinski niti koji drugi strani jezik, i jedva da je bio pismen. U jednom pismu pape Grgura IX iz 1232. g. stoji da je tadašnji bosanski biskup (Vladimir) "puki neznalica i besramni branitelj heretika". Za njega se dalje kaže da ne zna čak ni krstiti niti vršiti sakramente, pa čak što više, javno štiti domaće heretike, boravi u nekom selu među njima, a njegov brat je, pak, jedan od njihovih starješina.⁷

---

⁵ Šišić, 1914, 215.

⁶ Dondaine, 1950, 308 - 324.

⁷ Smičiklas, 1905, 361 - 362.

Iako se u Rimu za sve ovo znalo, ipak nije bilo dovoljno odlučnosti da se uhvati u koštac s tom nevoljom jer se znalo kako su joj duboki korijeni i da je riječ o čitavoj zemlji koju u toj vjeri predvođe čak njeni vladari. Međutim, kada je od sredine 12. stoljeća ovo učenje počelo sve više ugrožavati susjedne pravovjerne zemlje, Rimskoj kuriji su učestale tužbe i tražio se odrješitiji stav.

Nije samo Bosna bila zahvaćena učenjem koje nije bilo u skladu sa zvaničnom Crkvom. Njegovih pristaša, mada u daleko manjem broju, bilo je i u drugim europskim zemljama, najviše u sjevernoj Italiji i južnoj Francuskoj. Početkom 13. stoljeća stanje je postalo tako kritično da je Papska kurija morala pokrenuti sve snage da bi stala ukraj pojavi koja se širila poput požara.

Papa Lucije III i Fridrih Barbarosa, car Svetog rimskog carstva, 1184. godine su dekretom "*Ad abolendam*" osnovali instituciju pod nazivom "Inkvizicija", kojom su dali ovlasti biskupima da na području svojih biskupija imenuju svećenike (inkvizitore), koji će isljeđivati i voditi postupke protiv krivovjernih (heretika).

Vremenom se ispostavilo da to nije dovoljno za suzbijanje sve veće pojave krivovjerja, pa je 1231. godine papa Grgur IX bulom "*Ille humanum generis*" osnovao Papsku inkviziciju. Vodili su je učenici teolozi i poznavaoči prava koje je papa slao kao posebne izaslanike u pojedine zemlje da s mjesnim inkvizitorima rade na suzbijanju jačih pojava krivovjerja.

Papa Inocent III je bulom od 1252. godine dozvolio inkvizitorima da u svom radu primjenjuju razne oblike mučenja (istezanje udova, čerečenje između konja ili namjenskim spravama za to, prženje i probadanje tijela, potapanje u vodu i sl.). Najčešća presuda bila je spaljivanje na lomači.

Procjenjuje se da je kroz razdoblje od šest stotina godina ta institucija poslala na lomaču nekoliko miliona ljudi. Inkvizitori su s papinim ovlaštenjem istraživali i presuđivali svima za koje bi se ustanovilo da slijede učenje koje nije bilo u skladu s dogmom Katoličke Crkve. U većim gradovima (sa katedralnim sjedištima) postojali su stalni sudovi, a bilo je i putujućih, čiji su suci (inkvizitori) išli Europom i zasjedali ondje gdje je trebalo.

Inkvizicija je pokretala istragu na osnovi tajnih ili javnih prijava. Da bi se od optuženih dobilo priznanje, nisu se birala sredstva, pri čemu je mučenje bilo neizostavno. Upravo se inkvizitorima pripisuje izum najstrašnijih metoda i naprava za mučenje. U rijetkim slučajevima optuženi ili osumnjičeni je izvlačio živu glavu. Oni koji bi prije mučenja priznali da slijede "krivu vjeru", ili bi tokom mučenja kazali sve šta se od njih tražilo, to im se uzimalo kao olakšavajuća okolnost. Takvi su prije bacanja na lomaču dobijali opijajući napitak ili bi bili

zadavljani. Većina su ih, međutim, živi završavali na lomači. Mučenja, kao metod inkvizicijskih sudova, trajala su sve do početka 19. stoljeća. Posljednji slučaj inkvizicijske presude kojom je žrtva završila na takav način zabilježen je u Valenciji (Španiji) 1826. godine.

Inkvizicija se nije bavila samo istragom i proganjanjem heretika. Kasnije su joj na meti bili i učenjaci, pisci, filozofi, astrolozi i dr., uglavnom oni koji se u svome radu nisu dosljedno pridržavali crkvenih dogmi i shvaćanja. Jedan od najpoznatijih učenjaka kojeg je pogubila inkvizicija bio je Giordano Bruno. Godine 1600. živ je spaljen na lomači pod optužbom da je negirao postojanje Boga. Na udaru inkvizicije bili su i oni koji rasno i etnički nisu pripadali evropskom krugu. To su prije svega bili Židovi i arapski muslimani naseljeni u Španjolskoj.

Među žrtvama inkvizicije bio je također veliki broj žena, optuživane za vještice. Ondje gdje nije bilo mnogo heretika, inkvizitori su se uglavnom bavili lovom na žene. Koliko su i u tom poslu bili revnosni, govori podatak da je u Njemačkoj tokom samo jedne akcije, koju su predvodila dva poznata onovremena dominikanska inkvizitora (Heinrich Kramer i James Sprenger), na lomači spaljeno oko 10.000 žena. Među njima je bio veliki broj djevojčica starosti ispod deset godina. Izvori nam ne govore o djelovanju inkvizicije u Bosni na tom polju, ali je zato imala pune ruke posla s njenim hereticima.

Iako je inkvizicija djelovala u mnogim europskim zemljama, u nekima od njih je bila posebno aktivna. Pored Bosne, takav slučaj je bio s Francuskom gdje se borila protiv katara i albigenza, u Italiji protiv patarena, u Španjolskoj protiv Židova i muslimana, u Češkoj protiv husita itd.⁸

Dok je u drugim europskim zemljama heretičko učenje predstavljalo tek sektu kojoj su pripadale veće ili manje skupine, s Bosnom je bio sasvim drugi slučaj. Tu je hereza (bogumilstvo) bila vjera cijelog naroda, ubrajajući tu i njihove vladare, što je za inkviziciju, odnosno Rimsku kuriju, predstavljalo poseban problem. Srednjovjekovna Evropa je bila katolička zemlja i kod svih je papa bio neprikosnoven. Bosna je imala svog Djeda (bogumilski papa) i, dakako, katoličkog papu nije priznavala. Rimska kurija nije mogla tolerirati takvo stanje u srcu Evrope, i tako su na Bosnu krenule kaznene ekspedicije.

O onome šta je inkvizicija radila u Bosni i drugim zemljama kroz razdoblje od oko 600 godina, pokazuju sačuvani dokumenti u brojnim arhivima, prije svega u Vatikanu. Onaj pod nazivom Arhiv rimske inkvizicije, sve je

---

⁸ Općenito o inkviziciji: Testas, 1982; Baigant - Leigh, 2002; Tomić, 2004.

donedavno za javnost bio zatvoren, za razliku od drugih arhivskih zbirki koje su bile dostupne. Ono što se zna o djelovanju inkvizicije u Bosni i križarskim pohodima na nju, potječe iz ovih arhiva.

Otvaranje Inkvizicijskog arhiva u Rimu pružit će, bez sumnje, mnogo novih podataka o toj strani historije srednjovjekovne Bosne. Upućeni u njegov sadržaj opisuju ga kao pravu riznicu koja se sastoji od nepreglednog niza polica krcatih fasciklima u kojima je brižljivo spremljeno na hiljade pergamena koje svjedoče o djelatnosti ove moćne institucije. Treba, međutim, naglasiti da ovaj bogati arhiv, u onom stanju kakvom je sada, ne sadrži svu građu koja se u njemu nekada nalazila. Njegov veliki dio nestao je 1810. godine prilikom upada Napoleonove vojske u Vatikan.

Pored gore navedenih arhiva, za Bosnu su važni i arhivi nacionalnih inkvizicija iz pojedinih država čiji su inkvizitori djelovali neovisno od Rimske (papinske) inkvizicije. Za nas su važni i arhivi građanskih sudova pojedinih talijanskih i francuskih gradova, arhivi biskupija, samostana itd.

Prva dokumentima potvrđena intervencija Rimske kurije u Bosni protiv heretika odnosi se na vrijeme Kulina bana, kada ga je 1199. godine tužio papi zetski kralj Vukan da su on i sva mu zemlja zaražena herezom, i poziva papu da poduzme nešto. Slične optužbe su stizale i iz drugih strana. Splitski nadbiskup je izvijestio papu da ban Kulin u svoju zemlju prima prognane heretike iz Splita i Trogira i pruža im zaštitu. Bilo je još sličnih optužbi, što je najzad primoralo papu da se odluči za akciju.

Kulin je dobro shvatio šta mu se sprema i šta iza toga stoji pa je postupio mudro da spasi zemlju. Bio je svjestan da bi se teško odupro udruženoj križarskoj sili pa je pribjegao varci. Iznesene optužbe je prenio na polje teorijskih rasprava čime je svojim protivnicima izbio adut za vojnu intervenciju.

Papa je 1200. g. naložio mađarskom kralju Emeriku, vladaru najmoćnije onovremene zemlje u ovom dijelu Evrope, da ispita stanje po tom pitanju u Bosni, i ako nađe za shodno, da poduzme križarsku vojnu, protjera Kulina bana i sve heretike iz Bosne, a da njihova imanja zaplijeni.

Kulin je preduhitrio intervenciju Mađara. Javio je papi da je krivo optužen jer heretike drži za dobre katolike. Ako, pak, sumnja, neka u Bosnu pošalje svoje izaslanike da ispituju stvar, pa ako se ustanovi da je pogriješio, neka mu se pomogne. Papa je bio zadovoljan odgovorom. U Bosnu je poslao svog kapelana Ivana Casamarisa, iskusnog stručnjaka za dogmatska pitanja. U Dalmaciji mu se pridružio dubrovački arhiđakon Marin kao prevodilac i dobro upućen u običaje tamošnjeg naroda. Ovi su stigli u Bosnu u proljeće 1203. g.

izvršili istragu, a onda je 8. aprila održan čuveni zbor na Bilinu polju pored rijeke Bosne (smatra se da je to bilo kod današnje Zenice).

Papin izaslanik je ustanovio da su zaista vjera i običaji koje slijedi bosanski narod suprotni učenju Katoličke crkve. Sve je, međutim, riješeno na licu mjesta. Prisutni su primili sve sugestije papinog izaslanika. Iskazali su spremnost da napuste krivovjerje i obećali da će ubuduće slijediti vjeru po rimskom zakonu. Nakon toga izdat je akt odricanja (abjuracija), kojim su se bosanski bogumili obavezali na sljedeće: da se odriču krivovjerja i sektaštva, ubuduće će priznavati samo Rimsku Crkvu, imat će bogomolje s oltarima i križevima, čitat će knjige Starog i Novog zavjeta, u svim samostanima (hižama) imat će svećenike koji će nedjeljom i blagdanima služiti misu, ispovijedati i nalogati pokoru.

Žene svog reda će ubuduće odvojeno držati od redovnika, kako u spavaonicama, tako i u blagovaonicama, da se ne bi probudila kriva sumnja. U svoj dom neće primati krivovjerce itd. Akt su ispred naroda i vjernika potpisali Kulin ban i sedam bogumilskih starješina.⁹

Ovo je u svakom slučaju bio mudar Kulinov potez i puna pobjeda bez kapi prolivene krvi. Prihvatio je papine prigovore i time je naoko bio riješen slučaj. Međutim, brzo se pokazalo da Bošnjani nisu ozbiljno mislili kad su se onako spremno i bez otpora odrekli svoje vjere. To je bilo iznuđeno pod pritiskom pa se nisu smatrali obaveznim da poštuju potpisano. Zato, čim je prošla neposredna opasnost, krenulo se po starom. Čak što više, nakon ovog događaja hereza je u Bosni još više ojačala. Ali uporedo s tim, jačao je i pritisak Rima pa su naredna dva i po stoljeća bosanske historije bila u znaku žestokih rasprava, optužbi, krvavih križarskih pohoda i drugih nesreća koje su činjene Bosni, samo zato što se njen narod klanjao vjeri koja nije bila po mjeri katoličke Europe.

U satiranju bogumilstva u Bosni istakla su se dva katolička reda: dominikanci i franjevci, oba osnovana u 13. stoljeću, u vrijeme najjačeg djelovanja heretičkih pokreta u Evropi. Dominikanski red je, ustvari i osnovan za borbu protiv krivovjerja i imao je vodeću ulogu u satiranju heretičkih pokreta. Može se reći da je historija dominikanaca ustvari historija inkvizicije. Većina inkvizitora koji su djelovali u Bosni bili su pripadnici tog reda. Prvi redovni bosanski biskup, Johannes Wildhausen (zvani Teutonicus), provincijal mađarskih dominikanaca i poznati inkvizitorski djelatnik, također je bio pripadnik tog reda. Dominikanci su u početku djelovali sami, dok im se krajem 13. stoljeća nisu pridružili franjevci.

---

⁹ Kniewald, 1949, 17 i d; Babić, 1972, 239 i d; Šanjek, 1975, 58 - 64.

Iako se ban Kulin 1203. godine pred papinim izaslanikom na Bilinom polju spremno odrekao domaće vjere u ime čitave Bosne, to nije bio njen kraj. Mada su bogumili pristali na sve što je papin legat od njih tražio, ovaj je napustio Bosnu pun slutnji za prosperitet Katoličke Crkve u toj zemlji.

Pokazalo se brzo da je bio u pravu jer je nekoliko godina iza toga u Bosni hereza opet toliko zavlada da je 1221. godine papa Honorije III počeo s novim pripremama za križarski pohod. I ovaj put je organizaciju povjerio mađarskom kralju. Ovaj se rado odazvao pozivu smatrajući to dobrom prilikom da ostvari davnašnje težnje i zavlada Bosnom. Tako su se protiv Bosne ujedinila dva najmoćnija oružja: mač i križ, koji su povezivali zajednički interesi po pitanju Bosne.

Za rat koji je objavio papa pozvani su križari iz mnogih zemalja. U pozivu je stajalo da oni koji pođu dobijaju oprost svih grijehova i pravo da podijele zaplijenjenu bogumilsku zemlju. Sve je, dakle, upućivalo da se Bosni opet sprema velika nesreća. Zadovoljan tokom priprema, papa je uputio mađarskom nadbiskupu pismo puno pohvalnih riječi što je "hrabro pripasao križarski mač da goni heretike u Bosni".

Zanimljive su dalje papine upute nadbiskupu u vezi s pripremama za rat. Da bi se postigao puni uspjeh, papa savjetuje nadbiskupa da u onim zemljama (Bosna s Humom - današnja Hercegovina) "podstiče vjernike protiv nevjernika".¹⁰ to jest katolike protiv bogumila, dakle sugerira vjerski rat i krvoproliće unutar naroda. Navedene papine sugestije zorno pokazuju domet politike stranaca koji nisu birali sredstva, pa ni najkrvavije metode, kad su bili u pitanju njihovi interesi u ovoj zemlji. O samom toku pohoda nema dovoljno podataka, ali se može pretpostaviti da su rezultati bili mršavi jer se nekoliko godina kasnije otpočelo s pripremama za novi rat.

Pred svaki križarski pohod na Bosnu i stanje u njoj opisivalo se najcrnjim bojama. U papinom pozivu iz 1234. godine za novi pohod, poslat svim nadbiskupima, biskupima, prelatima i vjernicima u Kranjskoj, Istri, Dalmaciji, Hrvatskoj, Srbiji i drugim zemljama, daje se ovakva slika: "U Bosni i susjednim oblastima (tj. Humu) naraslo je mnoštvo nevjernika, a zemlja je zarasla u trnje i koprive, i postala je leglom zmija i grabežljivih ptica".¹¹

U toku priprema za novi rat, papa je poslao svog legata u okolne zemlje da propagira rat, kako bi se "oslobodile one duše koje je vrag prevario". Ovlaštio je bosanskog biskupa (koji je inače bio stranac), da daje oprost od grijeha i druge

¹⁰ Theiner, 1875, 31 - 32.

¹¹ Theiner, 1875, 122 - 123.

povlastice svakome ko stupi u križarsku vojnu i pođe u borbu za uništenje heretika. Oprost su mogli dobiti čak palikuće, razbojnici, pa i ubojice koji su digli ruku na crkvena lica. Iz toga se vidi kakvu je vojsku slala Europa i Rimska kurija da se obračunava s bosanskim bogumilima.

Za vojskovođu ove i ovakve vojske imenovan je sin mađarskog kralja Kolomana, tadašnji namjesnik u Hrvatskoj. Papa mu je posebnim aktom “dozvolio” da osvojenu bosansku državu stavi pod svoju vlast, što jasno pokazuje političku pozadinu ovakvih i sličnih akcija protiv nje.

Ovaj, kao i svaki drugi rat koji je vođen protiv Bosne, smatran je od strane Bošnjana kao pokušaj da se zemlja pokori i ukine njena samostalnost. Zato je i ovaj napad ujedinio sve snage zemlje: heretike, vlastelu i vladara, pa je pružen žestok otpor zavojevaču. Izvorna građa je zabilježila da je samo jedan velikaš iskazao vjernost papi i da je stao na stranu neprijatelja svoje zemlje. Bio je to usorski knez Sebislav (iz sjeveroistočne Bosne), kojeg papa Grgur IX u pismu od 8. augusta 1236. g. hvali zbog toga i kaže da je on “ljiljan među trnjem”, to jest jedini katolik među bosanskom heretičkom vlastelom.¹² Bosanski bogumili su se, naime, poistovjećivali s cvijetom ljiljana (nevini i dobri s dušom čistom kao taj cvijet), pa je papa time htio reći da Bošnjani nisu nikakvi ljiljani kako za sebe govore, nego su obično trnje, a ljiljan je Sebislav koji je među njima jedini katolik.

U vrijeme ovih zbivanja na čelu Bosne nalazio se ban Ninoslav. O tome kako je tekao razvoj događaja govori slučaj da je već prve godine rata dotadašnji bosanski biskup Johannes Wildhausen (Teutonicus) molio papu da ga razriješi te dužnosti, uz obrazloženje da ne može izaći na kraj s bogumilima. Dotični je inače bio poznati inkvizitor i borac protiv heretika. Papa ga u pismu od 20. septembra 1235. g. odvrća od te namjere i hrabri da ustraje u svojoj teškoj borbi, i savjetuje ga: “Ne bježi do smrti od tvoje teške službe. Nego da na heretike i ostale protivnike katoličke vjere muški i jakom rukom udariš”.¹³ Hrabrenje, međutim, nije pomoglo. Izgleda da je biskup poginuo u borbama jer je malo iza toga izabran novi bosanski biskup (dominikanac Ponsa).

Iako je neprijateljska vojska prošla svom Bosnom, prolila more krvi, pljačkala i palila uzduž i poprijeko zemlje, nije ništa ostvareno od onoga zbog čega je papa započeo ovaj rat. Čim se neprijateljska vojska povukla, u Bosni se nastavilo po starom. Nisu pomogle ni brojne tvrđave koje je mađarski nadbiskup sagradio u rubnim dijelovima zemlje iz kojih je ugarska posada

---

¹² Theiner, 1875, 147.

¹³ Theiner, 1875, 137.

štitila "pravu vjeru". U nekim mjestima katoličke crkve su predstavljale prave tvrđave s bedemima, ali je sve to u kratkom vremenu bilo razoreno od strane bogumila. Bila je porušena i započeta Katedralna crkva sv. Petra u Vrhbosni (u okolici današnjeg Sarajeva), pa tako od katoličanstva u Bosni nije ostao ni kamen na kamenu.

Ostao je jedan zapis (kronika priora Petra iz samostana Bodroga u Madžarskoj) iz kojeg ponešto saznajemo šta su tokom ovog pohoda po Bosni radili inkvizitori i križari s Kolomanom na čelu. Između ostaloga, spominju se lomače na kojima su spaljivani uhvaćeni bogumili, i druge nesreće kojima je bila izložena zemlja i narod.

Nijedna akcija koju su u Bosni sprovodili Rimska kurije, inkvizicija ili križari, nije davala željene rezultate niti je bila dugog vijeka. Nakon svakog pohoda, za malo vremena bilo je sve po starom. Stanje je čak postajalo sve gore. Može se zamisliti šta se sve dešavalo kad je bosanski biskup morao bježati iz zemlje. Već se 8. maja 1252. g. u jednom dokumentu spominje Đakovo kao novo sjedište bosanske biskupije. Činjenica da od tada (1252. g.) pa u narednih nekoliko stotina godina u Bosni nije više stolovao nijedan katolički biskup (izuzev kraćih pokušaja), jasno govori kakva je bila snaga bogumila i kako su branili svoju zemlju i vjeru. Zato nije čudo da je 1324. godine jedan anonimni španjolski putopisac, koji je u to vrijeme putovao Bosnom zapisao da je "u zemlji Bosni nekatolički narod".¹⁴ Jedan drugi izvor iz tog vremena opisuje težak položaj katolika u Bosni i naziva ih "bijednim kršćanima u bosanskoj državi". Četrdeset godina kasnije, kroničar Petar Ransanus u svom spisu cijeli narod Bosne doslovno identificira s bogumilima: "patareni (bogumili), narod bosanski".¹⁵

U satiranju bosanskog bogumilstva istakla su se dva crkvena reda: dominikanci i franjevci. Dominikanci su prvi došli (početkom 13. stoljeća). S njima, ustvari, inkvizicija započinje djelovanje na ovim prostorima. Prvi inkvizitori, pa i biskupi, mahom su bili pripadnici tog reda. Iako su doslovno to bili profesionalci u borbi protiv heretika, za razliku od drugih zemalja u Europi, u Bosni su polučili slab uspjeh. To je bio razlog da su pred kraj 13. stoljeća ovdje počeli s radom pripadnici još jednog reda. Bili su to franjevci.

Crkveni krugovi su, naime, analizirajući slabe rezultate u suzbijanju bosanske hereze, na koncu shvatili da pored metode grube prisile postoje i druge, a to je blaga riječ, nagovaranje i tumačenje onoga šta se želi nametnuti i

¹⁴ Samodlaka, 1931, 8.

¹⁵ Scriptores, 1746, 195.

prenijeti. Za takvu metodu bili su podesniji franjevci, daleko uvidavniji od dominikanaca iza kojih su posvuda ostajali samo garež lomače i ruševine.

Prednost franjevac je bila i u tome što su njihovi misionari mahom bili iz domaće sredine pa su kao takvi poznavali duh i narav onih s kojima su radili. Posebna prednost bila im je poznavanje jezika sredine u kojoj su djelovali. Zahvaljujući tome, brzo su se pokazali rezultati, što je izazvalo zavist dominikanaca. To se kasnije pretvorilo u otvoren sukob. Loši odnosi između njih proizišli su, ustvari, iz zahtjeva franjevac da se njima prepusti pravo na ubiranje crkvene desetine u zemlji, kao i na inkvizicijski rad. Sve je to donosilo dobre prihode koje su do pojave franjevac uživali samo dominikanci.

U dokazivanja svoga prava, franjevci su ukazivali na činjenicu da već dugo bosanski biskupi (iz redova dominikanaca) žive izvan zemlje (u Đakovu), i samo formalno nose titulu bosanskog biskupa, dok se oni na licu mjesta bore protiv heretika i to bez ikakvih sredstava. Neimaština im je skoro potpuno zaustavila djelatnost pa od pape traže da njima dodijeli pravo na ubiranje crkvene desetine, i da se biskup bira iz njihovih redova.

Papa je jednom presuđivao u korist dominikanaca, drugi put u korist franjevac. Upućivane su žalbe, tužbe, i to je trajalo punih šest godina (1325-1331. g.). Na koncu su franjevci izašli kao pobjednici, i tako su dobili ekskluzivno pravo na inkvizicijski rad u Bosni. Sada oni postaju glavni borci protiv bosanskih bogumila. Od tada Katolička crkva ovdje počinje bilježiti više uspjeha, iako nisu često primjenjivane krute inkvizicijske metode kako su to činili dominikanci. Ovim događajima završava se važno razdoblje borbe Katoličke Crkve protiv bosanske hereze.

Sređivanje odnosa između dominikanaca i franjevac nije značilo lakšu borbu protiv bogumila. Njihovi sukobi su skoro potpuno zaustavili rad na obraćanju bogumila. Izgubilo se i ono što je mukotrpno stečeno u dotadašnjem radu. Nepovoljne okolnosti su bile i te što je upravo tada na bosansko prijestolje došao sposobni ban Stjepan II, kojemu je glavni cilj bio da stvori jaku Bosnu koja se neće više samo braniti nego će i napadati. To je podrazumijevalo jaku centralnu vlast koja će imati pod kontrolom sve šta se dešava u zemlji, pa tako i rad inkvizicije.

Jasno je da novi ban nije blagonaklono gledao na rad katoličkih misionara, odnosno na nastojanja Rimske kurije da iskorijeni domaću vjeru, s obzirom da joj je i sam pripadao. Zato je na sve načine ometao rad franjevac i inkvizitora, i ograničavao njihovu prisutnost. I ne samo to. U izvještajima se navodi da je protjerivao biskupe čak iz nekih dalmatinskih gradova koji su u to

vrijeme bili pod utjecajem bosanske vlasti. Tako je makarski biskup Valentin morao bježati u Omiš itd.

U Rimu se za sve to znalo. Kad je stanje postalo krajnje zabrinjavajuće, papa Benedikt XII je odlučio da povede novi križarski rat protiv Bosne. Opet je poslan poziv na sve strane, vršile su se pripreme, ali nema dovoljno podataka o njegovom toku. Stanje je u svakom slučaju i nadalje bilo vrlo nepovoljno za Katoličku crkvu. Vršen je veliki pritisak na bana da omogući nesmetan rad njenim djelatnicima, ali se stanje nije mijenjalo. U međuvremenu, papa Benedikt je umro pa je pripreme oko podizanja novog križarskog pohoda nastavio njegov nasljednik, papa Inocent VI. U proljeće 1356. g. imenovao je provincijala mađarskih dominikanaca vođom pohoda, s pravom da dodijeli oprost svakome ko se priključi križarima. Ni ovaj, kao ni mnogi prethodni pokušaji nije urodio plodom.

Među strancima koji su harali Bosnom u misiji satiranja bogumilstva, bili su i njeni najbliži susjedi: Srbi i Hrvati. Često su i oni, kao i Mađžari, pod plaštem borbe protiv krivovjerja, pokušavali ostvariti svoje političke ciljeve, pokoriti Bosnu, ili barem steći plijen. U tome se posebno istakao srpski kralj Dragutin. On je koncem 13. stoljeća kao mađžarski vazal poduzeo velike progone u privremeno zaposjednutom sjeveroistočnom dijelu Bosne (Soli i Usora). To je obavljao tako temeljito (svirepo), da ga domaći (srpski) izvori na sva usta hvalili što je "u zemlji bosanskoj mnoge heretike obratio na veru hristijansku i pokrstio ih".¹⁶

Srpski izvori su puni pogrda za bosanske bogumile. Iz doba kralja i cara Dušana (1331-1355. g.) potječu četiri anateme (prokletstva) protiv bosanskih bogumila "zlih jeretika, prokletih babuna, lažnih krstjana koji se rugaju pravoj veri". Jedan srpski izvor iz 1329. godine za njih kaže da su to "*bezbožni i pogani babuni Bosne*", a u drugom izvoru stoji da su to "zli heretici i trikleti babuni koji se ne klanjaju svetim ikonama i krstu častnom".¹⁷ Iz tog vremena je i pohod cara Dušana na Bosnu, koji se neslavno završio.

Srbi su i kasnije koristili svaku priliku da zlostavljaju bosanske bogumile i nasilno ih prevode na pravoslavlje. Tome su posebno bile izložene oblasti Podrinja. U izvještaju starješine bosanskih franjevac Ivana Kapistrana od 4. jula 1455. g. upućen papi Kalistu III, govori se kako raški (srpski) mitropolit

¹⁶ Solovjev, 1953, 77.

¹⁷ Šanjek, 1975, 14.

nastoji pokrstiti bosanske heretike, ali *“ovi radije umiru u nevjeri nego da prime pravoslavlje”*.¹⁸

Najviše bosanske krvi sa Srbima proliveno je u podrinjskim oblastima, prije svega oko i zbog Srebrenice i tamošnjih rudnika srebra. Srbi su stotinama godina sve činili da prisvoje ta bogatstva. Međutim, koliko god su bili uporni u tim nastojanjima, toliko su Bošnjani bili odlučni da brane svoju zemlju, a time i vjeru. Neviđena upornost Srba da se dočepaju podrinjskih oblasti, posebno Srebrenice, postaje jasnija ako se napomene da je samo srebrenička carina bosanskoj državi donosila godišnji dohodak u iznosu od 30.000 dukata, a tamošnji rudnici srebra, koji su bili među najvećim na Balkanu, godišnje su davali preko 100.000 dukata, i još mnogo toga. Iz toga se vidi da je pozadina svih njihovih napada i ratova s Bosnom, kakav je bio slučaj i s Madžarima - predvodnicima križarskih ratova, bio ekonomski motiv, to jest pljačkanje, prisvajanje bosanskog bogatstva i teritorija.

Svi napadi koji su dolazili sa srpske strane bili su praćeni neviđenim zločinima. Opravdanje su imali jer su, tobož, išli na "zle heretike i triklete babune koji se ne klanjaju svetim ikonama i krstu častnom", što im je davalo pravo da rade šta su htjeli. Kada su 1411. godine upali u Srebrenicu, zapisi kažu da su je prvo temeljito opljačkali a onda spalili, kojom prilikom je u pokolju izginulo mnoštvo ljudi koji su se pobunili, a suvremeni srpski izvori to opravdavaju jer su bili "svi jeresi bogumilske".¹⁹

Bošnjani se, međutim, nisu predavali. Srebrenica je ostala u srpskim rukama do 1425. godine kad su je Bošnjani povratili. U teškim bojama koji su vođeni neprijatelj je doživio težak poraz, a u završnoj bici sasječene su skoro sve srpske vojvode.

Srbi, međutim, nisu ispuštali tako bogat plijen i nije prošlo dugo opet su povelili rat i zauzmu Srebrenicu. Kralj Tvrtko II ju je 1426. g. povratio, ali su je Srbi iduće godine preoteli, da bi je Bošnjani povratili 1428. , onda Srbi preoteli 1439. godine. Prelazila je iz ruke u ruku i 1445., 1448., 1450., 1458., godine i tako je trajalo, sve dok je nisu definitivno osvojili Turci zajedno s ostalom Bosnom.²⁰

I sa hrvatske strane koristila se svaka prilika da se napadne i zauzme barem dio Bosne. I njima je najbolji izgovor bila borba protiv heretika, pa su se

---

¹⁸ Fermendžin, 1892, 225.

¹⁹ Solovljev, 1953, 91 i d; Burin, 2005, 402 - 403.

²⁰ Ćorović, 1940, 182 i d.

rado odazivali pozivima pape i mađarskog kralja da pođu na satiranju bosanskog krivovjerja.

Koncem 13. stoljeća u tome se najviše istakao, tada moćni, bibrski knez Pavle Šubić. Sve je radio uz blagoslov tadašnjeg pape Bonifacija VIII. Bila je zamišljena akcija većih razmjera. Godine 1303. bio je pozvan i mađarski nadbiskup Stjepan da se sa svojim križarima priključi toj vojni. Izvori nam ne govore pojedinostima šta se sve dešavalo tokom tog pohoda, ali da su vođeni dugi krvavi okršaji i da su Bošnjani branili svaki pedalj svoje zemlje i svoju vjeru, govori podatak da je u tim okršajima poginuo i ban Mladen Šubić (brat kneza Pavla), negdje u brdima istočne Bosne. Ljetopisac je zabilježio da je hrvatski ban kruto ubijen "od nevjernih heretika".²¹

Papa Ivan XXII pismu iz 1319. g. upućenom Mladenu II Šubiću piše: "S bolom u duši doznali smo da je Bosna zapala u takvu nevjeru da su ondje zapuštete crkve, iskorijenjeno svećenstvo, izruguju se Kristovim svetinjama, ne poštuju križ, nema pričesti, ne zna se za krštenje".²²

Unatoč svim pokušajima da se stane ukraj bogumilima i da im se zemlja podvrgne papinskom autoritetu, u tome se nije uspijevalo. Nakon protjerivanja Hrvata i obnavljanja vladavine domaće dinastije Kotromanića, Bosna je počela ubrzano jačati, kako politički i privredno, tako vjerski. Nakon duge vladavine bana Stjepana II (1314-1253 g.), na prijestolje dolazi moćni kralj Tvrtko I (1353-1391. g.). Prvo razdoblje njegove vladavine proteklo je u znaku žestokih križarskih napada kojima su po pravilu na čelu bili Mađari, onovremena evropska velesila. I sada se sve pripremalo i odvijalo na inicijativu, uz pomoć i blagoslov pape.

Pritisak je bio toliki da su samo tokom jedne godine (1363.) na Bosnu poslate čak dvije vojske, ali su u obje doživjele težak poraz. Jednu je osobno predvodio mađarski kralj (Ladislav), ali ni to nije pomoglo. Druga je u teškom boju pod Srebrenikom (oblast Usore), bila skoro potpuno uništena. Izginule su brojne velmože, a ostatak vojske je sramotno uzmakao, i to takvom brzinom da je bio izgubljen i veliki državni pečat koji se nalazio kod nadbiskupa, koji je učestvovao u pohodu. Ovim pobjedama Bosna je za duže vrijeme osigurala mir, a to je značilo i mirniji vjerski život, bez uplitanja stranaca.

Vremenom je bilo sve manje onih koji su bili spremni krenuti na Bosnu. Vijesti koje su stizale o onome šta bogumili čine uhvaćenim katoličkim misionarima, inkvizitorima pa i vojskama, obeshrabrile su i najhrabrije.

²¹ Klaić, 1897, 82.

²² Farlati, 1751, 57; Theiner, 1875, 463 - 464.

Stoljetni napadi tokom kojih su nad bogumilima vršeni zločini, u njima su stvorili prkos i odlučnost da unatoč teškim stradanjima ne pokleknu, nego da do kraja ustraju u odbrani svoje vjere i zemlje. Shvatili su da mogu opstati samo ako se suprotstave napadačima i uzvrate im istom mjerom.

Iako je bogumilskim vjernicima bilo strano svako nasilje, čak nad životinjama i biljkama, u situaciji kad se radilo o opstanku, tada više nije bilo dvojbe. Kako god su križari njih proganjali i ubijali na najsvirepiji način, (sakatili, čerečili, spaljivali na lomačama i sl.), ni bogumili nisu ostajali dužni njima. Uzvrćali su im istom mjerom.

Sačuvana izvorna građa slikovito opisuje šta su križari, inkvizitori i misionari doživljavali u Bosni. Oko godine 1222. bogumili su, braneći se, ubili čak 32 dominikanska redovnika, odnosno inkvizitora. Godine 1223. godine gubi se svaki trag papinom legatu Akonciju, kojeg je papa bio zadužio da povede križarsku vojnu na Bosnu.²³ Godine 1239. u Bosnu je krenula skupina od 26 dominikanaca iz Češke, predvođenih blaženim Andrijanom, među kojima je bio i jedan Dubrovčanin, izvjesni fra Mihajlo. Ni za njih se nije nikada više ništa čulo. Bez sumnje su ih bogumili uhvatili i pobili.²⁴ Isto se 1255. godine desilo vrhovnom inkvizitoru za Dalmaciju i Bosnu, prioru Zadarskog dominikanskog samostana, Pavlu Hungarusu. Kronike su zabilježile da su ga bogumili uhvatili, lancima vezali za kolac i živa spalili. Crkva ga je kasnije zbog mučeničke smrti proglasila blaženim.²⁵

Tokom teških okršaja bogumili su rušili i palili sve što je bilo katoličko. Kronike bilježe mnoge slučajeve rušenja crkava i samostana. Već je spomenuto kako su 1242. godine sraznili sa zemljom skoro tek završenu Katedralu sv. Petra u Vrhbosni. Kronika priora iz Bodroga (u Madžarskoj) spominje rušenje dva dominikanska samostana s crkvama itd. Kakav je bio položaj katoličanstva u Bosni govori podatak da su neke crkve u Bosni bile čak utvrđene bedemima i kulama. Ni to ih nije moglo sačuvati. U okršajima tokom križarskog rata iz 1235. godine bogumili su ih sve sraznili sa zemljom. Isto se dešavalo stotine godina kasnije. Spominje se slučaj iz 1450. godine kada je među brojnim crkvama i samostanima spaljen i razoren franjevački samostan u Milama kod Visokog, a svi zatečeni redovnici pobijeni.²⁶ To je bilo u vrijeme krvavih progona bogumila, pa se na okrutnost odgovaralo okrutnošću.

---

²³ Smičiklas, 1905, 242.

²⁴ Iveković, 1881, 91.

²⁵ Zaninović, 1917, 265.

²⁶ Jelenić, 1906, 43 - 44.

Obračun bogumila s katolicima koji su djelovali protiv domaćih vjernika nastavio se i nakon turskog osvajanja zemlje. U nekrologiji franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci zabilježeno je kako su 1465. godine "heretici okrutno ubili pet franjevaca u samostanu Sv. Marije blizu Visokog". Ljetopisac nas izvještava da su bogumili katoličke djelatnike prvo mučili a onda ih pobili.²⁷

Ustvari, čitava prva polovina 15. stoljeća bila je u znaku teških sukoba između Katoličke Crkve i bogumila. Njen položaj je bio takav da je 1402. godine papa Grgur XII morao osobno intervenirati i uložiti velike napore da spriječi bijeg franjevaca iz Bosne koji su neprestano živjeli pod pritiskom i u strahu od bogumila. Ustvari, ovi su se samo branili od nasrtaja i pokušaja da ih se pokrsti, a naprijed je bilo govora o tome na koji način je inkvizicija to radila. Slikovite su riječi dominikanskog djelatnika Tome Tomasina iz tog vremena koji je zapisao da heretici bogumili u Bosni „nestaju kao vosak na vatri”.²⁸

Ima puno razloga da se ova specifična vjera održala za sve vrijeme postojanja srednjovjekovne bosanske države unatoč svim nedaćama s kojim je živjela. Nije ju uspjela slomiti ni inkvizicija ni nebrojene križarske vojne, za razliku od sličnih vjerskih pokreta u drugim europskim zemljama čiji su sljedbenici nestajali tokom križarskih pohoda. Podsjetimo da su moćni katari u južnoj Francuskoj definitivno uništeni 1244. godine, na način kako je inkvizicija to radila i u Bosni. Nakon pada njihovog glavnog uporišta Montségura (kod Tuluza, jugozapadna Francuska), samo na jednoj lomači spaljeno ih je 200.²⁹ Podsjetimo da su upravo tih godina i u Bosni križari žarili i rušili, ali za razliku od francuskih katara, s bosanskim bogumilima nisu mogli izaći na kraj.

Bosna je uspjela sačuvati svoju vjeru unatoč stoljetnim nastojanjima Rimske kurije i Evrope da je iskorijene, zahvaljujući općim ljudskim vrijednostima koje ta vjera propovijeda, čega su se strogo pridržavali njeni vjernici. To je u pravom smislu bila narodna vjera, kojoj su u Bosni podjednako pripadali svi slojevi društva, kako običan narod, tako vlastela i vladari. Važno je napomenuti da ona nije ničim nametala niti je sankcionirala svoj autoritet vjernicima. Historijska građa jasno pokazuje da su joj svi domaći vladari pripadali. Neki od njih su se u određenim okolnostima morali odreći svoje vjere pod pritiskom pape i evropskih vladara, mada je to često bilo fiktivno.

Vezu i pripadnost bosanskih vladara domaćoj vjeri pokazuje aktivno učešće njenih starješina u vladarskim poslovima. Bogumilske starješine su na

²⁷ Jelenić, 1916, 357.

²⁸ Dragojlović, 1987, 73.

²⁹ Serrus, 1997, 62 - 63.

dvorovima djelovali kao dijaci, savjetnici, poslanici, ovjeritelji državnih dokumenata i sl.³⁰ Ipak, po nekima je sporno pitanje da li je bogumilstvo u Bosni predstavljalo državnu vjeru. Ako se to posmatra s gledišta kako je to bila zvanična Crkva u drugim zemljama, onda se za bogumilstvo to ne može reći. Ali ako se uzme u obzir karakter i specifična uloga koju je domaća vjera imala u Bosni, može se reći da je na određen način ona to ipak bila.

Bogumilske vjerske starješine, naime, nisu posezali za svjetovnom vlašću niti su se u nju miješali. To nije bilo u skladu s principima učenja te vjere, jer se od vjernika, najviše od svega tražila moralna čistota, to jest dobrota i poštenje, bez obzira kojem društvenom statusu neko pripada i koju funkciju obnaša. Bogumilska vjera je iznad svega osuđivala gramzivost, pohlepu i druge poroke. Njeni vjernici su morali biti svima uzor i primjer. Od njih se tražila umjerenost u svemu. Višak su morali davati onima koji imaju manje, morali su biti umjereni u ishrani, pomagati slabe i siromašne, kloniti se raskalašenosti, žena se morala poštovati i cijeniti, nikoga ne uvrijediti, ne nanijeti drugome bol ili ozljedu, domovinu braniti svim i svačim itd. Onaj ko se pridržavao ovih općeljudskih načela, imao je pravo nazvati se dobri Bošnjani. To je u srednjem vijeku postalo sinonim ne samo za bosanske bogumile, nego za sve Bošnjane (Bosance), s obzirom da su skoro svi pripadali toj vjeri.

Shodno navedenim vjerskim principima, shvatljivo je da je svaki vjernik nastojao živjeti i raditi po tim principima, a to znači da je seljak marljivo obrađivao svoju zemlju, kovač se trudio da iskuje dobar srp, kosu, čekić, mač i dr, trgovac nije smio zakidati kupce, a vladar se trudio da što bolje upravlja zemljom za opću dobrobit svih podanika i da se brine i čuva je od napada. Da su vladali upravo takvi društveni odnosi, govori podatak da u srednjovjekovnoj Bosni nije bilo ustanaka nižih društvenih slojeva, za razliku od drugih zemalja u Evropi, pa i u onima u neposrednom susjedstvu Bosne.

Dok je zvanična crkva sebi prisvajala pravo da obavlja državnu pravnu funkciju i da sankcionira državne funkcije, npr. krunjenje vladara, čime ga je stavljala u ovisan položaj prema instituciji crkve, Bosanska crkva se nije služila tim pravom jer bi to proturiječilo njenim načelima o odnosu prema vlasti i pogledu na svijet. Pa ipak, vjerske starješine su u čitavoj zemlji i kod svih imali ogroman autoritet kome su se podjednako klanjali i uvažavali kako običan puk, tako velikaši i vladari, pa i stranci.

Čak su i Dubrovčani, koji su održavali prisne trgovačke veze s Bosnom, mada katolici, visoko cijenili moralnu stranu bogumila. U međusobnim vezama i

---

³⁰ Babić, 1972, 114 i d; Jalimam, (a), 1999, 215 i d.

poslovima nisu nikada od njih tražili zakletvu, niti su je ovi kome davali. Dovoljna je bila njihova riječ. Često su izričito zahtijevali da se na ugovore koje su sklapali sa bosanskim vladarima ili nekim od bosanskih velikaša, svakako stavi potpis nekog od bogumilskih prvaka, ističući da je to "zbog običaja", a ustvari zbog sigurnosti jamstva. Čak i kad se rješavao međudržavni spor, druga strana je često izričito tražila da spor presudi bogumilski djed, za koga se i vani znalo koliko se u Bosni cijeni i da mu vladar neće uskratiti poslušnost.

Prisan odnos i suradnja naroda, vlastele i vladara, s jedne strane, i vjerskih starješina, s druge strane, najviše su dolazili do izražaja kada bi zemlji zaprijetila opasnost izvana. Tada su se svi dizali na njenu odbranu, bez obzira da li je cilj napada bio obračun s vjerskim sljedbenicima ili su to bili čisto politički, odnosno osvajački motivi. Pouzdano se zna da je većina velikaških porodica pripadala bogumilskoj vjeri, među kojima su bile i one najuglednije i najmoćnije kao: Hranići, Pavlovići, Klešići, Hrvatinići i dr. Spomenimo da je nepokolebljivi bogumil bio i znameniti velikaš Hrvoje Vukčić, zatim nepobjedivi vojvoda Vlatko Vuković (vojskovođa kralja Tvrtka I), te herceg Stjepan Vukčić i dr. Na njihovim dvorovima su stalno bili prisutni neki od bogumilskih starješina koji su za njih obavljali razne dužnosti, među kojima i diplomatske službe.

O odnosu vladara prema domaćoj vjeri najbolje pokazuje slučaj bana Ninoslava iz 13. stoljeća. I on je, dakako, po rođenju pripadao domaćoj vjeri. Međutim, kao ban, pod pritiskom Rimske kurije i Mađara bio je u jednom trenutku primoran da je se odrekne pa je tako na silu postao katolik. Ali to je izazvalo ogorčenje u zemlji pa su mu velikaši i narod uskratili poslušnost. To ga je natjeralo da se ponovo vrati u krilo domaće vjere. Time je izazvao Rimsku kuriju koja je protiv Bosne povelila križarski rat. Međutim, digla se čitava zemlja. Narod je predvođen banom pružio žestok otpor i prijetnje Rima su se izjalovile.

Na bogumilsku pripadnost bosanskih vladara upućuje brojna izvorna građa. U izvještajima papinih izaslanika, inkvizicije i domaćih franjevac, često se navode optužbe protiv vladara da i oni slijede i pomažu krivovjerje u svojoj zemlji. Papa Grgur IX u pismu od 10. oktobra 1233. g. podsjeća bana Ninoslava da su svi njegovi preci, to jest bivši vladari Bosne, bili "zaraženi heretičkim krivovjerjem".³¹

Dvjesto godina kasnije (1435. g.), jedan franjevac je u izvještaju papi zabilježio za kralja Tvrtka II sljedeće: "Ovaj kralj je samo po vanjštini kršćanin, zapravo nije ni kršten, i na sve načine sprečava fratre u svojoj zemlji da krste

---

³¹ Theiner, 1875, 120.

ljude ... tamo žive manihejski heretici ... divlji neprijatelji crkve".³² I za pretposljednog kralja Tomaša se zna da je također bio bogumil, ali je pod pritiskom pape i Evrope morao preći na katoličanstvo. Čak je morao napustiti svoju dotadašnju ženu (Vojaču) jer je bila bogumilka, mada je s njom imao dijete (Stjepana, koji će ga naslijediti na prijestolju). To je, međutim, bez sumnje, bilo više formalno jer su ga mnogo godina kasnije, kad je već bio tobož katolik, franjevci optuživali kod pape u Rimu da nije sasvim raskrstio s bogumilima. Braneći se od optužbi, Tomaš piše papi: "Privremeno sam dobar s patarenima jer ih je mnogo i jer su moćni".³³

S obzirom da je skoro ukupno bosansko stanovništvo pripadalo domaćoj (bogumilskoj) vjeri, jasno je da je iza nje stajala država. To je razlog da se uspjela othrvati svim pritiscima i pokušajima sa strane da se iskorijeni, za razliku u drugim zemljama Evrope gdje su pripadnici ove vjere u vidu sekti iskorijenjena već nakon prve ili druge intervencije križara ili inkvizicije. Bosansko bogumilstvo je opstalo sve do dolaska Turaka, to jest sve do 1463. g. pa i duže.

Bosanska hereza je za Rimsku kuriju i inkviziciju bila trn u oku iz još jednog razloga. Ne samo što je to bila vjera cijele zemlje i naroda nego je bila i ideološka inspiracija svim dualističkim grupama i sektama u Evropi. I ne samo to. Bosna je bila sigurno utočište svim proganjanim u Evropi. Taj ugled i status je zadržala kroz sve vrijeme postojanja srednjovjekovne bosanske države.

U već spominjanom traktatu o hereticima, koji je napisao Anselmo iz Aleksandrije u 13. stoljeću, navodi se da je heretičko učenje koje je doprlo u Francusku stiglo iz Bosne. Veze bosanskih bogumila sa talijanskim patarenima i francuskim katarima (albigenzima) višestruko su posvjedočene. Arhivska građa potvrđuje da su bosanski bogumili, francuski katari i talijanski patareni održavali prisne veze. Katarske starješine, među kojima i njihov "papa", često su boravili u Bosni, i obrnuto. Jedan dokument iz 1223. g. spominje kako se vjerska situacija u južnoj Francuskoj pogoršala povratkom katarskog pape koji je dugo vremena boravio u Bosni.³⁴ Te veze, boravak i povratak katarskog pape (herezizarha) iz Bosne spominje i papin legat u Francuskoj Konrad u pismu od 2. jula 1223. g. upućeno rounskom nabiskupu.³⁵ Taj podatak su

---

³² Thallóczy, 1916, 38.

³³ Rački, 1869 (VII), 152 - 153; Imamović, 1995, 205.

³⁴ Babić, 1972, 274 - 275.

³⁵ Thouzellier, 1961, 34 - 40.

preuzeli i anali opatije Sv.Albana u Engleskoj, koji je zabilježio kroničara opatije Rogera de Wendover.³⁶

Na poznatom saboru dualističkih crkava, održan 1167. godine u Saint-Felix de Caraman kod Tuluza u Francuskoj, savjetovani su francuski katari i talijanski patareni da se organiziraju po uzoru na ostale bosanske bogumile. Tristo godina kasnije, bosanski bogumili su još uvijek bili inspiracija evropskim hereticima. U pismu Ladislava Morovićkog iz 1437. g. spominju se veza bosanskih bogumila sa češkim husitima, za koje se zna da su bili pod snažnim utjecajem bosanskih heretika.

Veliki ugled bosanskih bogumila kod europskih heretika i njihov utjecaj na njih, temeljio se još na nečemu što je Bosnu učinilo jedinstvenom zemljom u Europi, a što je bio dodatni razlog da se njome neprestano bave papa, inkvizicija i križari. Bio je to njen Univerzitet heretičkih studija, jedinstveno takvo učilište na tlu srednjovjekovne Evrope.

O bosanskom Univerzitetu saznalo se iz dokumenata pronađeni u arhivskoj građi nekih talijanskih gradova. Godine 1180. spominje se izvjesni Kalajan iz Vicence u Italji koji je išao u Bosnu na "posvetu". Godine 1200. spominju se braća Matej i Aristodije iz Splita (doseljenici iz Apulije u Italiji), koji su išli u Bosnu da "uče".

Konkretniji podaci o ovom univerzitetu pronađeni su u arhivu inkvizicijskog suda u Turinu (sjeverna Italija), pred kojim je vođen sudski postupak protiv nekoliko osoba koji su optuženi za herezu, a koji su išli u Bosnu da usavrše znanje kod tamošnjih "vrsnih magistara" (profesora). U zapisniku sa suđenja nevedeno je da je 1347. godine tamo išao Moretus Rabellator, godine 1360. Ivan Narro i Grano Bencius, godine 1377. Petar Patricii oko 1380. godine, a njegov brat Jakov oko 1382. godine te Jacobus Bech 1387. godine.³⁷

Potrebno je napomenuti da su već u Kulinovo doba u Bosni djelovali visoki filozofsko-teološki teoretičari. Oni su ti koji su 1203. godine vodili dogmatske rasprave s papinim izaslanikom Casamarisom na Bilinu polju kod Zenice, inače vrsnim vatikanskim teoretičarem, a povodom optužbi da se u Bosni masovno slijedi krivovjerje. Samo se po sebi razumije da su bogumilske starješine, odnosno teolozi, morali biti školovani i visokoučeni. Ta znanja su mogli steći samo na visokim učilištima ranga univerziteta, i to u Bosni, s obzirom da su zastupali dualističko učenje koje nigdje u Evropi nije imalo

³⁶ Wendover, 1842, 87 - 88.

³⁷ Amati, 1865, 44 - 45; Kniewald, 1949, 240 i d; Basler, 1975, 479 - 480; Šanjek, 1975, 108; Imamović, 1995, 189 - 193.

slobodu djelovanja do u Bosni. Taj univerzitet je nesumnjivo postojao i djelovao mnogo prije nego je 1347. g.odine spomenut u sudskom procesu vođen pred inkvizicijskim sudom protiv osoba koje su išle u Bosnu da se “usavršavaju” na tamošnjem učilištu.³⁸

Značaj bosanskog Univerziteta je u tome što je bio jedini u Evropi na kojem su se izučavale dualističke (krivovjerne) doktrine pa je za pravovjernu Evropu bio heretički i kao takav, ozloglašen i pod udarom Svete stolice, odnosno inkvizicije i križara. Na osnovi onoga što znamo o bosanskoj herezi, jasno je da su se na njemu izučavale neomanihejske doktrine dualističkog sadržaja. Ukratko, suština tog učenja je čisto filozofsko-teološke naravi. Prema tome, riječ je o visokim naukama koje su zahtijevale široku organizaciju i uvjete djelovanja.

Na ovom učilištu znanja su, bez sumnje, stjecala i svjetovna lica, prije svega brojni dijaci koji su djelovali na vladarskim i vlastelinskim dvorovima. Oni su bili ti koji su vladarima i velikašima sastavljali i pisali povelje, pisma, oporuke i dr, na raznim jezicima i pismima.

Veliki broj sačuvanih vjerskih i svjetovnih rukopisa, koji su nastali na ovom tlu, dokazuju da su postojale i institucije skriptorija, to jest prepisivački centri, kao i biblioteke. Njih su, dakako, mogla voditi samo učena (školovana) lica. Tako je bilo u čitavoj onovremenoj Evropi, i Bosna je, kao i drugi, samo slijedila duh vremena.

Kao što su na ostalim evropskim učilištima djelovali i predavali znameniti profesori koji su uglavnom bili crkvena lica, isti je slučaj bio s Bosnom. Najučenija domaća lica bili su bogumilski prvaci pa su, bez sumnje, u isto vrijeme neki od njih bili profesori na ovdašnjem Univerzitetu. Izvorna građa isključivo njih spominje kada su u pitanju dogmatske rasprave s predstavnicima Rimske crkve. Oni su bili najpozvaniji interpretatori i naučitelji dualističkih dogmi i shvaćanja. Bosanski vladari su u više navrata na poziv slali u Rim svoje vjerske vođe da u Vatikanu vode raspravu s vodećim papinim autoritetima za dogmatska pitanja. Kralj Tomaš je 1461. godine poslao u Vatikan trojicu bogumilskih starješina koji su raspravljali s čuvenim onovremenim inkvizitorom i teoretičarem Torquemadom. Jasno je da su bili vrsni teoretičari ne samo za za pitanja dualizma koji su su obrazlagali i branili, nego su bili i vrsni poznavaoци učenja koje je zastupala zvanična Crkva.³⁹

---

³⁸ Basler 1975, 479 - 480

³⁹ Kamber, 1933, 27 i d; Kniewald, 1949, 174 i d.

Na puno stećaka, nadgrobnih spomenika, prikazani su neki od vjerskih starješina. Na stećku iz Humskog kod Foče prikazan je gost (rang vjerskog bogumilskog starješine), Milutin s knjigom u ruci, kao simbolom svoje učenosti i profesije. Ista slika se vidi na stećku iz Hoćevlja kod Breze na kojem je prikazan lik kako sjedi na stolici, a ispred njega je otvorena knjiga, tipičan prikaz jednog učenjaka, odnosno profesora.

Ovaj starobosanski Univerzitet djelovao je dokle god je postojala srednjovjekovna bosanska država, a s njome i bosanska hereza, odnosno bogumilstvo. Padom Bosne pod Turke 1463. g. i proces prihvatanja islama koji je potom uslijedio, dovelo je do odumiranja bogumilstva, što je, pak, dovelo do gašenja njegovih institucija, u što spada i spomenuto učilište.

Djelovanje inkvizicije na ovom prostoru odvijalo se sve do dolaska Turaka u Bosnu 1463. g. Ono što je ovdje činila stotinama godina, nije moglo ostati bez dubokih posljedica po zemlju i narod, a u određenoj mjeri i po Europu. Čak što više, može se slobodno reći da je inkvizicija Bosni odredila krvavu sudbinu s kojom je živjela čitavo razdoblje srednjeg vijeka. Ona joj je odredila sudbinu i za četiri naredna stoljeća, koja su uslijedila padom Bosne pod Turke. Progoni, ubijanje i grabež koje su u ime Katoličke Crkve bosanskom narodu činili inkvizicija i križari, kod njega je proizvela ne samo otpor, nego toliki naboj mržnje da su se na koncu radije bacili u zagrljaj posve tuđem, stranom i od Bosne dalekom narodu - Turcima, nego da se poklone silom nametanom križu i da budu priznati od vlasti, onih koji su ih proganjali stotinama godina u ime "prave vjere".

O stavu bogumila prema katoličkoj Europi slikovito govore riječi pretposljednog bosanskog kralja Tomaša, upućene papinom legatu Nikoli Barbuciju: *"S Turcima se ne mogu sam boriti zbog maniheja (bogumila), koji više vole Turke nego kršćane, a umalo da nije veći broj stanovnika manihejski".*⁴⁰

Bogumili su svoje opredjeljenje iskazali 1463. godine kad su Turci napali Bosnu. U kritičnom trenutku nisu ustali u odbranu svoje zemlje niti su se odazvali pozivu svog kralja. Bosna je pala na način čiju sudbinu nisu dovoljno shvatili ni suvremenici tih zbivanja. Zato je u tim krugovima i ponikla poznata izreka da je Bosna "šapatom pala". Time se željelo reći da zemlja nije pružila nikakav otpor zavojevaču jer je, tobož, vojno bila preslaba. Daleko od toga. To opovrgavaju turski suvremeni izvori, koje su iza sebe ostavili sami učesnici sultanovog pohoda.

---

⁴⁰ Thallóczy, 1914, 415 - 416.

Da nije bilo nesloge između kralja i naroda, kao i između velikaša i kralja, a što je bila posljedica tadašnjih vjerskih progona, Bosna bez sumnje ne bi tek tako završila, a najmanje na način kako se to zbilo. To su doslovno riječi sultana Mehmeda II El-Fatiha - osvajača Bosne, koje je jedne prilike izrekao pred svojim vojskovođama, a povodom hvalisanja nekog janjičarskog age u njegovoj prisutnosti.⁴¹ O tome govori i dubrovački povjesničar Mauro Orbini (16/17. st.), koji je zapisao: "*Bošnjani su vrli ratnici, ali međusobno nemirni*".⁴² I drugi kršćanski pisci su jednodušni u ocjeni da bi s čisto vojnog gledišta Bosnu bilo veoma teško osvojiti.

Uzrok pada Bosne, skoro bez ikakvog otpora, bilo je ustvari u najužoj vezi s bogumilima, odnosno njihovim progonima. Iako su bili česti, sudbonosni su bili oni koje je nekoliko godina pred pad Bosne poduzeo pretposljednji kralj Tomaš, ucijenjen od pape i mađarskog kralja da mora "mačem, ognjem i smrću" uništiti heretike u svojoj zemlji, ukoliko želi njihovu pomoć u borbi protiv Turaka koji su u to vrijeme već bili na njenim granicama. Inkvizicija i križari su i ovaj put bili temeljiti. Prema vijestima suvremenika, tokom tih progona iz Bosne je, uz ogroman broj običnih vjernika, izbjeglo i četrdesetak tak vjerskih starješina. Većina ih se sklonila u Hum (Hercegovinu) kod Hercega Stjepana, u čiju se oblast križari nisu usudili zaći. Oni koji su ostali u zemlji mogli su birati: preći na katoličku vjeru ili otići na lomaču. Mnogi su utekli preko Drine pod zaštitu Turaka koji su ih rado primili kako bi uz njihovu pomoć ostvarili svoje političke namjere po pitanju Bosne.

Zahvaljujući činjenici da je bogumilstvo okupljalo sve slojeve stanovništva, Bosna je uspjela opstati i prebroditi sve ono što je stoljećima činjeno protiv nje. To je tako trajalo dok je postojalo jedinstvo između vladara i naroda. To su znali i neprijatelji Bosne pa su sve činili da razbiju tu slogu. Zato je i vršen veliki pritisak na pretposljednjeg kralja Tomaša, koji je na kraju popustio i tako je Bosni priredio konačnu propast. Ne samo da je po nagovoru pape i mađarskog kralja odbacio vjeru svojih otaca, nego je i sam pomagao inkviziciju i križare protiv svojih podanika, što je bilo sudbonosno za zemlju.

Za sve ono što je činio svome narodu dobijao je pohvale iz Rima. Papa Eugenije IV mu u pismu od 25. maja 1445. godine piše: "*Otkako si užišao na kraljevsko prijestolje, sačuvao si se kao katolički vladar čist i neokaljan od lisičije i*

---

⁴¹ Orbini, 1968, 448 (378).

⁴² Ibidem

prevarne lukavosti i kužnih himbenih heretika, koji već dugo drmaju tvojim kraljevstvom".⁴³

Nakon dvije godine teških progona (1449. i 1450. g.), posao je bio tako temeljito obavljen da su papini inkvizitori mogli javiti u Rim da je kralj: *"istjerao opasni narod patarena (bogumila) sa čitavog područja pod kojim se proteže njegova vlast"*. Naprijed je bilo govora šta je u tim progonima bilo s njegovim "opasnim narodom patarena", i kud je morao bježati ako je htio sačuvati tek goli život.

Tomaš je postao svjestan svojih grešaka tek kad su se Turci približili granicama zemlje s namjerom da je osvoje. Kako nije imao oslonca u vlastitom narodu, počeo se obraćati čitavoj Evropi da mu pruže ranije obećanu pomoć i zaštitu. Stanje je bilo veoma teško jer je jedina istinska i prava snaga koja je mogla zemlju obraniti - bosanski narod, od njega okrenuo leđa, a mnogi su bili u izbjeglištvu, ne mali broj baš kod Turaka. Zato je shvatljiva njegova žalba papinom legatu Nikoli Barbuciu, da se ne može sam boriti s Turcima zbog bogumila, koji "više vole Turke nego kršćane".⁴⁴

Tako je zaista i bilo. Kralj se spasio tako što je morao sa sultanom sklopiti izuzetno nepovoljan ugovor, obavezavši se na veliki godišnji danak. Na taj način je spašavao svoje kraljevstvo. Međutim, to je sve bilo kratkog daha. Kad je nekoliko godina kasnije njegov nasljednik morao raskinuti taj ugovor, uzdajući se u obećanu pomoć i zaštitu s te strane, Bosni nije više bilo spasa. Europski "saveznici" su je u datom trenutku iznevjerili i prepustili je njenoj sudbini.

Mnogobrojni bogumili koji su se još od Tomaševih progona nalazili kod sultana, i sami su se priključili napadačima. Oni koji su, pak, ostali u zemlji i silom prevedeni na katoličku vjeru, jedva su čekali da se osvete za sve ono što su pretrpjeli za Tomaševih i ranijih i kasnijih progona, dok je veliki dio naroda u tom kritičnom trenutku za zemlju, iz istih razloga ostao pasivan. Svi su bili ljuti na svog kralja što je nastavio politiku svoga oca i što je i on prionuo uz papu i Mađare, dokazane neprijatelje Bosne.

Pasivnost bosanskog naroda iskazana tokom prodora Turaka svakako je rezultat ovakve situacije. Primanje islama koje je kasnije uslijedilo, upravo je obuhvatilo najveći broj pripadnika domaće vjere, to jest bogumile. Tadašnji papa Pio II je bez sumnje bio dobro informiran o onome šta se u to vrijeme dešavalo u Bosni, pa je komentirajući nastala zbivanja izjavio da su *"Bosansku*

⁴³ Theiner, 1875, 388.

⁴⁴ Thallóczy, 1914, 415 - 416.

državu izdali manihejci (bogumili), a tvrdi Bobovac (prijestolnicu) vojvoda Radak, bivši manihejac a zatim lažni katolik".⁴⁵

Tako je zaista bilo. To je opći sud mnogih suvremenika tih događaja, a tako govori i narodno predanje. Međutim, ni papa ni Europa, kao da nisu bili svjesni niti su se pitali zašto su bogumili to učinili. Nisu shvatili da je to logična reakcija na sve ono što su im inkvizicija i križari činili stoljećima. Zato se s pravom može reći da je sama Europa bacila Bosnu u zagrljaj Turaka i islama, kao i to da je odgovorna za sve ono što je u Bosni uslijedilo nakon toga. To je odredilo njenu trajnu sudbinu s kojom živi već više od pet stotina godina.

ZAKLJUČAK

Srednjovjekovna Bosna je zbog svoje vjere, koja se u literaturi naziva raznim imenima, a u narodu bogumilskom, bila stotinama godina izložena teškim stradanjima. Iako se temeljila na kršćanskom učenju, nije bila priznata od zvanične crkve zbog primjesa dualističkog shvaćanja pa je za nju bila heretička. S te strane poduzimani su stotinama godina krvavi progoni kako bi se iskorijenila. Svaki pohod inkvizicije i križara iza sebe je ostavljao pustoš, nebrojene lomače, spaljene domove, pljačkanje. Oni koji su ustrajavali u svojoj vjeri mogli su birati: otići na lomaču ili izbjeći iz zemlje. Izvorna građa, međutim, daje podatke da proganani bogumili nisu ostajali pasivni u tim progonima.

Koliko god su križari i inkvizicija bili uporni u svom nastojanju da ih unište, bogumili su s još većom upornošću branili svoju vjeru, a time i zemlju, jer su se često iza poziva križarima da idu na Bosnu protiv heretika, krili politički motivi pojedinih zemalja, prije svega Ugarske, da njome zavladaју.

Godine 1222. gubi se svaki trag papinom legatu Akonciju koji je od pape bio zadužen za križarsku vojnu na Bosnu. Godine 1239. u Bosnu je krenula skupina od 26 dominikanaca iz Češke, predvođeni blaženim Andrijanom, među kojima je bio i jedan Dubrovčanin, izvjesni fra Mihajlo. Bez sumnje su ih bogumili uhvatili i pobili. Isto se 1255. godine desilo vrhovnom inkvizitoru za Dalmaciju i Bosnu, prioru Zadarskog dominikanskog samostana, Pavlu Hungarusu. Kronike su zabilježile da su ga bogumili uhvatili, lancima vezali za kolac i živa spalili. Crkva ga je kasnije zbog mučeničke smrti proglasila blaženim.

Tokom teških okršaja bogumili su rušili i palili sve što je bilo katoličko. Godine 1242. sraznili su sa zemljom skoro završenu katedralu Sv. Petra u

---

⁴⁵ Orbini, 1968, 435 (375).

Vrhbosni. Kronika priora iz Bodroga (u Mađarskoj) spominje rušenje dva dominikanska samostana s crkvama itd. Kakav je bio položaj katoličanstva u Bosni govori podatak da su neke crkve bile čak utvrđene bedemima. Ni to ih nije moglo sačuvati. U okršajima tokom križarskog rata iz 1235. godine bogumili su ih sve savnili sa zemljom. Isto se dešavalo stotine godina kasnije. Spominje se slučaj iz 1450. godine kada je među brojnim crkvama i samostanima spaljen i razoren franjevački samostan u Milama kod Visokog a zatečeni redovnici pobijeni. To je bilo u vrijeme krvavih progona bogumila, pa se na okrutnost odgovaralo okrutnošću. Stanje je bilo takvo da su katolički biskupi oko 1252. godine morali napustiti Bosnu, i preseliti se u Đakovo.

I domaći vladari su dijelili sudbinu svog naroda. Na čelu vojske dočekivali su križare i branili Bosnu i njenu vjeru. Neprijatelji Bosne su shvatili da ne mogu ništa učiniti dok je u njoj sloge, pa su nastojali da bace sjeme razdora između vladara i naroda. Kralj Tomaš i njegov nasljednik Stjepan Tomašević, bili su toliko izloženi pritisku da su i sami morali dozvoliti, čak i učestvovati u progonu svojih podanika. To se sve dešavalo pred samu najezdu Turske, što je jedan od osnovnih razloga da je prilikom sultanovog napada izostao organizirani otpor naroda.

Predposljednji bosanski kralj Tomaš poduzeo je progon bogumila na ultimativan zahtjev Europe i pape, kao cijenu da će od nje dobiti pomoć u slučaju ako sultan napadne Bosnu. Kad je do toga došlo, obećana pomoć je izostala. Kralj je svoju grešku skupo platio, a Bosni navukao nesreću sa nesagledivim posljedicama.

Sa istom politikom nastavio je njegov nasljednik, sin Stjepan Tomašević. I on je prislonio uz papu i katoličku Europu, i dozvolio da mu proganjaju podanike zbog vjere. Kada je 1463. godine sultan Mehmed II el Fatih krenuo s vojskom na Bosnu, nije joj bilo spasa. Narod je odbio da je brani, ljut na kralja zbog progona. U Turcima su vidjeli spasitelje, koji su tokom progona prihvatili izbjeglice i osuđivali politiku njihovog kralja. U tim događajima Bosna je izgubila samostanost, a s njome i svoju dotadašnju vjeru. I osvajanje prijestolnog grada Bobovca u uskoj je vezi s ovim. Vojvoda Radak, zapovjednik odbrane grada, bez borbe ga je predao sultanu osvećujući se na taj način kralju jer je i on, tokom progona, morao na silu postati katolik kako bi sačuvao život.

SUMMARY

Medieval Bosnia, owing to its religion, in literature under various names, popularly among people known as Bogumilism, was exposed to intense sufferings for hundreds of years. Although based on the Christian teachings, it

was not recognised by the official Church. It was heretic for Catholicity that launched bloody campaigns to uproot it. Each campaign of the Inquisition and crusaders left devastation – countless stakes, burnt houses, plunders. Those who persevered in their faith could choose between the stake and emigration. The original documents, however, give more information; the persecuted Bogumils were not passive in those persecutions.

The more the crusaders and Inquisition were persistent, the more the Bogumils defended their faith and their country thereby, as often behind the calls to the crusaders to go on Bosnia against heretics, hidden were political motives of some countries, of Hungary first of all, the then European great power to govern it.

The Bosnian Bogumils responded by violence to the violence of crusaders and Inquisition. In the year 1222 all traces of Papal legate Aconcius was lost, who was charged by the Pope in the military campaign against Bosnia. In the year 1239, a group of 26 Dominicans from Bohemia started for Bosnia, led by the beatific Andrian, including a Dubrovnik man, a Michael. Undoubtedly, the Bogumils caught them and killed. In 1255, the same occurred to the supreme Inquisitor for Dalmatia and Bosnia, the prior of the Zadar-Dominican monastery, Paul Hungarus. The chronicles had it that the Bogumils, undoubtedly, caught him, chained to a stake and burnt him alive. Later on, the Church beatified him for the martyrdom he had suffered.

During sharp engagements, the Bogumils destroyed and burnt everything that was Catholic. In the year 1242 they razed to the ground almost completed St Peter's cathedral in Vrhbosna /Upper Bosnia/ A Bodroga (Hungary) prior's chronicle mentions the destruction of two Dominican friaries with churches, etc. The position of Catholicism in Bosnia is best described by the information that some churches were even fortified by defensive walls. Even that could not have saved them. During the 1235 Crusade war engagements, the Bogumils levelled them all to the ground. The same took place hundreds of years later. A 1450 case is mentioned when, among many churches and monasteries, a Franciscan monastery at Mile near Visoko was burnt and destroyed. All the monks found there were killed. That was at the time of bloody persecutions of Bogumils when cruelty reacted to cruelty.

The local rulers also shared the destiny of their subjects. Leading the army, they met the crusaders and defended Bosnia and its faith. Bosnia's enemies realised that they could not achieve their goals while there is unison in it; so, they tried to stir up discontent between the people and the rulers. The King Tomas and his successor Stjepan Tomasevic were so exposed to such pressure that they themselves had to participate in the persecution of their

subjects. That was taking place on the eve of Turks' invasion and it was one of the major reasons that the Sultan's attack did not meet any people's organized resistance.

Next to the last Bosnian king Tomas launched persecution of the Bogumils at the ultimate request of Europe and the Pope as a price for receiving help from them in case the sultan launched offensive against Bosnia. When it did occur, the promised assistance failed. The King paid for his mistake and brought misfortune with immeasurable effects.

His successor, his son Stjepan Tomasevic continued the same policy. He also took the side of Pope and Catholic Europe, thus permitting persecution of his subjects because of their faith. When in 1463 the Sultan Mehmed II El Fatih led his army against Bosnia, there was no rescue for it. The people refused to defend it, angry with the King because of the persecution. They saw their saviour in Turks who, during the persecutions, received refugees condemning their King's policy. In those events Bosnia lost its independence and thus its former faith. The conquest of the capital city of Bobovac is closely related to this. Duke Radak, the commander of the city's defense, surrendered it to the Sultan without a fight, thus taking revenge on the king because he, too, had to become a catholic by force in order to save his life during the persecution.

IZVORI I LITERATURA

- Amati, G., *Processus contra valdenses in Lombardia superiori anno 1387*, *Archivio storico italiano*, ser. III, (1965), I/2, Firenze 1865;
- Babić, A., *Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni*, u knjizi: *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 1972;
- Babić, A., *Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni*, u knjizi: *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 1972;
- Baigant, M. - Leigh, R., *Inkvizicija*, Zagreb 2002;
- Barkitt, F. C., *The Religion of the Manichees*, Cambridge 1925;
- Basler, Đ., *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972;
- Basler, Đ., *Gnostički elementi u temeljima crkve bosanske*, Radovi sa simpozijuma: *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, Zenica 1973;
- Basler, Đ., *Visoko učilište Crkve bosanske u mjestu Bosna*, Pregled. 4, Sarajevo 1975;
- Burin, A., *Bosanko-humski krstjani u pravoslavnim grčkim i slavenskim vrelima*, u Zborniku: *Fenomen "Krstjani" u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo-Zagreb 2005;
- Ćorović, V., *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925;
- Ćošković, P., *Crkva bosanska u XV stoljeću*, Zagreb 2005;
- Dondaine, A. *Les actes du concile albigeois de Saint- Félix-de Caraman*, *Miscellanea Giovanni Mercati*, V, (Studi e testi 125), Città del Vaticano 1946;
- Dragojlović, D., *Krstjani i jeretička crkva bosanska*, Beograd 1987;
- Farlati, D., *Illyricum sacrum*, IV, Venetiis 1765;
- Fermendžin, E., *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 935 usque ad annum 1752*, *regestis*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, br. 954, Zagreb 1892;
- Imamović, E., *Bogumilstvo - vjera naših predaka*, u knjizi: *Korijeni Bosne i bosanstva*, Sarajevo 1995;
- Imamović, E., *Bosanski univerzitet*: u knjizi: *Korijeni Bosne i bosanstva*, Sarajevo 1995;
- Iveković, Fr., *Život svetaca i svetica božijih*, Zagreb 1881;
- Jalimam, S., *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla 1999;

- Jalimam, S., *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Tuzla 1999;
- Jedin, H., *Velika povijest crkve*, I, Zagreb 1972;
- Jelenić, J., *Kraljevsko Visoko i samostan sv. Nikole*, Sarajevo 1906;
- Jelenić, J., *Necrologium Bosnae Argentinae*, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo 1916;
- Kamber, D., *Kardinal Torquemado i tri bosanska bogumila*, *Croatia Sacra*, vol. III, Zagreb 1933;
- Kniewald, D., *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 270, Zagreb 1949;
- Klaić, V., *Bribirski knezovi*, Zagreb 1897;
- Mandić, D., *Bogumilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago 1962;
- Orbini, M., *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968;
- Rački, F., *Bogomili i patareni*, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, VII, Zagreb 1869;
- Samodlaka, J., *Zemlje južnih Slovena i njihovi grbovi oko god. 1330*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 50, Split 1931;
- *Scriptores rerum Hungaricorum*, 1746, vol. I, Wien 1746;
- Serrus, G., *Pays Cathars*, Portet sur Garonnne 1997;
- Smičiklas, T., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, III, Zagreb 1905;
- Solovljev., *Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu*, *Godišnjak, Društvo istoričara Bosne i Hercegovine*, V, Sarajevo 1953;
- Šanjek, F., *Bosansko-humski (hercegovački) krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb 1975;
- Šidak, J., *Problem "bosanske crkve" u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca*, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 259, Zagreb 1937;
- Šišić, F., *Priručnik izvora hrvatske historije*, I/1, Zagreb 1914;
- Testas, G. J., *Inkvizicija*, Zagreb 1982;
- Thallóczy, L., *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1914;
- Thallóczy, L., *Povijest Jajca*, Zagreb 1916;
- Theiner, A., *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I - II, Romae 1959 – 1862;
- Theiner, A., *Vetera Monumenta Slavorum meridianalium historiam illustrantia*, I, Zagreb 1875;

- Thouzellier, Ch., *Un traité cathare inédit du XIIIe siècle d'après le „Liber contra Manicheos“ de Durand de Huesca* (Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique 37), Louvain 1961;
- Tomić, D., *Inkvizicija: nastanak, razvoj i povijesno značenje*, Zagreb 2004;
- Zaninović, A., *Pogled na apostolsko-znanstveni rad dominikanaca u hrvatskim zemljama*, Bogoslovna smotra, VII, Zagreb 1917;
- Wendover R., *Chronica sive Flores hisoriarum*, IV, London 1842.

Damir BOŠNJAKOVIĆ, MA historije

JU OŠ „Vozuća“ Zavidovići

damirbosnjakovic@hotmail.com

ODNOS PODRINJSKOG VLASTEOSKOG RODA DINJIČIĆA I USORSKE VLASTELE ZLATONOSOVIĆA U SVJETLU JEDNOG HISTORIJSKOG IZVORA

Apstrakt: Odnos podrinjskog vlasteoskog roda Dinjičića s usorskom vlastelom Zlatonosovića bio je do sada usputno tretiran. Uglavnom se priča završavala na tome da se radi o vazalnom odnosu Dinjičića prema usorskoj vlasteli, što se inercijom prenosilo do danas. Pismo što ga je župan Dragiša 1424. godine uputio braći Zlatonosovićima na prvi pogled stvara sliku vazalnog odnosa podrinjske vlastele, ali dublja kritika ovog izvora otvara pitanje realnog odnosa. Ovaj rad tretira odnos dvije vlasteoske porodice u srednjovjekovnoj Bosni posmatrajući prizmu „vjerne službe“ s jedne, te historijskog konteksta s druge strane.

Ključne riječi: *Dinjičići, Zlatonosovići, „Vjerna služba“, vazalni odnosi.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE DINJICIC RULERY OF PODRINJE AND THE ZLATONOSOVIC RULERY OF USORA IN THE LIGHT OF A HISTORICAL SOURCE

Abstract: The relationship between the Podrinje noble family of Dinjicic and the Usora noble family of Zlatonosovic has been treated poorly so far. The story usually ends with the fact that it is a vassal relationship between the

Dinjićici and the Usora noble family, which has been passed down through inertia to this day. The letter that the prefect Dragisa sent to the Zlatonosović brothers in 1424 at first glance creates an image of the vassal relationship between the Podrinje noble family, but a deeper criticism of this source opens up the question of the real relationship. This paper treats the relationship between two noble families in medieval Bosnia viewed through the prism of "loyal service" on the one hand, and historical context on the other.

Keywords: *Dinjićici, Zlatonosovići, "Faithful service", vassal relations.*

O pojmu vlastele u srednjovjekovnom bosanskom društvu

Definiranje pojma vlastele omeđeno je posjedovnom s jedne, te njenom političkom sastavnicom s druge strane. Kada je riječ o posjedovnoj komponenti ovog pojma treba istaći da je zemlja bila osnova nasljednog plemstva i kao „plemenito“ nasljeđivana je od predaka, a kasnije je vladarskim darovnicama proširena ili potvrđivana „u vijeke vijekova“, „njemu i njegovu posljednjemu.“¹ Krvne veze su bile od presudnog značaja za društveni položaj što će reći da je u afirmaciji identiteta srednjovjekovnog plemstva porijeklo bilo važnije od ličnih sposobnosti.² S toga rečenica Marka Blocha „*ljudi skupocjenijeg rođenja*“³ možda i najrealnije opisuje shvatanje srednjovjekovnog plemstva. Princip nasljednosti titule i teritorija bio je osnov koji je uspostavljen još u 13. stoljeću pa bi se moglo kazati da je najveći broj velikaša u srednjovjekovnoj Bosni potjecao iz starih župskih rodova.⁴

---

¹ „Plemenštine“ ili „plemenite baštine“ po riječima Ćirkovića nisu se sastojale od naročito prostranih zemljišnih posjeda. Uživale su ih često nepodijeljene porodice, a primjećuju se i tragovi prava širih rodbinskih zajednica. Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 93-94. (dalje: С. Ћирковић, *Историја*).

² Genus se definiše kao skup muških nasljednika poteklih od slavnog (stvarnog ili izmišljenog) pretka koji je imao moć da rod izdigne u plemićki stalež. Frank Merry Stenton, „The Changing Feudalism of the Middle Ages“, *History* 19, No 76, (1935): 290. Povelja braće Petra i Nikole Pavlovića iz 15. jula 1454 predstavlja slikovit primjer ove prakse u srednjovjekovnoj Bosni. Prema: Dženan Dautović, Slavenska varijanta feudalizma (Analiza na primjeru bellatores bosanskog srednjovjekovlja), *Bosna Franciscana* 41, (2014): 139.

³ Marc Bloch, *Feudalno društvo*, Golden marketing, Zagreb 2001, 276.

⁴ O funkciji i tituli župana vidjeti: Anto Babić, O funkciji župana u srednjovjekovnoj Bosni, u: *Zbornik radova posvećenih uspomeni Salke Nezičića*, Sarajevo 1972, 408-

S druge strane, uloga vlastele kao takve, se najbolje očituje kroz djelovanje u okviru državnih poslova i to bi bilo ono što plemstvo čini vlastelom. Lica koja se navode kao svjedoci u bosanskim poveljama obično se javljaju s *bratijom* što govori da pojedinac nije bio svjedok samo za sebe lično, nego je zastupao svoju porodicu. Ako se tome doda i to da su svjedoci uzimani iz raznih krajeva države, onda je očito da navedena lica nisu tu samo da posvjedoče „pravnu radnju“ ili „autentičnost povelje“ koju vladalac izdaje. Obično je bilo 12 svjedoka, broj koji je po riječima M. Dinića smatran dovoljnim da obaveže svu vlastelu.⁵ Međutim, navođenje 12 svjedoka moglo bi se protumačiti i kao jaka garancija realizacije pravne radnje, o čemu ćemo razmatrati drugom prilikom.

Genealoške crtice o Dinjićima i Zlatonosovićima

Dinjići su stari županski rod iz Podrinja. Rodonačelnik ove porodice bio je župan Dinjica, koji se prvi put spominje među svjedocima na povelji kralja Tvrtka I iz 1378. godine.⁶ Dinjica je imao četiri sina: Dragišu, Kovača, Vladislava i Pavla. Najstariji i politički najaktivniji među njima je župan Dragiša Dinjić koji je na političkoj sceni bosanskog Kraljevstva ostavio dubok trag. Na samom početku XV stoljeća upisan je Dragiša kao svjedok „od Podrinja“⁷ što jasno ukazuje na prostor djelovanja ove podrinjske vlastele. U svojstvu svjedoka spominje se Dragiša i na poveljama bosanskih vladara iz 1404/05., 1420., 1421. i 1426. godine.⁸ Učestvovao je u rješavanju gotovo svih važnijih pitanja stavljenih pred bosanski stanak, bilo da se radi o izboru novog vladara, upravljanju vlasteoskim baštinama ili o vanjskoj politici.⁹ Izdvojiti ćemo njegovu

---

409; Аранђел Смиљанић, Титула жупана од првог помена до краја XII века, *Гласник удружења архивских радника републике српске*, 1, (2009): 100-114.

⁵ Михаило Ј. Динић, *Државни сабор средњевијековне Босне*, Српска академија наука, посебна издања, књига ССXXXI, Одељење друштвених наука – нова серија, књига 13, Београд 1955, 17. (dalje: М. Ј. Динић, *Државни сабор*).

⁶ Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма I*, први део, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење, XIX, Београд – Ср. Карловци 1929., 82; Dženan Dautović, Enes Dedić, *Povelja kralja Tvrtka I Kotromanića Dubrovniku (Žrnovnice, 10. april 1378 – Trstivnica, 17. juni 1378)*, *Bosanskohercegovački slavistički kongres II*, (2019): 231.

⁷ Franz Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusi*, Wienae 1858, 250.

⁸ Срђан Рудић, *Босанска властела у XV веку*, просопографска студија, Историјски институт Београд, Београд-Бања Лука 2021, 68. (dalje: С. Рудић, *Босанска властела у XV веку*).

⁹ Различите улоге станка у функционисању босанске државе обрађене су у већ цитираној студији Миhaила Динића, *Државни сабор*, 86.

ulogu u događaju na Parenoj Poljani 1415. godine zbog čega je, kasnije, zajedno sa kraljem Ostojom proglašen glavnim krivcem ubistva kneza Pavla.¹⁰ Dragišin brat Kovač je uspio steći titulu vojvode još za života svog starijeg brata.¹¹ Iz braka sa Katalenom imao je Kovač tri sina: Petra, Tvrtka i Ivaniša. Petar je stekao titulu vojvode i više godina je predstavnik porodice sve do 1455. kada je poginuo u borbi sa vojskom despota Srbije. Petrov nasljednik bio je Tvrtko Kovačević koji se, za života svog brata, pominje kao *knez u Jadru*.¹² Kao vojvoda spominje se 1461. godine, a dvije godine kasnije je ubijen od strane Osmanske vojske prilikom njihovog osvajanja Bosne.

Prvu generaciju vlasteoske porodice Zlatonosovića činila su dva brata.¹³ Jedan od njih je bio oženjen kćerkom Vukca Hrvatinića, a sestrom Hrvoja Vukčića.¹⁴ Njihovi sinovi, Stefan i Vlad, nalazili su se u bosanskom odreda koji je učestvovao u Kosovskoj bici 1389. godine.¹⁵ Sinovi drugog brata, Vukašin i Vukmir, bili su najistaknutije ličnosti ove porodice. Vojvoda Vukmir se kao svjedok pominje u kraljevskim poveljama iz 1400., 1404., 1404/05., 1420., i

¹⁰ József Gelcich, Lajos Thallóczy, *Diplomatarium relationae Reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest 1887, 261.

¹¹ Za pitanje nastanka titule vojvode među bosanskom vlastelom, čini se, historiografija još čeka na šira i sveobuhvatnija istraživanja. Ono što je poznato i što, po riječima E. Kurtovića, predstavlja početni okvir za izučavanje vojvodske titule jeste činjenica da se unutar jedne porodice može pratiti uvijek po jedan vojvoda. Drugi okvir je da se titula vojvode može naslijediti i steći, ali i da je pri tome vladar centralno izvišće vojvodske titule. Esad Kurtović, Dileme oko titule vojvode u srednjovjekovnoj Bosni, *Godišnjak CBI*, 36 (2007): 244. Pitanje prava na titulu mlađeg brata još nije posebno tretirano.

¹² М. Ј. Динић, *За историју рударства*, 42.

¹³ По мишljenju Анђелића, најстарији познати предак Златonosовића је Тихорад који се споминје почетком XIV столјећа и од којег иду двије линије потомства, једна са сином Дивошем Тихорадићем и друга са сином Витаном Тихорадићем. Овај други је имао једног сина – Тихћина чији се син Јурај Тихћиновић споминје у својству жупана у Дабјиној повелји из 1392. године. Јурајеви синови, претпоставља се, били су Вукмир и Вукашин. Видјети о томе: Павло Анђелић, *Постојбина и род Дивоша Тихорадића*, *Слово* 25/26, (1976): 234-236; Емил Мукић, *Усорска властелинска породица Златonosовић и њено учешће у политичком животу средњовјековног босанског Краљевства*, *Баштina сјевероистоћне Босне*, 13 (2021): 17-18.

¹⁴ Михаилo Ј. Динић, *За историју рударства у средњевековној Србији и Босни*, I деo, САНУ, посебна издања, књига ССXL, Одељење друштвених наука, књига 14, Београд 1955, 38. (даље: М. Ј. Динић, *За историју рударства*).

¹⁵ Упоређи: Павло Живковић, *Усорска властeosка породица Златonosовић и босански краљеви (последња деценија XIV и прве три деценије XV столјећа)*, *Историјски зборник*, 39 (1986): 149.

1421. godine.¹⁶ Bio je oženjen Marijom, kćerkom krbavskog kneza Nikole Kurjakovića.¹⁷ Nakon Vukmirove smrti jedini predstavnik porodice ostao je knez Vukašin. Prvi put se spominje 1399. godine kada je kao svjedok upisan u dvije povelje kralja Ostoje.¹⁸ Nakon smrti brata uzeo je Vukašin titulu vojvode, najkasnije do marta 1425. godine.¹⁹ Nakon njegovog približavanja despotima Srbije, odlučio je bosanski kralj Tvrtko kazniti Vukašina. Od kraja 1430. godine u izvorima se više ne spominje Vukašin Zlatonosović s kojim nestaje jedna vlasteoska porodica.

Odnos Dinjičića i Zlatonosovića kroz prizmu „vjerne službe“

Historičari su nerijetko zbog oskudnosti izvorne građe primorani prisegnuti metodi analogije i drugim metodama kako bi dali odgovor na određena pitanja. Jedno takvo pitanje je i odnos podrinske vlastele Dinjičića i usorske vlasteoske porodice Zlatonosovića o kojem, za sada, posjedujemo samo jedan historijski izvor. Radi se o pismu župana Dragiše Dinjičića upućenom 1424. godine Zlatonosovićima u kojem župan Dragiša obrazlaže odluku da dubrovačkom trgovcu Maroju Držiću ne dozvoli ulazak u Srebrenicu.²⁰ Međutim, prije ozbiljnijeg razmatranja ovog izvora trebalo bi kazati kako je došlo do spora između dubrovačkog trgovca i župana Dragiše, što je rezultiralo i nastankom ovog pisma. Prema Marinovim riječima, nakon incidenta sa njegovim slugom, on je otputovao u Ston, a po povratku je saznao da su ga braća Sarake u međuvremenu posvađali sa županom Dragišom, tako da je morao da se

¹⁶ С. Рудић, *Босанска властела у XV веку*, 76. Čak i nakon smrti spominje se Vukmir kao usorski vojvoda u jednoj ispravi zagrebačkog kaptola datiranoj 4. aprila 1434. godine. Vidjeti: D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 131.

¹⁷ Ivan Botica, Dodiri knezova krbavskih sa srednjovjekovnom Bosnom, u: *Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku: Pristupi i perspektive*, Sarajevo 2019, 148.

¹⁸ С. Рудић, *Босанска властела у XV веку*, 77.

¹⁹ М. Ј. Динић, *За историју рударства*, 40. (napomena br. 10).

²⁰ Prema podacima ranijih priređivača – K. Jirečeka i Lj. Stojanovića, original pisma se čuva u Dubrovačkom arhivu, kao prilog uz tužbu, registrovane 18. maja 1424. godine u zbirci *Lamenta de foris* 5, fol. 291. Jireček je svoje izdanje propratio prikazivanjem sadržaja pisma, na osnovu koga je registrovana pomenuta tužba. Naime, Marin Držić je uložio tužbu protiv srebreničkih carinika Nikole i Ivana Sarake. Incident koji je uzrok tužbi desio se u zimu 1423. godine kada su braća Sarake htjeli da mu naplate „udavu“ od 50 perpera, jer Marin, tačnije njegov sluga, nije platio carinu za sukna koja je donio iz Zvornika u Srebrenicu. Prema: K. Јиречек, Ј. Радонић, *Историја Срба II*,

zaustavi u Podzvorniku.²¹ Tu je zamolio kneza Vukašina Zlatonosovića da poruči županu Dragiši da mu omogući slobodan dolazak u Srebrenicu. Knez Vukašin je u tom smislu uputio pismo Dragiši, na što je ovaj odgovorio spomenutim pismom čiji ćemo sadržaj u nastavku donijeti.

Pismo župana Dragiše otvara brojna pitanja na koja bi trebalo dati odgovore. Za svrhu ovog rada, posebnu pažnju ćemo usmjeriti na odnos dvije vlasteoske porodice o kojem su, čini se, donošeni ishitreni zaključci. Izgleda, neki istraživači ne idu dalje od znanstvene „dogme“ u razjašnjavanju određenih pitanja pa je odnos ova dva vlasteoska roda posmatran isključivo kao vazalni odnos Dinjičića prema usorskoj vlasteli. Ističe se da pismo župana Dragiše sasvim precizno oslikava odnose kakvi su vladali na relaciji feudalni gospodar – sluga (vazal).²² Prije nego sagledamo historijski kontekst nastanka ovog izvora, trebalo bi ukazati na suštinu „vjerne službe“ i „vjere gospodske“ u kontekstu bosanskog srednjovjekovlja, te .....

U historiografiji su prisutna dva pogleda na pitanje iz čega je proisticala, odnosno čime je započinjala vjerna služba. Mislilo se da je vjerna služba počinjala dodjeljivanjem zemljišnog posjeda.²³ Iako u izvorima ima slučajeva koji govore da služba proističe iz darovane baštine, više je primjera gdje je vjerna služba predstavljala motiv za davanje zemljišnih posjeda. Riječima Ćirkovića „ni gubitkom ni dobijanjem zemljišnog posjeda, po ondašnjim shvatanjima, ništa se bitno ne mijenja u odnosima „sluge“ i „gospodina.“²⁴ Dakle, dužnost vršenja vjerne službe nije proisticala iz svojevrsnog ugovora i polaganja vazalske zakletve, niti iz naročitog odnosa uspostavljenog dodjeljivanjem zemljišnog posjeda već je ona, kako zaključuje S. Ćirković, „suštinsko obeležje potčinjenosti“.²⁵

²¹ Braća Sarake su bili dubrovački plemići, sinovi *ser* Ilije Sarake. Nikola je od augusta 1422. do augusta 1424. godine bio konzul u Srebrenici. Ilija je vršio dužnost konzula u Srebrenici od juna 1425. do augusta 1429. godine. Андрија Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србију (1415-1460)*, Београд 1997.

²² Јелена Мрѓић, „Писмо кнеза Драгише Дињићића кнезу Вукашину и војводи Вукмиру Златоносовићу“, *Стари српски архив* 6, (2007): 203. (dalje: J. Мрѓић, *Писмо кнеза Драгише*).

²³ Илустративно је у том погледу писање Ante Babića: „Seniorski položaj velmože prema potčinjenoj vlasteli s formalne strane analogan je seniorskom položaju vladara. I jedan i drugi položaj proizlaze iz prava darivanja zemljišnog posjeda u baštinu i po tome prava na vjernu službu.“ A. Babić, *O odnosima vazaliteta*, 29.

²⁴ Сима М. Ћирковић, *Работници, војници, духовници*, Друштва средњовековног Балкана, Equilibrium, Београд 1997, 322-323.

²⁵ С. М. Ћирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, 99.

Drugo važno pitanje se postavlja: Kakve su obaveze proisticale iz ovako uspostavljenog odnosa?! Osnovne obaveze vazalstva, kako je ovaj status bio shvaćen u srednjovjekovnoj Evropi, uključivale su vjernost sizerenu, vojnu pomoć i podršku protiv gospodarevih neprijatelja, nazočnost na njegovu dvoru i plaćanje tributa.²⁶ Historiografija je prihvatila da su izrazom „vjerna služba“ u srednjovjekovnoj Bosni obuhvaćene sve obaveze vazala ili „sluge“ prema svome „gospodinu“ koje su vršene u različitim oblicima kao što su bili različiti i oblici „milosti“ koje je velmoža dijelio zavisnoj vlasteli.²⁷ Dakle, vjerna služba ne znači neku određenu dužnost vlastelina, već cjelinu svih obaveza koje vlastelin duguje vladaocu ili teritorijalnom gospodaru kome je neposredno potčinjen.

Kakve su to obaveze i, da li su uopće postojale, koje su obaveze Dinjičići imali prema Zlatonosovićima?! Obaveza služenja na dvoru gospodara ili u njegovu upravnom aparatu poznata je u historiji srednjovjekovne Bosne.²⁸ Međutim, za sada ne postoji ni jedan elemenat koji bi upućivao na to da je neko od Dinjičića službovao na dvoru usorske vlastele. Osim toga, da su Dinjičići ikada učestvovali u nekom pohodu pod zastavom Zlatonosovića, kao što je župan Juroje iz Huma ginuo „na početnoj službi za svoga gospodina“,²⁹ o tome bi postojao barem neki podatak. Slučaj Radoslava Brankovića, sluge Pavla Radenovića, ukazuje na jasne relacije sluge i gospodina,³⁰ što se nikako ne može uporediti sa sadržajem pisma župana Dragiše. O postojanju podaničke zakletve suviše je i govoriti, jer historiografiji su poznata samo dva slučaja u srednjovjekovnoj Bosni gdje se ova zakletva javlja.³¹

²⁶ Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti (Sveta krana ugarska i sveta krana bosanska) 1387-1463*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo 2006, 7. (dalje: D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*).

²⁷ A. Babić, *O odnosima vazaliteta*, 31.

²⁸ Oko 1466. godine devetorica vlastele iz Huma izjavljuju pred dubrovačkim vlastima da su nekada „zajedno služili i dvorili s knezom Brailom i njegovom braćom u gospodina vojvode Radoslava Pavlovića.“ Prema: A. Babić, *O odnosima vazaliteta*, 32.

²⁹ GZM, 1914, 332. Prema: A. Babić, *O odnosima vazaliteta*, 32.

³⁰ Vidjeti o tome: Esad Kurtović, Krasomirići iz Začule kod Trebinja, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, knjiga 8 (2021): 41 (napomena 33 i 34).

³¹ С. М. Ђирковић, „Верна служба“ и „вјера господска“, 98. Radi se o prelasku Konavala u dubrovačke ruke, te osvajanju 11 gradova u Podrinju od strane kralja Tomaša 1458. godine kada su vlastela Stančići i Kovačevići: *hanno zurato esser sotto posti alo domini de Re de Bossina*. U slučaju Konavala radi se o prostoj zakletvi na poslušnost kojom nije zasnovan odnos iz koga bi proisticala dužnost vjernog služenja. Međutim, usamljenost slučaja Stančića i Kovačevića upućuje da se radi o izuzetku.

+ Много почтеномѸ и намѸ драгомѸ и миломѸ братѸ стариемѸ кнезѸ ВѸкашинѸ [2] и воиводи ВѸкмирѸ ѡд вашѸга жѸпана Драгише. Господо, разѸмихѸ што ми писасте [3] за ДрѸжиѸка за МароѸѸ. Господо, ви сте мени волни заповидити како м(о)ѸѸ господа. [4] Да мене ДрѸжиѸѸ срамотно псоваѸ, то є свидочно цариникомѸ сребреничицмѸ и свим [5] добрим ѡдмѸи Ѹ Сребреници. Да молимѸ васѸ како мо(ю) господаѸ разѸгаедаите тои, [6] ере не би мене боли чловикѸ ѡпсоваѸ, а нека ли ДрѸжиѸѸ. [ИѸ] молимѸ вашѸ милость [7] разберите тои како є тои. И Бог васѸ Ѹ почтению дрѸжи вазда.

I Mnogo poštenom i nama dragomu i milomu bratu, stariemu knezu Vukašinu i voivodi Vukmiru, od vašega župana Dragiše. Gospodo, razumio sam što mi pisaste za Maroja Držića. Gospodo, vi ste meni volni zapoviditi kao moja gospoda. Da je mene Držić sramno psovao, tomu su svjedočili carinici srebrenički i svi dobri ljudi u Srebrenici. Molim vas, kao moju gospodu, razumijte to, jer ne bi mene bolji čovjek opsovao, a kamoli Držić. Molim vašu milost razaberite to i kako je to. I Bog vas u poštenju držao vazda.

Prilog 1.: Pismo župana Dragiše knezu Vukašinu i vojvodi Vukmiru Zlatonosoviću³²

Historijski kontekst

U literaturi se često ističe da vlasteoski velikaši koji se u Bosni javljaju pod kraj 14. i u 15. stoljeću vladaju svojim teritorijama isto onako kao bosanski kraljevi svojim. Po riječima Ćirkovića njih je upravo iznijela na površinu mogućnost da u svojim rukama usredotoče „vjernu službu“ vlastele iz svojih oblasti, usmjerenu dotle prema kralju.³³ Nema sumnje da su Zlatonosovići uspjeli potčiniti manju vlastelu iz svoje oblasti, jer kako bi se drugačije održali među moćnim susjedima. Međutim, sagledavanje šireg historijskog konteksta ne dozvoljava tvrdnju da su među potčinjenom vlastelom bili i Dinjičići iako je podrinska vlastela izražavala veliko poštovanje prema usorskim Zlatonosovićima. Za razliku od Zlatonosovića, Dinjičići su kad god je bilo potrebno izražavali lojalnost bosanskom kralju. Izdvojit ćemo nekoliko događaja koji idu u prilog tome.

Unutrašnji i spoljni sukobi, te stupanje Osmanlija na bosansko tlo obilježili su drugu deceniju XV stoljeća. Antagonizmi među bosanskom vlastelom bili su izraženi do te mjere da će Bosna jedno vrijeme imati i dva

³² J. МргѸћ, *Писмо кнеза Драгише*, 203.

³³ С. М. Ћирковић, *Историја*, 183.

kralja. Ugrožen od suparnika Tvrtka II koji je po svoj prilici bio podržavan od Osmanlija, Ostoja se okreće ugarskom dvoru.³⁴ U isto vrijeme (februara 1415.) knez Vukašin Zlatonosović obraćao se Dubrovčanima. Izrazio je želju za prijateljstvom s njima i otvoreno izjavio da želi biti „dvoraniin“ kralja Sigismunda.³⁵ Podatak od 22. maja 1415. godine kada se vojvoda Vukmir spominje kao posjednik utvrde Đurđevac, kojoj je pripadalo jedno od najvećih vlastelinstava Slavonije, dopušta zaključak da su Zlatonosovići u to vrijeme postali vazali ugarskog kralja.³⁶ Po svemu sudeći, Vukmir se u toj ulozi nalazio sve do svoje smrti 1425. godine.³⁷ Nakon toga, od novembra 1422 do kraja 1424. godine, uspostavljene su diplomatske veze između ugarskog kralja i vojvode Sandalja, što je učvrstilo poziciju Zlatonosovića i otvorilo apetite prema susjednoj vlasteli lojalnoj bosanskoj kruni. Bila je to, nesumnjivo, za usorsku vlastelu izvrsna prilika da pokažu otvorenu želju za ulogom gospodara podrinske vlastele Dinjičića.

Kada je u augustu 1421. godine Tvrtko II zvanično proglašen za kralja tom prilikom je, ponovo, izdao povelju Dubrovčanima. Očito da promjene na bosanskom prijestolju nisu uzdrmale položaj Dinjičića, jer među svjedocima navedene povelje, pored vojvode Sandalja i vojvode Vukmira nalazimo i župana Dragišu Dinjičića.³⁸ Dubrovačka vlada je poslije toga poslala svog poslanika Marina Gundulića da preda velike darove podrinskoj vlasteli i da im izrazi njenu zahvalnost. Činjenica da su Dubrovčani poslali posebne poruke, kako Vukmiru Zlatonosoviću tako i Dragiši Dinjičiću govori, barem iz ugla Dubrovčana, o ravnopravnom odnosu ova dva velikaša.

³⁴ Početkom februara Sigismund šalje povelju po kojoj se Ostoja potvrđuju sva prava i privilegije na gradove i teritorije koje su mu ranije dati. Сима Ћирковић, Две године босанске историје (1414 и 1415), *Историјски гласник*, 3-4 (1953): 32.

³⁵ Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 483; Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Historijske monografije, knjiga 4, Institut za istoriju, Sarajevo 2009, 205 (napomena 728).

³⁶ Uporedi: Pal Engel, Zur Frage der bosnisch-ungarischen Beziehungen in XIV und XV Jahrhundert, *SOF* 56 (1997): 27-42; Isti, Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti*, HAZU, 16 (1998): 60-61.

³⁷ Sigismund je Vukmira 29. augusta 1420. godine imenovao svojim „vjernim ljubljenim.“ D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 231.

³⁸ Lejla Nakaš, Drago Župarić, Ana Lalić, Dženan Dautović, Esad Kurtović, *Codex diplomaticus regni Bosnae*, Mladinska knjiga, Sarajevo 2018, 423.

... i zatim ćete otići tamo gdje čujete da se nalazi župan Dragiša Diničić i kada budete na njegovoj zemlji sa onom njegovom braćom koji će tamo biti s njim i kada izađete pred njih, pozdravit ćete ih pozdravom koji im priliči, uručujući im vjerovno pismo i uručujući im poklon onako kako je gore napisano da treba vojvodi Vukmiru. I kada vam pruži audijenciju, reći ćete mu da bismo ga ranije posjetili, ali smo se zbog gore navedene bolesti zadržali kao što je gore navedeno. Međutim, župane Dragiša, Dubrovnik Vas je uvijek smatrao časnim prijateljem i svojim dragim bratom, zato što smo uvijek vidjeli da ste spremni i naklonjeni svakom blagostanju i časti grada Dubrovnika, Vaše kuće pri svakom stanku koji je pravio bosanski kralj sa svojim velmožama. I također se nadamo da ćete u budućnosti biti i u boljem stanju, zbog čega Vam se zahvaljujemo i na sličan način se zahvaljujemo i za lijepo ophođenje koje je pokazao Vaš brat Kovač, za vrijeme posljednjeg stanka koji je sazvaio gospodin kralj sa bosanskim velmožama i molimo Vas, kao svoje časne prijatelje i dobru braću, da naši trgovci kod Vas budu dobrodošli kao što se uzdamo u Vas za ubuduće i da će moći prolaziti kroz Vašu zemlju...

Prilog 2. Dio pisma dubrovačkim poslanicima kod bosanskog kralja, Zlatonosovića i Dinjičića³⁹

Jednostranost informacija ne dopušta ozbiljnom istraživaču čak ni slutnju da su Dinjičići bili bezuslovno potčinjeni volji Zlatonosovića. Podaci iz jeseni 1425. godine možda i najslikovitije opisuju položaj podrinske vlastele i njihov odnos prema centralnoj kraljevskoj vlasti. Naime, kada su Osmanlije napale srpsku Despotovinu bosanski kralj Tvrtko II je sa odredima vjernih Dinjičića izvršio opsadu Srebrenice, koja je tada bila u rukama srpskog despota Stefana Lazarevića.⁴⁰ Koliko su Dinjičići bili odlučni zauzeti Srebrenicu govori i činjenica da su prilikom povlačenja spalili srebreničku varoš. Kada je na optužbe kralja Tvrtka II dubrovačka vlada branila svoje građane u Srebrenici, koji su evidentno učestvovali na strani despota, isticali su da ni 50.000 dukata ne bi nadoknadilo štetu učinjenu njihovim trgovcima.⁴¹ Bilo bi interesantno odgovoriti na pitanje

³⁹ *Codex diplomaticus regni Bosnae*, 431.

⁴⁰ Jelena Mrgić pretpostavlja da je ugarski kralj Srebrenicu dao na upravu despotu Stefanu Lazareviću na ugarskom državnom saboru u ljeto 1411. godine. Јелена Мргић, *Северна Босна 13 – 16. век*, Историјски институт, Посебна издања, књига 55, Београд 2008, 105. (dalje: J. Mrgić, *Северна Босна*).

⁴¹ „Siando brugiato el borgo di Srebniza per li Dignicich, sottoposti della Vostra Maesta.“ Prema: М. Ј. Динић, *За историју рударства*, 59. Pozivajući se na isti izvor kao i Dinić, Pavo Živković griješi navodeći da je pričinjena šteta

gdje su bili Zlatonosovići za vrijeme bosanske opsade Srebrenice. Da li su Zlatonosovići bili samo očevici događaja⁴² ili su, kako pretpostavlja V. Ćorović, pomagali despotu u ratu protiv Tvrtka II.⁴³

Privrženost Zlatonosovića Despotovini, te pokušaj širenja na račun posjeda vlasteoske porodice Dinjičića doveli su do odlučnog napada bosanskog kralja na usorsku vlastelu. Iz jednog podatka dubrovačkih izvora vidi se da je kralj Tvrtko II u augustu 1430. godine bio na putu za Usoru. Dubrovački poslanici su mogli da ga prate samo do Kladnja na Drinjači,⁴⁴ odakle je, dolinom Gostelje, vodio put do rijeke Spreče u istoimenoj župi koja je bila u posjedu Zlatonosovića.⁴⁵ Nepostojanje podataka o sukobu upravo govori o izostanku dubrovačkih poslanika iz tog događaja. Međutim, da je došlo do sukoba govori jedan drugi podatak od 22 novembra iste godine. Tada je Dubrovačka republika uputila saučešće vojvodi Sandalju „radi slučaja koji je zadesio Vukašina Zlatonosovića.“⁴⁶ Da je vojvoda Vukašin u navedenom događaju zaista izgubio život govori i to da mu se poslije toga gubi svaki trag.⁴⁷

Iako se iz izvora ne može saznati uloga Dinjičića u stradanju usorske vlastele, ipak stanak iz proljeća 1432. godine daje indicije o njihovom učešću u ovom događaju.⁴⁸ Nije isključeno da je upravo na tom stanku donesena odluka o kažnjavanju Zlatonosovića, što svakako Dubrovčani nisu smjeli znati isto što nisu smjeli prisustvovati konačnom sukobu kralja sa ovom vlastelom. U svakom slučaju, nestanak Zlatonosovića sa historijske scene dodatno je olakšao put vlasteoskoj porodici Dinjičića da potpuno učvrste svoju vlast u Podrinju i predstave se kao jedna od dominantnih vlasteoskih porodica u Bosanskom Kraljevstvu.

Dubrovačanima iznosila 50 dukata. Inače, nisam imao u prilici koristiti knjigu sa više tehničkih grešaka od Živkovićeve monografije o Tvrtku II.

⁴² P. Živković, *Tvrtko II*, 113.

⁴³ В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 440.

⁴⁴ Već 4. augusta 1432. godine poručeno je iz Dubrovnika poslanicima kod kralja *quod d. rege eunte in Vsoram . . . illum associare debeant usque ad montem Cladagn*. Dalje nisu smjeli ići. Prema: М. Ј. Динић, *За историју рударства*, 74. (napomena br. 2).

⁴⁵ Ј. Мргић, *Северна Босна*, 119.

⁴⁶ В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 441.

⁴⁷ P. Živković, *Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići*, 161.

⁴⁸ Tada se župan Dragiša predstavio kao istinski čuvar baštinskog poretka.

Prilog 3. Grb Dinjičića

Prilog 4. Grb Zlatonosovića

UMJESTO ZAKLJUČKA

Kako protumačiti stavove brojnih historičara koji kontinuirano prenose tvrdnje o vazalnom odnosu Dinjičića prema Zlatonosovićima bez da razlikuju politički uticaj od faktičke vlasti. Naročito bode um činjenica da Sima Ćirković, koji je doveo do ispravnog shvaćanja vjerne službe, u nekoliko navrata piše: „Жуѣан Драѣиша Дињичић се не усуђује да сам брани своју часѣу од Дубровчанина Држића који ѣа је „ѣсовао“, без дозволе своје „ѣосѣоде“, браће Златѣносовића.“ Ovaj neupitni autoritet izgleda nije upućen u kontekst nastanka pisma, a kako se čini ni u sam njegov sadržaj. Očito naslonjen na tradiciju prenošenja, Ćirković potvrđuje stavove autora koji su pisali prije njega, prije svih M. Dinića koji je o odnosu Dinjičića i Zlatonosovića svojevremeno pisao: „Док је ѣосѣојала ѣпородица Златѣносовића, Дињичићи су били зависни од њих. То се леѣо види из једноѣ случајно очуваноѣ ѣисма које је жуѣан Драѣиша Дињичић ѣисао 1427. ѣодине.“ Ипак, kod Dinića se po ovom pitanju nazire doza opreza pa je istom prilikom istakao: „Али иако њима подређени, Дињичићи по моћи и утицају нису много заостајали за Златѣносовићима. Више пута налазимо их да сасвим самостално иступају.“ Najkoncizniju formulaciju teorije o vazalnim odnosima Dinjičića prema Zlatonosovićima nalazimo u pisanju autorice Jelene Mrgić koja je, možda jedina do danas, posebno tretirala pismo župana Dragiša: „Иако госѣа иѣѣуро, ово ѣисмо сасвим ѣрецизно одсликава односе какви су владали на релацији

феудални ѿсѿодар – слуѿа (вазал). Жуѿан Драѿиша јасно изражава схваѿање своѿ ѿодређеноѿ ѿоложаја и сѿреман је да изврши какву ѿод одлуку донесу њеѿови сениори, кнез Вукашин и војвода Вукмир.“

Iako su u vrijeme nastanka navedenog pisma Dinjićići izražavali veliko poštovanje prema usorskoj vlasteli, nema dokaza da se radi o tipičnim vazalnim odnosima. Treba znati da teritorijalne akvizicije i princip feudalne subordinacije nisu u prvom redu počivali na virtualnim pravima i kitnjastoj srednjovjekovnoj retorici, nego na „pravu mača“. Poznavajući činjenicu da su Zlatonosovići bili „vjerni ljubljени“ ugarskog kralja i da je promjena na čelu porodice, uslovljena bolešću vojvode Vukmira, dovela do promjene u političkoj orijentaciji, njihova intervencija u slučaju župana Dragiša i Marina Držića mogla bi se shvatiti kao pokušaj pretenzije na posjede Dinjićića. Iskusni župan Dragiša Dinjićić nije stvarao neprijatelje među susjedima, a niti je napuštao okvire centralne kraljevske vlasti. Jaka veza Dragiša Dinjićića sa bosanskim kraljem i stankom ne dopušta navedenu formulaciju Mrgićke. Upravo događaj iz jeseni 1425. godine, kada su Dinjićići „pod mačem“ kralja napali i zapalili Srebrenicu, jasno govori o tome. Ne bi se bunili da je neko od navedenih autora spomenuo sintagmu „dvostruko vazalstvo“ jer nije isključeno da su Dinjićići, u određenim momentima, održavali stabilnost svoje baštine i na taj način. I na kraju, rečenicu iz Dragišinog pisma: „*Vi ste meni volni zapoviditi kao moja gospoda*“ trebalo bi dodatno lingvistički tretirati.

SUMMARY

How to interpret the views of numerous historians who continuously convey claims about Dinjic's vassal relationship to Zlatonosovic without distinguishing between political influence and de facto authority. The fact that Sima Cirkovic, who led to the correct understanding of faithful service, writes on several occasions: "Mayor Dragisa Dinjic does not dare to defend his honor by himself against Drzic from Dubrovnik, who "swearing" at him, without the permission of his "master", the Zlatonosovic brothers." nor in its content itself. Obviously leaning on the tradition of transmission, Cirkovic confirms the views of authors who wrote before him, above all M. Dinic, who once wrote about the relationship between Dinjic and Zlatonosovic: "While the Zlatonosovic family existed, the Dinjics were dependent on them. This can be clearly seen from an accidentally preserved letter written by prefect Dragisa Dinjic in 1427." Nevertheless, Dinic seems to be cautious on this issue, so he pointed out on the same occasion: "But even though they were subordinate to them, the Dinjics were not far behind the Zlatonosovics in terms of power and influence. More

than once we find them acting quite independently." We find the most concise formulation of the theory about Dinjic's vassal relations towards the Zlatonosovics in the writings of the author Jelena Mrgic, who, perhaps the only one to date, treated the letter of Prefect Dragisa in a special way: "Although quite terse, this letter quite precisely reflects the relations that prevailed in the feudal lord-servant (vassal) relationship. Prefect Dragisa clearly expresses his understanding of his subordinate position and is ready to implement whatever decision his seniors, Prince Vukasin and Duke Vukmir, make."

Although at the time of writing the mentioned letter, the Dinjics expressed great respect for the Usora lordship, there is no evidence that these were typical vassal relations. It should be known that territorial acquisitions and the principle of feudal subordination were not primarily based on virtual rights and ornate medieval rhetoric, but on the "right of the sword". Knowing the fact that the Zlatonosovics were "faithful loved ones" of the Hungarian king and that the change in the head of the family, due to the illness of Duke Vukmir, led to a change in political orientation, their intervention in the case of prefects Dragisa and Marin Drzic could be understood as an attempt to claim the possessions of Dinjic. The experienced prefect Dragisa Dinjic did not create enemies among his neighbors, nor did he leave the framework of the central royal authority. The strong connection of Dragisa Dinjic with the Bosnian king and does not allow for the above formulation of Mrgic. The event from the autumn of 1425, when the Dinjics "under the sword" of the king attacked and burned Srebrenica, clearly speaks of this. We would not object if any of the above authors had mentioned the phrase "double vassalage" because it is not excluded that the Dinjics, at certain moments, maintained the stability of their heritage in this way. Finally, the sentence from Dragisa's letter: "You are willing to command me as my lords" should be additionally treated linguistically.

IZVORI I LITERATURA

Izvori:

- Gelcich, J., Thallóczy, L., *Diplomatarium relationae Reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest 1887;
- Miklosich, F., *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusi*, Wienae 1858;
- Мргић, Ј., „Писмо кнеза Драгише Дињичића кнезу Вукашину и војводи Вукмиру Златоносовићу“, *Сѣари срѣски архив* 6, (2007): 201-207;
- Nakaš, L., Župarić, D., Lalić, A., Dautović, Dž., Kurtović, E., *Codex diplomaticus regni Bosnae. Povelje i pisma stare bosanske države*, Mladinska knjiga, Sarajevo 2018;
- Стојановић, Љ., *Сѣаре срѣске ѿвеле и ѿсма* I, први део, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење, XIX, Београд – Ср. Карловци 1929;

Literatura:

- Anđelić, P., Postojbina i rod Divoša Tihoradića, *Slovo* 25-26, (1976): 231-239;
- Anđelić, P., Ubikacija oblasti Trebotića i teritorijalno-politička organizacija bosanskog podrinja u srednjem vijeku, *Glasnik Zemaljskog muzeja* (A), nova serija, 30-31 (1977): 243-268;
- Babić, A., O funkciji župana u srednjovjekovnoj Bosni, u: *Zbornik radova posvećenih uspomeni Salke Nežićića*, Sarajevo 1972: 407-412;
- Babić, A., „O odnosima vazaliteta u srednjovjekovnoj Bosni“ u knjizi: *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 1972, 15-33;
- Bloch, M., *Feudalno društvo*, Golden marketing, Zagreb 2001;
- Botica, I., Dodiri knezova krbovskih sa srednjovjekovnom Bosnom, u: *Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku: Pristupi i perspektive*, Sarajevo 2019: 119-157;
- Ђирковић, С., Две године босанске историје (1414 и 1415), *Историјски ласник*, 3-4 (1953): 29-42;
- Ђирковић, С., *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964;
- Ђирковић, С., *Рабојници, војници, духовници, Друштва средњовековног Балкана*, Equilibrium, Београд 1997;

- Ћирковић, С., „Верна служба“ и „вјера господска“, *Зборник Филозофскої факултета Београд*, 6 – 2 (1962): 95-112;
- Dautović, Dž., Slavenska varijanta feudalizma (Analiza na primjeru bellatores bosanskog srednjovjekovlja), *Bosna Franciscana* 41, (2014): 133-165;
- Dautović, Dž., Dedić, E., Povelja kralja Tvrtka I Kotromanića Dubrovniku (Žrnovnice, 10. april 1378 – Trstivnica, 17. juni 1378), *Bosanskohercegovački slavistički kongres II*, (2019): 231;
- Динић, Ј. М., *Државни сабор средњевековне Босне*, Српска академија наука, посебна издања, књига ССXXXI, Одељење друштвених наука – нова серија, књига 13, Београд 1955;
- Динић, Ј. М., *За историју рударства у средњевековној Србији и Босни*, I део, САНУ, посебна издања, књига ССXL, Одељење друштвених наука, књига 14, Београд 1955;
- Engel, P., Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti*, HAZU 16, (1998): 57-72;
- Filipović, O. E., *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo (1386-1463)*, Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2019;
- Kurtović, E., Dileme oko titule vojvode u srednjovjekovnoj Bosni, *Godišnjak CBI*, 36 (2007): 243-261;
- Kurtović, E., Krasomirići iz Začule kod Trebinja, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, knjiga 8 (2021): 33-56;
- Kurtović, E., *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Historijske monografije, knjiga 4, Institut za istoriju, Sarajevo 2009;
- Lovrenović, D., *Na klizištu povijesti (Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387-1463*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo 2006;
- Мргич, Ј., *Северна Босна 13 – 16. век*, Историјски институт, *Посебна издања*, књига 55, Београд 2008;
- Мујић, Е., Usorska vlastelinska porodica Zlatonosović i njeno učešće u političkom životu srednjovjekovnog bosanskog Kraljevstva, *Baština sjeveroistočne Bosne*, 13 (2021): 11-42;
- Рудић, С., *Босанска власнела у XV веку*, просопографска студија, Историјски институт Београд, Београд-Бања Лука 2021;
- Смиљанић, А., Титула жупана од првог помена до краја XII века, *Гласник удружења архивских радника републике српске*, 1, (2009): 100-114;
- Stenton, F. M., „The Changing Feudalism of the Middle Ages“, *History* 19, No 76, (1935): 290

- Truhelka, Ć., Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka, I, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, God. XIII, broj 1, Sarajevo 1901, 71-112;
- Веселиновић, А., *Дубровачко Мало веће о Срдију (1415-1460)*, Београд 1997;
- Živković, P., *Tvrtko II Tvrtković – Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo 1981;
- Živković, P., Usorska vlastelinska porodica Zlatonosovići i bosanski kraljevi (posljednja decenija XIV i prve tri decenije XV stoljeća), *Historijski zbornik*, 39 (1986): 147-162.

Ahmed HADŽIĆ, BA historije

Dr. sc. Izet HADŽIĆ, docent

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

ahmedhadzic22@gmail.com

NASELJE GORNJE PETROVICE (MEĐAŠ) KROZ HISTORIJU – OD PRVIH IZVORA DO DRUGOG SVJETSKOG RATA

Apstrakt: *Gornje Petrovice naseljene su još od prahistorijskog perioda, a na mjestu nekadašnje naseobine postojala je i rimska antička gradina. Prisustvo stećaka govori nam o životu na ovom prostoru i za vrijeme srednjovjekovne bosanske države. Sa dolaskom Osmanlija ovaj kraj bio je u sastavu zvorničkog sandžaka, a prvi put spominjanje naselja Petrovice nalazimo u popisu iz 1851. godine. Stanovništvo ovog kraja do Drugog svjetskog rata primarno se bavilo ratarstvom, stočarstvom i voćarstvom, obzirom da je se raspolagalo sa obiljem obradivog zemljišta koje se nalazi u sprečkom polju, a od 1896. godine u ovom mjestu registrovana je i prva zanatska radnja. Radi se o kovačkoj radnji Mehe Bešića koja je slobodno možemo reći među najstarijim registrovanim zanatskim radionicama na čitavom kantonu, a za koju je karakteristično da radi i dan danas. Osim provjerenih izvora u sjećanju stanovnika urezale su se i brojne legende koje su u najmanju ruku simpatično svjedočanstvo o jednom vremenu i životu ljudi.*

Ključne riječi: *Gornje Petrovice, popis 1851., Kovačnica.*

THE SETTLEMENT OF GORNJE PETROVICE (MEDJAS) THROUGH HISTORY – FROM THE FIRST SOURCES TO THE WORLD WAR II

Abstract: *Gornje Petrovice has been inhabited since the prehistoric period, and on the site of the former settlement there was also an ancient Roman fort. The presence of stećci tells us about life in this area during the medieval Bosnian*

state. With the arrival of the Ottomans, this region was part of the Zvornik Sandžak, and the first time that the settlement of Petrovice is mentioned is in the census from 1851. Until the Second World War, the population of this region was primarily engaged in farming, animal husbandry and fruit growing, given that it had an abundance of arable land located in Sprečko polje, and in 1896, the first craft shop was registered in this place. It is the blacksmith shop of Meho Bešić, which we can safely say is among the oldest registered craft workshops in the entire canton, and which is characteristically still working today. In addition to verified sources, numerous legends have been etched in the memory of the inhabitants, which are, to say the least, a sympathetic testimony of a time and the life of people.

Keywords: Gornje Petrovice, 1851 census, blacksmith shop.

Uvod

Naselje Gornje Petrovice ili u narodu još zastupljen naziv *Međaš* nalazi se u sastavu općine Kalesija, a svojim položajem danas je na strateški važnom mjestu obzirom da je od grada Tuzle udaljen 12 kilometara, zatim 15 kilometara od grada Živinica, te 7 kilometara od centra Kalesija, a blizu je i Međunarodnog aerodroma Dubrave, od kojeg je udaljen svega 8 kilometara.

Ovaj rad nastoji da pomoću dostupnih izvora istraži i objasni historijski razvoj Gornjih Petrovica do početka Drugog svjetskog rata. Rad je podjeljen na četiri dijela i svaki je obrađen za sebe. U prvom dijelu izneseni su opće poznati historijski podaci o ovom kraju, dok su u drugom dijelu rada, pod nazivom „stanovništvo“ analizirani rezultati popisa stanovništva Gornjih Petrovica iz: 1851., 1879., 1910., 1921., i 1931. Treći i četvrti dio rada obrađuju privredu i zanatstvo ovog kraja, te usmene predaje stanovnika. Na kraju rada iznesena su zaključna razmatranja autora, te su navedeni izvori i literatura korišteni pri izradi samog rada.

Opći historijski podaci

Na teritoriji Gornjih Petrovica (Međaša) nalaze se ostaci paleolitske pećinske stanice, prahistorijske gradine i kasno antičko utvrđenje.¹ Radimsky je utvrdio da se omanja rimska utvrda nalazila na lokaciji prijašnje prahistorične

---

¹ Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom II *arheološka nalazišta regija 1-13*, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo 1988. str.106.

naseobine, a istraživanje ovog lokaliteta obavljeno je još 1891. godine i tom prilikom zabilježeno je sljedeće: „*nasipima nema ni traga, ali na okrajcima zaravanka, prema sjeveru i istoku, koji su od naravi manje zaštićeni vide se temelji zida, sagrađena krečnim lijepom u kojem nema primještane zdrobljene opeke. Zid je bio od običnog lomljenog kamena, no našli su u ruševinama i otesane komade sedre, a tu su i komadi crvenog žežnog lapora. U strmoj hridini na južnoj strani ima mala pećina u koju se može doći samo sa gornjeg zaravanka. Pred pećinom je prost zasjek otprilike 2 metra dug, a i sama pećina je samo 2 metra duboka. Tlo pećine obraslo je busenjem i na tlu je pronađeno mnogo razasutog iverja od okresanih kresavica, a među njima nalazi se jedan crni iver od opsidijanaosobito šljokastog loma.*“ Za ovaj predmet Radimsky bileži „da je prvi opsidijan koji je pronađen u bosanskoj naseobini iz prahistorijskog vremena i kako se ovaj predmet ne nalazi u zemlji, valjda je donešen sa strane, pretpostavlja se iz Ugarske.“² Osim navedenih predmeta pronađeni su još: ostaci rimskih rukom građenih posuda, zatim jedan rimski bakarni novčić, a stanovnici kažu da ih je bilo još, zatim pronađen je rimski željezni vršak od strijele ili strelice dug 57 mm, koji je bio sigurno i duži obzirom da je donji kraj otkinut.³

Tokom srednjeg vijeka veliki prostor Usore i Soli prelazio je iz „ruke u ruke“, pa je tako spram okolnosti smjenjivana uprava Ugarske, Bosne i Raške, a 1324. godine pod vodstvom bana Stjepan II Kotromanića ponovno je uspostavljena bosanska vlast nad ovom regijom.⁴ Na upravi ovog prostora tokom XIV i XV stoljeća izdvaja se bosanska vlastelinska porodica Zlatonosovića.⁵ Od sačuvane baštine ovog doba na teritoriji Gornjih Petrovica (Međaša) sačuvano je na platou „Okrugla“ u njivi u vlasništvu Fehima Zulića 8 stećaka, od kojih je 5 sanduka i 3 sljemenjaka. Spomenici su dobro obrađeni, a jedan sljemenjak je ukrašen. Njegovi ukrasni motivi su: tordirane vrpce, dvostruke spirale, rozeta i originalni motiv ruke sa čašom.⁶ Pored njih u zaseoku

² Vjenceslav Radimsky, *Prehistoričko-rimska utvrda Kalesija u kotaru zvrničkom, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Broj V, godina 1893. knjiga 3., Sarajevo 1893. str.483-484.

³ Isto 484.

⁴ Grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1998. str.63.

⁵ Pavao Živković, *Usorska vladeoska porodica Zlatonosovići i bosanski kraljevi (posljednja decenija XIV i prve tri decenije XV stoljeća)*, *Historijski zbornik*, godina XXXIX (1), 1986, str:147-162 UDK 949.715 >13/14< : 929.2

⁶ Šefik Bešliagić, *Stećci – kataloško topografski pregled*, Sarajevo 1971. str. 200

Svračići na njivi Alije Barčića, nalazi se još jedan stećak u obliku stuba na kojem nema motiva.⁷

Tokom osmanske vladavine teritoriji Međaša nalazio se u sastavu zborničkog sandžaka,⁸ a obzirom da i danas postoji toponim pod nazivom *Okrugla* nije isključeno da je u okviru *nahije* Spreča naziv za Gornje Petrovice bio Gornja Okrugla. Sa druge strane Adem Handžić u svom djelu „*Dva prva popisa Zborničkog sandžaka (1519 i 1533.)*“ pretpostavlja da se pod nazivom *Okrugla* radi o mjestu Rainci. Prema sumarnom popisu zborničkog sandžaka iz 1533. godine selo Gornja Okrugla pripada Spreči i ima 23 muslimanske kuće i 11 hrišćanskih kuća. Navodi se još i četiri timarnika: timar Hasana Skoplje sa drugovima, timar Isa – sina Šahina (posadnik u tvrđavi Zvornik), timar Mustafe sina Ahmeda (posadnik u tvrđavi Zvornik) i timar Mehmeda (posadnik u tvrđavi Zvornik).⁹ Kada govorimo o Okrugloj u popisu spahija iz 1711. godine nalazimo tri spahije iz Donje Okrugle od ukupno 7 spahija iz nahije Spreča i to: Abdulah sa prihodima od 4500 akči, Ibrahim sa prihodom od 7.500, Ismail sa prihodom od 13.000 akči kao i spahiju Mehmede iz G. Hrasna sa prihodom od 23.400 akči.¹⁰

Nije nam sa sigurnošću poznato da li su Gornje Petrovice zaista nosile naziv Okrugla, ono što znamo jeste da se Petrovice prvi put koriste na osmanskome popisu iz 1851. godine. Dolaskom Austrougarske, Gornje Petrovice našle su se u sastavu kotara Tuzla, opštine Vukovije. Narodno ime Međaš najvjerojatnije vuče korijene iz osmanskog vremena obzirom da se Gornje Petrovice nalaze kao međno područje sprečanske i tuzlanske nahije. Svakako ne treba isključiti i podatak da je na oblikovanje mjesta Gornje Petrovice uticala i blizina tzv. *pašinog puta* koji je preko Majevice spajao Tuzlu i Zvornik.

Ovaj kraj je od 1851. godine pripadao džematu Lipovice, da bi se između dva svjetska rata rodila želja stanovnika Međaša za gradnjom vlastite džamije i osnivanjem džemata. Radovi na džamiji započeli su 1935. godine, a svoje proklanjanje džamija je imala 1937. godine, a tom prilikom čast da otvori džamiju pripala je Salihu Zuliću. Osnivanje vlastitog džemata i izgradnja džamije svakako da je za stanovnike Međaša bio veliki, krupan i ponosit potez.

---

⁷ Isto. str. 200

⁸ Prema mišljenju Hazima Šabanovića zbornički sandžak osnovan je između 1480. i 1481. godine. Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost – Sarajevo, str.53

⁹ Adem Handžić, *Dva prva popisa zborničkog sandžaka (1519. i 1533.)* ANUBIH Građa knjiga XXVI, odjeljenje društvenih nauka knjiga 22., Sarajevo 1986. str.173.

¹⁰ Vladislav Skarić, *Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711) godine*, Glasnik Zemaljskog muzeja god. XLII, sveska 2, 1930. str. 83-85

Prvi imam džamije na Međašu bio je Hasan efendija Hamidović. On je nakon jedne godine rada otišao na službu u Zvornik, a zamjenio ga je Jakub efendija Jukić iz Tojšića, koji na mjestu imama ostaje sve do 1941. godine, da bi ga na toj funkciji zamjenio Halil efendija Aščić iz mjesta Vukovija Gornjih, i koji će tu funkciju obavljati sve do 1944. godine.¹¹

Stanovništvo

Sigurnije podatke o stanovništvu Gornjih Petrovica imamo tek iz osmanskog popisa urađenog u Bosni i Hercegovini 1851. godine. U ovom popisu nalazimo da mjesto Petrovice prema popisu ima 25 kuća i 80 popisanih muških stanovnika, zatim da pripadaju džematu Lipovice i da imaju svog muhtara Ibrahima Zulića.¹² Popis stanovnika i kuća iz ovog perioda izgleda ovako:

Kuća 1.

1. Zahir hodža, sin Sulejmana; poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade; rođen 1776. godine; ima 75 godina;
2. Njegov sin, Sulejman, sin Zahira; srednjeg rasta i žutih brkova, rođen 1823. godine; ima 28 godina;
3. Njegov sin, Derviš, sin Zahira; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1826. godine; ima 25 godina;
4. Njegov unuk, Ibrahim, sin Sulejmana; rođen 1842. godine; ima 9 godina;
5. Njegov unuk, Mustafa, sin Sulejmana; rođen 1846. godine; ima 5 godina;
6. Njegov unuk, Salih, sin Saliha; rođen 1850. godine; ima 1 godinu;

Kuća 2.

1. Zulić Ibrahim, sin Mehmeda; poljoprivrednik, srednjeg rasta i crnih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;¹³
2. Njegov sin, Adem, sin Ibrahima; rođen 1844. godine; ima 7 godina;
3. Njegov sin, Mumin, sin Ibrahima; rođen 1849. godine; ima 2 godine;

¹¹ Medžlis Islamske zajednice Kalesija, <https://mizkalesija.ba/dzemat-medas/> pristup 03.06.2024.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Državni arhiv Predsjedništva Republike Turske.*, Istanbul (BOA), Nüfus Defterleri, Popisni defteri stanovništva (NFS_d) NFS_d: 05942, str.311-319 prevod Kemal Nurkić

¹³ U napomeni upisano da je drugi muhtar.

4. Njegov brat, Hasan, sin Mehmeda; srednjeg rasta i crnih brkova; rođen 1826. godine; ima 25 godina;
5. Njegovog brata sin, Latif, sin Hasana; rođen 1845. godine; ima 6 godina;
6. Njegovog brata sin, Mehmed, sin Hasana; rođen 1848. godine; ima 3 godine;

Kuća 3.

1. Osman sin Osmana; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1831. godine; ima 20 godina;
2. Njegov brat, Mustafa, sin Osmana; mladić, rođen 1833. godine; ima 18 godina;¹⁴

Kuća 4.

1. Ibrahim, sin ...?; poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade; rođen 1801. godine; ima 50 godina;
2. Njegov sin, Mehmed, sin Ibrahima; mladić, rođen 1832. godine, ima 19 godina;
3. Njegov sin, Ahmed, sin Ibrahima; rođen 1835. godine; ima 16 godina;
4. Njegov sin, Ejub, sin Ibrahima; rođen 1849. godine; ima 2 godine;

Kuća 5.

1. Ismić/Esmić Hasan, sin Sulejmana; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova, rođen 1821. godine; ima 30 godina;

Kuća 6.

1. ... Mehmed, sin Osmana poljoprivrednik, srednjeg rasta i žute brade, rođen 1821. godine ima 30 godina;
2. Njegov sin, Agan, sin Mehmeda; rođen 1845. godine; ima 6 godina; godine;

Kuća 7.

1. ... Mehmed, sin Mehmeda: poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1821. godine ima 30 godina;
2. Njegov sin, Mustafa, sin Mehmeda; rođen 1845. godine; ima 6 godina;

---

¹⁴ Istraživanjem katastarskih dokumenata 2024. godine došli smo do zaključka da se radi o porodici Hadžić.

Kuća 8.

1. Likić Sulejman, sin Ismaila; poljoprivrednik, srednjeg rasta i sijede brade; rođen 1791. godine; ima 60 godina;
2. Njegov sin, Hasan, sin Sulejmana; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
3. Njegov sin, Ibrahim, sin Sulejmana; srednjeg rasta smeđih brkova, rođen 1822. godine; ima 29 godina;
4. Njegov sin, Mehmed, sin Sulejmana; srednjeg rasta svijetlih brkova, rođen 1828. godine; ima 23 godine;
5. Njegov sin, Bajram, sin Sulejmana; mladić, rođen 1833. godine; ima 18 godina;¹⁵
6. Njegov sin, Halil, sin Sulejmana; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1831. godine; ima 20 godina;
7. Njegov sin, Tosun, sin Sulejmana; mladić, rođen 1833. godine; ima 18 godina;

Kuća 9.

1. Mirhošelić? Mustafa, sin Ahmeda; poljoprivrednik, srednjeg rasta i crnih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
2. Njegov sin, Mehmed, sin Mustafe; rođen 1846. godine; ima 5 godina;
3. Njegov sin, Salih, sin Mustafe; rođen 1848. godine; ima 3 godine;

Kuća 10.

1. Čolić Abdulah, sin Osmana; poljoprivrednik, srednjeg rasta i sijede brade; rođen 1801. godine; ima 50 godina;
2. Njegov sin, Velija, sin Abdulaha; rođen 1842. godine; ima 9 godina;
3. Njegov sin, Šakir, sin Abdulaha, rođen 1847. godine; ima 4 godine;

Kuća 11.

1. Hasan, sin Ibrahima; poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade; rođen 1781. godine; ima 70 godina;
2. Njegov sin, Alija, sin Hasana, srednjeg rasta i žutih brkova, rođen 1821. godine; ima 30 godina;
3. Njegov unuk, Mustafa, sin Alije; rođen 1842. godine; ima 9 godina;
4. Njegov unuk, Omer, sin Alije; rođen 1846. godine; ima 5 godina;
5. Njegov unuk, Osman, sin Alije; rođen 1849. godine; ima 2 godine;

---

¹⁵ U napomeni upisano da je otišao u vojsku.

Kuća 12.

1. Salih, sin Sulejmana; poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade; rođen 1801. godine; ima 50 godina;
2. Njegov sin, Mustafa, sin Saliha; malodoban, rođen 1836. godine; ima 15 godina;
3. Njegov sin, Alija, sin Saliha; rođen 1843. godine; ima 8 godina;

Kuća 13.

1. Kulahanija? Abdulah, sin Sulejmana; poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade; rođen 1761. godine?; ima 90 godina;
2. Njegov sin, Husejn, sin Abdulaha; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;

Kuća 14.

1. Mustafa, sin Džanana; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
2. Njegovog brata sin, Mehmed, sin Ibrahima; rođen 1841. godine; ima 10 godina;
3. Njegovog brata sin, Mustafa, sin Hasana; rođen 1845. godine; ima 6 godina;
4. Njegovog brata sin, Salih, sin Hasana; rođen 1850. godine; ima 1 godinu;

Kuća 15.

1. Džalatija? Osman, sin Saliha; poljoprivrednik, srednjeg rasta i sijedih brkova; rođen 1811. godine; ima 40 godina;
2. Njegov sin Omer, sin Osmana; srednjeg rasta i svijetlih brkova, rođen 1831. godine; ima 20 godina;
3. Njegov sin, Ibrahim, sin Osmana; mladić, rođen 1833. godine; ima 18 godina;¹⁶

Kuća 16.

1. Mustafa, sin Muse; poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade, rođen 1761. godine; ima 90 godina;
2. Njegov sin, Mehmed, sin Mustafe; srednjeg rasta i brkova; rođen 1826. godine; ima 25 godina;

---

¹⁶ U napomeni upisano da je u vojsci.

3. Njegov sin, Salih, sin Mustafe; srednjeg rasta i brkova; rođen 1830. godine; ima 21 godinu;
4. Njegov sin Alija, sin Mustafe; malodoban, rođen 1837. godine; ima 14 godina;
5. Njegov sin Bećar, sin Mustafe, srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1831. godine; ima 20 godina.¹⁷

Kuća 17.

1. Musić sin Husejna; poljoprivrednik, srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1833. godine; ima 18 godina;
2. Njegov brat, Hasan, sin Husejna; malodoban, rođen 1838. godine; ima 13 godina;
3. Njegov brat, Mehmed, sin Husejna; rođen 1846. godine; ima 5 godina;

Kuća 18.

1. Zejnil sin Murata; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova, rođen 1821. godine; ima 30 godina;
2. Njegov sin, Salih, sin Zejnila; srednjeg rasta i svijetlih brkova, rođen 1831. godine; ima 20 godina;
3. Njegov sin, Derviš, sin Zejnila; malodoban, rođen 1837. godine; ima 14 godina;

Kuća 19.

1. Hasan, sin Murata; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
2. Njegov sin, Mehmed, sin Hasana; malodoban, rođen 1841. godine; ima 10 godina;

Kuća 20.

1. Mustafa, sin Murata; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova, rođen 1821. godine; ima 30 godina;
2. Njegov hizmećar, Mehmed, sin Nuha; srednjeg rasta i svijetlih brkova, rođen 1831. godine; ima 20 godina;

---

¹⁷ U napomeni upisano da je u vojsci.

Kuća 21.

1. Mehmed, sin Saliha; poljoprivrednik, srednjeg rasta i sijede bracle; rođen 1796. godine; ima 55 godina;
2. Njegov zet, Hasan, sin Husejna; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
3. Zetov sin, Ibrahim, sin Hasana; rođen 1846. godine; ima 5 godina;
4. Zetov sin, Mehmed, sin Hasana; rođen 1849. godine; ima 2 godine;

Kuća 22.

1. Kilić? Osman, sin Saliha; poljoprivrednik, srednjeg rasta i brkova; rođen 1831. godine; ima 20 godina;

Kuća 23.

2. Smajlović Alija, sin Abdulaha; poljoprivrednik, srednjeg rasta i sijede brade; rođen 1801. godine; ima 50 godina;
3. Njegov brat..., sin Abdulaha; rođen 1842. godine; ima 9 godina;

Kuća 24.

1. Ibrahim, sin Saliha; poljoprivrednik, srednjeg rasta; rođen 1833. godine; ima 18 godina;
2. Njegov brat..., sin Saliha; rođen 1842. godine; ima 9 godina;

Kuća 25.

1. Dubajić? Omer sin Saliha; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova, rođen 1821. godine; ima 30 godina;
2. Njegov brat, Hasan, sin Saliha; srednjeg rasta i svijetlih brkova, rođen 1826. godine; ima 25 godina;
3. Njegov brat, Husejn, sin Saliha; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1831. godine; ima 20 godina;

Ovo je bio prvi ozbiljniji popis Osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini, a za kasniji period možemo da pratimo porast stanovništva. Tako u austrougarskom popisu iz 1879. godine vidimo da u Gornjim Petrovicama živi 288 stanovnika, od čega 286. stanovnika muslimana i 2 pravoslavca,¹⁸ a već 1910. imamo

---

¹⁸ Alija Suljić, Elvir Ferhatbegović, Adnan Suljić, Muhamed Suljić, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine u periodu 1879.- 1991. statističko-demografski i grafički*

povećanje stanovništva pa tako u ovom mjestu zatičemo 386. stanovnika.¹⁹ Nakon Prvog svjetskog rata i sa formiranjem Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije obavljena su dva popisa. Na popisu 1921. godine zabilježeno je da Gornje Petrovice pripadaju kotaru Tuzla i da u ovom mjestu živi 790 stanovnika, od kojih 515 čine muslimani, a 275 pravoslavci.²⁰ Zanimljivo je da popis 1931. godine nije prikazao sva mjesta već je dao isključivo podatke o općinama. Prema tom popisu; Gornje Petrovice su pripadale općini Vukovije i tom prilikom zabilježeno je da na općini Vukovije živi 8.664 stanovnika,²¹ a ako uzmemo u obzir prirast stanovništva za period 1921.-1931. za očekivat je da su Gornje Petrovice kao naselje 1931. godine brojale oko 660 stanovnika.

Kao što vidimo stanovništvo je većinski domicilno muslimansko, dok je pravoslavno stanovništvo u ove krajeve prema mišljenju Milenka Filipovića naseljeno iz Hercegovine.²² Spram popisa bi se reklo da ovo mjesto nije imalo nešto visok prirodni priraštaj, ali jako je važno uzeti u obzir kontekst vremena u kojem se živjelo, a to je turbulentno vrijeme stalnih ratova ali i pojave zaraznih bolesti. Tako da slobodno možemo reći da su stanovnici Gornjih Petrovica ponosno opstajali na svom topraku uprkos svim nedaćama koje su potresale prostor Bosne i Hercegovine i njeno stanovništvo. Danas u Gornjim Petrovicama žive porodice: Barčić, Avdić, Hadžić, Gutić, Begić, Bešić, Buljubašić, Čajtinović, Džananović, Halilčević, Hasanović, Ibralić, Ičić, Isajbegović, Javrić, Kadrić, Mešanović, Muharemović, Mujdanović, Mujkić, Mušanović, Musić, Nuhanović, Zulfić, Zulić...

Privreda i zanatstvo

Obzirom da se radi o kraju sa pogodnom klimom i bogatim površinama obradivog zemljišta, stanovništvo ovog kraja se u najvećoj mjeri bavilo

---

pokazatelj, Udruženje geografa u BiH, posebna izdanja GEOuBiH Sarajevo, 2021. str. 215

¹⁹ Isto: str.295.

²⁰ Kraljevina Jugoslavija opšta državna statistika – *definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921.*, Državna štamparija, Sarajevo 1932., str.244

²¹ Kraljevina Jugoslavije opšta državna statistika – *definitivni popis stanovništva od 31. marta 1931. godine*, Državna štamparija, Beograd 1937., str.42.

²² Milenko S. Filipović, *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*, ANUBiH Građa knjiga XVI, odjeljenje društvenih nauka knjiga 12. Sarajevo 1969. str.20

ratarstvom, voćarstvom i stočarstvom. Od žitarica uzgajala se: pšenica, ječam, zob, kukuruz, zatim krompir, razno povrće, a tu su još lan i konoplja. Stanovništvo ovog naselja živjelo je jako skromno i od svog rada, čak više osim proizvodnje hrane svaka kuća je sebi izrađivala odjeću.

Što se zanatstva tiče tek u posljednjoj deceniji 19. stoljeća na ovom području se javlja zanatski subjekat, a radi se o kovačkoj radnji. Meho Bešić bio je prvi zanatlija ovog mjesta i registrovao je kovački obrt u mjestu stanovanja (Petrovice Gornje), broj 23, opština Vukovijska, a datum kada je izdato ovlaštenje datira od dana 28. 11. 1896. godine pod brojem 14619/896. Pored toga 1936. registrovao je i pomoćnu radionicu u Svojamu.²³ Za kovačnicu Mehe Bešića u Gornjim Petrovicama karakteristično je da je opstala do današnjih dana i da još uvijek radi u krugu porodice. Danas kovačnica je u vlasništvu Bešić Belmira i registrovana je kao „stari tradicionalni obrt kovačnica Hare 1889”²⁴ Iz sjećanja koju čuvaju Bešići stoji: *”mjesto Međaš se nalazi na mjestu gdje je nekad bila granica između zborničkog i tuzlanskog sreza. Oдавде ljudi nikada nisu бježали па ни за vrijeme прошлих ratova. Kovačnica je radila i u Drugom svjetskom ratu, i tokom agresije na BiH kada su se proizvodili određeni proizvodi za potrebe Armije Republike Bosne i Hercegovine.”*²⁵ Osim Bešića postojao je registrovan još jedan kovački obrt a riječ je o obrtu Ibreljić Musić Hase, a datum registracije je iz 16.07.1934.²⁶ U Raincima je za vrijeme austrougarske uprave postojao i han u vlasništvu porodice Isabegovića, koji je moguće vidjeti na mapi objavljenoj na internetu. Na ovoj mapi je ucrtan i toponim Međaš i ovo je prema našem istraživanju za sada prvi pisani trag o ovom imenu.²⁷

²³ Arhiv Tuzlanskog kantona (ATK), Fond Sreske zanatske komore Tuzla (SZKT); Registar zanatskih radnji (od 1931.-1945.), 1 knjiga, str.57.

²⁴ Godina 1889. je zato što potomci ne znaju precizno kada je osnovan obrt, i sve se svodi na maglovito sjećanje. Firma je registrovana 27.12.2016. Izvor Internet: <https://www.companywall.ba/firma/stari-i-tradicionalni-obrt-kovacnica-hare-1889-vl-besic-belmir-kalesija/MMxeKF0> pristup: 31.05.2024.

²⁵ Izvor: Anadolu Agency (AA) Balkan 19.04.2020., Vedran Bošnjak, „Porodična tradicija iz Međaša kod Kalesije: Kovačnicu Bešić nisu zatvarali ni ratovi ni koronavirus” <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/porodi%C4%8Dna-tradicija-iz-me%C4%91a%C5%A1a-kod-kalesije-kova%C4%8Dnicu-be%C5%A1i%C4%87-nisu-zatvarali-ni-ratovi-ni-koronavirus/1810555> Pristup: 31.05.2024.

²⁶ ATK, SZKT, Registar zanatskih radnji (od 1931.-1945.), 1 knjiga str.121.

²⁷ Habsburg Empire (1869-1887) - Third Military Survey (1:75000) <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey75000/?layers=43&bbox=2089480.9476158775%2C5537763.947288759%2C2096737.6879887015%2C5540405.8020788655> pristup: 03.06.2024.

Usmena predanja

Za svaki kraj karakteristično je da u sjećanjima ljudi ostaju zanimljive priče ispričane od strane predaka. Stanovnici Međaša tako pamte priču da je na prostoru u blizini današnjeg releja postojalo malo jezero nastalo najvjerovatnije slijevanjem voda, te da se na tom jezeru u prošlosti osim kornjača karakterističnih stanovnika ovog ekosistema, znale nekada pokazati i vile. Pa tako u daljnjem cilju upotpunjavanje priče o postojanju mitskih bića stanovnici navode imena ljudi koji su imali nevjerovatnu snagu, a razlog za tu snagu upravo leži u tome da su im je podarile vile, nakon što su ih oni vidjeli. Pored toga stanovništvo ovog kraja pamti i strašne priče o „*prikazama*“ koje su neka vrsta paranormalnih bića koja bi se ukazivala i terorizala one koji se zateknu duboko iza pola noći sami u šumi, zatim u blizini vode, puta, ili groblja. Nestanak ovih pojava objašnjen je zanimljivom gotovo proročanskom tezom o dolasku ljudi koji će svojom pojavom izgledati kao prikaze. Ako uzmemo današnje svjetske trendove i imidže možemo reći da je ova teza opravdana. Za prostor gradine o čijoj prošlosti stanovnici ne znaju puno veže se zanimljiva priča u kojoj stoji da se duboko ispod zemlje u jednoj tajnoj prostoriji nalazi *zlatni stan*. Bilo kako bilo sve ove priče u najvećoj mjeri bile su ništa drugo do plod mašte, iz starih vremena kada ljudi nisu imali ni radio, ni televiziju pa su morali sebi naći neku zanimaciju i druženja učiniti zanimljivim.

Ono što je jako interesantno ogleda se u legendu o nekadašnjem postojanju mađarskih crkvi ili mađarske kcrve na ovom lokalitetu. Čak više postoji i toponim „crkvine“ i pretpostavlja se da je se tu nalazila crkva koju su podigli Mađari²⁸, a da su iz Bosne otišli zbog hladnih zima. Obzirom da nisu vršena nikakva istraživanja, ovo može biti također jedna neprovjerena priča, ali može biti i polazna osnova za istraživanje, obzirom da se ovaj prostor zaista u srednjem vijeku jedno vrijeme nalazio u sastavu Ugarske – što smo već istakli u ranijem tekstu.

Osim toga postoji sačuvana predaja da je porodica Hadžić u ovaj kraj došla iz grada Budima nakon što je taj grad 1686. godine²⁹ osvojen od strane „svete lige“ tokom velikog Bečkog rata. Obzirom da se zbornički sandžak jedno vrijeme nalazio u sastavu budimskog ejaleta³⁰ i ako uzmemo u obzir da Čelebi

²⁸ O prisustvu Mađara na prostoru Spreče, stećcima i pojavi vila pisao je Milenko S. Filipović, navedeno djelo str.(21-26)

²⁹ Josef Matuz, *Osmansko Carstvo*, Zagreb, 1992. str.117.

³⁰ Zbornički sandžak od svog osnivanja bio je u sastavu rumelijskog ejaleta pa je 1541. priključen tek osnovanom budimskom ejaletu, da bi 1580. bio uključen u novoformirani bosanski ejalet. Hazim Šabanović, *navedeno djelo*, str.54

mnoge gradove Ugarske po kojima je hodio naziva tipičnim bošnjačkim mjestima u kojima se govori bosanski, nije isključeno da je porodica Hadžić sa teritorije Međaša odselila u Budime, gdje se po tome vratila nakon njegovog pada. Obzirom da porodica Hadžić baštini tradiciju sufizma ostalo je sjećanje da je neki predak (nije poznato ime) bio šejh u Budimu i da je Budim bio centar svijeta obzirom da je u Budimu bilo sjedište 40 šejhova (krklera).

Zanimljivo je da je u sjećanju stanovnika Međaša ostao posebno upamćen Mehmed Spaho, što i nije čudno obzirom da veći broj muslimana u Bosni i Hercegovini prema Spahi ima pozitivan stav. Za stanovnike Međaša to je bio dobar političar, sposoban čovjek, odan narodu, a prilikom dolaska u Tuzlu na skupu su govorili: „*kako Spaho nije dotakao zemlju već su ga ljudi sve na rukama prinijeli do bine*“. Iz ovog sjećanja vidimo koliko je Spaho bio poštovan i voljen u narodu, ali te simpatije nisu nikako slučajne, čak više ako pogledamo do sad objavljene izvore vidjet ćemo da je JMO jako vrijedno radila. Tako je još u februaru 1922. godine ostalo zabilježeno da je Spaho imao dosta značajniju podršku u sjeveroistočnoj Bosni i da su: Husein Ćumović iz Zvornika i Haso Osmanbegović (Atlagić) prolazili kroz pojedina sela u Kalesiji i agitirali za Mehmeda Spahu, te držali sastanke u pojedinim kućama (u kući Muje Halilovića u Kalesiji, Smaje Bukvarevića u Prnjavoru i Ibri Sinanovića u Miljanovcima). Naglašava se kako Husein Ćumović provodi «živu agitaciju i zaista su mu skloni svi Muslimani u ovom rejonu». Ćumović je i tokom marta 1923. dijelio plakate JMO, koje je koncem januara 1923. na skupštini prihvatila JMO i potom ih štampala. Policija je, međutim, bila dosta aktivna i načinila je službene zabilješke zbog takve Ćumovićeve agitacije. Iz jedne bilješke rađene u sreskom poglavarstvu u Zvorniku 22. marta 1923. saznajemo kako je Ćumović, trgovac iz Zvornika, star 32 godine, neoženjen, plakate sa skupštine dijelio na svom putu iz Tuzle u Zvornik svojim političkim pristašama, handžijama i trgovcima. Jedan je plakat ostavio i kod Mahmut-bega Isabegovića u Raincima, a ovaj ga je zalijepio na dućan.³¹

---

³¹ Husnija Kamberović, *Mehmed Spaho (1883-1939.) politička biografija*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2009., str:57-58

ZAKLJUČAK

Na osnovu dostupnih izvora može se zaključiti da je područje Gornjih Petrovica naseljeno od prahistorijskog vremena i da posjeduje neprekidni kontinuitet življenja ljudi na ovom prostoru. Jedan od razloga zašto je to tako ogleda se prvenstveno u povoljnoj klimi i velikim obradivim površinama pogodnim za dostojanstven život. Analizom nekoliko popisa stanovništva Gornjih Petrovica iz: 1851., 1879., 1910., 1921., i 1931. godine prati se postepen ali kontinuiran rast stanovništva ovog mjesta. Stanovništvo je živjelo skromno, a samoodrživim radom i korištenjem svih resursa koje su imali na raspolaganju, obezbjeđivali su sebi egzistenciju.

Osnovna djelatnost stanovništva bila je poljoprivreda, voćarstvo i stočarstva, a tek 1896. godine osnovan je prvi privatni zanatski obrt – kovačka radnja Mehe Bešića, koja radi i danas i koja je ostala u vlasništvu porodice. Porast stanovništva, kao i njihova uslovno rečeno ekonomska stabilnost rezultirali su osnivanjem vlastitog džemata i izgradnjom džamije koja je svečano otvorena 1937. godine. Međutim važno je naglasiti da zbog svih burnih događaja, koji su kroz historiju potresali prostor današnje Bosne i Hercegovine, postoji jako malo sačuvanih pisanih izvora, koji nam govore o prošlosti, događajima i ljudima ovog kraja. Samim time možemo reći da je to jedan od glavnih razloga zašto je ovo područje sa kontinuitetom života još od prahistorijskog vremena ostalo nedovoljno istraženo. Zato ovaj rad može poslužiti kao polazna osnova za buduća arheološka, etnografska, geneološka i druga istraživanja ovog kraja.

SUMMARY

Based on the available sources, it can be concluded that the area of Gornje Petrovice has been inhabited since prehistoric times and that there has been an uninterrupted continuity of human life in this area. One of the reasons for this is primarily reflected in the favorable climate and large arable areas suitable for a dignified life. An analysis of several censuses of Gornje Petrovice from: 1851, 1879, 1910, 1921, and 1931 shows a gradual but continuous growth of the population of this place. The population lived modestly, and through self-sustaining work and the use of all the resources they had at their disposal, they ensured their existence.

The main occupation of the population was agriculture, fruit growing and livestock breeding, and it was not until 1896 that the first private craft was founded – the blacksmith shop of Meho Bešić, which is still in operation today and which remained in the family's ownership. The increase in the population, as well as their relatively speaking economic stability, resulted in the establishment of their own congregation and the construction of a mosque, which was officially opened in 1937. However, it is important to emphasize that due to all the turbulent events that have shaken the area of present-day Bosnia and Herzegovina throughout history, there are very few preserved written sources that tell us about the past, events and people of this region. We can therefore say that this is one of the main reasons why this area, with its continuity of life since prehistoric times, has remained insufficiently researched. Therefore, this work can serve as a starting point for future archaeological, ethnographic, genealogical and other research in this area.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori:

1. Arhiv Tuzlanskog kantona (ATK), *Fond Sreske zanatske komore; Registar zanatskih radnji (od 1931.-1945.)*, 1 knjiga;
2. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Državni arhiv Predsjedništva Republike Turske., Istanbul (BOA), Nüfus Defterleri, Popisni defteri stanovništva (NFS_d): NFS_d: 05942;

Literatura

Knjige:

1. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom II arheološka nalazišta regija 1-13, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo 1988;
2. Bešliagić Šefik, *Stećci – kataloško topografski pregled*, Sarajevo 1971;
3. Grupa Autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1998;
4. Kamberović Husnija, *Mehmed Spaho (1883-1939.) politička biografija*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2009;
5. Kraljevina Jugoslavija opšta državna statistika – *definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921.*, Državna štamparija, Sarajevo 1932;
6. Kraljevina Jugoslavije opšta državna statistika – *definitivni popis stanovništva od 31. marta 1931. godine*, Državna štamparija, Beograd 1937;
7. Matuz Josef, *Osmansko Carstvo*, Zagreb, 1992;
8. Suljić Alija, Ferhatbegović Elvir, Suljić Adnan, Suljić Muhamed, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine u periodu 1879.- 1991. statističko-demografski i grafički pokazatelji*, Udruženje geografa u BiH, posebna izdanja GEOuBiH Sarajevo, 2021;
9. Šabanović Hazim, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost – Sarajevo;

Članci i rasprave:

1. Filipović Milenko S., *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*, ANUBIH Građa knjiga XVI, odjeljenje društvenih nauka knjiga 12. Sarajevo 1969;
2. Handžić Adem, *Dva prva popisa zvorničkog sandžaka (1519. i 1533.)* ANUBIH Građa knjiga XXVI, odjeljenje društvenih nauka knjiga 22., Sarajevo 1986. str.173;

3. Radimsky Vjenceslav, *Prehistoričko-rimska utvrda Kalesija u kotaru zborničkom, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Broj V, godina 1893. knjiga 3., Sarajevo 1893;
4. Skarić Vladislav, *Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711.) godine, Glasnik Zemaljskog muzeja god. XLII, sveska 2*, 1930;
5. Živković Pavao, *Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići i bosanski kraljevi (posljednja decenija XIV i prve tri decenije XV stoljeća)*, Historijski zbornik, godina XXXIX (1), 1986, str:147-162 UDK 949.715 >13/14< : 929.2;

Internet:

1. Company Wall <https://www.companywall.ba/firma/stari-i-tradicionalni-obrt-kovacnica-hare-1889-vl-besic-belmir-kalesija/MMxeKF0> Pristup: 31.05.2024;
2. Anadolu Agency (AA) Balkan 19.04.2020., Vedran Bošnjak, „*Porodična tradicija iz Međaša kod Kalesije: Kovačnicu Bešić nisu zatvarali ni ratovi ni koronavirus*“ <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/porodi%C4%8Dna-tradicija-iz-me%C4%91a%C5%A1a-kod-kalesije-kova%C4%8Dnicu-be%C5%A1i%C4%87-nisu-zatvarali-ni-ratovi-ni-koronavirus/181055> Pristup: 31.05.2024;
3. Habsburg Empire (1869-1887) - Third Military Survey (1:75000) <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey75000/?layers=43&bbox=2089480.9476158775%2C5537763.947288759%2C2096737.6879887015%2C5540405.8020788655> pristup: 03.06.2024;
4. Medžlis Kalesija <https://mizkalesija.ba/dzemat-medas/> pristup 03.06.2024;

Doc. dr. Semir HADŽIMUSIĆ

Mr. sc. Kemal NURKIĆ

*Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i
prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona
semir@bastina.ba*

NASELJE DOBOŠNICA U DRUGOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA

Apstrakt: *Naselje Dobošnica je smješteno na desnoj obali rijeke Spreče i na krajnjim južnim padinama planine Ratiš, uz stari put i željezničku prugu Doboj-Tuzla.*

Ima srednjovjekovnu starost, kada je bilo dijelom župe, a potom nahije Smoluća. Višeslojni je kulturni lokalitet što potvrđuje postojanje nekropole stećaka, ali i dosta lokaliteta starih mezarja sa nišanima iz osmanskog perioda, zgrade stare željezničke stanice iz austrougarskog perioda i slično.

U radu je predstavljen administrativno-teritorijalni položaj, analizirana struktura naselja Dobošnice (sela, džemata, općine), te istražene i objašnjene demografsko-socijalne karakteristike stanovništva u periodu 1851-1895. godine.

Poseban fokus stavljen je na analizu prijave rezultata popisa stanovništva, kojeg je 1266./1267. hidžretske godine, odnosno 1850./1851. godine organizovala osmanska uprava u Bosni. Dobošnica je popisana u sastavu kaze Dolnja Tuzla, administrativno-teritorijalnoj jedinici Zvorničkog sandžaka. Podaci iz deftera donose pregled svih kuća i domaćinstava u naselju, familija, ali isključivo muških lica, sa informacijama o zanimanju i izgledu. Ono što je važno istaknuti jeste da je naselje na popisu 1851. godine bilo podijeljeno u tri mahale – Čifluk, Halilbašić i Garac, ali i da je ova trodjelna struktura naselja Dobošnica ostala kao takva i na sva četiri austrougarska popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini.

Naselje Dobošnica privuklo je pažnju javnosti tokom Austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, kada je za ovo mjesto u sjeveroistočnoj Bosni morao saznati vojni kor Dvojne monarhije. Naime, 11. augusta 1878. godine kod Dobošnice je bilo više okršaja između okupacione vojske i bosanskih snaga otpora, a u kojem je život izgubilo nekoliko austrougarskih vojnika, uključujući i jednog oficira.

Važan događaj u historiji ovog kraja bila je izgradnja uskotračne pruge Doboj-Simin Han 1886. godine, na kojoj je jedna od stanica bila i „Dubošnica“. Prolazak ove pruge, te izgradnja Prve bosanske tvornice amonijačne sode u Lukavcu 1893. godine podstaknulo je početak promjena socijalnih obilježja do tada dominantnog poljoprivrednog stanovništva.

Ključne riječi: Dobošnica, Lukavac, Dolnja Tuzla, okupacija Bosne i Hercegovine 1878. godine, Pruga Doboj-Simin Han, stanovništvo, stara mezarja.

THE SETTLEMENT OF DOBOSNICA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Abstract: *The settlement of Dobosnica is located on the right bank of the Spreca River and on the extreme southern slopes of the Ratis mountain, along the old Doboj-Tuzla road and railway.*

It has a medieval age, when it was part of the parish, and then the Smoluca district. It is a multi-layered cultural site, which confirms the existence of a necropolis of stecak tombstones, but also many sites of old cemeteries with nisan tombstones from the Ottoman period, the building of the old railway station from the Austro-Hungarian period, and the like.

The paper presents the administrative-territorial position, analyzes the structure of the settlement of Dobosnica (villages, mosques, municipalities), and researches and explains the demographic and social characteristics of the population in the period 1851-1895.

Special focus is placed on the analysis of the translation of the results of the population census, which was organized by the Ottoman administration in Bosnia in 1266/1267. AH, or 1850/1851. Dobosnica was listed as part of the Dolnja Tuzla district, an administrative-territorial unit of the Zvornik sandzak. The data from the defter provide an overview of all houses and households in the settlement, families, but exclusively of male persons, with information on occupation and appearance. What is important to note is that the settlement in the 1851 census was divided into three mahalas – Cifluk, Halilbasic and Garac, but also that this three-part structure of the Dobosnica settlement remained as such in all four Austro-Hungarian censuses in Bosnia and Herzegovina.

The settlement of Dobosnica attracted public attention during the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878, when the military corps of the Dual Monarchy had to find out about this place in northeastern Bosnia. Namely, on August 11, 1878, there were several clashes near Dobosnica between the occupation army and Bosnian resistance forces, in which several Austro-Hungarian soldiers, including one officer, lost their lives.

An important event in the history of this region was the construction of the Doboj-Simin Han narrow-gauge railway in 1886, on which one of the stations was "Dubosnica". The passage of this railway and the construction of the First Bosnian Ammonia Soda Factory in Lukavac in 1893 influenced the beginning of changes in the social characteristics of the then dominant agricultural population.

Keywords: *Dobosnica, Lukavac, Dolnja Tuzla, occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878, Doboj-Simin Han railway, population, old cemeteries.*

Uvod

Područje naselja Dobošnica smješteno je na desnom obodu doline rijeke Spreče i na krajnjim južnim padinama manje planine Ratiš.

Ratiš (najviša kota Dovište 596 m), zatvara naselje sa sjevera. Od Ratiša protežu se ka jugu tri skoro paralelne kose, koje se utapaju u Sprečko polje. Zapadna kosa ide vrhovima koje mještani zovu: Vis, Vardište i Previle, a srednja sa brdima Klanac, Krstac i Strane. Između ova dva grebena teče rijeka Kruševica (*Kruševica potok*). Istočnije je vodotok starinom označen kao *Dubošnica rijeka*, a danas najčešće samo Rijeka (po mahali Seferi, Seferska rijeka). Još istočnije je treća kosa koja ide brdima Vagani i kotom 346 metara.¹

Naselje Dobošnica se nalazi na trasama više starih puteva. Najvažniji i najstariji je onaj koji je išao grebenom planine Ratiš, pravca istok-zapad i koji je spajao Tuzlu, Gračanicu i Doboj.² Nešto mlađi, ali iz osmanskog perioda je i kolski put sjevernim obodom doline Spreče, koji je također spajao Tuzlu,

¹ Arhiva Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona (dalje: AZ), Dokumentacija Baština: Lukavac (dalje: DB-L), Dobošnica na austrougarskim topografskim kartama, razmjera: 1:75.000 i 1:25.000; Katastarski plan za K.O. Dobošnica iz 1882-1885. godine, Analiza dokumentacije: mr. sc. Rusmir Djedović i dr. sc. Semir Hadžimusić.

² Opširnije: Edin Šaković, Marko Matolić, Elvedin Kovačević, „Tragom starog karavanskog puta od Gračаницe do Tuzle“, *Gračanički glasnik*, br. 40., godina XX, Gračanica 2015., 81-118.

Gračanicu i Doboju. Na njemu je na svakih 4-5 kilometara bio han. Ispod Crvenog Brda prema Lukavcu je bio jedan han, drugi se nalazio pri ušću Dobošničke rijeke u Spreču (Kruševica polje). Slijedeći han je bio pri ušću Kruševice rijeke (gdje se kasnije izgradila željeznička stanica i moderni centar Dobošnice), a zapadnije ispod naselja Gnojnica je bio Gnojnica han itd.

Navedena dva puta su spajana trasama po spomenutim kosama. Uz ove puteve se nalaze uglavnom sve starine Dobošnice i okoline (nekropola stećaka, stara muslimanska groblja, stara džamija i arheološki interesantni toponimi). Ove trase kosama pravca sjever-jug su u pravcu juga, prelazima preko rijeke Spreče, imale nastavke prema srednjoj Bosni, a u pravcu sjevera, preko Ratiša, ka Posavini i Panononskoj niziji.

Slika 1. Dobošnica na austrougarskoj topografskoj karti s konca 19. stoljeća, 1:75.000³

³ <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey75000/?bbox=2050597.6557206283%2C5553737.714573023%2C2068722.786052751%2C5560636.156375759&map-list=1&layers=43> (pristupljeno 10.01.2025.)

Historijski kontinuitet razvoja naselja

Rezultati dosadašnjih historijskih istraživanja naselja Dobošnica su skromni i uglavnom su predstavljeni u publikaciji pod nazivom *Monografija Mjesne zajednice Dobošnica Donja* iz 1985. godine.⁴

Naselje Dobošnica ima srednjovjekovnu starost, kada je bilo dijelom župe Smoluća, što potvrđuje i postojanje nekropole stećaka u zaseoku Cibrići, uz stari put (drum) koji je iz doline Spreče, preko Ratiša vodio za Posavinu.⁵ Ono što dodatno ukazuje na postojanje razvijenog naselja u predosmanskom periodu jeste veliki broj kuća evidentiran na prvim osmanskim popisima stanovništva ovog područja iz prve polovine 16. stoljeća. O starosti Dobošnice i privrednoj aktivnosti njenog stanovništva svjedoče i sačuvani toponimi: Čiftluk⁶, Harem, Mahala, Osoje, Mislije, Palučak, Bihornice, Pranjkovice, Markovo brdo, Krst, Selimovo brdo, Selimov potok, Safera (*Saferuša*), Vinište, Lanište, Jarčište, Ražište (*Raište*), Preševine, Selina, Seleštice (*Šeletište*), Vagance, Orašje, Milač, Klanac, Luke, kao i stara mezarja, postojanje hana i slično.⁷

Dobošnica, prema sumarnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1533. godine pod nazivom *Dubareštica*, je sastavni dio smolučke nahije.⁸ U Dobošnici je tada bilo devetnaest muslimanskih kuća sa sedam neoženjenih stanovnika.

⁴ Grupa autora, *Monografija Mjesne zajednice Dobošnica Donja*, Dobošnica 1985., O detaljnijim rezultatima drugih srodnih istraživanja konsultovati: Semir Hadžimusić, „Značaj izučavanja lokalne historije za razvoj historiografije – primjer istraživanja prošlosti Lukavca“, *DHS-Društvene i humanističke studije*, br. 3., Tuzla 2017., 167-186.

⁵ AZ, DB-L, registracijski obrazac, Tuzla, 7.12.2020., Semir Hadžimusić, *Lukavac na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Demografske i socijalne prilike (1850-1914)*, Tuzla 2023., 26.

⁶ Velika grupa zemljišnih parcela i danas ima naziv Čitluk, po starom nazivu za veći dio naselja Dobošnice.

⁷ Analiza topografskih karata i katastarskih planova, op. aut.

⁸ Nahija Smoluća je obuhvatala jedanaest naselja: Gnojnica (sjedište kneza), Gornji Lukavac, Donji Lukavac, Miričina, Kruševica, Devetak, Dobošnica, Donja Smoluća, Gornja Smoluća, Srednja Smoluća, i Puračić. Prije 1528. godine bila je naseljena uglavnom vlaškim stanovništvom. Nakon ukidanja privilegija vlaškom stočarskom stanovništvu u 30tim godinama XVI stoljeća zapažaju se sve brojniji slučajevi njegovih prebjega na habsburške i mletačke teritorije. Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo 1975., 107. Više vidi: Adem Handžić, „O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, sv. XVI-XVII, Sarajevo 1970., 5-48.; Nihad Dostović, „Dva dokumenta iz Tuzlanskog sidžila iz 1054-55. h. g./1644-45. godine u Gazi-husrev begovoj biblioteci“, *Anali Gazi-husrev begove biblioteke*, XXXIII, Sarajevo 2012., 59-105.

Muslimansko stanovništvo je imalo u posjedu jednu baštinu⁹ i jednu mezru¹⁰. Nemuslimansko stanovništvo je živjelo u trideset i dvije kuće, sa 8 neoženjenih stanovnika, a posjedovali su 9 baština i jednu mezru. Mustahfizi (posadnici) tvrđave Sokol ovdje su, kao i u susjednom Devetaku, imali svoje timare, i to: Mehmed sa drugovima, Bešir, Sefer sin Kula, Mustafa sin Jusufa i Dursun sin Kula.¹¹

Petnaest godina kasnije, prema poimeničnom popisu iz 1548. godine, naselje Dobošnica (*Dubaršnica*) ima ukupno 34 kuće. Treba istaći da broj muslimanskih kuća ostaje na 19, dok je broj nemuslimanskih kuća znatno manji. Razloge za navedeno stanje treba tražiti svakako u daljnjim vlaškim migracionim kretanjima prema rubnim dijelovima osmanskog carstva. U naselju je bio jedan primićur – Bali Hoskadem. Prihodi sela su iznosili 5.345 akči, najviše od pšenice i šire. Naselje je obuhvatalo i čifluk Mahmuda od 70 akči, sa 5 mlinova i 1 mezrom. Baština *Krušovič-poljana*, kao i baština *Vardište*, bila je u posjedu stanovnika Dobošnice.¹²

U popisnom defteru Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine ovo naselje je zabilježeno kao *Dobadšnica ili Dubareštica*, pripadalo je nahiji Smoluća i imalo je 25 muslimanskih kuća, 4 baštine muslimana, 10 baština nemuslimana, te 1 mezru - *Kruševo Polje*. Dakle, u naselju više nije bilo kuća nemuslimana, dok je broj kuća muslimana bio u blagom porastu.¹³

U dosadašnjim istraživanjima iznijeti su podaci da je u Dobošnici na lokalitetu danas poznatom kao „harem“ oko 1640. godine podignuta džamija sa drvenom munarom.¹⁴ Džamija jeste bila na ovom lokalitetu, o čemu svjedoči

⁹ Baština (seosko gazdinstvo) označava nasljedne zemlje koje drže pripadnici povlašćenih ili vojničkih redova i podliježu posebnom režimu.

¹⁰ Mezra, sijalište ili polje je naziv za staro selište, napušteno ili raseljeno selo.

¹¹ Adem Handžić, „Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka iz 1519. i 1533. godine“, ANUBiH i SANU, *Građa*, knjiga XVI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 22., Sarajevo 1986., 201-202.

¹² Edin Mutapčić, Almir Mutapčić, „Područje današnje općine Lukavac u XV i XVI stoljeću“ u: zbornik radova: *Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac*, Lukavac 2016., 151.

¹³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Državni arhiv Predsjedništva Republike Turske. Osmanski arhiv, Istanbul (BOA), TKGM. d. 94., f (333)., Popisni (mufasal) defter live Zvornik iz 1600-1604. godine.

¹⁴ Džamija je napravljena od hrastove građe oko 1640. godine. O njenoj izgradnji zabilježeno je predanje koje je slično predanjima vezanim za izgradnju drugih starijih džamija. Shodno kazivanju, džamija je trebala biti podignuta stotinjak metara niže, na mjestu gdje se kasnije nalazio stari mekteb. Na tu lokaciju bila je dopremljena sva potrebna japija za početak gradnje džamije. Međutim, noću je neko svu građu prenio stotinjak metara naviše od mjesta gdje je trebala započeti

naziv istog, stari nišani, konfiguracija terena na navedenom lokalitetu, ali i dostupni podaci o njenom rušenju i izgradnji nove džamije 1970tih.¹⁵ Također, u literaturi se navodi i mogućnost da je prva džamija bila u Dobošnici Gornjoj, da je ista starija od one u Puračiću¹⁶, a kao osnov za ovu tvrdnju navodi se postojanje toponima „mahala“ upravo na tom području.¹⁷ Na osnovu dosadašnjih istraživanja može se zaključiti da se radi o istoj džamiji, a tačno datiranje njene izgradnje treba biti predmet posebnog istraživanja.

U sidžilu tuzlanskog kadiluka iz 1750. godine, popisana je i Dobošnica (*Dobaštica*), koja je na ime ljetne akontacije prihoda kadiluku davala 2.882 groše, dok je za potrebe gradnje tuzlanske tvrđave 1755. godine ovo naselje izdvojilo 4.620 groša.¹⁸

Dakle, naselje Dobošnica je do 19. stoljeća izraslo u jedno od većih naselja u tuzlanskom kadiluku, sa dugim historijskim kontinuitetom organizovanog življenja stanovništva na što ukazuju pisani historijski izvori, ali i spomenici materijalne kulture, prije svega stećci i nišani.

---

njena izgradnja. Nekoliko puta su mještani vraćali građu na staro mjesto, ali se građa svakog jutra nalazila na onoj drugoj lokaciji. Mještani su u tome vidjeli Božiji znak i odredbu, tako da su na tom mjestu sagradili i prvu džamiju., Ševko Sulejmanović, „Najstarije džamije na području općine Lukavac i njihov kulturno-historijski značaj“, u: Zbornik radova. *Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac*, Lukavac 2016., 415.

¹⁵ U monografiji mjesne zajednice Dobošnica Donja se navodi informacija da je prilikom rušenja ove džamije 1971. godine u njenim temeljima pronađen kameni blok na kome je urezan krst: „to je znak krstjana, pripadnika crkve bosanske“. Grupa autora, *Monografija Mjesne zajednice Dobošnica Donja*, Dobošnica 1985., 12. Međutim, ovaj podatak se ne spominje u drugoj literaturi, niti ga je bilo moguće potvrditi na terenu., op.aut.

¹⁶ Salih Šabanović je iznio podatak da je prva džamija u Puračiću podignuta 1672. godine, kao i da je džamija u Dobošnici (*G. Dobašnici*) starija od pomenute džamije u Puračiću: „Pošto u Puračiću nije bilo džamije, ljudi su petkom išli na džumu pješke u džamiju oko koje je kasnije nastala Dobašnica...(…)ljudi su Spreču prelazili na gazu ljeti, a lađom su se prebacivali preko vode zimi, u jesen i u rano proljeće“, Salih Šabanović, *Puračić u prošlosti*, Lukavac 1996., 7-11.

¹⁷ Š. Sulejmanović, „Najstarije džamije na području općine Lukavac...“, 415.

¹⁸ Šaban Hodžić, „Stari turski dokumenti sa Tuzlanskog područja“, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, knjiga I, Zavičajni muzej u Tuzli, Sarajevo 1957., 54 i 68.

NASELJE DOBOŠNICA NA POPISU STANOVNIŠTVA 1850./1851. GODINE

Na popisu stanovništva kojeg je 1266./1267. hidžretske godine, odnosno 1850./1851. godine sprovela osmanska uprava u Bosni, područje sjeveroistočne Bosne popisano je u okviru Zvorničkog sandžaka, a koji se sastojao od nekoliko manjih administrativnih jedinica – kaza (nastale od ranijih kadiluka). Zvornički sandžak je tada popisano u više posebnih deftera (knjiga), a područje Lukavca je popisano u defteru muslimana kaze Dolnja Tuzla (29 naselja) i kaze Maglaj (11 naselja). Evidentirano je samo muško stanovništvo, a podaci su dati odvojeno za muslimane i nemuslimane. Naselje Dobošnica se sastojalo od tri mahale: *Čiftlik*, *Garac* i *Halilbašić*, te je pripadalo kazi Dolnja Tuzla.¹⁹

<i>Tabela 1. Stanovništvo naselja Dobošnica 1850/1851. godine</i>	<i>Popis muslimana</i>		<i>Popis nemuslimana</i>		<i>Ukupno</i>	
	Broj kuća	Muških stan.	Broj kuća	Muških stan.	Broj kuća	Muških stan.
<i>Čiftlik</i>	41	128	0	0	41	128
<i>Garac</i>	30	95	0	0	30	95
<i>Halilbašić</i>	37	128	0	0	37	128
<i>Dobošnica, ukupno</i>	108	351	0	0	108	351

Čiftlik je bio najveća mahala Dobošnice, u kojoj je popisana 41 kuća sa 128 muških stanovnika. U nastavku je dat detaljan pregled kuća i stanovnika.

Čiftlik²⁰

Kuća 1. Bektaš

1. Bektaš (*Betašić*) Sulejman, sin Saliha; poljoprivrednik, visokog rasta i bijele brade; rođen 1797. godine; ima 54 godine;
2. Njegov pastorak, Mustafa, sin Hasana; visokog rasta i svijetlih brkova; rođen 1828. godine; ima 23 godine;

¹⁹ BOA, *Nüfus Defterleri* (NFS_d - Popisni defteri stanovništva), NFS_d 05946, 408.

²⁰ BOA, NFS_d 05946.

Kuća 2. Rujnica

1. *Rujnica*/D(r)unica? Ahmed, sin Husejna; poljoprivrednik, srednjeg rasta i smeđe brade; rođen 1815. godine; ima 36 godina;
2. Njegov sin, Husejn; rođen 1844. godine; ima 7 godina;
3. Njegov sin, Omer; rođen 1846. godine; ima 5 godina;

Kuća 3. Huskić

1. *Huskić* Husejn, sin Osmana; poljoprivrednik, visokog rasta i bijele brade; rođen 1801. godine; ima 50 godina;
2. Njegov sin, Muharem; rođen 1849. godine; ima 2 godine;

Kuća 4. Abdulmuminović

1. Mustafa, sin Abdulmumina; poljoprivrednik, visokog rasta i smeđih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
2. Njegov sin, Mustafa; rođen 1848. godine; ima 3 godine;
3. Njegov sin, Hasan; rođen 1849. godine; ima 2 godine;

Kuća 5. Abdulmuminović

1. *Abdulmuminović* Mehmed, sin Ibrahima; poljoprivrednik, visokog rasta i smeđih brkova; rođen 1815. godine; ima 36 godina;
2. Njegov sin, Salih; rođen 1847. godine; ima 4 godine;

Kuća 6. Abdulmuminovići

Kuća 7. Huskići

Kuća 8. Abdulmuminovići

Kuća 9. Abdulmuminovići

Kuća 10. Abdulmuminovići

Kuća 11. Abdulmuminovići

Kuća 12. Memić

1. *Memić (Minmić)* Mustafa, sin Ibrahima; poljoprivrednik, srednjeg rasta i smeđih brkova; rođen 1811. godine; ima 40 godina;
2. Njegov sin, Husejn; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1827. godine; ima 24 godine;
3. Njegov sin, Omer; rođen 1845. godine; ima 6 godina;

Kuća 13. Rujnica

Kuća 14. Rujnica

Kuća 15. Rujnica

Kuća 16. Bektaš

1. *Bektaš*, sin Mursela; poljoprivrednik, visokog rasta i sijede brade; rođen 1805. godine; ima 46 godina;
2. Njegov sin, Mustafa; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1830. godine; ima 21 godinu;

Kuća 17. Murselović

1. *Murselović* Ishak, sin Mursela; poljoprivrednik, visokog rasta i sijede brade; rođen 1804. godine; ima 47 godina;
2. Njegov sin, Halil; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1827. godine; ima 24 godine;
3. Njegov sin, Ibrahim; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1829. godine; ima 22 godine;
4. Njegov sin, Mustafa; golobrad; rođen 1832. godine; ima 19 godina;
5. Njegov unuk, Hasan, sin Halila; rođen 1849. godine; ima 2 godine;

Kuća 18. Murselović

1. Hasan, sin Mursela; (Murselović*)

Kuća 19. Rujnica

Kuća 20. Husić

1. Husić (*Hasić*) Omer, sin Mehmeda; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1826. godine; ima 25 godina;

Kuća 21. Nurković

1. *Nurkić/Nurković* Husejn, sin Mehmeda; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1834. godine;
2. Njegov sin, Mehmed; rođen 1849. godine; ima 2 godine;

Kuća 22. Nurković

Kuća 23. Nurković

Kuća 24. Zukić

1. *Zukić* Omer, sin Omera; poljoprivrednik, srednjeg rasta i sijede brade; rođen 1804. godine; ima 47 godina;
2. Njegov sin, Omer, sin Omera; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1826. godine; ima 25 godina;
3. Njegov sin, Mehmed; rođen 1845. godine; ima 6 godina;
4. Njegov sin, Ibrahim; rođen 1848. godine; ima 3 godine;

Kuća 25. Zahirović

1. *Zahirović* Mustafa, sin Hasana; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1825. godine; ima 26 godina;
2. Njegov sin, Mustafa; rođen 1849. godine; ima 2 godine;
3. Njegov brat, Ibrahim, sin Hasana; visokog rasta i žutih brkova; rođen 1828. godine; ima 23 godine;

Kuća 26. Zahirović

Kuća 27. Oručević

1. *Oručević* Abdulah, sin Mustafe; poljoprivrednik, visokog rasta i žutih brkova; rođen 1816. godine; ima 35 godina;
2. Njegov brat, Arif, sin Mustafe; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1829. godine; ima 22 godine;²¹

Kuća 28. Mustafić

1. Mustafa, sin *Mustafe*; poljoprivrednik, visokog rasta i žutih brkova; rođen 1818. godine; ima 33 godine;

Kuća 29. Čaušević

1. *Čaušević* Halil, sin Ismaila; poljoprivrednik, srednjeg rasta i sijede brade; rođen 1799. godine; ima 55 godina;
2. Njegov sin, Osman; srednjeg rasta i smeđih brkova; rođen 1825. godine; ima 26 godina;
3. Njegov unuk, Bego, sin Osmana; rođen 1850. godine; ima 1 godinu;

---

²¹ U napomeni upisano da je vojni redif.

Kuća 30. Nuhanović

1. *Nuhanović* Ismail, sin Osmana; poljoprivrednik, srednjeg rasta i smeđih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
2. Njegov sin, Salih, rođen 1847. godine; ima 4 godine;

Kuća 31. Nuhanović

Kuća 32. Nije upisano prezime

1. Halil, sin *Hasana*; poljoprivrednik, srednjeg rasta i crne brade; rođen 1803. godine; ima 48 godina;
2. Njegov sin, Nezir; visokog rasta i crnih brkova; rođen 1825. godine; ima 26 godina;
3. Njegov sin, Bešir; visokog rasta i svijetlih brkova; rođen 1829. godine; ima 22 godine;
4. Njegov unuk, Rešid, sin Nezira; rođen 1849. godine; ima 2 godine;

Kuća 33. Prezime upisano nečitko

1. Prezime upisano nečitko, Husejn, sin Omera; poljoprivrednik, srednjeg rasta i crn brade; rođen 1805. godine; ima 46 godina,
2. Njegov sin, Omer; srednjeg rasta i smeđih brkova; rođen 1825. godine; ima 26 godina;
3. Njegov unuk, Osman, sin Omera; rođen 1849. godine; ima 2 godine;
4. Njegov unuk, Jusuf, sin Omera; rođen 1850. godine; ima 1 godinu;

Kuća 34. Sivčević

1. Sivčević (*Sivić/Sejrić*) Sadik, sin Bektaša; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žute brade; rođen 1815. godine; ima 36 godina;
2. Njegov sin, Bektaš; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1828. godine; ima 23 godine;
3. Njegov sin, Muharem; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1831. godine; ima 20 godina;
4. Njegov sin, Abdulah; rođen 1844. godine; ima 7 godina;

Kuća 35. Sivčević

Kuća 36. Sivčević

Kuća 37. Nije upisano prezime

1. Mustafa, sin *Abdulaha*; poljoprivrednik, visokog rasta i crne brade; rođen 1816. godine; ima 35 godina;
2. Njegov sin, Arif; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1826. godine; ima 25 godina;
3. Njegov unuk, Osman, sin Arifa; rođen 1846. godine; ima 5 godina;

Kuća 38. Avdić

1. Avdić (*Abdić*) Omer, sin Hasana; poljoprivrednik, visokog rasta, ćosav; rođen 1826. godine; ima 25 godina;
2. Njegov sin, Hasan, rođen 1849. godine; ima 2 godine;
3. Njegov brat, Abdulah, sin Hasana; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1828. godine; ima 23 godine;
4. Njegovog brata sin, Osman; rođen 1849. godine; ima 2 godine;
5. Njegov brat, Mehmed; golobrad; rođen 1833. godine; ima 18 godina;

Kuća 39. Agić

1. Agić Mustafa, sin Mustafe; poljoprivrednik, srednjeg rasta i crnih brkova; rođen 1816. godine; ima 35 godina;
2. Njegov sin, Osman; visokog rasta i crnih brkova; rođen 1831. godine; ima 20 godina;
3. Njegov sin, Husejn; golobrad, rođen 1833. godine; ima 18 godina;
4. Njegov sin, Mustafa; malodoban; rođen 1837. godine; ima 14 godina;
5. Njegov sin, Ahmed; rođen 1844. godine; ima 7 godina;
6. Njegov sin, Bego; rođen 1850. godine; ima 1 godinu;

Kuća 40. Agić

Kuća 41. Agić

Analizom podataka popisa mahale Čiftlik ili Čifluk utvrđeno je postojanje ukupno 41 kuće sa 128 muških stanovnika, od toga 70 sposobnih, 46 mladih, 11 starih i 1 vojni obaveznik (redif). Stanovništvo se isključivo bavilo poljoprivredom. Najzastupljenija prezimena (3 i više kuća) bila su Abdulmuminović, Rujnica, Agić, Sivčević i Nurković, a domaćinstva su brojala od jednog do šest muških članova. Svi su bili islamske vjeroispovijesti.

Halilbašić²²

Kuća 1. Hasanović

1. Hasanović Omer, sin Omera; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žute brade; rođen 1816. godine; ima 35 godina;

Kuća 2. Terzić

1. Terzić Salih, sin Halila; poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade; rođen 1801. godine; ima 50 godina;
2. Njegov sin, Jusuf; visokog rasta i rijetke brade; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
3. Njegov sin, Ibrahim; visokog rasta i smeđih brkova; rođen 1825. godine; ima 26 godina;
4. Njegov sin, Mustafa; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1829. godine; ima 22 godine;
5. Njegov sin, Halil; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1830. godine; ima 21 godinu;
6. Njegov unuk, Osman, sin Ibrahima; rođen 1847. godine; ima 4 godine;

Kuća 3. Mehić

1. Mehić Adem, sin Ibrahima; poljoprivrednik, srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1829. godine; ima 22 godine;
2. Njegov sin, Ibrahim; rođen 1850. godine; ima 1 godinu;

Kuća 4. Mehić

Kuća 5. Nije upisano prezime

1. Husejn sin Husejna, rođen 1793. godine.

Kuća 6. Nije upisano prezime

1. Ibrahim sin Mahmuda, rođen 1821. godine.

---

²² BOA, NFS_d 05946.

Kuća 7. Mašić

1. Mašić Sulejman, sin Mahmuda; poljoprivrednik, visokog rasta i žute brade; rođen 1805. godine; ima 36 godina;
2. Njegov sin, Hasan; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1825. godine; ima 26 godina;
3. Njegov sin, Rešid; golobrad; rođen 1834. godine; ima 17 godina;
4. Njegov unuk, Mahmud, sin Hasana; rođen 1849. godine; ima 2 godine.

Kuća 8. Smajić

1. Smajić Osman, sin Hasana; poljoprivrednik, niskog rasta i bijele brade; rođen 1795. godine; ima 56 godina;
2. Njegov sin, Abdulah; niskog rasta i crne brade; rođen 1815. godine; ima 36 godina;
3. Njegov sin, Hasan; srednjeg rasta i smeđih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
4. Njegov sin, Husejn; srednjeg rasta i crne brade; rođen 1822. godine; ima 29 godina;
5. Njegov unuk, Omer, sin Abdulaha; golobrad; rođen 1835. godine; ima 16 godina;
6. Njegov unuk, Mustafa, sin Hasana; rođen 1847. godine; ima 4 godine;
7. Njegov unuk, Osman, sin Hasana; rođen 1850. godine; ima 1 godinu,

Kuća 9. Mešanović

1. Mešanović Hasan, sin Mehmeda; rođen 1842. godine; ima 9 godina;
2. Njegov brat, Mustafa; rođen 1847. godine; ima 4 godine;
3. Njegov brat, Omer; rođen 1849. godine; ima 2 godine;

Kuća 10. Mehić

Kuća 11. Mešanović

Kuća 12. Mešanović

Kuća 13. Nije upisano prezime

1. Hamid sin Ibrahima, rođen 1821. godine

Kuća 14. Hasanović

Kuća 15. Smajić

Kuća 16. Kamerčić

1. Kamerčić Ahmed, sin Abdulaha; poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade; rođen 1801. godine; ima 50 godina;
2. Njegov sin, Salih, sin Ahmeda; srednjeg rasta i smeđih brkova; rođen 1825. godine; ima 26 godina;
3. Njegov sin, Ibrahim; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1826. godine; ima 25 godina;
4. Njegov sin, Mustafa; srednjeg rasta i crnih brkova; rođen 1837. godine; ima 24 godine;²³
5. Njegov sin, Ibrahim; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1828. godine; ima 23 godine;
6. Njegov unuk, Ibrahim, sin Ibrahima; rođen 1844. godine; ima 7 godina;
7. Njegov unuk, Bego, sin Ibrahima; rođen 1848. godine; ima 3 godine;

Kuća 17. Ljubčinović

1. Ljubčinović Ibrahim, sin Ishaka; poljoprivrednik, visokog rasta i svijetlih brkova; rođen 1829. godine; ima 22 godine;
2. Njegov brat, Mustafa, sin Ishaka; malodoban; rođen 1837. godine; ima 14 godina;

Kuća 18. Kasimović

1. Kasimović Husejn, sin Kahrimana; poljoprivrednik, srednjeg rasta i smeđih brkova; rođen 1820. godine; ima 31 godinu;
2. Njegov sin, Rešid; rođen 1848. godine; ima 3 godine;
3. Njegov sin, Hasan; rođen 1850. godine; ima 1 godinu;

Kuća 19. Alić

1. Alić Mustafa, sin Mustafe; poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade; rođen 1781. godine; ima 70 godina;
2. Njegov sin, Hasan; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1816. godine; ima 35 godina;
3. Njegov unuk, Mustafa, sin Hasana; rođen 1842. godine; ima 9 godina;
4. Njegov unuk, Ibrahim, sin Hasana; rođen 1845. godine; ima 6 godina;
5. Njegov unuk, Husejn, sin Hasana; rođen 1848. godine; ima 3 godine;
6. Njegov unuk, Nezir, sin Hasana; rođen 1850. godine; ima 1 godinu;

---

²³ U napomeni upisano da je vojni redif.

Kuća 20. Smajić

Kuća 21. Memić

1. Memić Memiš, sin Mustafe; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
2. Njegov brat, Zahir, sin Mustafe; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1826. godine; ima 25 godina;

Kuća 22. Okić

1. Okić Omer, sin Mustafe; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žute brade; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
2. Njegov sin, Abdulah; rođen 1847. godine; ima 4 godine;

Kuća 23. Nije upisano prezime

1. Alija sin Mehmeda, rođen 1816. godine

Kuća 24. Kamerčić

Kuća 25. Didić

1. Didić Omer, sin Mustafe; poljoprivrednik, visokog rasta i žutih brkova; rođen 1825. godine; ima 26 godina;
2. Njegov sin, Omer; rođen 1848. godine; ima 3 godine;
3. Njegov brat, Osman, sin Mustafe; visokog rasta i žutih brkova; rođen 1829. godine; ima 22 godine;

Kuća 26. Avdić

1. Avdić Halil sin Abdulaha, poljoprivrednik, srednjeg rasta i svijetlih brkova, rođen 1830. godine.

Kuća 27. Bilić

1. Bilić? Ahmed, sin Sulejmana; poljoprivrednik, srednjeg rasta i sijede brade; rođen 1805. godine; ima 46 godina;
2. Njegov sin, Salih; visokog rasta i žutih brkova; rođen 1826. godine; ima 25 godina;
3. Njegov sin, Ibrahim; visokog rasta i svijetlo-crnih brkova; rođen 1829. godine; ima 22 godine;
4. Njegov sin, Muharem; golobrad; rođen 1832. godine; ima 19 godina;

Kuća 28. Brasankić

1. Brasankić? Ibrahim, sin Husejna; poljoprivrednik, visokog rasta i smeđih brkova; rođen 1816. godine; ima 35 godina;
2. Njegov brat, Hasan, sin Husejna; visokog rasta i smeđih brkova; rođen 1818. godine; ima 33 godine;
3. Njegov sin, Omer; rođen 1844. godine; ima 7 godina;
4. Njegov sin, Mustafa, rođen 1849. godine; ima 2 godine;
5. Njegov sin, Bećir; rođen 1850. godine; ima 1 godinu;

Kuća 29. Sinanović

1. Sinanović Osman, sin Ahmeda; poljoprivrednik, srednjeg rasta i sijede brade; rođen 1806. godine; ima 45 godina;
2. Njegov sin, Ibrahim; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1826. godine; ima 25 godina;
3. Njegov unuk, Osman, sin Ibrahima; rođen 1848. godine; ima 3 godine;

Kuća 30. Garagić (*Karagić*)

1. Karagić Husejn, sin Husejna; poljoprivrednik, srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1829. godine; ima 22 godine;
2. Njegov brat, Mustafa, sin Husejna; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1830. godine; ima 21 godinu;
3. Njegov brat, Ibrahim; golobrad, rođen 1832. godine; ima 19 godina;

Kuća 31. Garagić

Kuća 32. Garagić

Kuća 33. Okanović

1. Okanović Osman, sin Omera; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1828. godine; ima 23 godine;

Kuća 34. Okanović

Kuća 35. Avdić

1. Avdić Husejn, sin Sulejmana; poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade; rođen 1801. godine; ima 50 godina;
2. Njegov sin, Husejn; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
3. Njegov unuk, Salih, sin Husejna; rođen 1842. godine; ima 9 godina;
4. Njegov unuk, Sinan, sin Husejna; rođen 1845. godine; ima 6 godina;

5. Njegov unuk, Mehmed, sin Husejna; rođen 1849. godine; ima 2 godine;
6. Njegov unuk, Hasan, sin Husejna; rođen 1850. godine; ima 1 godinu,

Kuća 36. Nije upisano prezime

1. Ibrahim sin Okana, rođen 1821. godine.

Kuća 37. Nurković

1. Nurković Mustafa, sin Abdulaha; poljoprivrednik, srednjeg rasta i crnih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
2. Njegov sin, Osman; rođen 1846. godine; ima 5 godina;

Analizom podataka popisa mahale Halilbašić utvrđeno je postojanje ukupno 37 kuća sa 128 muških stanovnika, od toga 63 sposobna, 53 mlada, 10 starih i 2 vojna obaveznika (redifa). Stanovništvo se isključivo bavilo poljoprivredom. Najzastupljenija prezimena (3 i više kuća) bila su Mehić, Mešanović i Garagić, a domaćinstva su brojala od jednog do sedam muških članova. Svi su bili islamske vjeroispovijesti.

Na defterskom popisu iz 1272. hidžretske godine, odnosno 1855. godine prvo popisano „selo“ u kadiluku Dolnja Tuzla je Halilbašić, za koje je navedeno da pripada selu „Dubošnica“, te se ustvari Halilbašić i naziva Dubošnica („sa drugim imenom Dubošnica“). Ukupni prihodi sela od poljoprivrede iznosili su 3440 groša, i to od pšenice, šire, kukuruza, luka, graha, pekmeza, suhe šljive, hošafa, kupusa, košnica pčela i pamuka.²⁴

²⁴ BOA, TKGM. d. 2315, *Ušur defter Zvorničkog sandžaka iz 1272. h.g.*, str. 35.

Garac²⁵

Kuća 1. Spahić

1. Spahić Salih, sin Ibrahima; poljoprivrednik, visokog rasta i smeđih brkova; rođen 1809. godine; ima 42 godine;
2. Njegov sin, Ibrahim; visokog rasta i žutih brkova; ima 1926. godine; ima 25 godina;
3. Njegov sin, Mustafa; golobrad; rođen 1836. godine; ima 15 godina;
4. Njegov sin, Mehmed; rođen 1845. godine; ima 6 godina;
5. Njegov sin, Osman; rođen 1848. godine; ima 3 godine;
6. Njegov unuk, Bego, sin Ibrahima; rođen 1850. godine; ima 1 godinu;

Kuća 2. Smajić

1. Smajić Hasan, sin Mehmeda; poljoprivrednik, visokog rasta i žutih brkova; rođen 1821. godine; ima 30 godina;
2. Njegov sin, Salih; rođen 1849. godine; ima 2 godine;
3. Njegov sin, Jusuf; rođen 1850. godine; ima 1 godinu;

Kuća 3. Spahić

Kuća 4. Spahić

Kuća 5. *Salihbašić* (Salibašić)

1. Salihbašić Ibrahim, sin Omera; poljoprivrednik, srednjeg rasta i sijede brade; rođen 1806. godine; ima 45 godina;
2. Njegov sin, Omer; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1830. godine; ima 21 godinu;

Kuća 6. Salihbašić

Kuća 7. Salihbašić

Kuća 8. Salihbašić

Kuća 9. Salihbašić

Kuća 10. Husić (*Hasić*)

1. Hasić Davud, sin Bećira; poljoprivrednik, srednjeg rasta i crne brade; rođen 1811. godine; ima 40 godina;
2. Njegov sin, Mustafa; malodoban; rođen 1841. godine; ima 10 godina;
3. Njegov sin, Jusuf; rođen 1845. godine; ima 6 godina;

---

²⁵ BOA, NFS_d 05946.

Kuća 11. Mahovkić

1. Mahovkić Osman, sin Abdulaha; poljoprivrednik, srednjeg rasta i crnih brkova; rođen 1816. godine; ima 35 godina;
2. Njegov sin, Ibrahim; malodoban; rođen 1838. godine; ima 13 godina;
3. Njegov sin, Omer; rođen 1845. godine; ima 6 godina;

Kuća 12. Husić

Kuća 13. Didić

1. Didić Osman, sin Husejna; poljoprivrednik, srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1816. godine; ima 35 godina;

Kuća 14. Abdulmuminović

1. Abdulmuminović Ibrahim, sin Mustafe; poljoprivrednik, srednjeg rasta i crnih brkova; rođen 1810. godine; ima 41 godinu;
2. Njegov sin, Husejn; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1827. godine; ima 24 godine;
3. Njegov sin, Osman; malodoban; rođen 1837. godine; ima 14 godina;
4. Njegov unuk, Bahadir, sin Husejna; rođen 1848. godine; ima 3 godine;

Kuća 15. Husić

Kuća 16. Husić

Kuća 17. Nije upisano prezime

1. Sulejman sin Hasana, rođen 1811. godine

Kuća 18. Hakić

1. Hakić? Husejn, sin Sejdija; poljoprivrednik, srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1828. godine; ima 23 godine;
2. Njegov brat, Hasan, sin Sejdija; srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1829. godine; ima 22 godine;
3. Njegov dajdža, Ibrahim, sin Abdulaha; srednjeg rasta i smeđih brkova; rođen 1791. godine; ima 60 godina;

Kuća 19. Huskić

1. Huskić Husejn, sin Omera; poljoprivrednik, srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1825. godine; ima 26 godina;
2. Njegov sin, Bego; rođen 1843. godine; ima 8 godina;
3. Njegov sin, Halil; rođen 1847. godine; ima 4 godine;
4. Njegov sin, Rešid; rođen 1849. godine; ima 2 godine;

Kuća 20. Bećirević

1. Bećirević Salih, sin Omera; poljoprivrednik, srednjeg rasta i svijetlih brkova; rođen 1825. godine; ima 26 godina;
2. Njegov brat, Mehmed, sin Omera; visokog rasta i svijetlih brkova; rođen 1831. godine; ima 20 godina;
3. Njegov oćuh, Zukić Alija, sin Abdulaha; srednjeg rasta i bijele brade; rođen 1801. godine; ima 50 godina,

Kuća 21. Brkić

1. Brkić Husejn, sin Ibrahima; poljoprivrednik, niskog rasta i bijele brade; rođen 1791. godine; ima 60 godina;
2. Njegov sin, Ibrahim; visokog rasta i crnih brkova; rođen 1825. godine; ima 26 godina;
3. Njegov sin, Osman; visokog rasta i svijetlih brkova; rođen 1826. godine; ima 25 godina;
4. Njegov sin, Jusuf; golobrad; rođen 1832. godine; ima 19 godina;
5. Njegov sin, Atif; golobrad; rođen 1833. godine; ima 18 godina;²⁶
6. Njegov sin, Rešid; rođen 1846. godine; ima 5 godina;
7. Njegov sin, Mustafa; rođen 1849. godine; ima 2 godine;
8. Njegov unuk, Latif, sin Ibrahima; rođen 1850. godine; ima 1 godinu;

Kuća 22. Zukić

1. Zukić ahmed, sin Ahmeda; poljoprivrednik, srednjeg rasta i bijele brade; rođen 1781. godine, ima 70 godina;
2. Njegov sin, Omer; srednjeg rasta i žutih brkova; rođen 1816. godine; ima 35 godina;
3. Njegov unuk, Omer; golobrad; rođen 1832. godine; ima 19 godina; (nije upisano ime oca)
4. Njegov unuk, Ibrahim, sin Omera; rođen 1833. godine; ima 18 godina;

Kuća 23. Nije upisano prezime

1. Bajram sin Abdulaha, rođen 1826. godine

Kuća 24. Zukić

Kuća 25. Halilović

1. Halilović Mustafa, sin Mustafe; rođen 1841. godine; ima 10 godina;

---

²⁶ U napomeni upisano da je vojni redif.

Kuća 26. Nije upisano prezime

1. Mustafa sin Saliha, rođen 1781. godine

Kuća 27. Huskić

Analizom podataka popisa mahale Garac utvrđeno je postojanje ukupno 27 kuća sa 82 muška stanovnika, od toga 39 sposobnih, 33 mladih, 9 starih i 1 vojni obaveznik (redif). Stanovništvo se isključivo bavilo poljoprivredom. Najzastupljenija prezimena (3 i više kuća) bila su Salihbašić, Spahić i Husić, a domaćinstva su brojala od jednog do osam muških članova. Svi su bili islamske vjeroispovijesti.

Na defterskom popisu iz 1272. hidžretske godine, odnosno 1855. godine popisana je i mahala, odnosno „selo“ Garac, drugog imena „Dubošnica“, koje je kako je navedeno pripadalo selu „Dubošnica“ u Smolučkoj nahiji. Prihodi Garca ubirani su od poljoprivrede i iznosili su 1234 groše.²⁷

---

²⁷ BOA, TKGM. d. 2315, str. 35.

Stara mezarja

Na području naselja Dobošnica evidentirano je više mezarja na kojima se i danas mogu naći stari nišani datirani u 19. stoljeće, pa i ranije. Radi se najprije o slijedećim mezarjima/lokalitetima: Garc, Bihornica, Mujakići, Lukavačkići i Hodžići, Harem stare džamije, Matiševac, Carska bašča, Cibrići, Ibrahimovići, Agići, Hamzići, Čauševići. Na ovim mezarjima je moguće pronaći nišane sa karakterističnim izvedbama turbana (turban s mudžezvezom, turban u gužve, turban na pero - čatal turban) i fesa. Epitafa je malo, a i ukrasi su skromnije izvedbe.

Slika 2. Nišan na Lukavačkića mezarju u Mahali, oštećen bez vidljivih ukrasa, ali s jasno čitljivom godinom nastanka 1279. h.g. /1862. god. (Foto: M. Hodžić)

Slika 3. Šehidski nišan sa turbanom u gužve i uklesanom sabljom iz 1280. h.g. / 1863. god., mezarje Cibrići. (datacija s bočne strane) (Foto: M. Hodžić)

Slika 4. Pogled na mezarje „Stari harem“ (Foto: S. Hadžimusić)

Sl. 5. Nišan, turban s mudževom iz 1283. h.g.

Sl. 6. Nišan, turban sa mudževom iz 1320. h.g.

Sl. 7. Nišani s turbanom bez datacije

(Foto: S. Hadžimusić)

Bitka kod Dobošnice 1878. godine

Tok okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske monarhije 1878. godine, na području sjeveroistočne Bosne, usporen je kod Dobošnice. Naime, u Dobošnici se 11. augusta 1878. godine odigrala jedna od važnijih bitki između domaćeg stanovništva, pripadnika pokreta otpora i austrougarskog okupatora.

Nakon što je 29. jula 1878. godine austrougarska vojska prešla bosansku granicu, glavnina snaga se uputila dolinom rijeke Bosne prema Maglaju i u srednju Bosnu, zauzevši Doboj već 2. augusta 1878. godine. Prema austrougarskim procjenama, na prostorima sjeveroistočne Bosne, Posavine, Tuzlanskog i Zvorničkog kraja bilo je 12.700 dobrovoljaca i oko 1.300 bivših osmanskih vojnika bošnjačkog porijekla. Pod komandom okupatorskog oficira Szápárya nalazilo se preko 16.000 vojnika, blizu 3.000 konjanika i 41 top. Na osnovu ovih i drugih pokazatelja činilo se da Szápárya očekuje ne previše težak zadatak.²⁸ Boj u Gračanici od 4. augusta 1878. godine i dešavanja potom, uključujući snažan otpor kod hana Pirkovac u Bistarcu od 8. augusta, demantovala su procjene okupatora. Akcija novog organizatora otpora na tuzlanskom području, muftije Mehmed Vehbi ef. Šemsekadića biva uspješna, nakon čega se okupator dolinom Spreče morao povlačiti ka Gračanici.²⁹

Marš austrougarskih trupa od Dolnje Tuzle do Dobošnice nije bio ometan, a vojska je tamo stigla 11. augusta 1878. godine, ujutro u 4 sata, nakon čega su se u više navrata, sve do kasnih poslijepodnevni sati odvijali okršaji s bosanskim snagama otpora.³⁰

Sukobi su vođeni na širem području Dobošnice, oko austrougarskog vojnog kampa, koji se nalazio s obje strane ceste na visoravni zapadno od sela, kod potoka nazvanog *Dubošnica*, ali i na putevima ka Gnojnici i Gračanici. Uspješne napade domaćih trupa, okupator je pravdao raznim prirodno-geografskim uslovima na terenu, uključujući pojavu magle: „*Sada je jedna od onih magli svojstvenih Bosni, izuzetno gusta, koja je pala ubrzo nakon dolaska divizije u Dubošnicu, pružila pobunjenicima priliku za napad...u kratkom vremenu, pod okriljem magle, pobunjenici koji su u velikom broju napredovali na*

---

²⁸ Edin Šaković, „Boj kod Gračanice. U povodu 130-te obljetnice”, *Gračanički glasnik*, br. 35., Gračanica 2013., 73.

²⁹ E. Šaković, „Boj kod Gračanice. U povodu 130-te obljetnice”, 74.

³⁰ *Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch K. K. Truppen im Jahre 1878 nach authentischen quellen dargestellt in der abtheilung fur Kriegsgeschichte des K. K. Kriegs-archivs mit karten und planen.*, Verlag des K. K. Generalstabes in commission bei L.W. Seidel & Sohn, Wien 1879., 258.

*šikarama obraslim padinama desne obale Spreče navalili su na lijevo krilo dviju satnija...“.*³¹

U zvaničnom Austrougarskom izvještaju naveden je i opis potoka „Dubošnica“ gdje je kako je zabilježeno u jutarnjim okršajima „nestao“ poručnik Joseph Pap: „*Potok Dubošnica teče u uskoj, klancovitoj dolini između gusto obraslih padina, koje su visoke i strme, posebno na lijevoj obali...“.*³² Obale ovog vodotoka bile su mjesto okršaja i u poslijepodnevnim satima: „Istina je da su se ubrzo pojavili pobunjenici na uzvisinama na lijevoj obali potoka „Dubošnice“, koje su napustile carske i kraljevske trupe. Međutim, vatra topova dodijeljenih pozadini otvorena protiv njih odvratila je daljnju akciju i potpukovnik Kupelwieser naredio je marš - budući da je sada bilo 6 sati“.³³

U sukobima kod Dobošnice, 11. augusta 1878. godine, Austrougarske trupe su imale 11 poginulih, 51 ranjenog, petoricu nestalih vojnika, uključujući i oficira Josepha Papa iz 39. pješačke pukovnije.³⁴

Nakon ove bitke, domaće trupe sa Šemsekadićem oslobodile su i Gračanicu³⁵ (14. augusta), a borbe su vođene i poslije pada Sarajeva, sve do ponovne okupacije Gračanice (16. septembra), Lukavca (19. septembra) i Dolnje Tuzle, 22. septembra 1878. godine.³⁶

---

³¹ Isto, 258.

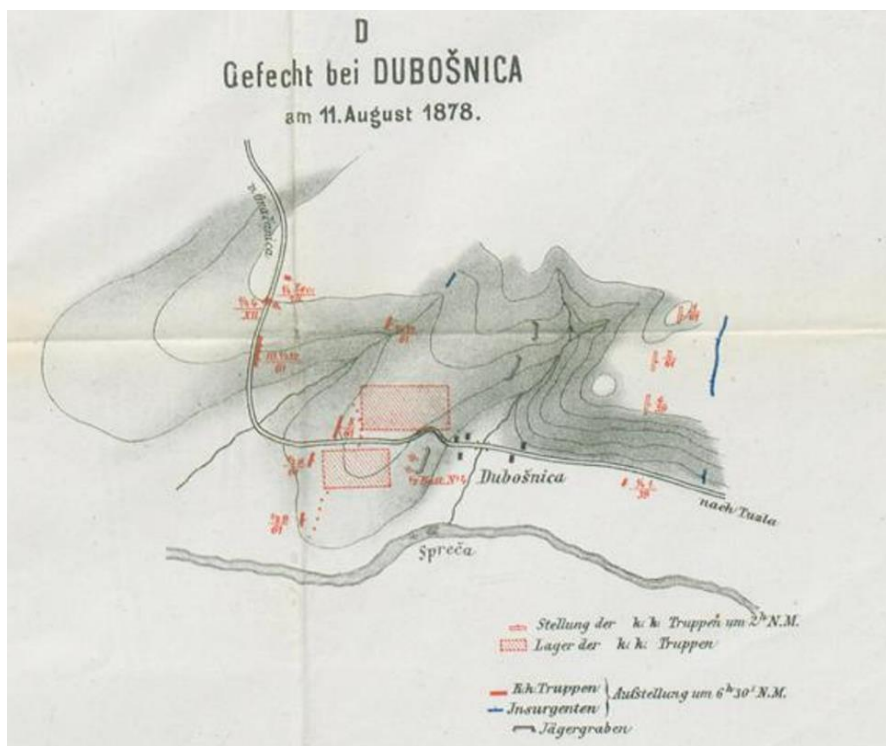
³² Isto. 258.

³³ Isto., 259.

³⁴ Isto., 260.

³⁵ Opširnije u: Azem Kožar, „Boj kod Gračanice – doprinos otporu austrougarskoj okupaciji BiH 1878. godine“, *Gračanički glasnik*, br. 3., Gračanica 1997., 21-26.

³⁶ E. Šaković, *Navedeni rad.*, 79; Opširnije u: Mihovil Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878*, Zagreb 1910., 50.

Slika 8. Mapa bitke kod Dobošnice, 11.08.1878.³⁷

Izgradnja pruge Doboј-Simin Han i željezničke stanice u Dobošnici

Izgradnja pruga u Bosni i Hercegovini započela je još krajem osmanske uprave, ali puni intenzitet razvoja željeznice doživljavaju nakon Austrougarske okupacije 1878. godine. U tom periodu se gradi mreža uskotračnih pruga, te se željeznica koristi prije svega za strateške, vojne i privredne potrebe okupatora.

Pruga koja je išla dolinom Spreče, čija je izgradnja uvjetovana rudnim bogatstvom tuzlanskog basena i izgradnjom solane u Simin Hanu je pruga Doboј-Simin Han. Ova pruga u dužini od 66,7 km svečano je otvorena 28. aprila 1886. godine. U svečani „sarajevski vlak“ je u Maglaju ušao zemaljski poglavar Appel, a vozu se u Doboju priključio zajednički ministar finansija Benjamin

³⁷ Tafel VI, *Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch K. K. Truppen im Jahre 1878 nach authentischen quellen dargestellt in der abtheilung fur Kriegsgeschichte des K. K. Kriegs-archivs mit karten und planen.*, Verlag des K. K. Generalstabes in commission bei L.W. Seidel & Sohn, Wien 1879.

Kallay uz svu drugu državnu, okružnu i kotarsku delegaciju. Svečani voz je na putu do Tuzle prošao i kroz lukavačke stanice Dobošnica, Puračić-Lukavac i Bistarac, a u Tuzlu je stigao u 16:30h, zatim do Simin Hana i ponovo natrag na veliku svečanost u Tuzlu.³⁸

Prvi red vožnje Bosanskohercegovačke državne željeznice na pruži Doboj-Simin Han stupio je na snagu 29. aprila 1886. godine. Između Doboja i Simin Hana bile su slijedeće stanice: Suho Polje, Gračanica, Petrovo Selo, Miričina, Dubošnica, Puračić-Lukavac, Bistarac, Bukinje, Ugljeni Majdan, Dolnja Tuzla, Simin Han.³⁹

Na 39 kilometru navedene pruge otvorena je stanica *Dubošnica*, a kada je u pitanju putnički željeznički saobraćaj u početku je saobraćao mješoviti voz broj 101/102. sa II-IV razredima. Polazak voza iz Dobošnice za Dolnju Tuzlu i Simin Han bio je u 07:02h, a dolazak u 08:21h (Dolnja Tuzla) i 08:52 (Simin Han). Polazak iz Dobošnice za Doboj bio je u 08:17h, a dolazak u 10:16h, gdje se ostvarivala veza na vozove za Bosanski Brod i Sarajevo. (Slika 9.)⁴⁰

Austrougarski vojni časnik Svetozar Borojević je 1887. godine putovao vozom na relaciji Doboj-Simin Han, spomenuvši pri tome stanicu i naselje *Dubošnica*: „Istoimeno mjesto smješteno je sjeveroistočno od postaje u jednoj udolini i nije vidljivo s pruge. Kod Dubošnice se 11. kolovoza 1878. godine odvila bitka na terenu što se prostire s obje strane zgrade postaje...”⁴¹

Prilikom istraživanja došlo se do imena dva činovnika željezničke stanice u Dobošnici na razmeđu 19. i 20. stoljeća, a to su *Slememšek Anton*, 1898. godine⁴² i *Jüttner Karl*, 1899.⁴³ i 1900. godine.⁴⁴

Osim stanice, putnike je u Dobošnici opsluživao i han, čija je zgrada ucrтана na katastarskom planu i topografskim kartama iz perioda 1882-1887. godine što znači da je postojao ranije uz stari karavanski put ili je građen

³⁸ “Brzjavke Sar.listu”, *Sarajevski list*, br. 49, Sarajevo, 30. april 1886., 2.

³⁹ “Vozni red važi od 29. aprila 1886”, *Sarajevski list*, br. 76., Sarajevo, 2. juli 1886., 4.

⁴⁰ Opširnije u: Semir Hadžimusić, Adi Ćorović, „Stara željeznička stanica u Lukavcu. Sa historijske pruge do nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine“, *Baština sjeveroistočne Bosne*, br. 14., Tuzla 2022., 57-78.

⁴¹ Svetozar Borojević, *Kroz Bosnu. Ilustrirani vodič C.-k. Bosanske željeznice i Bosanskohercegovačke državne željeznice Doboj – Simin Han*, Zagreb-Sarajevo 2018., 88.

⁴² *Bosnischer Bote. Bosanski glasnik*, II, Jahrgang 1898., Beč 1898., 97.

⁴³ *Bosnischer Bote. Bosanski glasnik. Opći adresni priručnik sa kalendarom svih vjeroispovijesti za Bosnu i Hercegovinu*, III, Jahrgang/godište 1899., Sarajevo 1899., 37.

⁴⁴ *Bosnischer Bote. Bosanski glasnik*, IV, Jahrgang 1900., Sarajevo 1900., 120.

uporedo sa izgradnjom željezničke stanice.⁴⁵ Na popisu stanovništva iz 1895. godine u naselju Dobošnica-Čifluk ovaj dio mjesta je nazvan upravo „*Han Dobošnica*“.⁴⁶

Doboj - herteg. državna željeznica.										Doboj - Dolnja-Tuzla - Simin han.									
Kilometra	Vozne ocjene s novčima austr. vrijed.				Stанице	Mak. raz. 1000 m.	I. II. III. IV.	Mak. raz. 1000 m.	I. II. III. IV.	Kilometra	Vozne ocjene s novčima austr. vrijed.				Stанице	Mak. raz. 1000 m.	I. II. III. IV.	Mak. raz. 1000 m.	I. II. III. IV.
	I.	II.	III.	IV.							I.	II.	III.	IV.					
8	48	32	20	8	Od Doboja					5	48	32	20	8	Simin-Han				
18	108	72	45	18	Doboj (B. Brod i Sarajevo v. gore)	odl.	5 50			7	48	32	20	8	Dolnja Tuzla	odl.	6 25		
28	168	112	70	28	Šabovlje	odl.	5 55			11	60	44	28	11	Uglješni majdan	odl.	6 35		
33	198	132	83	33	Petrovošće	odl.	6 24			16	96	64	40	16	Bukinje	odl.	7 08		
39	234	156	98	39	Mirčitsa	odl.	6 38			23	138	92	58	23	Biatare	odl.	7 34		
45	270	180	113	45	Dubokica	odl.	7 03			28	168	112	70	28	Paradiž-Lukavac	odl.	7 55		
55	330	220	138	55	Paradiž-Lukavac	odl.	7 20			34	204	136	85	34	Dubokica	odl.	8 17		
62	372	248	155	62	Biatare	odl.	7 41			39	234	156	98	39	Mirčitsa	odl.	8 54		
67	402	268	168	67	Dolnja Tuzla	odl.	8 11			49	294	196	123	49	Petrovošće	odl.	9 25		
					Simin-Han	odl.	8 22			59	354	236	149	59	Doboj (B. Brod i Sarajevo v. gore)	odl.	9 53		

PRIMJEDBE.

1. Vrijeme odlaska i dolaska vlakova označeno je po budimpeštanskom vremenu. Noćni sahati od 6 sah. s večera do 6 sah. 59 min. izjutra, obilježeni su tijem, što su brojevi od minuta potparani.

2. U Sijakovcu je stanica putničkih parobroda I. c. kr. pr. dunavskog parobrodskog društva za Sinsk, Zemun i Biograd i otokan nazad.

3. Poštanske svrzi: u Doboju s Teškom, u Jasju s Travnikom, u Vinkom s Kiseljakom, u D. Tuzli s Brčkom i Zvornikom.

4. Izravna kola između B. Broda i Budimpešte preko Šabovlje. Vojnja traje u Sarajevo iz Budimpešte 28 sah. 56 m., iz Beča preko Brucka na L. 37 sah. 05 min.

5. Vozni red u dijelom obliku štampana može se po 5 novč. kupiti u svjema većim stanicama.

Derventa u aprilo 1886.

C. kr. upraviteljstvo.

Slika 9. Vozni red od 29. aprila 1886. godine (sa stanicom Dobošnica)

Slika 10. Zgrada stare željezničke stanice u Dobošnici, sadašnje stanje
(Foto: M. Hodžić)

⁴⁵ Arhiva Grada Lukavac, Katastarski plan za K.O. Dobošnica, 1882-1885. godina, razmjer 1:6.250;
<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey75000/?bbox=2050597.6557206283%2C5553737.714573023%2C2068722.786052751%2C5560636.156375759&map-list=1&layers=43> (pristupljeno 10.01.2025.)

⁴⁶ Glavni rezultati Popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895. sa podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1896., 292.

Administrativno-teritorijalni ustroj Dobošnice u periodu 1879-1895. godine

Austrougarska uprava je u Bosni i Hercegovini provela četiri popisa stanovništva: 1879., 1885., 1895., i 1910. godine, a na osnovu analize istih, pored demografskih pokazatelja, moguće je i adekvatno sagledati položaj Dobošnice u administrativno-teritorijalnom ustroju Bosne i Hercegovine.

Prvi popis stanovništva je popis od 16. juna 1879. godine. U okrugu Zvornik sa sjedištem u Dolnjoj Tuzli bilo je 268.520 stanovnika, od čega 122.411 muslimana, 115.257 pravoslavaca, 30.312 katolika, 365 jevreja i 175 pripadnika drugih vjeroispovijesti.⁴⁷ Na popisu stanovništva 1879. godine evidentirana su 33 naselja koja su historijski i administrativno u periodu druge polovine 19. stoljeća, ali i s osvrtnom na savremeno administrativno-teritorijalno ustrojstvo Grada Lukavac, pripadala lukavačkom području. Godine, 1879. većina ovih naselja (18 općina/džemata sa 21 naseljem) je bila u sastavu kotara Dolnja Tuzla, dok je preostalih 12 naselja (tri općine/džemata) ulazilo u sastav kotara sa sjedištem u Maglaju.⁴⁸

Dobošnica je pod Austrougarskom upravom zadržala administrativni ustroj kakav je imala na kraju osmanske uprave u Bosni. Dakle, radi se prije svega o podjeli na tri administrativne cjeline (mahale, sela) unutar jednog naselja. Na popisu iz 1879. godine ova podjela je izvršena na način što su naseljena mjesta, koja su istovremeno bila i *općine/džemati*, označena sa *Dabaštica*, *Dobaštica I* i *Dobaštica II*.⁴⁹ Već prilikom drugog popisa kojeg je provela austrougarska uprava vraćeni su stari nazivi za naseljena mjesta: Dobošnica (Čitluk), Dobošnica (Garac), Dobošnica (Halilbašić), a ista su pripadala zajedničkoj općini/džematu Dobošnica.⁵⁰ Na taj način u cijelosti je vraćena administrativna podjela iz perioda 1850-1855. godine.

Manji zaokret u administrativno-teritorijalnom ustroju Dobošnice zabilježen je na popisu stanovništva koji je izvršen 22. aprila 1895. godine. Naselja (41) lukavačkog područja tada su popisana u tri kotara: Dolnja Tuzla

⁴⁷ Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1886., 4.

⁴⁸ S. Hadžimusić, *Lukavac na razmeđu*., 60.

⁴⁹ *Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine, Polag popisa od 16. lipnja 1879.*, Sarajevo 1879., 81.

⁵⁰ Kao dio općine/džemata Dobošnica, 1885. godine je popisano i naselje Smoluća., *Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885*, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1886., 124.

(31), Gračanica (2) i Maglaj (8). Dobošnica je uključena u sastav seoske općine Puračić u kotaru Dolnja Tuzla. Ova općina sa sjedištem u Puračiću obuhvatala je 8 džemata: Banović, Dobošnica, Gnojnica, Miričina, Poljice, Puračić, Ribnica, Turija.⁵¹

Treba istaći da je zadržana osnovna trodijelna struktura naselja, a na osnovu popisnih podataka moguće je sagledati i detaljniju strukturu (mahale, zaseoci), koja izgleda kako slijedi:

Dobošnica, dž. (1895. godina):

- Dobošnica-Čifluk (Čauševići, Han Dobošnica, Osoje, Seferovići), 1 džamija, 3 mekteba⁵², željeznička stanica;
- Dobošnica-Garac (Cigani, Garac), 1 mekteb,;
- Dobošnica-Halilbašić (Halilbašići, Hotići);
- Smoluće (Babunovići, Brijeg, Cvjetkovići, Ivanovići, Jastrevica, Jovičići, Lukovi, Muradagići, Stankvići, Tojići).

Na popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini 1910. godine na području Lukavca je evidentirano 50 naseljenih mjesta, koja su bila podijeljena u četiri kotara: Gradski i industrijalni kotar Tuzla: Lukavac – grad (1), Seoski kotar Tuzla (36), Gračanica (2), Maglaj (11).

Dobošnica je ponovo bila u rangu općine-džemata u sastavu seoskog kotara Tuzla, a sastojala se od slijedećih naseljenih mjesta: Dobošnica-Čifluk, Dobošnica-Garac i Dobošnica-Halilbašić, te je u svom sastavu zadržala i Smoluću.⁵³

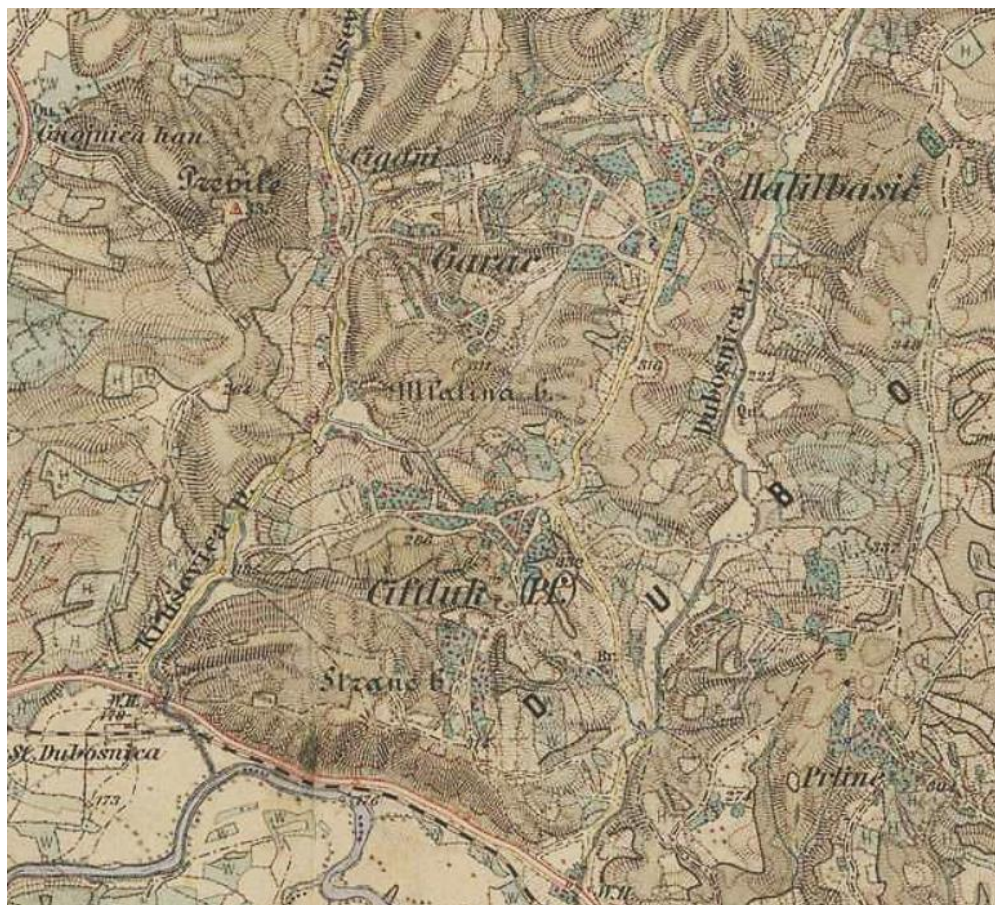
---

⁵¹ Glavni rezultati Popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895., 292-296.

⁵² U cilju reforme školstva, 26. aprila 1894. godine je izvršen popis mekteba u Bosni i Hercegovini i tada je na području Lukavca evidentiran 21 mekteb. U Dobošnici je zabilježen rad jednog mekteba u kojem je nastavu za 30 učenika držao "hodža" Ahmed Delmanović., Grupa autora, *Osnovno školstvo u Lukavcu i okolini: istorijsko-hronološki prikaz*, Lukavac 1989., 48.

⁵³ *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. godine*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1912., 120-121.

Slika 11. Dobošnica na topografskoj karti krajem 19. stoljeća (1:25.000)

Demografsko-socijalna obilježja stanovništva Dobošnice 1879-1895. godine

Dobošnica je u ovom periodu bila veliko i razvijeno naselje, a što potvrđuju podaci o broju kuća i stanovnika. Na prvom austrougarskom popisu, koji je održan ubrzo nakon uspostave nove vlasti, na čitavom području Dobošnice evidentirano je ukupno 108 kuća što znači da je, shodno ovim podacima, zadržan isti broj kuća kao i na osmanskome popisu 1851. godine. Međutim, 1879. godine je prvi puta popisano i žensko stanovništvo, te je na taj način zaokružena demografska slika Bosne i Hercegovine i svih njenih naselja. Shodno tome, u Dobošnici je popisano 566 stanovnika, od čega 296 muških i 270 ženskih lica. (Tabela 2.)

Tabela 2. Stanovništvo Dobošnice 1879. godine⁵⁴		Kuća	Stanova	Muških	Ženskih	Ukupno	Od čega muslimani
Općina/džemat	Naselje/mjesto						
Dabastica	Dabaštica	40	40	117	100	217	217
Dobastica I	Dobaštica I	61	61	159	157	316	316
Dobastica II	Dobaštica II	7	7	20	13	33	33
Dobošnica, ukupno		108	108	296	270	566	566

Nagli porast broja kuća i stanovnika zabilježen je na popisu stanovništva iz 1885. godine, kada je u Dobošnici (izuzev Smoluće) evidentirano 175 kuća i čak 970 stanovnika. Uzimajući u obzir analizu i komparaciju svih popisa stanovništva može se zaključiti da je ovo, za razliku od podataka iz 1879. godine, realna slika razvoja naselja i prilika na terenu u odnosu na 1851. godinu. (Tabela 3.). U Dobošnici je živjelo muslimansko stanovništvo, izuzev 5 pravoslavaca i 5 katolika, koji su popisani u Čitluku.⁵⁵

Tabela 3. Stanovništvo Dobošnice 1885. godine		Kuća	Stanova	Muških	Ženskih	Ukupno	Od čega muslimani
Općina/džemat	Naselje/mjesto						
Dobošnica	Dobošnica (Čitluk)	74	75	190	180	370	360
	Dobošnica (Garac)	42	42	121	98	219	219
	Dobošnica (Halilbašić)	59	61	204	177	381	381
Dobošnica, ukupno		175	178	515	455	970	960

⁵⁴ Tabela kreirana na osnovu podataka iz *Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine, Polag popisa od 16. lipnja 1879.*, Sarajevo 1879., 81.

⁵⁵ *Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885.*, 124-125.

Kada je u pitanju privredna djelatnost u Dobošnici je 1885. godine poljoprivreda bila glavno zanimanje stanovništva, koje je evidentirano kao većinski „težačko“, dok je pored toga bilo svega 5 radnika u trgovini, obrtu i industriji, kao i 4 pomoćna radnika – „nadničara, sluge“.⁵⁶

Kontinuitet razvoja naselja nastavljen je i u narednoj deceniji, a rezultati istog su predstavljeni na popisu stanovništva iz 1895. godine, kada je u Dobošnici bilo 206 kuća što je 31 kuća više u odnosu na popis iz 1885. godine. Evidentirano je ukupno 1079 stanovnika što je 109 više u poređenju sa 1885. godinom. (Tabela 4.) Shodno tome Dobošnica je bila četvrto naselje na području Lukavca koje je imalo preko hiljadu stanovnika (Poljice 1219., Lukavac turski 1170., Puračić 1154.).⁵⁷ U pogledu vjerske strukture stanovništva, uz dominantno muslimansko stanovništvo, u Čitluku su zabilježena 4 pravoslavna i 6 lica katoličke vjeroispovijesti.⁵⁸

Tabela 4. Stanovništvo Dobošnice 1895. godine						
Općina/džemat	Naselje mjesto	Kuća	Stanova	Muških	Ženskih	Ukupno
Dobošnica	Dobošnica-Čifluk	84	83	233	196	429
	Dobošnica-Garac	49	49	131	111	242
	Dobošnica-Halilbašić	73	72	212	196	408
	Smoluće					
Dobošnica, ukupno		206	204	576	503	1079

Poljoprivreda je ostala glavno zanimanje stanovništva Dobošnice i 1895. godine, dok su u drugim djelatnostima radila samo 24 lica.⁵⁹

Na popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1910. godine u Dobošnici je evidentirano 246 kuća u kojima je živjelo 1191 lice.⁶⁰

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Glavni rezultati Popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895., 292-293.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Glavni rezultati Popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895., 292-293.

⁶⁰ Za razliku od prethodno analiziranih popisa stanovništva, na popisu iz 1910. godine zabilježen je nešto veći broj nemuslimanskog stanovništva (Dobošnica-Čifluk: 7 pravoslavaca i 29 katolika), a što se uglavnom može dovesti u vezu s

Tabela 5. Dobošnica u periodu 1851-1895. godine ⁶¹				
Dobošnica	1851.	1879.	1885.	1895
Broj kuća	108	108	175	206
Broj stanovnika	351*	566	970	1079

Slika 12. Kuća Osmana (Sulje) Mujića.
Sagradio Osmanov djed Suljo Mujić 1901. godine⁶²

prilivom stručnih radnika iz Dvojne Monarhije., *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. godine.*, 120-121.

⁶¹ Tabela je kreirana na osnovu podataka iz prethodno citiranih izvora i publikacija popisa stanovništva Bosne i Hercegovine 1851-1895. godine. *Na popisu 1851. godine popisivano je samo muško stanovništvo.

⁶² Podatke ustupio Osman (Suljo) Mujić, Dobošnica, januar 2025. godine.

Zaključna razmatranja

Naselje Dobošnica (*Dubareštica, Dubošnica, Duboštica, Dabaštica*) se već na prvim osmanskim popisima stanovništva Zvorničkog sandžaka sa početka 16. stoljeća spominje kao veće naselje u nahiji Smoluća. Godine, 1533. Dobošnica je imala 51 kuću, a u naselju je živjelo i muslimansko i nemuslimansko stanovništvo. Zbog migracija nemuslimanskog stanovništva, broj kuća u Dobošnici se smanjuje, te je 1604. godine zabilježeno ukupno 25 kuća u kojima je živjelo isključivo muslimansko stanovništvo. U literaturi se navodi podatak da je oko 1640. godine podignuta prva džamija u Dobošnici, i to upravo na lokalitetu danas poznatom kao „Stari harem“. Prilikom terenskih istraživanja na navedenom lokalitetu je pronađeno dosta starih nišana, ali je na svega nekoliko bila vidljiva i čitljiva datacija te ona seže u drugu polovinu 19. stoljeća.

Na popisu stanovništva kojeg je 1266./1267. hidžretske godine, odnosno 1850./1851. godine sprovela osmanska uprava u Bosni, područje sjeveroistočne Bosne popisano je u okviru Zvorničkog sandžaka, a naselje Dobošnica u okviru kaze Dolnja Tuzla. Naselje se sastojalo od tri mahale: *Čiftlik, Garac i Halilbašić*, te je brojalo ukupno 108 kuća u kojim je živjelo 351 muško lice. Čiftlik je bio najveća mahala Dobošnice, u kojoj je popisana 41 kuća sa 128 muških stanovnika. Stanovništvo Dobošnice se dominantno bavilo poljoprivredom, a popisana su i četiri lica koja su imala status vojnih obveznika – redifa.

Podjela Dobošnice na tri cjeline zadržana je i tokom Austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom, kada je ovo naselje imalo status samostalnog džemata/općine u kotaru Dolnja Tuzla, odnosno džemata u seoskoj općini Puračić 1895. godine.

Kontinuitet razvoja naselja nastavljen je tokom proučavanog perioda, a rezultati istog su predstavljeni na popisu stanovništva iz 1895. godine, kada je u Dobošnici bilo 206 kuća što je 31 kuća više u odnosu na popis iz 1885. godine. Evidentirano je ukupno 1079 stanovnika što je 109 više u poređenju sa 1885. godinom. Shodno tome Dobošnica je bila četvrto naselje na području Lukavca koje je imalo preko hiljadu stanovnika (Poljice 1219., Lukavac turski 1170., Puračić 1154.). U pogledu vjerske strukture stanovništva, uz dominantno muslimansko stanovništvo, u Čitluku su zabilježena 4 pravoslavna i 6 lica katoličke vjeroispovijesti.

Treba istaći da je u okviru „općine-džemata“ Dobošnica tokom Austrougarske uprave bilo i obližnje naselje Smoluća što dovoljno govori o razvoju Dobošnice u navedenom periodu.

Godine, 1878. Dobošnica je ušla u povijest Austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. Naime, prilikom povlačenja iz Tuzle ka Gračanici, okupator se 11. augusta 1878. godine kod Dobošnice suočio sa značajnijim otporom bosanskog stanovništva prilikom čega je imao 11 poginulih vojnika, 51 ranjenih, petoricu nestalih vojnika, uključujući i oficira Josepha Papa.

Za historiju Dobošnice poseban značaj zauzima izgradnja pruge Doboj-Tuzla-Simin Han i početak rada željezničke stanice Dobošnica 29. aprila 1886. godine. U ovom periodu je zabilježeno i postojanje hana, koji je također bio na usluzi putnicima.

Shodno navedenom, Dobošnica je na kraju 19. stoljeća bila jedno od većih naselja u tuzlanskom kotaru, sa razvijenim elementima infrastrukture i društveno-privrednog života.

SUMMARY

The settlement of Dobosnica (Dubarestica, Dubosnica, Dabastica) was already mentioned in the first Ottoman population censuses of the Zvornik Sandzak from the beginning of the 16th century as a larger settlement in the nahija of Smoluca. In 1533, Dobosnica had 51 houses, and both Muslim and non-Muslim residents lived in the settlement. Due to the migration of the non-Muslim population, the number of houses in Dobosnica is decreasing, and in 1604 a total of 25 houses were recorded in which the Muslim population lived exclusively. The literature states that the first mosque in Dobosnica was built around 1640, precisely on the site known today as the "Old Harem". During the field research, a large number of old sights were found on that site, but only a few had visible and legible dating, which refers to the second half of the 19th century.

In the population census of 1266/1267. In the year of the Hijra, i.e. 1850/1851, the Ottoman administration in Bosnia conducted a census, the area of northeastern Bosnia was listed as part of the Zvornik Sandzak, and the settlement of Dobosnica as part of the Dolnja Tuzla kaza. The settlement consisted of three mahalas: Ciftlik, Garac and Halilbasic, and had a total of 108 houses in which 351 males lived. Ciftlik was the largest mahala of Dobosnica, in which 41 houses with 128 male inhabitants were listed. The population of Dobosnica was predominantly engaged in agriculture, and four persons who had the status of military conscripts – redifs – were also listed.

The division of Dobosnica into three units was maintained during the Austro-Hungarian administration of Bosnia and Herzegovina, when this settlement had the status of an independent congregation/municipality in the

Dolnja Tuzla district, or a congregation in the rural municipality of Puracic in 1895.

The continuity of the development of the settlement continued during the studied period, and the results of the same were presented in the census of 1895, when there were 206 houses in Dobosnica, which is 31 houses more than in the census of 1885. A total of 1079 inhabitants were recorded, which is 109 more than in 1885. Accordingly, Dobosnica was the fourth settlement in the Lukavac area that had over a thousand inhabitants (Poljice 1219, Lukavac turski 1170, Puracic 1154). In terms of the religious structure of the population, in addition to the dominant Muslim population, 4 Orthodox and 6 persons of the Catholic religion were recorded in Citluk.

It should be noted that the administrative composition of the "municipality-community" of Dobosnica during the Austro-Hungarian administration also included the nearby settlement of Smolusa, which speaks volumes about the development of Dobosnica in the mentioned period.

In 1878, Dobosnica wrote its pages in the history of the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina. Namely, during the retreat from Tuzla to Gracanica, on August 11, 1878, near Dobosnica, the occupier faced significant resistance from the Bosnian population, during which 11 soldiers were killed, 51 were wounded, and five soldiers were missing, including officer Joseph Papa.

The construction of the Dobož-Simin Han railway and the start of the Dobosnica railway station on April 29, 1886 are of special importance for the history of Dobosnica. In this period, the existence of an inn was also recorded, which was also at the service of travelers.

Accordingly, at the end of the 19th century, Dobosnica was one of the larger settlements in the Tuzla district, with developed elements of infrastructure and socio-economic life.

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Državni arhiv Predsjedništva Republike Turske. Osmanski arhiv, Istanbul (BOA)

- Popisni (mufasal) defter live Zvornik
TKGM. d. 94., f (333) (prijevod: Kemal Nurkić);
- *Nüfus Defterleri* / Popisni defteri stanovništva (NFS_d):
NFS_d 05946 (prijevod: Kemal Nurkić);
- *Uşur defter Zvorničkog sandžaka*
TKGM. d. 2315 (prijevod: Kemal Nurkić);

Arhiva Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona (AZ);

- Dokumentacija Baština Lukavac (DB-L);

Arhiva Grada Lukavac

- Katastarski planovi za K.O. Dobošnica, 1882-1885. godina;

Objavljeni izvori:

- *Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch K. K. Truppen im Jahre 1878 nach authentischen quellen dargestellt in der abtheilung fur Kriegsgeschichte des K. K. Kriegs-archivs mit karten und planen.*, Verlag des K. K. Generalstabes in commission bei L.W. Seidel & Sohn, Wien 1879;
- *Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine, Polag popisa od 16. lipnja 1879.*, Sarajevo 1879;
- *Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885*, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1886;
- *Glavni rezultati Popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895 sa podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1896;
- *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. godine*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1912;

- *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. godine. Žiteljstvo po agrarnom zvanju.*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1912;

Štampa

- *Bosnischer Bote. Bosanski glasnik. Opći adresni priručnik sa kalendarom svih vjeroispovijesti za Bosnu i Hercegovinu*, Beč-Sarajevo 1898.-1900;
- *Sarajevski list*, Sarajevo 1886;

Literatura:

- Borojević Svetozar, *Kroz Bosnu. Ilustrirani vodič C.-k. Bosanske željeznice i Bosanskohercegovačke državne željeznice Doboj – Simin Han*, Zagreb-Sarajevo 2018;
- Dostović Nihad, "Dva dokumenta iz Tuzlanskog sidžila iz 1054-55. h. g./1644-45. godine u Gazi-husrev begovoj biblioteci", *Anali Gazi-husrev begove biblioteke*, XXXIII, Sarajevo 2012., 59-105;
- Fetahagić Hatidža, Mukić Enes, "Izgradnja željezničke pruge Doboj-Simin Han", *Arhivska praksa*, br. 21., knjiga 2., Tuzla 2018., 37-55;
- Grupa autora, *Monografija Mjesne zajednice Dobošnica Donja*, Dobošnica 1985;
- Grupa autora, *Osnovno školstvo u Lukavcu i okolini: istorijsko-hronološki prikaz*, Lukavac 1989;
- Hadžimusić Semir, *Lukavac na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Demografske i socijalne prilike*, Tuzla 2023;
- Hadžimusić Semir, „Značaj izučavanja lokalne historije za razvoj historiografije – primjer istraživanja prošlosti Lukavca“, *DHS-Društvene i humanističke studije*, br. 3., Tuzla 2017., 167-186;
- Hadžimusić Semir, Ćorović Adi, „Stara željeznička stanica u Lukavcu. Sa historijske pruge do nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine“, *Baština sjeveroistočne Bosne*, br. 14., Tuzla 2022., 57-78;
- Handžić Adem, "Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka iz 1519. i 1533. godine", ANUBiH i SANU, *građa*, knjiga XVI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 22, Sarajevo 1986;
- Handžić Adem, "O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, sv. XVI-XVII, Sarajevo 1970., 5-48;
- Handžić Adem, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo 1975;

- Hodžić Šaban, „Stari turski dokumenti sa Tuzlanskog područja“, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, knjiga I, Zavičajni muzej u Tuzli, Sarajevo 1957;
- Kožar Azem, „Boj kod Gračanice – doprinos otporu austrougarskoj okupaciji BiH 1878. godine“, *Gračanički glasnik*, br. 3., Gračanica 1997., 21-26;
- Mandić Mihovil, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878*, Zagreb 1910;
- Mutapčić Edin, Mutapčić Almir, „Područje današnje općine Lukavac u XV i XVI stoljeću“ u: zbornik radova: *Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac*, Lukavac 2016., 143-160;
- Sulejmanović Ševko, „Najstarije džamije na području općine Lukavac i njihov kulturno-historijski značaj“, u: Zbornik radova. *Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac*, Lukavac 2016., 401-431;
- Šabanović Salih, *Puračić u prošlosti*, Lukavac 1996.;
- Šaković Edin, „Boj kod Gračanice. U povodu 130-te obljetnice“, *Gračanički glasnik*, br. 26., Gračanica 2013., 70-80.;

Internet

Europe in the XIX. century | Arcanum Maps

<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey75000/?bbox=2050597.6557206283%2C5553737.714573023%2C2068722.786052751%2C5560636.156375759&map-list=1&layers=43> (pristupljeno 10.01.2025.)

Mehmed HODŽIĆ, MA

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju

mehmed.hodzic@iis.unsa.ba

IZ HISTORIJE DŽAMIJE I DŽEMATA ŽIVALJEVIĆI KOD ROGATICE

Apstrakt: *Koristeći se primarno neobjavljenom arhivskom građom, ali i publikovanim izvorima, štampom i postojećom literaturom, autor u ovome radu nastoji hronološkim slijedom rekonstruisati pojedine segmente u funkcionisanju i djelatnosti džemata Živaljevići u opštini Rogatica, te analizirati kako su se na njih odražavale društveno-političke okolnosti na lokalnom i širem planu. Rad prati historijat džamije u selu Živaljevići od osmanskog perioda do savremenog doba i nema namjeru cjelokupnog sagledavanja i prikaza postojanja ove džamije, već u skladu sa autoru dostupnom izvornom građom ima za cilj predstaviti samo određene fragmente iz kojih se oslikava djelatnost Islamske zajednice na području okoline Rogatice u dužem vremenskom okviru. Ovaj tekst predstavlja doprinos proučavanju i poznavanju historije rogatičkog kraja.*

Ključne riječi: *Živaljevići, Rogatica, džamija, džemat, vakuf, imami, mekteb-iptidaija, mualimi, izgradnja, rušenje, obnova.*

FROM THE HISTORY OF THE MOSQUE AND THE JAMAAT IN ŽIVALJEVICI NEAR ROGATICA

Abstract: *Utilizing primarily unpublished archival materials, along with published sources, press records, and existing literature, this study aims to chronologically reconstruct various aspects of the functioning and activities of the Živaljevići jamaat in the municipality of Rogatica. Furthermore, it seeks to analyze how socio-political circumstances, both local and broader, influenced its*

development. The paper traces the history of the mosque in the village of Živaljevići from the Ottoman period to the present day. However, it does not intend to provide a comprehensive overview of the mosque's existence but rather, in accordance with the available source material, to present selected fragments that reflect the activities of the Islamic Community in the Rogatica area over an extended period. This text represents an attempt to contribute to the study and understanding of the history of the Rogatica region.

Keywords: *Živaljevići, Rogatica, mosque, jamaat, waqf, imams, ibtidai mekteb, muallims, construction, destruction, restoration.*

UVODNE NAPOMENE

Razvoj bosanskohercegovačke historiografije u posljednje tri decenije u velikoj mjeri usmjerio je fokus istraživača sa dominirajuće političke i socijalne historije ka izučavanju kulturne historije i historije svakodnevnice. Posebno se, u tom kontekstu, treba istaći proučavanje lokalne historije. Da bi se razumjela društveno-politička kretanja i promjene potrebno je spoznati lokalne i regionalne prilike, makar u onoj mjeri koliko i centralne, odnosno opće.¹ Stoga se kao potpuno ispravna i objektivna tvrdnja može posmatrati sljedeći stav: „Koliko je proučavanje i poznavanje nacionalne historije važno za izgradnju i afirmaciju identiteta jedne zemlje, naroda i društva, toliko je izučavanje lokalne historije važno za izgradnju i promociju svojstvenosti i identiteta lokalne zajednice.“² Otežavajuću okolnost u realizaciji ovakvih težnji i usmjerenja predstavlja nedovoljan broj dostupnih historijskih izvora koji se odnose na prošlost lokalnih sredina, kao i nesređenost postojeće arhivske građe u pojedinim institucijama. Stoga pojedini istraživači, osobito amateri i entuzijasti, u mnogo slučajeva koriste usmenu predaju kao osnovni izvor u deskripciji događanja i pojava u prošlosti jednog mjesta. Ta svjedočanstva i sjećanja, koliko god bila značajna, ipak ne mogu imati primat nad izvorima prvog reda, koji moraju predstavljati temelj svakog ozbiljnog naučnog djela, čijim se adekvatnim korištenjem i analizom uz upotrebu naučne metodologije dobija

¹ Galib Šljivo, „Zavičajna zbirka kao historijski izvor lokalne historije“, u: *Gračanički glasnik*, God. XI, br. 22, Monos, Gračanica, 2006, str. 44.

² Semir Hadžimusić, „Značaj izučavanja lokalne historije za razvoj historiografije – primjer istraživanja prošlosti općine Lukavac“, u: *Društvene i humanističke studije*, br. 3, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2017, str. 167.

zadovoljavajući i prihvatljiv rezultat. Upravo iz ovog razloga postoje razlike u dosadašnjim ostvarenjima na polju izučavanja lokalne historije. One se ne ogledaju samo u tome na osnovu koje izvorne podloge je neki rad nastao, već se očituju i u metodološkim pristupima samih autora, što se primarno veže za radove profesionalnih historičara.³ Brojnost dosadašnjih ostvarenja razlikuju se među pojedinim regijama. Tako su neke lokalne zajednice u daleko većoj mjeri bile predmetom istraživanja nego druge.⁴ U kontekstu teme ovoga rada vrijedi istaći da su o Rogatici objavljene dvije sintetske historijske monografije, više studija različitog karaktera, kao i nekoliko pojedinačnih monografija koje tretiraju prošlost određenih sela rogatičkog kraja.

Živaljevići kao selo, niti džamija i džemat u njemu, nisu bili predmetom istraživanja predstavljenog u vidu samostalne historijske studije. U monografijama o Rogatici ovo mjesto se spominje gotovo usputno i uopšte mu nije posvećena značajnija pažnja, a trebala je biti barem zbog stravičnih četničkih zločina u Drugom svjetskom ratu nad muslimanima ovog područja.⁵ U studijama posvećenim susjednim selima, Godomilju i Staroj Gori, nailazimo na

³ Azem Kožar, "Neki metodološki aspekti istraživanja lokalne historije", u: *Gračanički glasnik*, God. XVI, br. 32, Monos, Gračanica, 2011, str. 180.

⁴ Tome u značajnoj mjeri doprinosi činjenica da pojedine lokalne zajednice osobitu pažnju posvećuju izdavanju stručnih i informativnih glasila. Kao vrijedan primjer može se navesti postojanje *Gračaničkog glasnika*, na čijim stranicama je tokom dugogodišnjeg publikovanja objavljen veliki broj radova o prošlosti Gračanice i drugih lokalnih sredina. Međutim, treba istaći da i u pojedinim mjestima gdje ne postoji ovakva vrsta izdavačke djelatnosti, ima velikog interesa za izučavanjem historije. Takav slučaj je, npr, sa Tešnjom, gdje su gotovo sva okolna mjesta monografski obrađena. Ova ostvarenja razlikuju se po kvaliteti i korištenoj izvornoj podlozi, ali u svakom slučaju predstavljaju važan doprinos poznavanju prošlosti tešanskog kraja. O tome pogledati: Sakib Kurtić, Elvedin Aličić, *Lepenica. Naselje višestoljetnog života*, JU Opća biblioteka Tešanj, Tešanj, 2014; Alija Galijašević, *Tešansko naselje Šije u prošlosti i danas*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, 2010; Halil Danović, *Miljanovci u dva sistema*, Planjaj, Tešanj, 2007; Kemal Ljevaković, *Od Trebića do Trepča*, Planjaj, Tešanj, 2006; Esad Hasanićević, Hamdo Kantić, Fahko Hrnjić, *Jevadžije kroz vrijeme*, JU Opća biblioteka Tešanj, Tešanj, 2024; Ago Mujkanović, *Monografija Mjesne zajednice Jablanica*, Štamparija-S, Tešanj, 2016; Esmir Bašić, *Bobare*, Planjaj, Tešanj, 2019; Esmir Bašić, *Mrkotić*, Planjaj, Tešanj, 2018; Rifat Kantić, *Ponešto o Tešnju i njegovim ljudima*, Planjaj, Tešanj, 2008; Alija Galijašević, *77 Tešnjaka*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, 2012; Fadil Halilović, *Džemat Hranković*, Autorsko izdanje, Tešanj, 2021; Ismet Avdić, *Miljanovci u vremenu i prostoru*, JU Opća biblioteka Tešanj, Tešanj, 2015.

⁵ Pogledati: Amir Prašo [et al.], *Rogatica*, Svjetlost, Sarajevo, 1966, str. 12-25; Jusuf Žiga [et al.], *Rogatica: monografija*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2009, str. 205, 324, 404.

nešto više informacija o Živaljevićima, osobito o organizaciji džemata i vjerskom životu.⁶ Podaci izneseni u monografiji *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, gdje su opisani svi džemati i njima pripadajući vjerski objekti, predstavljaju netačne navode kojima se džamija u Živaljevićima ističe kao objekat iz šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, pri čemu se potpuno zanemaruje njena višestoljetna prošlost.⁷ U radovima sa arheološkom tematikom mogu se pronaći pojedini navodi o Živaljevićima koji predstavljaju rezultate terenskih arheoloških istraživanja provedenih na tom području.

S obzirom na ranije navedenu tendenciju ka izučavanju lokalne historije, ali i činjenicu da dosadašnja historiografija nije u zadovoljavajućoj mjeri posvetila pažnju ovom pitanju, odlučili smo u ovom radu rekonstruisati pojedine segmente u funkcionisanju i djelatnosti džemata Živaljevići, onoliko koliko dostupna izvorna građa to omogućava, te analizirati kako su na njih utjecala opća društveno-politička dešavanja. Fokus istraživanja usmjeren je primarno na historijat džamije i organizaciju vjerskog života. S druge strane, iako naučna analiza prošlosti samog sela nije predmet ovog rada i treba biti tretirana u okviru zasebne studije, u tekstu se navode i pojedini historijski fragmenti, poput stradanja stanovništva u ratovima, s obzirom na to da se bez njihovog navođenja ne bi mogla formirati ni jasna slika o zadanom predmetu proučavanja. Dakle, osnovni cilj ovog rada jeste osvijetliti dosad naučno neobrađene segmente u historiji rogatičkog kraja, osobito u djelatnosti Islamske zajednice na tom području. Intencija je da se na taj način pokuša dati doprinos proučavanju lokalne historije i ukaže na historijski značaj ovog mjesta. To je naročito važno u kontekstu trenutnog stanja uzrokovanog agresijom na Bosnu i Hercegovinu i raseljavanja stanovništva zbog kojeg su Živaljevići, iako sa obnovljenom džamijom, gotovo napušteno selo u kome bivši stanovnici i njihovi potomci samo povremeno borave. Izvornu osnovu ovog istraživanja činila je primarno neobjavljena arhivska građa nastala radom institucija vlasti na državnom i lokalnom nivou, kao i organa vakufsko-mearifске uprave, odnosno Islamske zajednice.

---

⁶ Smail Durmišević [et al.], *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, A dizajn, Sarajevo, 2018, str.68-70; Osman R. Agić, *Monografija Stare Gore*, Autorsko izdanje, Sarajevo, 2020, str. 47-49, 128-130, 149, 286-290.

⁷ Ismet Bušatlić [et al.], *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – monografija*, Udruženje ilmijje Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2013, str. 160.

ŽIVALJEVIĆI KROZ HISTORIJU

Selo Živaljevići udaljeno je oko petnaest kilometara sjeveroistočno od Rogatice, u pravcu Žepe i rijeke Drine. Pripada skupini sela Godomiljsko-boričkog platoa. Iako je u uvodu istaknuto kako rad nema za cilj prikaz historije sela, već isključivo džamije i organizacije vjerskog života, u ovome poglavlju donosimo osnovni hronološki pregled njegovog historijata zbog lakšeg razumijevanja tema koje će u nastavku biti elaborirane.

Tragovi ljudskog življenja na području Živaljevića datiraju iz prahistorije. To je potvrđeno arheološkim iskopavanjima koje je još 1897. godine proveo Franjo Fiala, kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu. On je istražio ukupno deset prahistorijskih tumula. Grobovi su pripadali ranom, srednjem i kasnom bronzanom, te željeznom dobu.⁸ Ova nekropola tumula bila je od izuzetnog značaja za hronologiju bronzanog doba glasinacke kulture.⁹ U Živaljevićima je tokom Fialinih istraživanja pronađena i dobro očuvana antička ara, koja je tada bila u sekundarnoj upotrebi kao stećak, i čiji je dedikant bio Marko Ulpije Markijan.¹⁰ Ovaj spomenik je važan iz razloga što predstavlja jedan od samo dva dosad otkrivena spomenika posvećena samostalnom kultu boginje Junone na prostoru današnje Bosne i Hercegovine.¹¹ O kontinuitetu života u srednjem vijeku svjedoče stećci, koji su na području Živaljevića i bliže okoline zabilježeni na tri lokaliteta.¹² Selo je u ovome periodu teritorijalno bilo pod vlašću bosanske vlastele Pavlovića.

Osim sačuvanih nišana kao materijalnih preostataka iz osmanskog perioda i pisani izvori iz ove epohe govore o naseljenosti područja Živaljevića. U

⁸ Borivoj Čović (ur.), *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 3, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1988, str. 109. Detaljan opis svih deset tumula vidjeti u: Franjo Fiala, "Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897.", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1897, str. 599-601.

⁹ Pogledati: Borivoj Čović, "Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinackog područja", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Nova serija, Sveska 35/36, Sarajevo, 1981, str. 99-140.

¹⁰ Tarik Silajdžić-Salmedin Mesihović, "Votivna ara Jupitera Kapitolinskog", u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, br. 43, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2014, str. 122-123.

¹¹ Salmedin Mesihović, "CIVES COLONIAE RIS...? Likovi s antičkih epigrafskih spomenika rogatičko-romanijskog područja", u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, br. 36, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2009, str. 58-59.

¹² Šefik Bešliagić, *Stećci. Kataloško-topografski pregled*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1971, str. 248.

najranijim osmanskim popisima ne nalazi se navod sela pod ovim imenom, ali je spomenut njegov zaseok Podstranje u kome je zabilježeno prisustvo muslimanskog stanovništva.¹³ Teritorijalno, ovo područje je spadalo pod nahiju Vratar. Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine također u ovoj nahiji navodi selo Podstranje i u njemu 23 muslimana sa baštinama i sedam nemuslimana sa baštinama i čiftom.¹⁴ U izvornoj građi s početka devetnaestog stoljeća Živaljevići se spominju kao džemat Živalji, što implicira da se najkasnije krajem osamnaestog stoljeća bio ustalio ovaj naziv.¹⁵ On je zadržan i u narednom periodu što potvrđuje popis stanovništva iz 1850/51. godine, kada je u selu popisano osam kuća sa prezimenima Hadžimustafić, Brankalija, Živalj, Zimić, Kadrić i Bahić.¹⁶ Kao jedan od džemata; najniže jedinice u teritorijalnoj podjeli osmanske Bosne; u kadiluku Rogatica i Bosanskom sandžaku, Živaljevići su dočekali austrougarsku okupaciju i okončanje višestoljetne osmanske vlasti.

Za vrijeme austrougarske okupacije i uprave Živaljevići su administrativno bili organizovani kao džemat ili seoska općina u kotaru Rogatica.¹⁷ U selu su egzistirali džamija i mekteb. Za vrijeme Prvog svjetskog rata, a usljed okupacije Istočne Bosne od srbijanske i crnogorske vojske, stanovništvo je moralo izbjeci u unutrašnjost zemlje. U periodu između dva svjetska rata Živaljevići gube svoj samoupravni status lokalne jedinice i postaju dio novoosnovane opštine Borike u srezu Rogatica.¹⁸ Najveće stradanje u svojoj historiji selo je doživjelo u Drugom svjetskom ratu, kada su četnici izvršili masovni pokolj stanovništva. Prema navodima Osmana R. Agića u periodu od 1941. do 1945. godine ubijeno je najmanje 159 stanovnika ovog mjesta.¹⁹ To je u značajnoj mjeri demografski utjecalo na kasniji oporavak sela i obnavljanje

¹³ Ahmed Aličić (priredio), *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Islamski kulturni centar Mostar, Mostar, 2008, str. 44.

¹⁴ Lejla Gazić (priredila), *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Svezak II, Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo-Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000, str. 559-560.

¹⁵ Lamija Hatibović-Rijana Jusufbegović-Amer Maslo, "Muslimanska lična imena u djelomičnom popisu uživalaca timara u Bosanskom ejaletu iz 1830. godine", u: *Antroponimi orijentalnog porijekla: Jezik, kultura, identitet*, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Sarajevo, 2024, str. 122.

¹⁶ Kemal Nurkić-Velija Palo, *Stanovništvo Čelebi Pazara polovinom XIX stoljeća*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2020, str. 188-190.

¹⁷ Pored Živaljevića, opštinu su sačinjavala sljedeća sela: Brankovići, Krvojevići, Medna Luka, Obadi, Oprašići, Osovo, Pešurići, Šatorovići, Sjemeć, Stara Gora, Stari Brod i Štavanj. – *Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1879, str. 23.

¹⁸ Žiga, *Rogatica: monografija*, str. 120.

¹⁹ Agić, *Monografija Stare Gore*, str. 286-290.

života u poslijeratnim uslovima nove Jugoslavije. Kraj dvadesetog stoljeća Živaljevićima je donio novi pogrom, a njegovom stanovništvu treći odlazak u izbjeglištvo u posljednjih osam decenija. Selo je za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu u periodu od 1992. do 1995. godine u potpunosti uništeno, a preživjeli stanovnici su se raselili u druge gradove zemlje i inozemstva.

ETNIČKA PRIPADNOST	GODINE PROVEDBE POPISA STANOVNIŠTVA					
	1879. 20	1885. 21	1895. 22	1910. 23	1991. 24	2013. 25
Muslimani/Bošnjaci	129	124	145	170	69	14
Pravoslavci/Srbi	129	188	43	44	25	5
UKUPNO:	258	312	188	214	94	19

Kretanje broja stanovnika sela Živaljevići prema pojedinim provedenim popisima stanovništva

Ovim kratkim hronološkim pregledom prošlosti sela Živaljevići nastojali smo ukazati na pojedine historijske fragmente koji su oblikovali način života u ovom mjestu. Spomenuti vrijedni arheološki nalazi potvrđuju značaj koji isti imaju za razumijevanje historije cjelokupne Bosne i Hercegovine. U nastavku ćemo se kroz elaboraciju glavne teme ovoga rada osvrnuti i na druge događaje važne za uobličavanje jasne slike o zadatom predmetu proučavanja.

IZGRADNJA, RUŠENJE, OBNOVA: SEGMENTI HISTORIJSKOG KONTINUITETA DŽAMIJE ŽIVALJEVIĆI I DJELATNOSTI DŽEMATA

Najstarija džamija na području Godomiljsko-boričkog platoa jeste carska džamija u Godomilju izgrađena u petnaestom stoljeću. Tri stoljeća ona je bila jedini muslimanski vjerski objekat u ovom dijelu Rogatice. Kada je tačno došlo do odvajanja dijela njenog džemata i izgradnje džamije u Živaljevićima nije nam

²⁰ Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine, str. 23.

²¹ Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1886, str. 51.

²² Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1896, str. 107.

²³ Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1912, str. 40-41.

²⁴ Žiga, Rogatica: monografija, str. 285.

²⁵ https://web.archive.org/web/20201120175915/https://popis.gov.ba/popis2013/doc/Knjiga2/BOS/K2_T2-2_B.xlsx; pristup ostvaren: 8. 2. 2025.

poznato. Naša nastojanja da u Osmanskom arhivu u Istanbulu pronađemo bilo kakav podatak o ovoj džamiji, nekom njenom službeniku i selu općenito za sada su ostala bez uspjeha. Usmena predaja navodi da je džemat izdvojen u drugoj polovini osamnaestog stoljeća, odnosno između 1760. i 1800. godine.²⁶ Iako ovakva tumačenja godine izgradnje džamije u Živaljevićima bez valjanog pisanog izvora ne mogu biti smatrana apsolutno tačnim, postojeća izvorna građa upućuje na zaključak da ovi navodi ipak nisu bez osnova. U tom kontekstu treba promatrati i ranije spomenuti popis uživalaca timara s početka devetnaestog stoljeća koji navodi džemat Živalji. Prema tumačenju Avde Sućeske džemat kao krajnja karika u teritorijalnoj podjeli osmanske Bosne, iako u sistemu državne uprave nije činio neko posebno upravno područje, bio je usko vezan za postojeću džamiju u kojoj se obavljao džuma-namaz petkom.²⁷ Shodno tome, upoređujući usmenu predaju i u izvorima spomenuti džemat Živalji, može se zaključiti da je do izgradnje džamije u Živaljevićima najkasnije došlo krajem osamnaestog ili početkom devetnaestog stoljeća. Njeno postojanje tokom devetnaestog stoljeća zabilježeno je u relevantnoj izvornoj građi, o čemu će u nastavku ovog i u sljedećem poglavlju biti više riječi.

Dostupne informacije, iako skromne i neprecizne, upućuju, dakle, da je džamija u Živaljevićima sagrađena u osmanskom periodu i kao takva nastavila egzistirati u narednim stoljećima. Izvorna građa nastala u austrougarskom periodu donosi daleko više podataka o funkcionisanju džemata, što omogućava formiranje jasnije slike o ovoj temi, bez obzira na njihovu fragmentiranost. O postojanju specifičnih službeničkih praksi pri džamiji Živaljevići govori i jedan dokument iz maja 1887. godine. Tada je Kotarska vakufska komisija iz Rogatice prosljedila Zemaljskoj vakufskoj komisiji u Sarajevu molbu Mula Abdullaha kojom je tražio da se imenuje salahanom u Živaljevićima.²⁸ Da je ova džamija bila dijelom dešavanja vezanih za međuljudske odnose govori i slučaj s početka dvadesetog stoljeća iz koga se uočava kako je pojedincima njeno prisustvo na ovom području smetalo. Naime, muslimansko stanovništvo ovoga kraja tražilo je u više navrata tokom pet godina od austrougarskih vlasti da im za ispašu dodijeli državno zemljište na području Borike. Istovremeno, pravoslavna crkvena opština je tražila isto zemljište za izgradnju crkve i parohijskog doma.

---

²⁶ Durmišević, *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, str. 68.

²⁷ Avdo Sućeska, "Popis čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835. godine", u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV-XV, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1969, str. 208-209.

²⁸ Gazi Husrev-begova biblioteka (dalje GHB), Arhiv Islamske zajednice (dalje Arhiv IZ), Fond Zemaljska vakufska komisija za Bosnu i Hercegovinu (1883-1894) (dalje ZVK), 1887, Kutija 19, ZVK-19-1456_1887.

Svećenik Radomir Blažić je zamolio muslimane da zajednički učestvuju u ovim zahtjevima, na šta su oni dali svoje potpise a džematbaše muhare. Vrlo brzo muslimansko stanovništvo je shvatilo da je prevareno, odnosno da su njihovi potpisi shvaćeni kao podrška pravoslavnim zahtjevima, s obzirom na to da je svećenik počeo zidati objekte i graditi puteve, a da se njihovim zahtjevima za ispašom nije udovoljilo. Zbog toga su se 1909. godine žalili nadležnim vlastima. U ovoj predstavi Zemaljskom poglavaru Bosne i Hercegovine istakli su kao glavnog krivca za neuvažavanje muslimanskih zahtjeva lokalnog svećenika Blažića koji im je na prevaru uzeo potpise. Naveli su i to da je pravoslavno stanovništvo bilo za to da se crkva pravi u Brankovićima ili na Crkvinama, međutim svećenik je insistirao da se gradi na Borikama, pošto „on voli kada zvono kucne na crkvi neka se čuje u Živaljeviće do džamije.“²⁹ Ovaj primjer pokazuje kako je pojedincima džamija očigledno smetala, s obzirom na insistiranje, mimo volje lokalnog pravoslavnog stanovništva, da se crkva pravi u njenoj relativnoj blizini.

Još jedan fragment iz izvorne građe govori o zanimljivoj svakodnevici u ovom džematu početkom dvadesetog stoljeća. Naime, u julu 1917. godine pred Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Rogatici pristupio je Meho Zimić iz Živaljevića i žalio se na imama i hatiba živaljevičke džamije Mula Mehu Arnauta kako je seljane pogrešno obavijestio da je bajram u petak a ne u subotu, pri čemu cijelo selo nije postilo jedan dan. On je istakao kako je imam tvrdio da je čuo topove iz Rogatice u ikindijsko vrijeme i proglasio da je bajram u petak. Stoga je Zimić kao predstavnik sela pitao nadležne da li su oni dužni napostiti jedan ili 61 dan zbog učinjene greške. Povjerenstvo je pozvalo imama da obrazloži svoj postupak. On je izjavio kako su u selo „uoči petka“ došli „arbajter“ iz Rogatice koji su mu saopštili da je u petak bajram i na temelju toga je on i postupio.³⁰ Ovaj interesantan primjer ukazuje sa kakvim problemima su

²⁹ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje Arhiv BiH), Fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu – Sarajevo (1879-1918) (dalje ZVS), 1914, Kutija 345, 128-26. Ovu žalbu potpisali su najistaknutiji muslimanski predstavnici sela Godomiljsko-boričkog platoa. Među potpisnicima su navedeni: Hasan Živalj, Latif Hodžić i Mujo Zimić iz Živaljevića; Šećo i Suljo Zulfić iz Babljaka; Mujo i Suljo Bogilović iz Poljutače; Omerbeg Šetić i Mujo Bogilović iz Donjeg Godomilja; Mujo Barimac i Avdo Žiga iz Gornjeg Godomilja, Mehemed i Đelil Agić iz Stare Gore; Osman Poljo i Hasanbeg Agić iz Poljanića; Mujo i Ibro Oprašić iz Oprašića; Hadži Mustajbeg Agić, Hadži Osmanbeg Selimbegović, Dervišbeg Šetić i Suljo Osmanović iz Brankovića; Adem Isaković iz Vranjaka; kao i svi ostali seljani općina Živaljevići i Godomilje.

³⁰ GHB, Arhiv IZ, Fond Ulema-medžlis (1882-1958) (dalje UM), 1917, Kutija 6, UM-6-1711_1917.

se susretali džematlije i vjerski predvodnici ovog džemata prilikom organizacije vjerskog života.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata Istočna Bosna bila je neposredno ratno područje. Okupacija srbijanske i crnogorske vojske pokrenula je stanovništvo u izbjeglištvo. Tokom ratnih dejstava stradala je i džamija u Živaljevićima, kada je sam objekat bio oštećen, dok je munara ostala netaknuta. Iz izvještaja o stanju vjerskih objekata koji je 1915. godine Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Rogatica poslalo Ulema-medžlisu u Sarajevo ne može se ustanoviti koliki je bio stepen oštećenja džamije Živaljevići, jer se ona nažalost u istom ne spominje. Od svih seoskih rogatičkih džamija navedeno je samo stanje one u Kovanju, što ne treba da čudi s obzirom na to da je ona bila najbliža gradu i Povjerenstvo je za potrebe izvještaja moglo na licu mjesta odrediti štetu na njoj.³¹ Nakon što se stanovništvo vratilo u Živaljeviće izvršilo je nužne popravke na džamiji kako bi se moglo nastaviti sa obavljanjem namaza u njoj.³²

U međuratnom periodu džemat Živaljevići nastavio je da funkcioniše kao sastavni dio Islamske zajednice u Jugoslaviji. Dostupna izvorna građa daje informacije o tome kako se odvijala organizacija vjerskog života u mjestu. Vakufsku imovinu džemata činila je jedna kuća i 18 parcela zemljišta koje su predstavljale mezarje površine 60 dunuma. Ukupna vrijednost ovih nekretnina iznosila je 25 hiljada dinara.³³ Vakufska kuća vrijednosti četiri hiljade dinara nije bila osigurana ni kod jednog osiguravajućeg zavoda o čemu govori Iskaz osiguranih i neosiguranih vakufskih objekata u srezu rogatičkom iz 1931. godine.³⁴ Nadzor nad vakufom džemata Živaljevići Vakufska direkcija je ostvarivala provjerom zaključnih mutevelijskih računa koji su putem Sreskog povjerenstva iz Rogatice bili slani u Sarajevo.³⁵ U tom kontekstu vrijedi navesti i upit Direkcije zašto ovaj vakuf nije prikazao ostvarenje bilo kakvog prihoda od 1919. do 1926. godine, s obzirom na to da je bio iskazan prihod u završnim računima za period 1927-1929. godine. U svom odgovoru Rogatičko povjerenstvo je saopštilo centralnoj vakufskoj upravi da mezarje u Živaljevićima nije bilo ograđeno do 1927. godine i od njega nije bilo nikakvog prihoda. S druge strane, kuću je na vakufskom zemljištu napravio hadži Hasib-beg Kazić iz Rogatice i to pod ugovorom da ista nakon deset godina ostane

---

³¹ GHB, Arhiv IZ, UM, 1915, Kutija 4, UM-4-244_1915.

³² Durmišević, *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, str. 69.

³³ Arhiv BiH, Fond Kraljevska banska uprava Drinske banovine – Prosvjetno odjeljenje (dalje KBUDB-PO), 1930, Kutija 5, 7665.

³⁴ GHB, Arhiv IZ, Fond Vakufska direkcija u Sarajevu (1930-1941) (dalje VD), 1931, Kutija 4, VD-4-2264_1931.

³⁵ GHB, Arhiv IZ, VD, 1931, Kutija 14, VD-14-8102_1931.

vakufu, pri čemu je taj rok bio istekao 1927. godine.³⁶ Iz ova dva razloga vakuf nije imao prihoda u ranije navedenom periodu. Teritorijalnom reorganizacijom džemata krajem dvadesetih godina Živaljevići su postali imamat, koga je u tom periodu predvodio džematski imam-matičar Mehmed efendija Barlov.³⁷ Sačuvan je jedan njegov dopis iz 1932. godine, upućen Opštinskom poglavarstvu u Borici, u kojem je tražio od opštine da za normalno funkcionisanje džemata nabavi od Vakufske direkcije sljedeći materijal: sto komada mjesečnih izvještaja novorođenih, dvjesto komada mjesečnih izvještaja umrlih, sto komada prijava novorođenih, sto komada potvrda (ilmi-habera) i jednu Domovnicu.³⁸ U ovoj molbi imam-matičar Barlov je naveo da je postojeću Domovnicu popunio, što govori da je odgovorno radio svoj posao, a to dodatno potvrđuje i potraživanje ovih neophodnih formulara za uredno vođenje statistike i evidencije džemata i promjena u njemu.

S obzirom na to da je džemat dobro funkcionisao, ponajviše zahvaljujući angažovanosti imama Mehmeda efendije Barlova, stanovništvo Živaljevića je odlučilo da tridesetih godina obnovi džamiju, odnosno da na bolji način sanira oštećenja nastala u vrijeme Prvog svjetskog rata. Prema postignutom dogovoru svaka porodica je trebala obezbijediti po pet kubika kamena kako bi se izgradila nova kamena džamija.³⁹ Po završetku radova upriličena je ceremonija otvorenja u novembru 1935. godine. Svečanom otvorenju obnovljene džamije, kao predstavnik najviših organa Islamske zajednice, prisustvovao je član Ulema-medžlisa u Sarajevu Muhamed Š. Kurt. On je odmah po povratku u Sarajevu podnio izvještaj Vrhovnom starješinstvu Islamske vjerske zajednice u

³⁶ GHB, Arhiv IZ, VD, 1930, Kutija 4, VD-4-7208_1930. Tokom ovih deset godina Hasib-beg Kazić je prema odredbi koju je donio Vakufsko-mearifski sabor plaćao vakufu jednu krunu godišnje za korištenje vakufskog zemljišta, nakon čega je izgrađena kuća postala vakufska. – “Izvjješće o radu vakufsko-mearifске uprave u Bosni i Hercegovini počam od posljednje sjednice vakufsko-mearifskog sabora t. j. od 26. februara 1914. do prve saborske sjednice dne 11. decembra 1916.”, u: *Sarajevski list*, God. XXXIX, br. 343, 21. 12. 1916, Prilog uz broj, str. 3.

³⁷ Pored džemata Živaljevići u rogatičkom srezu su organizovani sljedeći imamati na čelu sa imamima-matičarima: Imamat džemata Rogatica (Muhamed efendija Hadžahmetović), Imamat džemata Glasinac (Čamil efendija Karić), Imamat džemata Dub (Ibrahim efendija Ajanović), Imamat džemata Međeđa (Muhamed efendija Ajanović), Imamat džemata Donja Prača (Šerif efendija Čvorugić), Imamat džemata Godomilje (Nazif efendija Heljić), Imamat džemata Sokolovići (Šemsudin efendija Babić), Imamat džemata Žepa (Muhamed efendija Konaković). – “Imenovanja novih imama”, u: *Pravda*, God. VIII, br. 31, Sarajevo, 1. 8. 1928, str. 2; “Razgraničenje džemata u Bosni i Hercegovini”, u: *Novi Behar*, br. 9, 1928-1929, Sarajevo, str. 134.

³⁸ GHB, Arhiv IZ, VD, 1932, Kutija 34, VD-34-6878_1932.

³⁹ Durmišević, *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, str. 69.

Beogradu. S obzirom na to da u ovom tekstu Kurt iznosi niz zanimljivih detalja vezanih za sam protokol otvorenja džamije, ali i o samim Živaljevićima, u nastavku je isti predstavljen u cjelosti. U njemu se navodi:

„U smislu Vašega naređenja od 4 novembra 1935 broj 1513 i u vezi zaključka Ulema medžlisa broj 3283/35, prisustvovao sam otvorenju džamije u Živaljevićima, srez rogatički, dne 8/XI 1935, pa mi je čast izvijestiti slijedeće: "U četvrtak 7/XI 1935 krenuo sam iz Sarajeva sa vozom koji ide iz Sarajeva u 7 i 10 sati i došao u Rogaticu u 11 sati. Pošto su Živaljevići udaljeni od Rogatice 30 km. odmah sam produžio put u Živaljeviće i došao u 17 h. Noćio sam tu noć u Živaljevićima. Kada je bilo oko 10 sati u petak otišao sam u džamiju gdje se je već svijet iskupio. Svijeta je bilo iz okolnih sela dosta, po prilici oko 1500 i skoro svi vjerski službenici iz Rogatice i iz sresa. Iz Rogatice je došao pretsjednik povjerenstva g. Hafizović, muderis H. Muhamed ef Škaljić, džem. imam g. Kazaferović, stalni vjeroučitelj H. Muhamed ef Hadžahmetović, narodni poslanik g. Čaplić te još mnogo uglednih građana iz Rogatice. Pred podne sakupio se je svijet u džamijski harem, gdje me je pozdravio pretsjednik Građevinskog odbora i zahvalio se Vrhovnom starješinstvu na ukazanoj pažnji što je jednog člana Ulema medžlisa izaslao na otvorenje džamije da zastupa pri ovoj svečanosti Nj. Pr. g. Reis-ul-ulemu i predao mi ključ da otvorim džamiju. Ja sam u jednom kraćem govoru zahvalio pretsjedniku Gr. odbora i svim džemaćanima na njihovu radu za dobro svoje vjerske zajednice i proučio dovu i nakon toga otvorio džamiju. Hutbu je proučio rogatički muderis g. H. Muhamed ef Škaljić, a ja sam iza džume namaza održao vaz. Cijela svečanost prošla je u najboljem redu bez ikakva incidenta. Džamija je popravljena solidno i lijepo ofarbana i prostrta da bi mogla i u većem gradu služiti na ponos našoj vjerskoj zajednici. U lanjskoj godini su džemaćani ovoga sela ozidali jednu solidnu i u svakom pogledu svrsi za koju je namjenjena jednu odgovarajuću zgradu u kojoj je sada smješten mekteb i stan imama odnosno mualima. (U ovom selu je sjedište džematskog

imama). Za popravak džamije i mektebske zgrade većinom su pridonijeli sami džemačani. Selo Živaljevići visoko je nad morem 1000 m., planina, uspijeva samo krumpir i ječam, ali su seljaci vrlo lijepo obučeni, zdravi i kuće su im čiste, a naročito se vidi kod njih jedan uzoran vjerski odgoj. Glavni inicijator za gradnju popravka džamije i gradnju mekteba je džem. imam g. Mehmed ef Barlov.“⁴⁰

Iz navedenog izvještaja Muhameda Š. Kurta može se uočiti kako je cijela svečanost bila planski organizovana, ali i zaključiti kako je obnova džamije izvršena na zadovoljavajućem nivou. Njegova pohvala i opaska da bi džamija sasvim odgovarala i u gradskom ambijentu govori o tome koliko su džematlije Živaljevića ozbiljno pristupile obnovi i kakav odnos su imali prema ovom vjerskom objektu.

Iako je ova svečanost bila primarno vjerskog karaktera, ona je svojom popratnom sadržinom poprimila i političke konotacije. Ranije je navedeno kako je događaju prisustvovao političar Ragib Čaplić. On je na ovome skupu održao govor koje su tadašnje vlasti zabilježile, pa se zbog toga i otvorenje džamije u Živaljevićima našlo među važnijim događajima navedenim u novembarskom Izvještaju o situaciji u Drinskoj banovini:

„8-XI-1935. god. u selu Živaljevićima, sreza rogatičkog, banovine Drinske izvršeno je svečano otvorenje džamije, kojom je prilikom Čaplić Ragib održao govor o radu današnje vlade i njenom zauzimanju za blagostanje ekonomskog stanja naroda, stvorenu slobodu narodu u odnosu prema vlastima, ističući u tome zasluge Dr. Spahe Mehmeda, pa je dodao, da je bivši predsjednik vlade Srškić ukinuo verski zakon o muslimanima, ali da će uskoro na intervenciju Dr. Spahe ipak izići novi verski zakon i za muslimane, kao što i ostale vere u našoj državi imaju zakone. Po završenom govoru, prisutni su klicali Dr. Spahi, sa "Živeo".“⁴¹

⁴⁰ GHB, Arhiv IZ, Fond Vrhovno islamsko starješinstvo u SFRJ (1930-1992) (dalje VIS), 1935, Kutija 6, VIS-6-1643_1935.

⁴¹ Andrej Rodinis (sabirao i uredio), *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini*, Knjiga 2 (1932-1935), Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih

Bilo je i očekivano da tadašnji političari iskoriste jedan ovakav skup ljudi kako bi propagirali svoje stavove i politike, osobito u vrijeme intenzivnih političkih previranja kakva su bila polovinom tridesetih godina dvadesetog stoljeća.

Izgradnja i otvorenje nove džamije u Živaljevićima pozitivno su utjecali na sam razvoj sela. Osim što je u značajnoj mjeri bila poboljšana vjerska infrastruktura, poduzeti su i određeni poduhvati u drugim segmentima organizacije života, kao što je npr. bilo i vodosnabdjevanje.⁴² Međutim, ovakav zamah vrlo brzo prekinuo je početak Drugog svjetskog rata. Samo šest godina nakon svečanog otvorenja džamija u Živaljevićima pretrpjela je novo razaranje od strane četničkih formacija. Nakon što su potpuno ovladali teritorijom opštine Borike, ohrabreni četničko-partizanskim zauzimanjem Rogatice, lokalni četnici su u decembru 1941. godine počinili strahovite zločine nad muslimanskim stanovništvom svih sela Godomiljsko-boričkog platoa. Pokolj u Živaljevićima, u kojima je ubijeno preko 150 ljudi, preživjeli su samo malobrojni. O njemu su svjedočili i pred Ministarstvom unutrašnjih poslova Nezavisne države Hrvatske.⁴³ Jedno od najvećih stratišta bila je živaljevička džamija. Četnici predvođeni Dragom Mitrovićem su zarobljeno stanovništvo pred sami akšam natjerali u džamiju. Nakon toga su džamiju zapalili, a sve one koji su pokušali da se spase skokom kroz prozor četnici su dočekivali na nož i odmah ubijali. Ovaj stravičan masovni zločin uspio je preživjeti šestogodišnji Hašim Hodžić, koji je iz džamije iskočio u duboki snijeg, pa ga egzekutori nisu primjetili.⁴⁴ Ratna stradanja natjerala su preživjele da odu u izbjeglištvo, najvećim dijelom u Sarajevo. Nije nam iz izvorne građe poznato da li se u tim okolnostima organizovao rad imamata Živaljevići u progonstvu, kako je bio slučaj sa nekim drugim rogatičkim džematima koji su u izbjegličkim kampovima formirali imamate sa privremenim sjedištem. Iz jednog izvora saznajemo da je još polovinom 1942. godine u selu funkcionisao imamat na čelu sa Šerif efendijom Čvorugićem.⁴⁵ Od juna iste godine pisarnica ovog imamata

---

pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine (XIX i XX vijek) N. S. tom I (X), Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2010, str. 673-674.

⁴² Arhiv BiH, Fond Kraljevska banska uprava Drinske banovine – Tehničko odjeljenje, 1939, Kutija 115, 5736.

⁴³ Abid i Naila Jahić bili su prisutni u Živaljevićima u vrijeme trajanja pokolja, pa su vlastima saopštili spisak pobijenih mještana. – Smail Čekić, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu*, Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo, 1996, str. 271-273.

⁴⁴ Agić, *Monografija Stare Gore*, str. 129.

⁴⁵ GHB, Arhiv IZ, Dosjei imama (dalje DI), Dosje imama Jusufa Ramovića, „Molba za imenovanjem džematskim imamom džemata Živaljevići.“

bila je premještena u selo Gornje Osovo, jer je postojeća zgrada u Živaljevićima izgorjela.⁴⁶ Vjerovatno su se preživjeli stanovnici povremeno, koristeći se povoljnijim trenucima, vraćali na svoja spaljena ognjišta makar određeni vremenski period, prije definitivnog odlaska u izbjeglištvo. Oni koji su nakon spomenutog pokolja s kraja 1941. godine prvi došli u selo u proljeće 1942. vidjeli su sve razmjere četničkih zločina. Pored zgarišta zapaljenih objekata, kako su to u svojim sjećanjima naveli, bunarevi u Živaljevićima bili su puni unakaženih leševa. Hamdo Hodžić je tada kao odmazdu za spaljenu džamiju htio zapaliti pravoslavnu crkvu na Borici, ali su ga u tome spriječili ostali mještani govoreći: „Mi nismo divljaci kao oni.“⁴⁷

U oba svjetska rata, dakle, džamija u Živaljevićima je bila zapaljena i devastirana. Posljedice stradanja u Drugom svjetskom ratu bile su daleko veće, osobito na demografskom planu i to je u značajnoj mjeri utjecalo na obnavljanje seoskog života u postratnom periodu. I u takvim okolnostima djelatnost džemata je i dalje nastavljena, ali su pojedini segmenti bili reducirani mjerama koje je nova država uspostavila, što se posebno odnosilo na zabranu rada mekteba. Vjerski život nije bio zamro i već početkom šezdesetih godina mještani su zajedno sa tadašnjim imamom Asim efendijom Bogilovićem pokrenuli inicijativu za izgradnju nove džamije u selu, s obzirom na to da je stara, samo nužno obnovljena, bila već dotrajala. U proljeće 1967. godine nova džamija je bila ozidana i u maju mjesecu je priređen mevlud povodom završetka radova.⁴⁸ Ova izgradnja izvršena je zahvaljujući dobrovoljnim novčanim priložima džematlija iz Živaljevića, ali i drugih sela poput Stare Gore i Žepe. Pojedinci su džamiju darovali ćilimima i serdžadama.⁴⁹ Svečano otvorenje džamije obavljeno je 18. avgusta 1968. godine i ispred Starješinstva Islamske vjerske zajednice SR Bosne i Hercegovine prisustvovao mu je hadži Kasim Ibrišimović, koji je održao prigodan govor.⁵⁰ Dostupna izvorna građa ne daje

⁴⁶ „Osobne vijesti“, u: *Glasnik islamske vjerske zajednice Nezavisne države Hrvatske*, God. X, br. 8, Sarajevo, 1942, str. 232.

⁴⁷ Ibrahim Hodžić, *Četrnaesto stoljeće: stradanja Muslimana u rogatičkom kraju u Drugom svjetskom ratu*, Udruženje uleme u Bosni i Hercegovini El-Hidaje, Visoko, 1996, str. 90-91.

⁴⁸ Edhem Hafizović, „Manifestacije vjerskog života“, u: *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, God. XXX, br. 7-8, Sarajevo, 1967, str. 347.

⁴⁹ Ferid Čoralić, „Otvorenje džamije u Živaljevićima“, u: *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, God. XXXII, br. 7-8, Sarajevo, 1969, str. 310-311.

⁵⁰ Kasim Ibrišimović, „Svečano otvaranje novosagrađene džamije Živaljevići – Rogatica“, u: *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, God. XXXI, br. 11-12, Sarajevo, 1968, str. 545.

nam mogućnost za detaljniju rekonstrukciju djelatnosti džemata i organizacije vjerskog života u Živaljevićima u ovome periodu.

Treće i najobimnije razaranje u svojoj historiji džamija u Živaljevićima doživjela je pred kraj dvadesetog stoljeća, kada su pripadnici agresorskih snaga ostvarili svoju namjeru etničkog čišćenja teritorija i zatiranja svakog vidljivog elementa muslimanske prisutnosti na području Rogatice. Napad na Živaljeviće počeo je šestog maja 1992. godine, kada je zapaljen dio kuća i pomoćnih objekata. Najveći dio stanovništva izbjegao je prema Žepi, a starice koje zbog duboke starosti nisu napustile selo ubijene su. Paljenje je dodatno vršeno u dva navrata do kraja maja, kada je zapaljena i živaljevićka džamija.⁵¹ Kako je munara džamije ostala uspravna agresori su pristupili i njenom uništenju. Polovinom mjeseca jula ona je minirana i zatim srušena.⁵² Na taj način selo je u potpunosti uništeno. U toku samo jednog stoljeća stanovništvo je, dakle, tri puta moralo napustiti ognjišta i ići u izbjeglištvo, a džamija je sva tri puta paljena i oskrnavljena. Ove činjenice jasno pokazuju tešku prošlost ovoga područja.

Po okončanju agresije na Bosnu i Hercegovinu stanovnici Živaljevića, najvećim dijelom raseljeni po drugim gradovima, odlučili su da ponovno obnove seosku džamiju, što je svojim Zaključkom o imenovanju Građevinskog odbora odobrio i Rijaset Islamske zajednice na prijedlog muftije goraždanskog.⁵³ Svečano otvorenje džamije upriličeno je 27. jula 2008. godine. Ovoj svečanosti prisustvovalo je oko dvije hiljade ljudi, a među njima i visoki predstavnici Islamske zajednice.⁵⁴ Prije nego je inicijativa o obnovi pokrenuta Centar za islamsku arhitekturu Sarajevo je 2003. godine podnio Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika prijedlog za proglašenje džamije u Živaljevićima nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Komisija nije na ovaj zahtjev pozitivno odgovorila i svojom odlukom iz 2022. godine brisala je ovu džamiju sa Liste peticija. U obrazloženju ove odluke navedeno je da džamija ne ispunjava kriterije za proglašenje nacionalnim spomenikom, s obzirom na to da je izgrađena nakon 1960. godine.⁵⁵ Komisiji vjerovatno nisu bili poznati

⁵¹ Muharem Omerdić, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992-1995)*, El-Kalem, Sarajevo, 1999, str. 117.

⁵² Agić, *Monografija Stare Gore*, str. 149.

⁵³ „Zapisnik sa 17. redovne sjednice Rijaseta održane u Sarajevu 15. aprila 2006.“, u: *Glasnik Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, br. 7-8, Sarajevo, 2006, str. 841.

⁵⁴ Mustafa Smajlović, „Klanjana prva džuma-namaz nakon 19 godina“, u: *Preporod*, br. 10/948, Sarajevo, 15. 5. 2011, str. 20.

⁵⁵ Arhiv Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Odluke o neispunjavanju kriterija, Odluka o neispunjavanju kriterija za proglašenje džamije u Živaljevićima,

historijski podaci o višestoljetnoj prošlosti ove džamije, pa je i to u značajnoj mjeri utjecalo na formiranje ovakvog mišljenja. Ovim pregledom nastojali smo ukazati na pojedine segmente u funkcionisanju džemata Živaljevići u dužem vremenskom okviru. Izvorna građa, neravnomjerno dostupna za pojedine periode, uslovlila je da se određeni aspekti detaljnije elaboriraju i rekonstruišu, dok su drugi u manjoj mjeri obrađeni i predstavljeni.

IMAMI DŽAMIJE U ŽIVALJEVIĆIMA

U višestoljetnoj historiji džamije u Živaljevićima veći broj pojedinaca bio je na različite načine službom vezan za nju i njen vakuf. Njihovim predstavljanjem doprinosi se boljem razumjevanju funkcionisanja džemata i ukazuje koliko su utjecali na organizaciju i odvijanje vjerskog života. Dostupna izvorna građa; pored toga što ne pruža mogućnost da se rekonstruiše djelovanje svih imama džamije u Živaljevićima; daje kvantitativno nejednake informacije, pa se o pojedinim ličnostima može formirati jasnija slika sa mnoštvom detalja, dok se o drugim osim samog spomena ili osnovnih podataka ne zna ništa detaljnije. Usmena predaja kao prvog imama ove džamije navodi Mahmud efendiju Hodžića, poznatog kao Mahmut-hodža.⁵⁶ Da je on bio stvarna historijska ličnost ukazuje osmanski popis stanovništva iz 1850/51. godine gdje je zaveden kao nosilac domaćinstva. Rođen je 1784. godine, pa je s obzirom na to i mogao biti prvi imam u Živaljevićima.⁵⁷ Bio je sin Ibrahim efendije Hodžića, imama džamije u Godomilju, gdje je Mahmud rođen i proveo mladost. Nakon ženidbe preselio se u selo Šatoroviće i odatle odlazio na službu u Živaljeviće.⁵⁸ Na mjestu imama, prema usmenoj predaji, naslijedio ga je sin Ismail efendija Hodžić, rođen u Šatorovićima 1810. godine.⁵⁹ Osim oćevog imanja i kuće, naslijedio je i funkciju vjerskog službenika u Živaljevićima. Ismail efendija imao je četiri sina, od kojih je jedino Osman bio hodža. Osman efendija Hodžić rođen je 1829. godine u Šatorovićima.⁶⁰ Kako u rodnom selu nije posjedovao dovoljnu

---

Rogatica, nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine, Broj: 03-2.4-103/22-31, 17. oktobar 2022. godine.

⁵⁶ Durmišević, *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, str. 68.

⁵⁷ Nurkić-Palo, *Stanovništvo Ćelebi Pazara polovinom XIX stoljeća*, str. 196.

⁵⁸ Hamdija Hodžić, *Porijeklo i istorijat Hodžića iz Šatorovića, Godomilja i Ćepe naselja istočne Bosne*, Autorsko izdanje, Sarajevo, 1989, str. 23.

⁵⁹ Nurkić-Palo, *Stanovništvo Ćelebi Pazara polovinom XIX stoljeća*, str. 196.

⁶⁰ Nurkić-Palo, *Stanovništvo Ćelebi Pazara polovinom XIX stoljeća*, str. 196.

količinu zemlje za obrađivanje, preselio se u Osovo i tu sagradio kuću.⁶¹ Pored bavljenja poljoprivredom, službu imama je mogao obavljati, kao i njegovi otac i djed, u džamiji u Živaljevićima. Na ovaj zaključak upućuje činjenica kako je prvi izvorima dokumentovani imam vršio svoju funkciju u ovom selu od sredine 1850-tih godina, pa bi djelatnost Osman efendije Hodžića hronološki sasvim odgovarala periodu između Ismail efendije i narednog imama.

Prvi imam živaljevičke džamije potvrđen u izvornoj građi bio je Salih efendija Hodžić. Usmena predaja navodi da je bio porijeklom iz Užica, te da se nakon progonstva njegova porodica naselila u Živaljeviće. Narod ga je zvao softa, s obzirom na to da je završio vjerske škole u nekom od obrazovnih centara Osmanske države.⁶² U molbi koju je Salih efendija Hodžić uputio Zemaljskom vakufskom povjerenstvu u Sarajevu u maju 1887. godine, tražeći da ga ova instanca imenuje imamom u selu Sokolovići kotara višegradskog, naveo je da je trideset godina vršio funkciju imama u džamiji u Živaljevićima. Posebno je istakao da je službu obavljao besplatno, ali da je uvijek „marljivo i valjano toj zadaći odgovarao.“⁶³ Povjerenstvo je pozitivno reagovalo na ovaj zahtjev pa je Salih efendija Hodžić bio postavljen u džamiji Mehmed-paše Sokolovića u Sokolovićima. On je već naredne godine tražio da mu se poveća plata.⁶⁴ To je i učinjeno, pa je od početka 1890. godine njegovo primanje za obavljanje imamskih, hatibskih i mualimskih poslova povećano sa 102 na 120 forinti.⁶⁵ Na ovoj funkciji Salih efendija se zadržao do jula 1896. godine, kada je Kotarska vakufska komisija u Višegradu izvijestila centralnoj vakufskoj upravi da se zahvalio na službi i tražila da se popuni upražnjeno mjesto.⁶⁶ Istovremeno, Hodžić je uputio molbu Zemaljskom vakufskom ravnateljstvu da ga ponovno imenuje imamom i hatibom džamije u Živaljevićima. U njoj je naveo da je džamija zatvorena, odnosno da se u njoj već neko vrijeme ne obavlja molitva, te da on prihvata biti imam i besplatno.⁶⁷

Nije nam poznato do kada je Salih efendija Hodžić vršio službu u Živaljevićima, ali se iz izvorne građe uočava da je već 1902. godine ovo mjesto bilo upražnjeno. Početkom septembra te godine Alija Hadžić molio je da se

---

⁶¹ Hodžić, *Porijeklo i istorijat Hodžića*, str. 25.

⁶² Durmišević, *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, str. 68-69.

⁶³ GHB, Arhiv IZ, ZVK, 1887, Kutija 19, ZVK-19-1413_1887.

⁶⁴ GHB, Arhiv IZ, ZVK, 1888, Kutija 39, ZVK-39-2471_1888.

⁶⁵ GHB, Arhiv IZ, ZVK, 1889, Kutija 56, ZVK-56-3172_1889.

⁶⁶ GHB, Arhiv IZ, ZVR, 1896, Kutija 36, ZVR-36-2864_1896.

⁶⁷ GHB, Arhiv IZ, Fond Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo za Bosnu i Hercegovinu (1895-1909) (dalje ZVR), 1896, Kutija 36, ZVR-36-2817_1896.

imenuje imamom ove džamije.⁶⁸ Rogatička vakufska komisija očigledno nije bila za ovaj izbor, s obzirom na to da je Ravnateljstvu predložila imenovanje Mula Mehmeda Daudovića za imama i hatiba.⁶⁹ Centralna vakufska uprava je podržala ovaj prijedlog i već u novembru 1902. godine Ulema-medžlis je poslao dekret o postavljenju Daudovića za imama džamije u Živaljevićima.⁷⁰ Izvorna građa kao narednog imama 1917. godine spominje Mehmed efendiju Arnautovića.⁷¹ Usmena predaja navodi da je bio porijeklom iz Kolašina odakle se njegova porodica naselila u selo Stara Gora. Rođen je oko 1845. godine, a umro pred početak Drugog svjetskog rata.⁷² Mehmed efendija Arnautović je u septembru 1925. godine Kotarskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu u Rogatici izjavio da se dobrovoljno odriče službe imama i hatiba džamije u Živaljevićima, te je zamolio da se na njegovo mjesto postavi tadašnji mualim mjesne mekteb-iptidaije Mehmed efendija Barlov.⁷³ Svoj zahtjev opravdao je činjenicom da je bio star preko 80 godina i da nije stanovao u selu gdje je bila džamija, već u nekoliko kilometara udaljenoj Staroj Gori. Nadležne instance su uvažile ove zahtjeve i on je već u oktobru 1925. godine bio razrješen dužnosti.

Najznačajniji trag od svih imama u Živaljevićima ostavio je Mehmed efendija Barlov koji je prvobitno bio mualim mekteb-iptidaije, a zatim nakon ostavke Mehmed efendije Arnautovića imam i hatib džemata. Barlov je rođen u Mrežici kod Foče 1887. godine. Pohađao je Merhemića medresu u Sarajevu, a zatim i Darul-mualimin. U službi je bio od 1914. godine.⁷⁴ Pred šerijatskim sudom u Rogatici vjenčao se u martu 1919. godine sa Hanifom Katica, kćerkom Avdijinom, iz sela Vrhbarje. Sa njom je imao petoro djece: kćerke Fatimu (1920), Ramizu (1926) i Raziju (1928), te sinove Ahmeda (1924) i Hazima (1930).⁷⁵ S obzirom na to da je imao potpunu naobrazbu za vjeroučitelja

⁶⁸ GHB, Arhiv IZ, ZVR, 1902, Kutija 179, ZVR-179-3974_1902.

⁶⁹ GHB, Arhiv IZ, ZVR, 1902, Kutija 182, ZVR-182-4444_1902.

⁷⁰ GHB, Arhiv IZ, ZVR, 1902, Kutija 184, ZVR-184-4961_1902.

⁷¹ GHB, Arhiv IZ, UM, 1917, Kutija 6, UM-6-1711_1917.

⁷² Agić, *Monografija Stare Gore*, str. 110.

⁷³ GHB, Arhiv IZ, UM, 1925, Kutija 8, UM-8-1005_1925. Do tada su u Živaljevićima, dakle, istovremeno službovala dvojica vjerskih službenika: Mehmed efendija Barlov kao mualim mekteb-iptidaije i Mehmed efendija Arnautović kao imam i hatib džamije. Pogledati: GHB, Arhiv IZ, Zbirka imama (dalje ZI), 1929, Kutija 2, ZI-2-202_1929.

⁷⁴ GHB, Arhiv IZ, ZI, 1929, Kutija 2, ZI-2-202_1929. Prema drugom izvoru Mehmed efendija Barlov rođen je 1891. godine. – M. T, „Merhum Mehmed ef. Barlov“, u: *El-Hidaje*, br. 6, Sarajevo, 1941-1942, str. 155.

⁷⁵ GHB, Arhiv IZ, VD, 1932, Kutija 36, VD-36-7181_1932; Fond Muftijski ured u Sarajevu (1916-1936) (dalje MUS), 1932, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 1.071/1932.

prvobitno je obavljao posao mualima ihtijat-sunufa na Stjenicama kod Rogatice. Usljed ratnih dešavanja tokom Prvog svjetskog rata bio je privremeno premješten na mjesto I mualima mekteb-iptidaije u Jezerskom kod Bosanske Krupe.⁷⁶ Bio je jedan od onih vakufskih službenika kojima su austrougarske vlasti 1918. godine dodijelile jednokratnu novčanu pomoć zbog teške finansijske situacije koja je tada vladala u zemlji.⁷⁷ Iako je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu 1919. godine bila dozvolila njegovo namještenje na mjestu vjeroučitelja u narodnoj osnovnoj školi u Jeleču kod Foče, on je službu nastavio kao mualim u Živaljevićima.⁷⁸ Nakon 1925. godine postao je imam i hatib, a uz mualimski posao u mekteb-iptidaiji radio je i kao vjeroučitelj u Narodnoj osnovnoj školi na Borikama od 1920. godine.⁷⁹ Nakon što je krajem dvadesetih godina izvršena teritorijalna reorganizacija džemata postao je džematski imam-matičar imamata Živaljevići. Njegova tadašnja mjesečna plata iznosila je 1424 dinara i 50 para.⁸⁰ Sve navedene funkcije Mehmed efendija Barlov obavljao je savjesno i odgovorno. Za vrijeme njegovog službovanja u ovom mjestu sagrađena je nova zgrada mekteba i nova džamija. Zbog velike angažovanosti i zalaganja na ovim poslovima Ulema-medžlis iz Sarajeva predložio je u novembru 1935. godine Vrhovnom starješinstvu Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije da se Barlovu izda pismena pohvala za doprinos realizaciji poboljšanja vjerske infrastrukture džemata, što je Starješinstvo prihvatilo i odobrilo.⁸¹ Djelovanjem ovog imama vjerski život u Živaljevićima je bio zaživio u punom kapacitetu. On je nastojao da suzbije i stare predislamske običaje koji su bili ukorijenjeni u narodnoj tradiciji. Pišući o raširenosti poštivanja kulta drveća Jasminko Mulaomerović spominje i Mehmed efendiju Barlova, pa u svom tekstu navodi: „Tako je neki hodža Barlov, negdje oko 1925. godine, zabranio paljenje lila (trešnjeve kore) uoči Petrova u selu Živaljevićima kod Rogatice, koje je u to doba brojalo oko 100 muslimanskih kuća. Uradio je to tako da je lilaše s toljagom u ruci rastjerao. Iza toga niko više u tom selu nije pokušavao paliti lile.“⁸² Iz ovog interesantnog navoda uočava se nastojanje imama da eliminiše sve segmente neislamskog ponašanja i prakticiranja među svojim džematlijama. Mehmed efendija Barlov bio je i društveno angažovan, pa

---

⁷⁶ GHB, Arhiv IZ, UM, 1916, Kutija 3, UM-3-956_1916.

⁷⁷ Arhiv BiH, ZVS, 1918, Kutija 212, 62-38/2.

⁷⁸ GHB, Arhiv IZ, UM, 1919, Kutija 2, UM-2-382_1919.

⁷⁹ GHB, Arhiv IZ, UM, 1920, Kutija 1, UM-1-87_1920.

⁸⁰ GHB, Arhiv IZ, Fond Povjerljiva građa (dalje POV), 1932, Kutija 14, POV-14-49_1932.

⁸¹ GHB, Arhiv IZ, VIS, 1935, Kutija 6, VIS-6-1643_1935.

⁸² <https://rogatica-bih.blogspot.com/2011/10/hodza-barlov-iz-zivaljevica.html>; pristup ostvaren: 20. 2. 2025.

je tridesetih godina zabilježen kao član Mjesnog odbora Gajreta Osovo-Borike.⁸³ Formiranjem Narodne uzdanice pristupio je ovom društvu i bio je jedan od delegata koji je učestvovao na godišnjoj skupštini ove organizacije.⁸⁴ Bio je redovni pretplatnik Glasnika Islamske zajednice⁸⁵, kao i Novog behara.⁸⁶ Službu imama, hatiba i mualima džemata Živaljevići obavljao je šesnaest godina, sve do 1935. godine, kada je premješten u Donju Praču, a tamošnji imam Šerif efendija Čvorugić došao na njegovo mjesto.⁸⁷ Za vrijeme Drugog svjetskog rata Mehmed efendija Barlov izbjegao je sa porodicom u Sarajevo, gdje je i umro u februaru 1942. godine od tifusa.⁸⁸ O tome kakav je trag svojim radom ostavio najbolje govori dio iz nekrologa koji je povodom njegove smrti napisao hafiz Mahmud Traljić: „Neumoran i savjestan u poslu, blag i pristupačan u dodiru s ljudima, bio je rahm. Mehmed ef. Radi toga je bio rado viđen u društvu i mnogo se držalo do njegove riječi. Mnogo je doprinio i širenju pismenosti među tamošnjim muslimanima. Nastojao je, da tamošnji muslimani žive složno i u miru ne samo između sebe, nego i sa mještanima grkoistočnjacima.“⁸⁹

Barlova je na mjestu imama, hatiba i mualima u Živaljevićima naslijedio Šerif efendija Čvorugić, porijeklom iz Prijepolja. Rođen je 1890. godine. Nakon četiri godine mekteb-iptidaije i četiri godine ruždije, pohađao je sedam godina medresu u Skoplju, te Darul-mualimin. Pored toga, pet mjeseci je pohađao tečaj za učitelje te imamski tečaj. U službi Islamske zajednice bio je od 1924. godine.⁹⁰ Pred šerijatskim sudom u Rogatici vjenčao se u avgustu 1927. godine sa Ajišom Milić, kćerkom Derviševom, iz sela Mahala. Sa njom je imao petero

⁸³ „Mjesni odbori i povjerenici Gajreta“, u: *Gajret*, Sarajevo, 1930, str. 357.

⁸⁴ „Godišnja skupština“, u: *Narodna uzdanica*, Sarajevo, 1940, str. 250.

⁸⁵ GHB, Arhiv IZ, Fond Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva (dalje: G-VIS), 1938, Kutija 2, G-VIS-2-447_1938.

⁸⁶ „Naši uredni pretplatnici“, u: *Novi behar*, br. 4, Sarajevo, 1935-1936, str. 32.

⁸⁷ GHB, Arhiv IZ, G-VIS, 1935, Kutija 2, G-VIS-2-443_1935; „Prevođenje i razvrstavanje po Pragmatici džematskih imama i pomoćnika na području Ulema-medžlisa u Sarajevu“, u: *Glasnik Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice*, br. 2-3, 1936, str. 102. Mehmed efendija Barlov je sa istim elanom nastavio rad i u novom džematu, pa je onovremena štampa pisala kako je „agilan i neumoran“ vrlo brzo sproveo akciju izgradnje zgrade za smještaj mekteba i kancelarije imama-matičara, čime je znatno bila poboljšana vjerska infrastruktura u Prači. – „Gradnja mekteba u Prači“, u: *Naša budućnost*, God. I, br. 6, Sarajevo, 1937, str. 4.

⁸⁸ Denis Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju-Medžlis Islamske zajednice Zagreb-Institut za istoriju Sarajevo, Zagreb-Sarajevo, 2012, str. 539.

⁸⁹ M. T, *Merhum Mehmed ef. Barlov*, str. 155.

⁹⁰ GHB, Arhiv IZ, VD, 1932, Kutija 36, VD-36-7181_1932; ZI, 1929, Kutija 2, ZI-2-202_1929.

djece: Hajru (1918), Hanefiju (1923), Kadriju (1925), Hakiju (1932) i Muhameda (1936).⁹¹ Pored toga što je bio imam u Prači, obavljao je posao vjeroučitelja na osnovnim školama u Prači, Hrenovici i Sjetlini. Teritorijalnom organizacijom džemata i uspostavljanjem imamata postao je džematski imam-matičar imamata Donja Prača, sa mjesečnim primanjima od 942 dinara.⁹² Osim u obavljanju vjersko-prosvjetnih poslova učestvovao je i u društveno-korisnim aktivnostima. Tako je za fond Ženskog muslimanskog sirotišta među džematlijama u Prači 1932. godine sakupio 160 dinara i 50 para.⁹³ Bio je i pretplatnik Glasnika Islamske zajednice.⁹⁴ Šerif efendija Čvorugić je u Živaljevićima službovao od 1935. godine, a kada je njegova služba bila okončana nije nam poznato. Dostupna izvorna građa navodi da je još polovinom 1942. godine imamat Živaljevići funkcionisao pod njegovim rukovodstvom. Vjerovatno je odmah sa završetkom rata i povratkom iz izbjeglištva on ponovno nastavio raditi u Prači, s obzirom na to da je već 1946. godine zabilježeno njegovo prisustvo u ovom mjestu.⁹⁵ U prilog ove teze idu i navodi iz jednog sjećanja, koji kažu da je efendija Čvorugić bio prvi poslijeratni imam u Prači i da je molitvu obavljao među golim zidinama, čađavim od „gareži i dima strašne paljevine“, bez džamijskog krova i minbera, te da je hutbu držao sa kamenih stepenica.⁹⁶ Istovremeno dok je Čvorugić bio imam u Živaljevićima zabilježena je i djelatnost Mula Jusufa Isakovića, seoskog hodže, koji je s obzirom na godine živio i u vrijeme prijašnjih imama. Isaković je rođen 1860-tih, a ubijen je od četnika 1942. kao starac od 80 godina u selu Šatorovići, gdje se nekoliko

⁹¹ GHB, Arhiv IZ, VD, 1932, Kutija 36, VD-36-7181_1932; ZI, 1936, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 2841/1936. Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Rogatici obavijestilo je u januaru 1933. godine Vakufsku direkciju u Sarajevu da je Hakija Čvorugić umro i da se njegovom ocu Šerifu obustavi porodični dodatak koji je do tada ostvarivao na ime umrlog djeteta. – GHB, Arhiv IZ, VD, 1933, Kutija 6, VD-6-1104_1933.

⁹² GHB, Arhiv IZ, POV, 1932, Kutija 14, POV-14-49_1932.

⁹³ GHB, Arhiv IZ, VD, 1932, Kutija 37, VD-37-7568_1932.

⁹⁴ GHB, Arhiv IZ, G-VIS, 1938, Kutija 2, G-VIS-2-447_1938.

⁹⁵ Kakvim pritiscima i prijetnjama je Šerif efendija Čvorugić bio izložen za vrijeme službe u postratnoj Jugoslaviji govore i navodi iz dopisa upućenog Komisiji za vjerska pitanja 14. novembra 1946. godine. U ovoj žalbi je saopšteno da je imamu tamošnji komandir milicije Miloš Đurković bio naredio da se mora njemu prijavljivati prilikom odlaska na svaku dužnost, „te da ne smije predavati vjeronauku jer ako mu zateče koje dijete od 7 godina starije on će se s njim obračunati“. – Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, str. 454.

⁹⁶ Džematlija Prače, „Prači je neophodna gasulhana“, u: *Preporod*, br. 7(158), Sarajevo, 1. 4. 1977, str. 7.

mjeseci uspješno sakrivaao po seoskim tavanima.⁹⁷ Izvorna građa ne daje više podataka o ovoj ličnosti. Vjerovatno je on bio pomoćni imam u Živaljevićima, osobito u periodu kada su bili uspostavljeni imami-matičari, koji su primarno vodili brigu o administraciji džemata, matičnim knjigama i prosvjeti, dok su gasuljenje mrtvih, klanjanje dženaze i ostale poslove vršile seoske hodže.⁹⁸ U tom kontekstu vrijedi istaći da usmena predaja navodi kako je tokom 1948. godine u Živaljevićima kao teravijah-imam djelovao Suljo Hodžić, mujezin džamije u Godomilju.⁹⁹

Prvi imam živaljevićke džamije nakon Drugog svjetskog rata bio je Jusuf efendija Ramović iz Seljana kod Rogatice. Rođen je 1892. godine. Završio je osam godina medrese i imamski tečaj, odnosno matičarski ispit, u Rogatici. U službi je bio od 1914. godine.¹⁰⁰ Do početka rata primarno je obavljao posao vjeroučitelja. Njegovo prvo zaposlenje bilo je na Narodnoj osnovnoj školi u selu Osovo, gdje je bio i tokom dvadesetih godina.¹⁰¹ Nakon toga službovao je po školama u selima Brčigovo, Sočice i Mesići. Godine 1939. molio je Ulema-medžlis u Sarajevu da ga postavi za stalnog vjeroučitelja ili mualima u gradu Rogatici, ali se njegovoj molbi nije izašlo u susret, uz obrazloženje da nije postojalo nijedno upražnjeno mjesto. Nadležni su mu samo povećali primanja, jer je u to vrijeme ponovno bio angažovan u školi u Osovu.¹⁰² Tek za vrijeme Drugog svjetskog rata vjeroučitelj Ramović obavljao je funkciju vršioca dužnosti i džematskog imama džemata Međeđa i Kreševo. Zbog četničkih napada morao je više puta da ide u izbjeglištvo, pa je usljed mnogobrojnih premještanja bio namješten i na području Konjica. U maju 1942. godine on je od Ulema-medžlisa tražio da ga postavi za imama u Živaljevićima. U svojoj molbi je naveo sljedeće:

„Vašim riješenjem od 14/III 1942 Broj 904/42 postavljen sam za vršioca dužnosti džematskog imama u Kreševu kotara fojničkog. Pošto u kotaru rogatičkom danas imade nekoliko upražnjenih mjesta džematskih imama

⁹⁷ Hodžić, *Četrnaesto stoljeće*, str. 66. Drugi izvor navodi da je Mula Jusuf Isaković rođen 1875. godine. – Agić, *Monografija Stare Gore*, str. 287.

⁹⁸ Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*, Bočnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju-Medžlis islamske zajednice Zagreb, Zagreb, 2010, str. 479.

⁹⁹ Durmišević, *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, str. 134.

¹⁰⁰ GHB, Arhiv IZ, DI, Dosje imama Jusufa Ramovića, „Molba za vjeroučiteljsku nagradu“.

¹⁰¹ Arhiv BiH, ZVS, 1914, Kutija 264, 87-414/2; 87-414/6.

¹⁰² GHB, Arhiv IZ, Fond Reisul-ulema – Vrhovno islamsko starješinstvo, 1939, Kutija 9, R-VIS-9-2723_1939.

to molim cijenjeni naslov, da me o mome vlastitom trošku premjesti u džemat Živaljeviće, poštoje dotični imam g. Šerif ef. Čvorugić zamolio premještaj u Praču gdje je i ranije služio. Moja se kuća nalazi u blizini džemata Živaljevića, pa bih mogao biti od koristi svojoj porodici, a svoju dužnost vršiti u gore navedenom džematu. U nadi da će se ova moja molba povoljno riješiti unaprijed se najtoplije zahvaljujem.”¹⁰³

Ulema-medžlis nije pozitivno odgovorio na ovu molbu, s obzirom na to da je mjesto u Živaljevićima bilo popunjeno, odnosno Šerif efendija Čvorugić je i dalje vršio službu u ovom džematu. Ramović je kraj Drugog svjetskog rata dočekaao kao imam-matičar džemata Međeđa, sa privremenim sjedištem u Sarajevu, a nakon toga je u periodu od 1946. do 1949. godine ponovno bio raspoređen na mjesto imama i mualima u Konjicu. U aprilu 1949. godine obavijestio je Ulema-medžlis da će napustiti ovo mjesto i sa porodicom se preseliti u rodno selo Seljane. Ujedno je naglasio da namjerava ostati u službi Islamske zajednice, pa je u skladu s tim i zamolio sljedeće: „Kako postoji upražnjeno mjesto u džematu Živaljevići, srez Rogatica, to učtivo molim da me Naslov u tom svojstvu postavi u Živaljevićima i o tom preko Sreskog vak. mear. povjerenstva u Rogatici obavijesti.”¹⁰⁴ Ulema-medžlis je već u maju 1949. godine na svojoj sjednici uvažio ovu molbu i Jusuf efendiju Ramovića imenovao imamom i mualimom džemata Živaljevići. On je ovu službu obavljao naredne četiri godine. Krajem 1952. godine nadležnim vakufskim organima uputio je novu molbu u kojoj je između ostalog naveo: „Pošto se ne osjećam sposobnim za daljni rad i pošto već imam preko 35 godina službe i 60 godina starosti to molim naslov da me penzionise te da mi izda riješenje o penziji.”¹⁰⁵ Postupajući po ovome zahtjevu Ulema-medžlis je Ramovića razriješio dužnosti imama sa 31. majem 1953. godine i penzionisao ga.¹⁰⁶ Na taj način je okončana njegova služba u Živaljevićima.

---

¹⁰³ GHB, Arhiv IZ, DI, Dosje imama Jusufa Ramovića, „Molba za premještaj u džemat Živaljeviće 1942. godine“.

¹⁰⁴ GHB, Arhiv IZ, DI, Dosje imama Jusufa Ramovića, „Molba za premještaj u džemat Živaljeviće 1949. godine“.

¹⁰⁵ GHB, Arhiv IZ, DI, Dosje imama Jusufa Ramovića, „Molba za penzionisanje 1952. godine“.

¹⁰⁶ GHB, Arhiv IZ, VIS, 1953, Kutija 6, VIS-6-1674_1953.

U narednom periodu, usljed poznatih okolnosti pomanjkanja stručnog imamskog kadra i vladajućih društveno-političkih odnosa, dolazilo je do situacija u kojima su pojedini džemati i džamije određeni vremenski period bili bez imama, što je bio slučaj i sa Živaljevićima. Obično je jedan imam bio nadležan za više džemata, pa je i aktivnost u nekim džamijama bila svedena na minimum. Za živaljevičku džamiju su obično bili nadležni imami džamije iz Godomilja, ako je i ona u tom periodu imala stalnog vjerskog službenika. Kao prvi takav imam u izvornoj građi se spominje Asim efendija Bogilović.¹⁰⁷ Rođen je 1913. godine u Godomilju i od formalnog vjerskog obrazovanja imao je samo imamski ispit položen 1964. godine. Od maja naredne godine bio je imenovan imamom i hatibom džamije u svom rodnom mjestu.¹⁰⁸ Za Živaljeviće je bio nadležan četiri godine, sve dok nije bio postavljen novi imam. U tom periodu izgrađena je i svečano otvorena nova džamija.

Od 1969. do 1978. godine imam džamije u Živaljevićima bio je Ramiz efendija Dumanjić, iz sela Dumanjića kod Rogatice. Rođen je 1943. godine. Vanredno je položio tri razreda Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu.¹⁰⁹ Bio je vrlo aktivan imam, koji je u više navrata sudjelovao kao autor članaka objavljenih u glasilima Islamske zajednice, a interesovao se i za različita pitanja vezana za organizaciju islamskog života o čemu je tražio odgovore od tadašnjih vjerskih autoriteta.¹¹⁰ Njegovim radom bio je zadovoljan i Odbor islamske zajednice Rogatica koji je o njemu pri prelasku u drugi džemat, između ostalog, naveo i sljedeće: „Napominjemo da je navedeni kandidat čestitog i moralnog vladanja sa velikom željom da radi u Islamskoj zajednici u svojstvu imama, hatiba i muallima, a jedan je od najuspješnijih imama u rasturanju islamske

¹⁰⁷ Iako ne postoji direktna potvrda u izvornoj građi može se pretpostaviti kako je prethodnik Asim efendije Bogilovića na mjestu imama džamije u Godomilju, Mustafa efendija Sućeska, bio nadležan i za Živaljeviće. Sućeska je obavljao službu u ovom džematu od 1950. do 1960. godine, pa se njegova djelatnost u potpunosti poklapa sa vremenom kada je bilo upražnjeno mjesto imama u Živaljevićima nakon penzionisanja Jusuf efendije Ramovića. Mustafa efendija Sućeska rođen je 1900. godine u selu Jasenicama kod Rogatice, a umro je u Sarajevu 1983. godine. Nakon završene medrese službovao je u Turkovićima kod Fojnice, Godomilju kod Rogatice i Goduši kod Visokog. Penzionisan je 1966. godine. – Ramiz Dumanjić, „Hadži Mustafa Sućeska“, u: *Preporod*, br. 11, Sarajevo, 1. 6. 1985, str. 18.

¹⁰⁸ GHB, Arhiv IZ, VIS, 1965, Kutija 3, VIS-3-895_1965.

¹⁰⁹ GHB, Arhiv IZ, DI, Dosje imama Ramiza Dumanjića, „Molba za postavljenje vršenja imamske dužnosti“.

¹¹⁰ GHB, Arhiv IZ, VIS, 1967, Kutija 1, VIS-1-294_1967.

štampe na području našeg Odbora.“¹¹¹ U ljeto 1978. godine Ramiz efendija Dumanjić počinje službu u rogatičkom džematu Podgradac, gdje je ostao sve do aprila 1992. godine kada je izbjegao na slobodnu teritoriju u Žepi. U ovoj enklavi bio je aktivni imam sve vrijeme rata, a nakon njenog zauzimanja 1995. godine djelatnost do penzionisanja je nastavio na području Kaknja.¹¹²

Nakon Ramiza efendije Dumanjića džemat Živaljevići je bio u nadležnosti imama džamije u Godomilju, Ismeta efendije Plehe, iz sela Osovo kod Rogatice. Rođen je 1926. godine u zaseoku Plehići. Pored toga što je bio imam u Godomilju i Živaljevićima, službu je obavljao i u džamiji Šetići. Godine 1992. sve tri džamije su u potpunosti uništene, što je dovelo do zamiranja organizovanog vjerskog života na ovom području. Nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu Ismet efendija Pleho živio je u Sarajevu, gdje je i umro 2005. godine.¹¹³ U postratnom periodu, nakon što je džamija u Živaljevićima obnovljena, nije postojala mogućnost za postavljanjem stalnog imama i vjerske obrede povremeno obavljaju honorarni vjerski službenici iz Sarajeva. Kao što je ranije rečeno, ovdje predstavljeni spisak imama džemata Živaljevići sasvim sigurno ne navodi sve ličnosti koje su obavljale ovu službu. Dostupna izvorna građa je omogućila da se istaknu biografije samo onih koji su zabilježeni u dokumentima, stoga ostaje otvorena mogućnost da se prilikom novih istraživanja ova tema detaljnije obradi i dopuni.

---

¹¹¹ GHB, Arhiv IZ, DI, Dosje imama Ramiza Dumanjića, „Predlog Odbora Islamske zajednice Rogatica za postavljenje imama Dumanjić Ramiza u džematu Podgradac“.

¹¹² Mehmed Deliće, „Vjerski život nije stao“, u: *Muallim*, br. 48-49, 1996, str. 15; Emrah Đozić, „Vjerski život u Srebrenici i Žepi tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine“, u: *Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995-2020: Uzroci, razmjere i posljedice*, Tom I, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu-Univerzitet u Sarajevu-Univerzitet u Tuzli-Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo-Tuzla, 2021, str. 507, 510, 512.

¹¹³ Fadil Pleho, *Historijat sela Osovo, zaseok Plehići – Rodoslovlje prezimena Pleho*, rukopis neobjavljene monografije. Zahvaljujem se gospodinu Fadilu Plehi na ustupljenim podacima.

RAD MEKTEB-IPTIDAIJE U ŽIVALJEVIĆIMA

Prije uspostavljanja mekteb-iptidaije postojao je u Živaljevićima stari mekteb u kojem su djeca iz sela stjecala osnovno znanje o vjeri. Prema izvještaju koji je Kotarska vakufska komisija u Rogatici poslala Zemaljskoj vakufskoj komisiji 1894. godine na području rogatičkog kotara djelovalo je deset mualima.¹¹⁴ Njih sedam bili su angažovani u gradskim mektebima, dok su samo trojica radili u okolnim selima. Izvještaj nije precizirao o kojim se selima radi. Međutim, popis stanovništva proveden naredne 1895. godine, prilikom kojeg su popisani i svi vjerski objekti u zemlji, naveo je da su postojali mektebi u selima Prača, Godomilje i Živaljevići.¹¹⁵ Mala je vjerovatnoća da je u godini dana došlo do izmjena, pa se sa velikom sigurnošću može tvrditi kako je mekteb u Živaljevićima zasigurno postojao 1894. godine. Bio je to sibjan-mekteb uz postojeću džamiju, koji je vjerovatno egzistirao koliko i sama džamija.¹¹⁶ Ipak, treba naglasiti da ne postoji konkretan historijski izvor koji to potvrđuje.

¹¹⁴ GHB, Arhiv IZ, Fond Zemaljsko vakufsko povjerenstvo za Bosnu i Hercegovinu (1890-1895), 1894, Kutija 86, ZVP-86-1820_1894.

¹¹⁵ *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895.*, str. 88, 94, 106.

¹¹⁶ Pored mekteba u Živaljevićima i Godomilju, koji su se nalazili uz postojeće džamije iz osmanskog perioda i za koje se može pretpostaviti kako i sami potiču iz tog vremena, usmena predaja navodi da je na širem području Godomiljsko-boričkog platoa u austrougarskom periodu mekteb egzistirao i u selu Stara Gora. Prema tim navodima vjerska pouka je vršena u zgradi tamošnjeg Konaka sve do 1914. godine, kada je taj objekat zapalila srbijanska vojska u Prvom svjetskom ratu. Nastava je zatim održavana u privatnoj kući i naposljetku u novosagrađenom mektebu od dvadesetih godina pa sve do 1941. godine. – Agić, *Monografija Stare Gore*, str. 54. Izvorna građa ne evidentira postojanje ovog mekteba u austrougarskom periodu. S druge strane, ona bilježi otvaranje prve mekteb-iptidaije na ovom području. Derviš-beg Šetić je 1905. godine sagradio džamiju i mekteb-iptidaiju u selu Šetići. Ovaj vakif je osnovao i poseban vakuf iz čijih sredstava su se finansirali imam, mujezin i mualim. – „Novi hajrat u Šetićima (kotar Rogatica)“, u: *Bošnjak*, God. XV, Br. 25, 22. juni 1905, str. 1. O postojanju vjerske pouke i u selu Arnautovićima u blizini Borika polovinom devetnaestog stoljeća govori i slučaj Mušan efendije Muftića Užičanina, oca poznatog Mula Ahmed efendije Užičanina, koji je u ovome mjestu učio pred mualimom, a nakon toga se školovao u Rogatici i Sarajevu. Za razliku od Živaljevića i Godomilja, gdje je mekteb funkcionisao kao organizovana institucija, ovdje se vjerovatno radilo o vidu privatne naobrazbe, s obzirom na to da je Mušan efendija Užičanin nakon progonstva iz Užica živio u Arnautovićima kod Omer-bega Selimbegovića, koji mu je mogao priuštiti ovakav oblik obrazovanja. – Ramiz Dumanjić, „Hadži Ahmed ef. Užičanin (1896-1980)“, u: *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, God. XLVI, br. 4, Sarajevo, 1983, str. 619-621.

Ovaj mekteb djelovao je sve do 1910. godine kada je u Živaljevićima osnovana mekteb-iptidaija. Zaključkom Vakufsko-mearifskog saborskog odbora ona je trebala početi sa radom u mjesecu oktobru. Već u avgustu Saborskom odboru se obratio Šemsudin (Šemso) efendija Babić iz sela Sokolovića, kotara rogatičkog, tražeći da se imenuje mualimom ovog novootvorenog mekteba. U svojoj molbi naveo je sljedeće:

*„Smjerno potpisani molim taj veleštovani vakuf.
mearif. saborski odbor, da bi me blago izvolio
naimenovati mualimom mektebi iptidaije u
Živaljevićima, kot. Rogatica koja će se po vašem
zaključku ove godine otvoriti. Pošto sam svršio dar-
ulmualimin odličnim uspjehom prošle godine, a ne
posjedujem nikakva pokretnog i nepokretnog imanja,
to mi je vrlo nužno da dobijem odma jedno
mualimsko mjesto, da bi mogao sebe i svoju mater
uzdržavati, te da nebi ovo nauke, što sam u mektebu
stekao boreći se za svagdanji kruh izgubio. Za to se
nadam, da će taj veleštovani odbor čim prije mojoj
poniznoj molbi udovoljiti.“¹¹⁷*

Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Rogatica je ovu molbu prosljedilo u Sarajevo i preporučilo nadređenim instancama da joj udovolje, odnosno da Šemsu efendiju Babića imenuju za mualima. Također, Povjerenstvo je upoznalo Vakufsko-mearifski saborski odbor da zgrada mekteba još uvijek nije bila sagrađena, te da je za održavanje nastave uzet pod kiriju jedan odgovarajući objekat u selu. U svom odgovoru Saborski odbor je saopštio da je Ulema-medžlisu predložio Babića, ali da ne može obezbijediti sredstva za kiriju s obzirom na to da ta stavka nije bila unešena u godišnji proračun vakufa. Ulema-medžlis je uvažio navedenu molbu i polovinom oktobra za prvog mualima mekteb-iptidaije u Živaljevićima dekretom imenovao Šemsu efendiju Babića, sa godišnjom platom od 600 kruna.¹¹⁸ Ovo postavljenje je bilo očekivano, s obzirom na to da je ovaj kandidat ispunjavao formalni uvjet za rad u iptidaiji, odnosno završio je Darul-mualimin u Sarajevu. Također, bio je iz

¹¹⁷ GHB, Arhiv IZ, Fond Vakufsko-mearifski saborski odbor (1909-1930) (dalje VMSO), 1910, Kutija 37, VMSO-37-7745_1910.

¹¹⁸ GHB, Arhiv IZ, VMSO, 1910, Kutija 37, VMSO-37-7745_1910.

rogatičkog kotara, što je omogućavalo njegov brzi dolazak u selo i početak održavanja nastave.

Mualim Babić obavijestio je 1. novembra 1910. godine Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Rogatici da je otpočeo nastavu u mektebu u Živaljevićima 22. oktobra iste godine.¹¹⁹ Zgrada u kojoj je bila smještena mekteb-iptidaija obnovljena je ranije tokom godine što potvrđuje dopis Vakufsko-mearifskog povjerenstva Rogatica upućen Vakufsko-mearifskom saborskom odboru u Sarajevu. U njemu se moli Saborski odbor da pošalje sredstva u iznosu od 95 kruna i 30 helera, koliko je utrošeno za popravak objekta i nabavku namještaja.¹²⁰ Sačuvani račun pokazuje za šta konkretno je iskorištena navedena svota.

BR.	PREDMET	IZNOS	
1.	Krečenje i izbijanje pregrade u mektebu	8 K	80 h
2.	Zahod	5 K	80 h
3.	Trenice za klupe	40 K	50 h
4.	Izrada klupa	9 K	-
5.	80 lančića a 4 h	3 K	20 h
6.	2 solinara a 1 K 10 h	2 K	20 h
7.	1 vrata pećna	1 K	30 h
8.	1 brava	1 K	50 h
9.	1 šporet	3 K	-
10.	3 pendžera	7 K	-
11.	1 pendžer i 3 stakla	3 K	-
12.	Hastal u mektebu	4 K	-
13.	Za nošenje stvari	1 K	-
14.	1 peć	5 K	-
UKUPNO:		95 K	30 h

Račun utrošenih sredstava za popravak zgrade mekteb-iptidaije i nabavku namještaja¹²¹

Neobjavljena dostupna izvorna građa omogućava da se rekonstruišu pojedini segmenti u djelatnosti mekteb-iptidaije u Živaljevićima. Kotarsko

¹¹⁹ GHB, Arhiv IZ, VMSO, 1910, Kutija 41, VMSO-41-8680_1910.

¹²⁰ GHB, Arhiv IZ, VMSO, 1911, Kutija 50, VMSO-50-302_1911.

¹²¹ GHB, Arhiv IZ, VMSO, 1911, Kutija 50, VMSO-50-302_1911.

vakufsko-mearifsko povjerenstvo Rogatica u decembru 1910. godine tražilo je od Vakufsko-mearifskog saborskog odbora u Sarajevu da za tri novoosnovane mekteb-iptidaje, među kojima je bila i ona u Živaljevićima, pošalje kućni red.¹²² Isto Povjerenstvo je u februaru 1911. godine tražilo od Saborskog odbora da za potrebe ove mekteb-iptidaje pošalje trideset mushafa. Saborski odbor nije mogao izaći u susret ovoj molbi, navodeći u svome odgovoru kako nema tražene knjige, niti su sredstva koja su u proračunu vakufa određena u ovu svrhu dostatna za kupovinu istih.¹²³

U proračunu vakufa iz 1913. godine navedeno je da se za godišnju platu mualima mekteb-iptidaje u Živaljevićima izdvajalo 600 kruna iz sredstava Centralne vakufske zaklade.¹²⁴ Taj iznos bio je isti kao i onaj koji je 1910. godine bio određen dekretom mualima Babića. U navedenom proračunu postojala je i stavka „paušal za mektebske potrebe“ koja je iznosila 40 kruna. Na osnovu izdataka drugih iptidaija, gdje je iznos kirija bio naveden kao posebna stavka, zaključujemo da u stavku „paušal za mektebske potrebe“ nije spadala kirija mekteba u Živaljevićima. Dostupna izvorna građa ne daje mogućnost da se precizno tvrdi kako je sagrađena posebna mektebska zgrada zbog toga što u proračunu iz 1913. godine nije naveden iznos kirije. Moguće je da je dotadašnji iznajmljeni objekat pod kirijom uvakufljen za potrebe mekteba. Također, postoji mogućnost da su džematlije najam plaćale samostalno i bez sredstava Centralne vakufske zaklade, pa stoga ovaj izdatak nije ni bio istaknut u vakufskom proračunu. Sva tri navedena rješenja ove nedoumice ostaju isključivo u domenu vjerovatnoće, s obzirom na to da izvorna građa ne upućuje na to da li je živaljevički mekteb plaćao kiriju ili ne. Međutim, bez obzira na to, činjenica je da je nastava redovno održavana.

Mekteb-iptidaija u Živaljevićima, kao i većina drugih seoskih mekteba ovog tipa, imala je samo prvog mualima. Broj djece koja su pohađala nastavu onemogućavao je imenovanje drugog i trećeg mualima, što je bio slučaj sa gradskim iptidajama. Ranije je navedeno da je prvi imenovani mualim bio Šemso efendija Babić. On je ovu službu obavljao do novembra 1912. godine, kada je postavljen za prvog mualima mekteb-iptidaje u njegovom rodnom mjestu Sokolovićima.¹²⁵ Na mjestu mualima u Živaljevićima naslijedio ga je

---

¹²² GHB, Arhiv IZ, VMSO, 1910, Kutija 45, VMSO-45-9437_1910.

¹²³ GHB, Arhiv IZ, VMSO, 1911, Kutija 57, VMSO-57-1939_1911.

¹²⁴ *Samostalni vakufi*, Centralna vakufska zaklada, Štamparija „Naroda“, Sarajevo, 1913, str. 26.

¹²⁵ GHB, Arhiv IZ, UM, 1915, Kutija 6, UM-6-622_1915. Šemsudin (Šemso) efendija Babić, sin Omerov, rođen je u selu Sokolovići 1886. godine (prema drugom izvoru 1890. godine). U Rogatici je pohađao mekteb-iptidaiju, a u Sarajevu ruždiju i Gazi

Bešir efendija Gabela iz Ostrožca kod Konjica.¹²⁶ Tu se zadržao sve do nastupanja ratnih prilika kada je zajedno sa džematlijama bio prinuđen napustiti Živaljeviće i otići u izbjeglištvo.¹²⁷ Iz godišnjih izvještaja o radu uočava

Husrev-begovu medresu. Nakon toga završio je i Darul-mualimin 1909. godine. Od 1910. godine bio je I mualim mekteb-iptidaije u Živaljevićima. Nakon što je 1912. godine premješten u rodno mjesto u njemu je službovao sve do smrti. Za vrijeme ratnih dejstava tokom Prvog svjetskog rata napustio je Sokoloviće, ali je po povratku nastavio raditi kao imam mjesne džamije i mualim mekteb-iptidaije. Od 1918. godine bio je i vjeroučitelj na Narodnoj osnovnoj školi u Klečkovcu. Kada su krajem dvadesetih godina uspostavljeni imamat i imenovan je džematskim imamom, odnosno imamom-matičarem džemata Sokolovići. Njegova mjesečna plata u to vrijeme iznosila je 1564 dinara i 50 para. Pred šerijatskim sudom u Rogatici vjenčao se 1917. godine sa Makbulom Šetić, kćerkom Salihovom, iz Šetića. Sa njom je imao šestoro djece: sinove Mustafu (1917), Salima (1918), Ahmeda (1928) i Hamdiju (1931), te kćeri Behiju (1922) i Hajriju (1923). Umro je 12. aprila 1934. godine, nakon što je obolio od pjegavog tifusa i bolovao četrnaest dana. Osim vjersko-prosvjetne djelatnosti Šemso efendija Babić bio je i društveno angažovan, pa je zabilježen kao član Mjesnog odbora Gajreta u Sokolovićima. Bio je pretplatnik Glasnika Islamske vjerske zajednice sve do smrti. Istakao se i kao sakupljač dobrovoljnih novčanih priloga džematlija imamata Sokolovići za potrebe osnivanja ženskog muslimanskog sirotišta u Sarajevu. Tom prilikom je darovao najveći pojedinačni iznos, a učešće u ovoj akciji uzeli su i njegov sin Salim i supruga Makbula. Vrijedi istaći da je 1923. godine bio jedan od potpisnika izjave kojom su predstavnici rogatičkih muslimana, bez obzira na njihovu stranačku orijentaciju i pripadnost, povukli ranije iskazanu podršku sreskom načelniku Spasoju Paniću, s obzirom na to da je u februaru iste godine "pred nekoliko stotina građana i seljaka javno na čaršiji opsovao tursku majku svima muslimanima i spremao nas u Aziju". O radu Šemse efendije Babića najbolje govori dio iz nekrologa objavljenog u onovremenoj štampi povodom njegove smrti, u kome se kaže: "Umrli je bio u svojoj službi točan i savjestan, te se je istakao kao vrlo dobar nastavnik, i bio je obljubljen naročito u svojoj sredini." – GHB, Arhiv IZ, UM, 1918, Kutija 1, UM-1-29_1918; ZI, 1929, Kutija 2, ZI-2-202_1919; POV, 1932, Kutija 14, POV-14-49_1932; VD, 1932, Kutija 36, VD-36-7181_1932; 1933, Kutija 12, VD-12-2301_1933; G-VIS, 1935, Kutija 1, G-VIS-1-182_1935; "Jedna nelojalnost »Srp. Riječi«, u: *Iršad*, God II, br. 17 (63), 7. 3. 1923, str. 3; "Mjesni odbori i povjerenici Gajreta", u: *Gajret*, God XII, br. 12, 16. 6. 1931, str. 349; "Merhum Šemsudin ef. Babić", u: *Islamski svijet*, God. III, br. 84, 4. 5. 1934, str. 7.

¹²⁶ GHB, Arhiv IZ, UM, 1915, Kutija 4, UM-4-297_1915.

¹²⁷ Vakufska uprava je pokušavala iznaći rješenja za novonastalu situaciju uzrokovanu ratnim dejstvima u istočnim dijelovima zemlje, te je prognane vakufske službenike iz istočne Hercegovine i Podrinja nastojala zadržati u službi. Vakufsko-mearifski saborski odbor je u novembru 1914. godine obavijestio kotarska vakufska povjerenstva da će se raseljeni imami i mualimi privremeno postaviti na postojeća upražnjena mjesta u drugim gradovima, obzirom da su njihovi mektebi porušeni i spaljeni, te da je šteta da ih „vakuf plaća, a nikako službe ne vrše, niti im se može ustegniti plaća kad nijesu oni ništa krivi.“ – Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona, Fond Vakufsko povjerenstvo Mostar, 1914, Kutija 28, 375/14 (1252/14). Na osnovu ove naredbe Bešir efendija Gabela bio je

se da se mektebska nastava u Živaljevićima nije izvodila za sve vrijeme trajanja Prvog svjetskog rata, što nije bio slučaj sa svim drugim rogatičkim mektebima.¹²⁸ Teritorijalno najbliže iptidaije, u Šetićima i Žepi, još od 1915. godine normalno su funkcionisale, kao i dvije u gradu Rogatici, te seoske u Šljedovićima i Brčigovu.¹²⁹ Po svemu sudeći, najveće razaranje pored Živaljevića doživio je mekteb u Hrenovici, čime je u ova dva mjesta bilo onemogućeno održavanje nastave.¹³⁰

Tokom Prvog svjetskog rata mekteb-iptidaija u Živaljevićima je, dakle, u potpunosti obustavila svoj rad. Kada su seljani, pri povratku iz izbjeglištva, tražili od Kotarskog povjerenstva da im postavi mualima, isto ih je odbilo navodeći kako je zgrada mekteba devastirana ratnim dejstvima i da nema uvjeta za održavanje nastave. Da bi se otklonio taj problem mjesni trgovac Mehaga Zimić obnovio je zgradu i ponovno zamolio nadležne da imenuju mualima. Rogatičko povjerenstvo je stoga u januaru 1918. godine uputilo zahtjev Vakufsko-mearifskom saborskom odboru da odredi jednog mualima za živaljevičku mekteb-iptidaiju. Međutim, kako do jula iste godine nije bilo dobilo nikakav odgovor, svoj upit je proslijedilo Ulema-medžlisu u Sarajevo. On je već

---

privremeno dodijeljen na mjesto mualima u muškoj mekteb-iptidaiji u Bihaću. U proljeće 1915. godine on se razbolio i jedno vrijeme je bio na liječenju u Zemaljskoj bolnici. Na osnovu ljekarskog nalaza bolovao je od „teškog plućnog hroničnog katara i nikako nije [bio] sposoban svoj posao svršavati.“ Vakufsko-mearifski saborski odbor ustanovio je da je Gabela „očevidno tjelesno opao“ te je Ulema-medžlisu predložio da uvaži njegovu molbu za tromjesečni dopust, predložen i savjetovan od ljekara, kako bi otišao u rodno mjesto Ostrožac „na promjenu zraka.“ – GHB, Arhiv IZ, UM, 1915, Kutija 5, UM-5-458_1915. Na osnovu dostupne izvorne građe poznato nam je da je Bešir efendija Gabela prije mualimske službe u Živaljevićima bio mujezin u džamiji Hadži Omera Žetice u Sarajevu. U decembru 1906. godine dodijeljena mu je putem Zemaljske vakufske blagajne potpora u iznosu od deset kruna. Od 1907. godine bio je i član sarajevskog Gajreta. S obzirom na to da je u Sarajevu završio Darul-mualimin i imao potpunu vjeroučiteljsku naobrazbu od januara 1910. godine bio je od Kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Konjicu postavljen za I mualima mekteb-iptidaije u Jablanici. U molbi, kojom je od nadležnih tražio da mu se izda službeni dekret, između ostalog je naveo: „Pošto sam isti bez oca, a sa ono malo imetka što ga imam u Gorici kod Oštrošca ne mogu se dalje na naukama uzdržavati. U nadi, da će mi slavni naslov mojoj molbi udovoljiti i što prije dekret isposlovati.“ Ulema-medžlis je u avgustu 1910. godine potvrdio imenovanje Bešir efendije Gabele i dodijelio mu dekret za mjesto I mualima, uz godišnju platu od 520 kruna. – GHB, Arhiv IZ, ZVR, 1906, Kutija 281, ZVR-281-5716_1906; VMSO, 1910, Kutija 32, VMSO-32-6666_1910; „Popis članova "Gajretovih"“, u: *Gajret*, God. I, br. 1, Sarajevo, 15. 8. 1907, str. 14.

¹²⁸ GHB, Arhiv IZ, UM, 1916, Kutija 1, UM-1-198_1916.

¹²⁹ GHB, Arhiv IZ, UM, 1916, Kutija 6, UM-6-4339_1916; Kutija 7, UM-7-4360_1916.

¹³⁰ GHB, Arhiv IZ, UM, 1916, Kutija 7, UM-7-4519_1916.

narednog mjeseca tražio od Saborskog odbora da na upražnjeno mjesto, ukoliko nije moguće obezbijediti svršenika Darul-mualimina, imenuje mualima i bez potpunih kvalifikacija, samo „da djeca imadu pred kim učiti“.¹³¹ Ulema-medžlis je također tražio i informaciju šta se desilo sa prethodnim mualimom Bešir efendijom Gabelom, za koga se pročulo da je umro ali o tome ova instanca nije bila službeno obavještena.

Još dok je trajala obnova zgrade mekteba Ulema-medžlisu u Sarajevu se 30. juna 1917. godine obratio Mehmed efendija Barlov, mualim ihtijat-sunufa u Stjenicama, zamolivši da bude premješten na mekteb-iptidaiju u Živaljeviće ili Hrenovicu. Svoj zahtjev uputio je zbog „životnih poteškoća“, ne precizirajući o čemu se konkretno radi.¹³² Međutim, u novembru iste godine on je pred Kotarskim vakufsko-mearifskim povjerenstvom u Rogatici izjavio sljedeće: „Ja sam svojevremeno molio za premještenje iz Stjenica u Živaljeviće. Nu budući bi sa premještajem bio silno materijalno oštećen, jer sam se ovdje nekako uradio sa životnim namirnicama, a i nešto sam usijao te od prvašnje svoje molbe odustajem i molim da u Stjenicama i na dalje ostanem.“¹³³ Barlov je i dalje ostao na službi u Stjenicama, dok se iz ranijih navoda vidi da novi mualim u Živaljevićima nije bio imenovan ni u drugoj polovini 1918. godine.

Iz izvorne građe nije moguće ustanoviti kada je tačno postavljen novi mualim, ali je sasvim jasno da je to ipak bio Mehmed efendija Barlov, što se zaključuje na osnovu godišnjih izvještaja o radu mekteba. Ovi izvori omogućavaju saznanje o tome koliko učenika je pohađalo nastavu u prvim poslijeratnim godinama, iz kojih sela su bili, te kakav uspjeh su ostvarivali. Iz prvog izvještaja koji je Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Rogatica uputilo Muftijskom uredu u Sarajevu vidi se da je nastava na mekteb-iptidaiji u Živaljevićima ponovno pokrenuta tek u školskoj 1919/20. godini. Bio je upisan samo prvi razred koji je pohađalo ukupno 36 učenika (27 dječaka i 9 djevojčica) i to 21 iz Živaljevića, 5 iz Stare Gore, 3 iz Vranjaka i 7 iz Godomilja.¹³⁴ Kao mualim i upravitelj mekteba naveden je Mehmed efendija Barlov, koji je ovu

¹³¹ GHB, Arhiv IZ, UM, 1918, Kutija 6, UM-6-1440_1918. Treba istaći kako su muslimanska djeca u ovome periodu vjersku naobrazbu mogla stjecati na časovima vjeronauke u Narodnoj osnovnoj školi na Borikama, nedaleko od Živaljevića, gdje je kao vjeroučitelj radio Mustafa efendija Čaplijić. Međutim, tokom školske 1917/18. godine od četrnaest upisanih učenika samo osmero muslimanske djece je redovno pohađalo ovu nastavu, pa zbog tako malog broja ni vjeroučitelj Čaplijić nije mogao ostvariti stalni godišnji honorar. – GHB, Arhiv IZ, UM, 1918, Kutija 5, UM-5-1015_1918.

¹³² GHB, Arhiv IZ, UM, 1917, Kutija 7, UM-7-2393_1917.

¹³³ GHB, Arhiv IZ, UM, 1917, Kutija 8, UM-8-4971_1917.

¹³⁴ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1920, Arhivistički neobrađena građa – broj: 312/20.

službu obavljao sve do 1935. godine.¹³⁵ U školskoj 1920/21. godini upisan je samo drugi razred, a broj učenika je povećan na 38, s obzirom na to da je iz Godomilja upisano još dvoje djece.¹³⁶ Međutim, razred je uspješno završilo 36 učenika.¹³⁷ Tek su u trećoj godini od reaktiviranja mekteba upisana dva razreda. U prvi razred bilo je primljeno 15, a u treći 32 učenika. Ukupan broj djece iz Živaljevića ostao je isti, dok su ostala tri sela zabilježila porast, pa je iz Godomilja nastavu pohađalo 13, iz Stare Gore 9, a iz Vranjaka 4 učenika.¹³⁸ Sedmero od njih nije uspješno završilo nastavu.¹³⁹ U 2022/23. školskoj godini po prvi put su upisana sva tri razreda, odnosno prvi je pohađalo 17, drugi 10, a treći samo tri učenika.¹⁴⁰ Nastava se i u narednoj 2023/24. godini održavala za tri razreda, s tim što se ukupan broj đaka povećao na 35.¹⁴¹ Na taj način je mekteb-iptidaija započela svoj rad u postratnom periodu i nastavila ga sve do novih ratnih razaranja za vrijeme Drugog svjetskog rata. Ovi dostupni godišnji mektebski iskazi pokazuju, dakle, da se i sama djelatnost ove obrazovne institucije odvijala postepeno, u skladu sa brojem djece prirasle za mekteb, pa je i nastava u punom kapacitetu zaživjela tek nakon par godina.

Za rekonstrukciju rada mekteb-iptidaije u Živaljevićima i razumijevanje specifičnih okolnosti u kojima se odvijala njena djelatnost u periodu između dva svjetska rata vrlo su važna dva sačuvana izvještaja. Prvi od njih jeste iskaz o upisninama iz 1930. godine, koji je Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Rogatica poslalo Vakufskoj direkciji u Sarajevu. Vrijednost ovog popisa ogleda se u tome što donosi poimenični spisak djece koja su pohađala mekteb-iptidaiju u Živaljevićima, zatim navodi sela iz kojih su učenici bili, kao i podatke o samom

---

¹³⁵ Mehmed efendija Barlov bio je mualim u Stjenicama i tokom avgusta 1919. godine, što se uočava iz Uredovne potvrde koju je izdao Ulema-medžlis iz Sarajeva. To jasno pokazuje da se njegov prelazak na službu u Živaljeviće desio nekada u jesen iste godine, kada je i otpočela nova mektepska godina i živaljevačka mekteb-iptidaija obnovila svoj rad. – GHB, Arhiv IZ, UM, 1919, Kutija 6, UM-6-1251_1919.

¹³⁶ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1920, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 398/20.

¹³⁷ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1921, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 384/21.

¹³⁸ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1922, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 14/22.

¹³⁹ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1922, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 275/22.

¹⁴⁰ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1923, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 275/23.

¹⁴¹ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1923, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 307/23.

funkcionisanju mekteba, odnosno problemima oko ubiranja upisnine. Iz tih razloga, u tabeli koja slijedi predstavljen je ovaj iskaz.

Spisak o upisnini na mektebi-ibtidaiju u Živaljevićima - Rogatica za I. semestar škol. godine 1930-31.

Br.	Ime skrbnika	Ime djeteta	Boravište	Uplaćena upisnina (dinara)	Primjedba
1.	Jahić Bego	Almasa	Živaljevići	-	Neće da plati
2.	Jahić Derviš	Habiba	Živaljevići	-	Neće da plati
3.	Hodžić Rašid	Halid	Živaljevići	25	-
4.	Hodžić Fehim	Vasfija	Živaljevići	-	Neće da plati
5.	Živalj Aiša	Derviš	Živaljevići	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
6.	Živalj Pašan	Derviša	Živaljevići	-	Neće da plati
7.	Živalj Avdo	Naza	Živaljevići	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
8.	Živalj Nuko	Derviša	Živaljevići	25	-
9.	Živalj Ahmet	Bilkisa	Živaljevići	-	Neće da plati
10.	Kadrić Hasan	Nazif	Živaljevići	25	-
11.	Kadrić Hasan	Mujo	Živaljevići	25	-
12.	Kadrić Huso	Nizija	Živaljevići	25	-
13.	Arnaut Mehemed	Rasim	Živaljevići	-	Neće da plati
14.	Arnaut Šećo	Idris	Živaljevići	-	Neće da plati
15.	Arnaut Šećo	Zifa	Živaljevići	-	Ostavilo mekteb
16.	Arnaut Osman	Hankija	Živaljevići	-	Neće da plati
17.	Starogorčić Nurko	Fatima	Živaljevići	-	Neće da plati
18.	Starogorčić Jusuf	Ziba	Živaljevići	25	-
19.	Poljo Mujo	Osman	Živaljevići	25	-
20.	Zimić Ibrahim	Abdulah	Živaljevići	-	Neće da plati
21.	Zimić Šerif	Mustafa	Živaljevići	25	-
22.	Isaković Jusuf	Ajkuna	Živaljevići	25	-
23.	Isaković Šećo	Habiba	Vranjak	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
24.	Isaković Šećo	Fatima	Vranjak	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
25.	Selimbegović	Rasema	Vranjak	-	Neće da plati

	Alibeg				
26.	Agić Hašim	Asim	Blažujevići	25	-
27.	Agić Abdulah	Nail	Stara Gora	-	Neće da plati
28.	Agić Mušan	Ramiz	Stara Gora	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
29.	Agić Mušan	Asim	Stara Gora	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
30.	Agić Bećir	Sejfo	Stara Gora	-	Ostavio mekteb- neće da ga šalje
31.	Agić Osman	Hasan	Stara Gora	-	Neće da plati
32.	Agić Ibro	Abdo	Stara Gora	25	-
33.	Agić Ahmet	Jusuf	Stara Gora	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
34.	Agić Mehmed	Ragib	Stara Gora	25	-
35.	Agić Mehmed	Selim	Stara Gora	25	-
36.	Agić Osman	Salko	Stara Gora	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
37.	Poljo Ibro	Selim	Stara Gora	-	Ostavio mekteb
38.	Poljo Hasan	Nazif	Stara Gora	-	Neće da plati niti je donio potvrdu siromaštva
39.	Poljo Hasan	Šemso	Stara Gora	-	Ostavilo mekteb
40.	Hodžić Adil	Hamdo	Godomilje	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
41.	Hodžić Alija	Mehmed	Godomilje	25	-
42.	Hodžić Mujo	Asim	Godomilje	25	-
43.	Hodžić Mehmed	Hasan	Godomilje	25	-
44.	Žigić Vejsil	Nazif	Godomilje	-	Neće da plati

Spisak učenika mekteb-iptidaije u Živaljevićima 1930. godine¹⁴²

Iz predstavljenog spiska jasno se uočava kako su postojali problemi oko ubiranja upisnine za mekteb-iptidaiju u Živaljevićima. Također, neka djeca su istu napustila. Drugi važan izvor jeste Godišnji mektebski zaključni iskaz za mektebsku godinu 1930/31. koji je mualim Mehmed efendija Barlov podnio 30. jula 1931. godine. Iz njega saznajemo da je te godine nastavu pohađalo 39 učenika (u prvom razredu 11, u drugom 15 i u trećem 13) i to 22 iz Živaljevića,

¹⁴² GHB, Arhiv IZ, VD, 1930, Kutija 7, VD-7-8142_1930.

9 iz Stare Gore, 5 iz Godomilja i 3 iz Vranjaka.¹⁴³ O načinu izvođenja nastave i završnog ispita, te uspjehu učenika mualim Barlov je izvijestio sljedeće:

„Nastava na ovoj mektebi-ibtidaijii otpočela je na dan 15. septembra 1930., te je redovito nastavljata do dana 27. juna 1931. Ispit je održan na dan 27. juna 1931. počevši od 9 sati prije podne do podne u prisutnosti dječijih roditelja, džematskog medžliša 3 člana i drugih džematlija. Od 45 upisanih učenika pohađalo je uredno 39 učenika, a ostavio je mekteb 1 učenik i 5 ih nijesu htjeli ni pohađati. Kroz ovu godinu polučen je sljedeći uspjeh: 8 učenika odlično, 13 učenika vrlo dobro, 9 učenika dobro, 6 učenika dovoljno, 3 učenika nedovoljno i 1 učenik ostavio mekteb. Ove je godine svršilo mektebi-ibtidaiju 13 učenika i učenica. Mekteb je inspiciran po izaslaniku i članu sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Rogatici H. Muhamed ef Škaljiću na dan 27. maja 1931.“¹⁴⁴

Osim podataka vezanih za nastavu ovaj iskaz navodi da je mualimova plata iznosila 1200 dinara godišnje, te da se za potrebe ogrjeva te godine potrošilo sto dinara. Također, i mektebska zgrada je detaljno opisana, pa se može zaključiti u kakvim uslovima je održavana nastava. Prema ovim navodima

¹⁴³ GHB, Arhiv IZ, VD, 1931, Kutija 57, VD-57-17988_1931.

¹⁴⁴ GHB, Arhiv IZ, VD, 1931, Kutija 57, VD-57-17988_1931. Ovaj iskaz mualima Barlova jasno demantuje izvještaj koji je Prosvjetnom odjeljenju Kraljevske banske uprave Drinske banovine u oktobru iste godine poslao sreski načelnik Načelstva sresa rogatičkog u kome veoma negativnim tonom saopćava o stanju mekteb-iptidaija na području Rogatice. Između ostalog, ovaj izvještaj ističe kako niko ne kontroliše i ne ocjenjuje rad mekteba i mualima. Tu tezu opovrgava inspekcijski pregled muderiza Škaljića na živaljevičkoj iptidaiji, što pokazuje da je Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo vodilo nadzor čak i nad udaljenijim mektebima od grada, kao što je bio ovaj u Živaljevićima. – ABiH, KBUDB-PO, 1931, Kutija 68, 39178. Da je ova praksa imala kontinuitet i podršku samog Ulema-medžliša iz Sarajeva, koji je i odobravao ovakve inspekcije, govori i izvještaj spomenutog muderiza Škaljića o provjeri rada mekteb-iptidaije u Šljedovićima iz 1939. godine. U njemu su “didaktičko-metodičke sposobnosti, pedagoški pristup, predanost u poslu i vladanje u službi i van službe” tamošnjeg mualima Ibrahim efendije Ajanovića vrednovane ocjenom “odličan”. – Meho Manjgo, “Život i djelo Ibrahima efendije Ajanovića (1884-1941)”, u: Sumeja Ljevaković-Subašić (ur), *Ulema na Balkanu između dva svjetska rata*, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka-Udruženje ilmije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2023, str. 91.

zgrada je bila primitivna i stara, u vlasništvu vakufa. Sastojala se iz mualimovog stana, dvije razredne sobe od 30 i 25 metara kvadratnih, te zbornice od šest metara kvadratnih.¹⁴⁵

Da je ovakvo stanje ovog vakufskog objekta značajno utjecalo na sam rad mekteba ukazuje i inicijativa za izgradnju nove mektebske zgrade 1933. godine. Upravni odbor Vakufsko-mearifskog vijeća u Sarajevu uvažio je te godine molbu džematlija iz Živaljevića i okolnih sela i dozvolio da se raspoloživi novac vakufa džamije u Živaljevićima utroši u tu svrhu, s obzirom na to da je stara zgrada bila trošna. Kako iznos vakufskih sredstava nije bio dostatan za ovu namjenu, bio je formiran i poseban odbor za prikupljanje dobrovoljnih priloga u novcu i materijalu, koga su činili Ibrahimaga Zimić, Mehaga Oprašić, Salihaga Zimić i drugi.¹⁴⁶ U novoj zgradi mekteb-iptidaije bilo je smješteno i sjedište imamata Živaljevići. Njenu funkcionalnost i zadovoljavajući izgled pohvalio je i Muhamed Š. Kurt, član Ulema-medžlisa iz Sarajeva, kada je prilikom svečanog otvorenja obnovljene džamije posjetio selo 1935. godine.¹⁴⁷ Mehmed efendija Barlov obavljao je funkciju mualima u ovom mjestu sve do 1935. godine. Ulema-medžlis u Sarajevu je u maju iste godine donio odluku da se Barlov premjesti u Praču, a da tamošnji mualim Šerif efendija Čvorugić bude namješten u Živaljeviće.¹⁴⁸ Na taj način došlo je do naizmjeničnog premještenja ove dvojice službenika Islamske zajednice. Čvorugić je na ovom položaju ostao sve do Drugog svjetskog rata, kada je i živaljevićka mekteb-iptidaija prestala sa radom. Ratna razaranja nisu je poštedila ni ovaj put, kao i u vrijeme Prvog svjetskog rata.

Na osnovu izvještaja Ulema-medžlisa iz 1946. godine, upućenog Zemaljskoj Komisiji za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine, saznaje se da je imamat Živaljevići u potpunosti uništen za vrijeme Drugog svjetskog rata.¹⁴⁹ Na taj način je i zgrada mekteb-iptidaije, u kojoj se nalazilo sjedište imamata, bila devastirana. Po povratku stanovništva iz izbjeglištva vjerovatno je došlo do njene obnove, ali na koji način i pod kojim uvjetima je to izvedeno nije nam

---

¹⁴⁵ GHB, Arhiv IZ, VD, 1931, Kutija 57, VD-57-17988_1931.

¹⁴⁶ „Gradnja mekteba u Živaljevićima“, u: *Islamski svijet*, God. II, Br. 36, 12. maj 1933, str. 6.

¹⁴⁷ GHB, Arhiv IZ, VIS, 1935, Kutija 6, VIS-6-1643_1935.

¹⁴⁸ „Postavljenja i premještaji na području Ulema-medžlisa u Sarajevu“, u: *Glasnik vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, God. 3, br. 7, Beograd, 1935, str. 367.

¹⁴⁹ Adis Sultanović, „Vjersko-prosvjetne prilike u imamatu Goražde od 1945. do 1946. godine“, u: *Glasnik Rijasetu Islamske zajednice u BiH*, Br. 5-6, Sarajevo, 2020, str. 439.

poznato. Dostupna izvorna građa kao narednog mualima ovog mekteba navodi Jusuf efendiju Ramovića.¹⁵⁰ Može se pretpostaviti kako je on prvi poslijeratni mualim u Živaljevićima, jer je raniji Šerif efendija Čvorugić već 1946. godine ponovno bio na službi u Prači, što navodi na zaključak da nakon rata nije uopšte djelovao u Živaljevićima. Ramović je ujedno bio i posljednji mualim živaljevičke mekteb-iptidaije, s obzirom na novonastalu situaciju u postratnom periodu i težnju novih vlasti da potpuno zabrane rad mekteba. U skladu s tim vrijedi navesti stav predsjednika Sreskog narodnog odbora Rogatice Danila Jakovljevića po ovome pitanju. U februaru 1948. godine on je potpisao rješenje u kome je pisalo: „Mektebska nastava se ne može dozvoliti radi toga što su nastavnici za održavanje mektebske nastave neprikladni, što prostorije u kojima bi se održavala mektebska nastava ne odgovaraju higijenskim i pedagoškim uslovima“.¹⁵¹ Sasvim je jasno da ovakve generalizacije nisu odražavale pravo stanje stvari na terenu. U takvom ozračju došlo je do potpunog ukidanja mekteba u Bosni i Hercegovini početkom 1952. godine, pa je i rad mekteb-iptidaije u Živaljevićima bio zabranjen. Uz prekide za vrijeme dva svjetska rata ona je, dakle, vršila svoju funkciju preko četiri decenije, baštineći i nastavljajući tradiciju ranijeg sibjan-mekteba iz osmanskog perioda. Navedenim segmentima iz prošlosti ove obrazovne ustanove nastojali smo, koliko je to dostupna izvorna građa omogućila, prikazati kako se odvijala njena djelatnost od osnivanja do ukidanja.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

O džamiji i džematu u Živaljevićima u dosadašnjoj historiografiji nije značajnije pisano. O samom selu je bilo govora najčešće u radovima arheološke orijentacije, prilikom spominjanja nalaza iz prahistorijskog i antičkog perioda koji predstavljaju važna otkrića i u velikoj mjeri su utjecali na bolje razumijevanje pojedinih perioda naše prošlosti, a osobito glasinačke kulture. U radovima posvećenim izučavanju lokalne historije navođene su samo osnovne činjenice o džamiji i džematu. To nas je ponukalo da, koristeći se primarno neobjavljenom arhivskom građom, napišemo rad koji će detaljno rekonstruisati i analizirati historijat džamije i djelatnost džemata u Živaljevićima. Kako je ranije navedeno ovaj tekst nije imao za cilj prikazati cjelokupnu historiju, s obzirom na to da je izvorna građa vrlo oskudna i da onemogućava takav

¹⁵⁰ GHB, Arhiv IZ, ZI, 1951, Kutija 3, ZI-3-302_1951.

¹⁵¹ Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, str. 295-296.

pristup, već naučno obraditi i valorizirati samo one segmente o kojima postoje informacije u izvorima. Iz tog razloga su pojedini periodi detaljnije predstavljeni, dok je o drugima bilo govora samo u osnovnim crtama. Treba istaći da u ovom radu nismo koristili usmenu historiju, odnosno sjećanja pojedinaca, već isključivo pisanu zaostavštinu i usmenu predaju zabilježenu u postojećoj literaturi. Sve navedeno uslovalo je da tokom ovog istraživanja formiramo sljedeće zaključke. Džamija u Živaljevićima sagrađena je u drugoj polovini osamnaestog stoljeća i njen džemat je formiran izdvajanjem iz susjednog džemata Godomilje. Kroz historiju ona je više puta devastirana i rušena, a nakon toga obnavljana. U dvadesetom stoljeću je pretrpjela razaranja tokom Prvog i Drugog svjetskog rata, kao i za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine. Istu sudbinu je imao i seoski mekteb, čime je vjerska infrastruktura u džematu bila potpuno uništena. Da je džemat Živaljevići na lokalnom nivou imao poseban značaj govore i historijske činjenice kako je samo selo predstavljalo sjedište općine u austrougarskom periodu, te da je u skladu s tim i u vjerskom pogledu džemat imao ingerencije nad više sela. Reorganizacijom džemata dvadesetih godina dvadesetog stoljeća Živaljevići su organizovani kao poseban imamat, kome je na čelu bio džematski imam-matičar. Važan trag u djelatnosti džemata ostavili su vjerski službenici koji su službom bili vezani za ovu džamiju. Od svih njih treba izdvojiti Mehmed efendiju Barlova za vrijeme čijeg službovanja je džemat funkcionisao u punom kapacitetu i u značajnoj mjeri poboljšao vjersku infrastrukturu u selu. Da je pitanje obrazovanja djece bilo jedan od važnijih segmenata u životu lokalnog stanovništva govori i činjenica kako je funkcionisanje mekteba u Živaljevićima u izvornoj građi zabilježeno 1894. godine, kada su na cijelom području rogatičkog kotara djelovala samo tri seoska mekteba. Ova praksa je nastavljena osnivanjem reformisane mekteb-iptidaije, koja je postojala sve do zabrane rada mekteba nakon Drugog svjetskog rata. Treba istaći da se seosko stanovništvo posebno isticalo u obnovi zgrade ovog mekteba nakon svakog rušenja i paljenja, a sve s ciljem da proces naobrazbe djece ne bi bio obustavljen. Sve naprijed navedeno govori da su Živaljevići imali bogatu historiju organizacije vjerskog života u selu, na koga su u značajnoj mjeri utjecala krupna društveno-politička dešavanja i oblikovala ga. Njegova rekonstrukcija i analiza značajni su u kontekstu izučavanja lokalne historije rogatičkog kraja, a osobito iz razloga što su Živaljevići danas gotovo napušteno mjesto.

SUMMARY

To date, historiography has paid little attention to the mosque and the jamaat in Živaljevići. The village itself has primarily been mentioned in archaeological studies, particularly in discussions of prehistoric and ancient findings, which constitute significant discoveries that have greatly contributed to a better understanding of certain periods of our past, especially the Glasinac culture. In works dedicated to local history, only basic facts about the mosque and the jamaat have been recorded. This prompted us to compose a study based primarily on unpublished archival material, aiming to provide a detailed reconstruction and analysis of the history of the mosque and the activities of the jamaat in Živaljevići. As previously stated, this text does not seek to present a complete history, given the scarcity of primary sources, which precludes such an approach. Instead, it scientifically examines and evaluates only those segments for which documentary evidence exists. Consequently, certain periods are presented in greater detail, while others are only briefly outlined. It should be noted that this study does not rely on oral history or personal recollections but exclusively on written records and oral traditions documented in existing literature. Based on this research, the following conclusions have been drawn. The mosque in Živaljevići was constructed in the second half of the eighteenth century, and its jamaat was established through a division from the neighboring Godomilje jamaat. Throughout history, the mosque has been repeatedly damaged and destroyed, followed by subsequent reconstructions. In the twentieth century, it suffered devastation during both World War I and World War II, as well as during the aggression against Bosnia and Herzegovina in 1992. The village mekteb faced the same fate, leading to the complete destruction of the religious infrastructure within the jamaat. Historical records indicate that the Živaljevići jamaat held particular local significance, as the village itself served as the municipal center during the Austro-Hungarian period, and consequently, the jamaat exercised religious jurisdiction over several surrounding villages. Following the reorganization of jamaats in the 1920s, Živaljevići was designated as an independent imamate, led by a resident imam-registrar. Religious officials played a crucial role in the activities of the jamaat, particularly Mehmed efendi Barlov, under whose tenure the jamaat operated at full capacity and significantly improved the village's religious infrastructure. The importance of children's education within the local community is evidenced by archival records documenting the operation of the mekteb in Živaljevići as early as 1894, at a time when only three village

mektebs existed in the entire Rogatica district. This practice continued with the establishment of the reformed ibtidai mekteb, which remained operational until the prohibition of mektebs following World War II. The village population was particularly dedicated to rebuilding the mekteb after each destruction and arson, ensuring that the children's education remained uninterrupted. All the aforementioned points underscore that Živaljevići has a rich history of religious organization, significantly shaped by major socio-political developments. The reconstruction and analysis of this history are essential for the study of local history in the Rogatica region, particularly given that Živaljevići is now an almost abandoned settlement.

KORIŠTENI IZVORI I LITERATURA

Neobjavljena arhivska građa:

Arhiv Bosne i Hercegovine

Fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu – Sarajevo (1879-1918);
Fond Kraljevska banska uprava Drinske banovine – Prosvjetno odjeljenje;

Fond Kraljevska banska uprava Drinske banovine – Tehničko odjeljenje;

Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona

Fond Vakufsko povjerenstvo Mostar;

Arhiv Islamske zajednice

Fond Zemaljska vakufska komisija za Bosnu i Hercegovinu (1883-1894) ;
Fond Zemaljsko vakufsko povjerenstvo za Bosnu i Hercegovinu (1890-1895);

Fond Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo za Bosnu i Hercegovinu (1895-1909);

Fond Vakufsko-mearifski saborski odbor (1909-1930);

Fond Ulema-medžlis (1882-1958);

Fond Muftijski ured u Sarajevu (1916-1936);

Fond Vakufska direkcija u Sarajevu (1930-1941);

Fond Vrhovno islamsko starješinstvo u SFRJ (1930-1992);

Fond Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva;

Fond Reisul-ulema – Vrhovno islamsko starješinstvo;

Fond Povjerljiva građa;

Zbirka imama;

Dosjei imama;

Arhiv Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika

Odluke o neispunjavanju kriterija;

Objavljeni izvori:

- Aličić Ahmed (priredio), *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Islamski kulturni centar Mostar, Mostar, 2008;
- Čekić Smail, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu*, Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo, 1996;
- Gazić Lejla (priredila), *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Svezak II, Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo-Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000;
- *Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1879;
- *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1896;
- Nurkić Kemal-Palo Velija, *Stanovništvo Čelebi Pazara polovinom XIX stoljeća*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2020;
- „Postavljenja i premještaji na području Ulema-medžlisa u Sarajevu“, u: *Glasnik vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, God. 3, br. 7, Beograd, 1935;
- „Prevođenje i razvrstavanje po Pragmatici džematskih imama i pomoćnika na području Ulema-medžlisa u Sarajevu“, u: *Glasnik Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice*, br. 2-3, 1936;
- *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1912;
- Rodinis Andrej (sabradio i uredio), *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini*, Knjiga 2 (1932-1935), Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine (XIX i XX vijek) N. S. tom I (X), Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2010;
- *Samostalni vakufi*, Štamparija „Naroda“, Sarajevo, 1913;
- *Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1886;
- „Zapisnik sa 17. redovne sjednice Rijaseta održane u Sarajevu 15. aprila 2006.“, u: *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, br. 7-8, Sarajevo, 2006;

Štampa:

Bošnjak, Sarajevo: 1905;
Gajret, Sarajevo: 1907, 1930, 1931;
Iršad, Sarajevo: 1923;
Islamski svijet, Sarajevo: 1933, 1934;
Narodna uzdanica, Sarajevo: 1940;
Naša budućnost, Sarajevo: 1937;
Novi Behar, Sarajevo: 1928-1929, 1935-1936;
Pravda, Sarajevo: 1928;
Sarajevski list, Sarajevo: 1916;

Rukopis:

- Pleho Fadil, *Historijat sela Osovo, zaseok Plehići – Rodoslovlje prezimena Pleho*;

LITERATURA

- Agić Osman R, *Monografija Stare Gore*, Autorsko izdanje, Sarajevo, 2020;
- Bećirović Denis, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju-Medžlis Islamske zajednice Zagreb-Institut za istoriju Sarajevo, Zagreb-Sarajevo, 2012;
- Bešlagić Šefik, *Stećci. Kataloško-topografski pregled*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1971;
- Bušatlić Ismet [et al.], *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – monografija*, Udruženje ilmije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2013;
- Čoralić Ferid, „Otvorenje džamije u Živaljevićima“, u: *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, God. XXXII, br. 7-8, Sarajevo, 1969;
- Čović Borivoj, „Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinačkog područja“, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Nova serija, Sveska 35/36, Sarajevo, 1981;
- Čović Borivoj (ur.), *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 3, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1988;
- Delić Mehmed, „Vjerski život nije stao“, u: *Muallim*, br. 48-49, 1996;
- Dumanjić Ramiz, „Hadži Ahmed ef. Užićanin (1896-1980)“, u: *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, God. XLVI, br. 4, Sarajevo, 1983;
- Dumanjić Ramiz, „Hadži Mustafa Sućeska“, u: *Preporod*, br. 11, Sarajevo, 1. 6. 1985;
- Durmišević Smail [et al.], *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, A dizajn, Sarajevo, 2018;

- Džematlija Prače, „Prači je neophodna gasulhana“, u: *Preporod*, br. 7(158), Sarajevo, 1. 4. 1977;
- Dozić Emrah, „Vjerski život u Srebrenici i Žepi tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine“, u: *Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995-2020: Uzroci, razmjere i posljedice*, Tom I, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu-Univerzitet u Sarajevu-Univerzitet u Tuzli-Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo-Tuzla, 2021;
- Fiala Franjo, „Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897.“, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1897;
- Hadžimusić Semir, „Značaj izučavanja lokalne historije za razvoj historiografije – primjer istraživanja prošlosti općine Lukavac“, u: *Društvene i humanističke studije*, br. 3, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2017;
- Hafizović Edhem, „Manifestacije vjerskog života“, u: *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, God. XXX, br. 7-8, Sarajevo, 1967;
- Hatibović Lamija-Jusufbegović Rijana-Maslo Amer, „Muslimanska lična imena u djelomičnom popisu užiivalaca timara u Bosanskom ejaletu iz 1830. godine“, u: *Antroponimi orijentalnog porijekla: Jezik, kultura, identitet*, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Sarajevo, 2024.
- Hodžić Hamdija, *Porijeklo i istorijat Hodžića iz Šatorovića, Godomilja i Žepe naselja istočne Bosne*, Autorsko izdanje, Sarajevo, 1989;
- Hodžić Ibrahim, *Četrnaesto stoljeće: stradanja Muslimana u rogatičkom kraju u Drugom svjetskom ratu*, Udruženje uleme u Bosni i Hercegovini El-Hidaje, Visoko, 1996;
- Ibrišimović Kasim, „Svečano otvaranje novosagrađene džamije Živaljevići – Rogatica“, u: *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, God. XXXI, br. 11-12, Sarajevo, 1968;
- Jahić Adnan, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*, Boćnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju-Medžlis islamske zajednice Zagreb, Zagreb, 2010;
- Kožar Azem, „Neki metodološki aspekti istraživanja lokalne historije“, u: *Gračanički glasnik*, God. XVI, br. 32, Monos, Gračanica, 2011;
- Manjgo Meho, „Život i djelo Ibrahima efendije Ajanovića (1884-1941)“, u: Sumeja Ljevaković-Subašić (ur), *Ulema na Balkanu između dva svjetska rata*, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka-Udruženje ilmiije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2023;
- Mesihović Salmedin, „CIVES COLONIAE RIS...? Likovi s antičkih epigrafskih spomenika rogatičko-romanijskog područja“, u: *Godišnjak Centra za*

balkanološka ispitivanja, br. 36, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2009;

- Omerdić Muharem, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992-1995)*, El-Kalem, Sarajevo, 1999;

- „Osobne vijesti“, u: *Glasnik islamske vjerske zajednice Nezavisne države Hrvatske*, God. X, br. 8, Sarajevo, 1942;

- Prašo Amir [et al.], *Rogatica*, Svjetlost, Sarajevo, 1966;

- Silajdžić Tarik-Mesihović Salmedin, „Votivna ara Jupitera Kapitolinskog“, u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, br. 43, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2014.

- Smajlović Mustafa, „Klanjana prva džuma-namaz nakon 19 godina“, u: *Preporod*, br. 10/948, Sarajevo, 15. 5. 2011;

- Sućeska Avdo, „Popis čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835. godine“, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV-XV, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1969;

- Sultanović Adis, „Vjersko-prosvjetne prilike u imamat Goražde od 1945. do 1946. godine“, u: *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u BiH*, Br. 5-6, Sarajevo, 2020;

- Šljivo Galib, „Zavičajna zbirka kao historijski izvor lokalne historije“, u: *Gračanički glasnik*, br. 22, Monos, Gračanica, 2006;

- T. M, „Merhum Mehmed ef. Barlov“, u: *El-Hidaje*, br. 6, Sarajevo, 1941-1942;

- Žiga Jusuf [et al.], *Rogatica: monografija*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2009,

Internet izvori:

https://web.archive.org/web/20201120175915/https://popis.gov.ba/popis2013/doc/Knjiga2/BOS/K2_T2-2_B.xlsx; pristup ostvaren: 8. 2. 2025.

<https://rogatica-bih.blogspot.com/2011/10/hodza-barlov-iz-zivaljevica.html>; pristup ostvaren: 20. 2. 2025.

Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

sead.selimovic20@gmail.com

UBISTVA I PROGONI CIVILNOG STANOVNIŠTVA OPĆINE RUDO U PERIODU AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU (1992-1995)

Apstrakt: Rudo je, kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bio meta napada već od 1992. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i ratni zločini nad Bošnjacima. U Rudom su organizirani logori za Bošnjake, ubijani su civili, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano je ubijana i progonjena bošnjačka elita, masovno su protjerivani i deportovani civili, uništavana su kulturna dobra i imovina te rušeni islamski vjerski objekti.

Sa područja Rudog ubijene su 22 žene, civili, starosne dobi od 28 do 87 godina. Najmlađa žrtva imala je u vrijeme ubistva ili nestanka 28, a najstarija 87 godina. Sve žrtve su iz reda bošnjačkog naroda.

Na području općine Rudo živjela je Nuhanović (Smail) Šehida djevojčica rođena 12.6.1991, na području Srbije, a stradala je na Ilidži 17.11.1994. godine.

Sa područja općine Rudo u ratu protiv Bosne i Hercegovine od 1992. do 1995. godine ubijeno je 79 civila muškaraca iz reda bošnjačkog naroda. Osim civila, stradalo je 46 Bošnjaka u redovima Armije Republike Bosne i Hercegovine. Prva žrtva rata u općini Rudo bio je Suad (Smajo) Kurtić.

Bosanski Srbi iz Rudog stradali su u ratu kao pripadnici VRS na ratištima širom Bosne i Hercegovine. Ukupno ih je tako stradalo 88. Stradao je i jedan civil, muškarac.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Rudo, rat, žrtve rata, civili, vojnici, logori, žene, muškarci.

KILLINGS AND PERSECUTIONS OF THE CIVILIAN POPULATION OF THE MUNICIPALITY OF RUDO DURING THE PERIOD OF AGGRESSION ON THE REPUBLIC OF BOSNIA AND HERZEGOVINA (1992-1995)

Abstract: Rudo, as a strategically important city in the plans and goals of the aggressors, has been the target of attacks since 1992. Aggression and war crimes against Bosniaks were planned, prepared and organized against this Bosnian city. Camps for Bosniaks were organized in Rudo, civilians were killed, mass and systematic rapes and other forms of sexual violence were committed, the Bosniak elite was targeted and persecuted, civilians were expelled and deported en masse, cultural goods and property were destroyed, and Islamic religious buildings were demolished.

22 women, civilians, aged 28 to 87, were killed in the area of Rudo. The youngest victim was 28 at the time of the murder or disappearance, and the oldest was 87. All the victims are from the Bosniak nation.

Nuhanović (Smail) Sehida, a girl born on June 12, 1991, in the territory of Serbia, and who died on Ilidza on November 17, 1994, lived in Rudo municipality.

In the war against Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995, 79 male Bosniak civilians were killed in the area of Rudo municipality. In addition to civilians, 46 Bosniaks died in the ranks of the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina. The first victim of the war in Rudo municipality was Suad (Smajo) Kurtić.

Bosnian Serbs from Rudo died in the war as members of the VRS on battlefields throughout Bosnia and Herzegovina. A total of 88 of them died in this way. One civilian male, also died.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Rudo, war, war victims, civilians, soldiers, camps, women, men.

UVOD

Devedesetih godina 20. stoljeća srpska politička, intelektualna, vojna i crkvena nacionalistička elita je dovela do unutrašnje krize u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji i razbila zajedničku državu. Cilj je bio formiranje jedinstvene srpske države na Balkanu, koja bi obuhvatala i Republiku Bosnu i Hercegovinu. Tako je u Republici Bosni i Hercegovini formirana paradržavna tvorevina "Republika srpskog naroda u Bosni i

Hercegovini" (Republika Srpska), koja je djelovala u ime Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore).¹

Osim paradržave "Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", formirana je i paradržava "Hrvatska Republika Herceg-Bosna", koja je izrasla iz Hrvatske zajednice Herceg-Bosna. I ona je djelovala u ime i za korist druge države – Republike Hrvatske.²

Tako se Republika Bosna i Hercegovina našla na udaru dva velikodržavna, nacionalistička projekta: velikosrpskog i velikohrvatskog. Prijetio je njen nestanak.

Jedan od strateških ciljeva srpske nacionalističke ideologije, politike i prakse je Bosansko podrinje (i Polimlje), kao cjelovit geopolitički prostor, po kome rijeka Drina predstavlja kičmu spajanja teritorija istočne Bosne s Republikom Srbijom, što je i jedan od "strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini".³

Čelnici Srpske demokratske stranke (SDS) su u saradnji sa obavještajno-sigurnosnim organima Srbije i tzv. JNA, širom Bosne i Hercegovine sijali strah i stvarali kaos. Stvarano je haotično stanje u svim segmentima života: blokiran je rad mnogih preduzeća, mnogi rukovodioci su smjenjivani ili otpušteni sa posla, otpušteni su ili smjenjivani rukovodioci organa uprave. Osim toga, vršena su

¹ Smail Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu planiranje, priprema, izvođenje*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004, 935-1115; Smail Čekić, *Agresija na Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima 1991-1993*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1994, 26; Mesud Šadinlija, *Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine 1986-1992*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, 59-73; Dubravka Stojanović, *Ulje na vodi: ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*, *Peščanik*, Beograd, 2010, 47, 95-98, 101, 105 i 107; Smail Čekić, Vahid Karavelić, Nedžad Ajnadžić, Selmo Cikotić, Šefko Hodžić, Muhamed Smajić, Mesud Šadinlija, *Prvi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017, 11-47; Muamer Džananović, Jasmin Medić, Hikmet Karčić, *Nastanak Republike Srpske: od regionalizacije do strateških ciljeva (1991-1992)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2023, 1-268.

² Isto.

³ Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, broj 02-130/92, Banja Luka, 12. maja 1992, *Službeni glasnik Republike Srpske*, broj 22, petak 26. novembar 1993, 866.

ubistva, posebno Bošnjaka na teritoriji tzv. SAO, a SDS je zabranio bilo kakve istražne aktivnosti na rasvjetljavanju ubistava i kažnjavanju počinitelaca.⁴

Namjera SDS-a i Radovana Karadžića⁵ bila je da se provede genocid nad Bošnjacima. Predsjednik SDS, ratni zločinac Radovan Karadžić, bio je ubijen da se Bošnjaci u ratu ne mogu odbraniti i da će nestati sa lica zemlje. Njegovu politiku slijedili su predsjednici općinskih odbora SDS širom Bosne i Hercegovine.

Rudo je, kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bio meta napada već od 1992. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i ratni zločini nad Bošnjacima. U Rudom su organizirani logori za Bošnjake, ubijani su civili, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano je ubijana i progonjena bošnjačka elita, masovno su protjerivani i deportovani civili, uništavana su kulturna dobra i imovina te rušeni islamski vjerski objekti.

RAT 1992-1995. GODINE: UBISTVA I PROGONI CIVILNOG STANOVNIŠTVA

Udari antibosanskih snaga pojačani su poslije referenduma za nezavisnost Bosne i Hercegovine. Dok su objavljivane odluke vlada mnogih država o priznavanju Bosne i Hercegovine, pokrenuta je oružana agresija, koju su dugo pripremali protivnici bosanskohercegovačkog državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta. Agresori su zagovarali i silom oružja pokušavali ostvariti podjelu Bosne i Hercegovine i povlačenje novih granica među narodima.

U Bijeljini su 1. aprila 1992. godine upale oružane formacije Službe državne bezbednosti Srbije i u sadejstvu sa lokalnim srpskim snagama, do 4. aprila, ovladale gradom, počinivši masakr nad civilnim stanovništvom.⁶

---

⁴ Senija Milišić, Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva 1992-1995 (metodi, pravci, statistički pokazatelji), *Historijski pogledi*, br. 2, Tuzla 2019, 384. (dalje: S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*).

⁵ O ratnom zločincu Radovanu Karadžiću vidi: Robert J. Donia, *Radovan Karadžić – uzroci, postanak, i uspon genocida u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2016.

⁶ Sead Selimović, *Ubijeni i protjerani: promjene u etničkoj strukturi stanovništva Bosanskog podrinja od 1991. do 2013. godine pod utjecajem rata protiv Bosne i Hercegovine*, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2022, 108-109.

Samo u toku mjeseca aprila 1992. godine, u Bijeljini su ubijena najmanje 93 civila (81 Bošnjak, 8 Albanaca, 3 Srbina i 1 Hrvat). Od 31. marta do 6. aprila 1992. godine, ubijeno je najmanje 55 civila.⁷

Slike zločina sa bijeljinskih ulica, brzo su obišle svijet, ali na slike užasa međunarodna zajednica nije reagirala. Bijeljina je bila generalna proba za rat, ubistva, ratne zločine i genocid koji su ubrzo uslijedili u Bosni i Hercegovini.

Rat se širio cijelom Bosnom i Hercegovinom. Na Kupresu je 3. aprila 1992. godine počeo sukob "hrvatskih snaga" sa jedinicama Jugoslavenske narodne armije (JNA), koji je završio porazom "hrvatskih snaga" i okupacijom toga prostora 10. aprila 1992. godine.⁸

Legalno izabrani predstavnici vlasti i institucija Republike Bosne i Hercegovine imali su obavezu da zaštite teritorijalni integritet države, građane, privredna, kulturna i druga dobra.

Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine je 4. aprila 1992. godine donijelo Odluku o mobilizaciji jedinica Teritorijalne odbrane, rezervnog sastava milicije i jedinica civilne zaštite. Osim toga, Predsjedništvo je, 8. aprila 1992. godine, donijelo Odluku o proglašenju stanja neposredne ratne opasnosti, zatim Uredbu o ukidanju dotadašnjeg Republičkog štaba Teritorijalne odbrane i formiranje Štaba Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine, i, 9. aprila 1992. godine, Odluku o objedinjavanju i stavljanju svih naoružanih formacija pod komandu "novog" Štaba Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine, zaključno sa 15. aprilom 1992. godine.⁹

⁷ Mirsad Tokača, *Bosanska knjiga mrtvih: Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, knjiga 4, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo, 2012, 522-554.

⁸ Davor Marijan, „Borbe za Kupres u travnju 1992“, *Polemos*, časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, Hrvatsko sociološko društvo i Naklada Jesenski Turk, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2000, br. 3, 11-49.

⁹ "Uredba o izmjeni naziva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine", *Službeni list Republike Bosne i Hercegovine*, godina I, broj 4, Sarajevo, 9. aprila 1992, 1; "Uredba o proglašenju neposredne ratne opasnosti", *Službeni list Republike Bosne i Hercegovine*, godina I, broj 4, Sarajevo, 9. aprila 1992, 1; "Uredba o ukidanju dosadašnjeg Republičkog štaba Teritorijalne odbrane i obrazovanju Štaba Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine", *Službeni list Republike Bosne i Hercegovine*, godina I, broj 4, Sarajevo, 9. aprila 1992, 1; Sead Selimović, Izet Šabotić, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine 1992-1995*, Bosanski kulturni centar Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2017, 119-120; Smail Čekić, Vahid Karavelić, Nedžad Ajnadžić, Selmo Cikotić, Šefko Hodžić, Muhamed Smajić, Mesud Šadinlija, *Prvi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017, 66-68; Zilha Mastalić Košuta, Vahid Alađuz, Elvedin Mulagić, *Hadžići tokom agresije na Republiku Bosnu i*

U toku aprila mjeseca 1992. godine "srpske snage" (JNA i druge vojne i paravojne formacije iz Bosne i Hercegovine i Srbije) napadaju preuzimaju kontrolu nad mnogim općinama i gradovima u Bosni i Hercegovini: Bijeljina, Banja Luka, Bosanski Brod, Bratunac, Zvornik, Kupres, Modriča, Foča, Višegrad, Vlasenica, Bosanski Šamac, Brčko, Prijedor. Od aprila mjeseca 1992., pa do kraja te godine, srpske vlasti su u "preuzetim" gradovima otpuštale Bošnjake i Hrvate s poslova u svim sektorima, a mnogi civili bili su ubijeni.

Namjera JNA i ostalih "srpskih snaga" bila je da brzo okupira Republiku Bosnu i Hercegovinu. Zbog toga su napadi bili usmjereni na četiri glavna pravca: Sarajevo, Bosansko podrinje, Bosanska posavina i Hercegovina. Branioci Republike Bosne i Hercegovine nisu dozvolili da JNA ostvari sve postavljene ciljeve.

Teritorijalna odbrana Republike Bosne i Hercegovine je u vrijeme ovih aprilskih dešavanja stalno narastala i postajala respektabilna vojna sila. Na dan 30. aprila 1992. u njenom sastavu nalazilo se 676 jedinica, sa 76.272 borca.¹⁰

Političke i druge aktivnosti SDS i bosanskih Srba pratile su i aktivnosti JNA, a sve to je koordinirano iz centra u Beogradu. JNA je postepeno, pod plaštom vojnih vježbi, zauzimala i kontrolirala strateški važne pravce, ključne putne komunikacije, mostove, dominantne objekte, centre veze, televizijske i radio predajnike i repetitore. Ove aktivnosti JNA i raspored jedinica ukazao je na činjenicu da je i prije zvaničnog početka rata i agresije Bosna i Hercegovina bila okupirana, te da su mjesta u kojima su Bošnjaci činili većinski dio stanovništva, bila stavljena u okruženje.¹¹

JNA je povlačenjem iz Slovenije i Hrvatske bil raspoređena na teritoriji Bosne i Hercegovine, gdje je bilo raspoređeno devet korpusa.¹² Uz sve ovo JNA je formirala i naoružavala "dobrovoljačke jedinice", kao i "srpsku TO" i tzv. "Vojsku republike srpske".

Hercegovinu 1992-1995, Općina Hadžići, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Hadžići-Sarajevo, 2022, 24-25.

¹⁰ Rasim Delić, *Armija Republike Bosne i Hercegovine: nastanak, razvoj i odbrana zemlje*, knjiga prva, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2007, 187.

¹¹ Vidi: S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 385; Vidi i: Mesud Šadinlija, Neki aspekti djelovanja Vojske Jugoslavije u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu na području srednjeg Podrinja, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 217-234. (<https://doi.org/10.52259/historijski-pogledi.2021.4.5.217>).

¹² *Drinski korpus 1992-1995*, Vojna ekspertiza. Br. 06-01/6-6.1-328/01, od 14. 02. 2001.

"Za stvaranje države srpskog naroda i njene oružane sile, uloga JNA je najznačajnija", isticao je Veljko Kadijević. On je, također, smatrao da komande i jedinice JNA čine kičmu za "VRS" sa kompletnim naoružanjem i opremom.¹³

Poslije referenduma za nezavisnost Bosne i Hercegovine, JNA je pokazala svu svoju brutalnost i dodatno ispresijecala komunikacije, zauzela mnoge tvornice, i zajedno sa srpskim „dobrovoljcima i paravojskom“ postavila barikade. Barikade su postavili mahom u gradovima u kojima Srbi nisu uspostavili svoju vlast. Širom Bosne i Hercegovine „incidenti“ se redaju kao na filmskoj traci, a najviše ih izazivaju pripadnici JNA i „paravojska.“ Žele se isprovocirati situacije kako bi došlo do upotrebe vatrenog oružja od strane Bošnjaka.¹⁴

Maltretiranje naroda, ubistva, paljenje i miniranje poslovnih prostora i radnji u vlasništvu nesrba, bili su česta pojava početkom 1992. godine, a naročito nakon prvoga marta 1992. godine kada je sve intenzivirano. Stoga su mnogi Bošnjaci i drugi nesrbi napustili svoje domove i otišli u inostranstvo ili u gradove gdje je legalna vlast bila dominantna. Na ovo su uticali i učestali pozivi za mobilizaciju u rezervni sastav JNA na koje se Bošnjaci većinom nisu odazivali. Neodazivanje pozivu na mobilizaciju podrazumijevalo je gubitak radnog mjesta, a nerijetko i stanarskog prava.

Nakon ovako temeljnih priprema, okupacije zemlje, dogovora između Srba i Hrvata (iz Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine), posebno onoga u Gracu, te odluke Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini kojom su definirani „strateški ciljevi“, na red je došlo etničko čišćenje i uništavanje Bošnjaka i svega što je bošnjačko i muslimansko u Bosni i Hercegovini.¹⁵

Logori za civile, Bošnjake

Na području općine Rudo je, prema popisu stanovništva 1991. godine, živio 11.571 stanovnik. Srba je bilo 8.150 (70,43%), Bošnjaka 3.130 (27,05%), Hrvata 5 (0,04%), Jugoslavena 106 (0,91%), i ostalih 180 (1,55%).¹⁶ U martu i

¹³ Veljko Kadijević, *Protiv udar: Moje viđenje raspada Jugoslavije*, Beograd 2010, 148-162. (dalje: V. Kadijević, *Protiv udar*).

¹⁴ General Kadijević kaže: „...zadatke treba izvršavati u okviru sprečavanja međunarodnih sukoba uz svjesno dozvoljavanje da neprijatelj prvi napadne.“ V. Kadijević, *Protiv udar*, 93. i 127.

¹⁵ S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 387.

¹⁶ Nacionalni sastav stanovništva, Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991, *Statistički bilten*, br. 234, Državni zavod za statistiku, Sarajevo, 1993, 90.

aprilu 1992. godine na putnim komunikacijama u Rudom bosanski Srbi predvođeni SDS-om postavljaju barikade na kojima su zaustavljani i zadržavani Bošnjaci. Načelnik Stanice javne bezbjednosti (SJB) Rudo Dragan Rađen, saopćio je Bošnjacima u aprilu 1992. godine da ne dolaze na posao, a ako dođu, biće fizički udaljeni.¹⁷

Bošnjaci su u Rudom postali "višak". Otpušteni su sa posla, uklanjani sa rukovodećih pozicija, protjerivani i ubijani. U grad su, pored lokalnih "srpskih teritorijalaca", došle naoružane "srpske snage" iz Srbije sa obilježjima te države na svojim uniformama. Prisustvo vojnih formacija iz susjedne države, i lokalnih "bosanskih Srba" bio je jasan znak da se sprema masakr Bošnjaka. Kod Bošnjaka je zavladao osjećaj straha i nesigurnosti. Srpske snage u maju 1992. godine počinju napade na naselja u kojima je bilo nenaoružano bošnjačko stanovništvo. Armija Republike Bosne i Hercegovine bila je tek u nastajanju i nije mogla zaštititi živote i imovinu građana Rudog.¹⁸

U junu mjesecu 1992. godine počela su masovna hapšenja Bošnjaka i njihovo odvođenje u logore i druga mjesta zatočenja. Na području općine Rudo, po istom scenariju kao i u drugim mjestima Bosne i Hercegovine gdje je uspostavljena "srpska vlast", formirani su logori nad kojima je kontrolu imala SJB Rudo. Tako je od juna do septembra 1992. godine postojao logor u Kasarni JNA u kojem je bilo zatočeno najmanje 20 osoba, muškaraca, civila Bošnjaka. Bez ikakvog povoda i razloga hapšeni su civili Bošnjaci, muškarci i odvođeni na "ispitivanje" u SJB Rudo, odakle su zavezani lisicama u paru po dvojica "prebačeni" u Kasarnu JNA. Zatočenicima su odmah po dolasku oduzimane lične stvari, bez ikakvog objašnjenja. U prostorijama nije bilo kreveta, pa su zatočenici spavali na paletama. Zatočenici su bili maltretirani, a hranu su neredovno dobijali. U krugu kasarne, zatočenici su obavljali fizičke poslove, a posebno su prisilno radili na utovaru municije na kamione koji su išli na ratišta u Sarajevo i Goražde.¹⁹

Logor za Bošnjake bio je i u prostorijama Doma kulture u Rudom, od 17. jula 1993. do kraja 1995. godine. U njemu su bili zatočeni muškarci, civili iz sela Osovo i Šatorovići, u općini Rogatica, Grapske kod Doboja, te Goražda, Višegrada i Rogatice. U Logoru je bilo najmanje 150 osoba. Zatočenici su bili

¹⁷ *Logori i druga mjesta zatočenja za vrijeme rata u BiH 1992-1996.godine*, III dio, urednica Kemija Hodžić, Sarajevo-Banja Luka, 2024, 323.

¹⁸ *Logori i druga mjesta zatočenja za vrijeme rata u BiH 1992-1996.godine*, III dio, urednica Kemija Hodžić, Sarajevo-Banja Luka, 2024, 323.

¹⁹ *Logori i druga mjesta zatočenja za vrijeme rata u BiH 1992-1996.godine*, III dio, urednica Kemija Hodžić, Sarajevo-Banja Luka, 2024, 324.

smješteni u podrumu koji je ranije korišten kao diskoteka. Površina podruma bila je između 60 i 70 m², a prostorija je imala male prozore sa željeznim rešetkama. Zatočenici su bili maltretirani i premlaćivani. "Najviše su tukli Zajku Durmu, koji je tada imao 84 godine. Maltretirali su ga, udarali i govorili mu da je ustaški vojvoda. Udarali su ga svuda po tijelu, od čega je bio sav u modricama".²⁰

Prostorije Mekteba u Rudom korištene su kao logor i mjesto zatočenja muškaraca, civila, od sredine avgusta 1994. do sredine oktobra 1995.godine. zatočenici su odvođeni na prisilni rad u krug obližnje tvornice u kojoj se proizvodila rakija, gdje su popravljali motore i traktore, te pekli rakiju. Osim toga, uz pratnju stražara morali su ići na "srpska imanja" da obavljaju razne poljoprivredne poslove.²¹

Postojala su i druga mjesta zatočenja kao što je Bisag kod Miloševe kuće u mjestu Stankovača, u kojima su zatočavani bošnjački civili.

Ubistva žena, civila

U ratu protiv Bosne i Hercegovine masovno su ubijane žene bošnjačke etničke pripadnosti, bez obzira na dob. Općina Rudo nije bila izuzetak. "Srpske snage" ubile su Semiju (Hasan) Osmanagić koja je rođena 1905. godine. Semija je ubijena u mektebu u Rudom, 30. jula 1992. godine. U vrijeme ubistva imala je 87 godina. Ukopana je u haremu džamije Mehmed paše Sokolovića u Sokolovićima. U dubokoj starosti "nestala je" i Žiga (Adem) Fatima, rođena 1909. godine. Fatima je živjela u Rudom a "nestala" je u avgustu 1992. godine. Njeni posmrtni ostaci nisu pronađeni.²²

Fata (Began) Sarač, imala je 79 godina kada je ubijena. Rođena je 1914. godine u mjestu Setihovo gdje je i živjela. Izbjegla je u naselje Kukurovići gdje je i ubijena 1993. godine. Ukopana je u Kukurovićima. Fatima (Musa) Prašo rođena je 1914. godine u naselju Grivin. Pred najezdom "srpskih snaga" izbjegla je u Rudo gdje joj se gubi svaki trag. Fatima je u vrijeme nestanka imala 78 godina.. Zemka (Meho) Kapidžija, rođena je 1917. godine u Omačini. Ubijena je minobacačkom granatom 28. jula 1992. godine u naselju Omačina gdje je i

²⁰ *Logori i druga mjesta zatočenja za vrijeme rata u BiH 1992-1996.godine*, III dio, urednica Kemija Hodžić, Sarajevo-Banja Luka, 2024, 325.

²¹ *Logori i druga mjesta zatočenja za vrijeme rata u BiH 1992-1996.godine*, III dio, urednica Kemija Hodžić, Sarajevo-Banja Luka, 2024, 326.

²² Memorijalni centar Rudo, Album: Ubijeni, nestali i prisilno odvedeni Bošnjaci 1992.godine, opština Rudo.

ukopana. U vrijeme ubistva imala je 75 godina. Na području općine Rudo ubijena je Sena (Hamza) Gušo. Rođena je 5. marta 1919. godine u mjestu Gaočići. Živjela je u Sokolovićima, a ubijena u Rudom 30. jula 1992. godine. Njezini posmrtni ostaci ekshumirani su iz grobnice "Omačina", a ukopana je u haremu džamije u Sokolovićima. U vrijeme ubistva imala je 73 godine.²³

Ratni zločinci su u Rudom ubijali i nepokretne žene. Tako je ubijena Ferida (Huso) Peljto, rođena 14. februara 1920. godine. Živjela je u Petačinama, nepokretna. Ubijena je 5. avgusta 1992. godine u krevetu. Ukopana je u Vlakovu. Imala je 72 godine. U dubokoj starosti, kada je nestala, bila je i Sadika (Derviš) Serhatlić, rođena 1920. godine u Biševićima. Imala je 72 godine.²⁴

Iza (Avdija) Kahrman, rođena je 1921. godine u Setihovu. Izbjegla je u Rudo. Odvedena je iz stana i ubijena. Njeni posmrtni ostaci ekshumirani su iz grobnice "Setihovo". Ukopana je u Setihovu. U vrijeme ubistva imala je 71 godinu. Valjevčić (Hasan) Hajrija, rođena je 18. oktobra 1922. godine. Živjela je u naselju Viti Grab. Ubijena je na kućnom pragu prvog avgusta 1992. godine. Njeni posmrtni ostaci nisu pronađeni. U vrijeme ubistva imala je 70 godina.²⁵

Na području općine Rudo "nestala" je i Zulčić (Alija) Azemina, rođena 1923. godine u Setihovu. Njezini posmrtni ostaci nisu pronađeni. I Emina (Emin) Majstorić živjela je u Rudom. Rođena je 20. aprila 1925. godine. Odvedena je iz stana i ubijena 30. jula 1992. godine. Njezini posmrtni ostaci nisu pronađeni.²⁶

U Rudom je "nestala" i Rešić (Iso) Naza, rođena 1926. godine. Njezini posmrtni ostaci nisu pronađeni. Fata (Omer) Dobrilović rođena 1932. godine u Setihovu, odvedena je iz stana i ubijena 30. jula 1992. godine. Ni njezini posmrtni ostaci nisu pronađeni.²⁷

Zemka (Murat) Džaferović, rođena je 1933. godine u naselju Grivin. Ubijena je 1993. godine u Međedi, gdje je i ukopana. Imala je 60 godina. U naselju Setihovo ubijena je 1992. godine Azemina (Hakija) Prašo. Rođena je u mjestu Grivin 1940. godine. Ekshumirana je iz grobnice "Omačina". Ukopana je u Setihovu. U vrijeme ubistva imala je 52 godine. Muratović (Ago) Senija,

---

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

rođena 25. maja 1947. godine u mjestu Dolovi, "nestala" je, a njezini posmrtni ostaci nisu pronađeni.²⁸

Dolovac (Ramo) Sabaheta, rođena je 22. decembra 1950. godine u mjestu Grabovik-Sokolovići. Njezini posmrtni ostaci ekshumirani su iz grobnice Slap-Žepa, 23. septembra 2010. godine. Ukopana je u Vlakovu. U Rudom je 30. jula 1992. godine ubijena Hafiza (Hasib) Gušo. Ona je rođena 14. decembra 1951. godine u Sokolovićima. Ekshumirana je iz grobnice "Omačina" a ukopana u haremu džamije u Sokolovićima. Hasna (Hamed) Kahriman, rođena 1952. godine u Setihovu. Izbjegla je u Rudo gdje je ubijena 30. jula 1992. godine. Ekshumirana je iz grobnice "Omačina" i ukopana u Setihovu.²⁹

Azemina (Avdija) Razanica "nestala" je iz bolnice u Foči. Rođena je 25. novembra 1964. godine u naselju Strgačina. Nije pronađena.³⁰

Sa područja Rudog ubijene su 22 žene, civili, starosne dobi od 28 do 87 godina. Najmlađa žrtva imala je u vrijeme ubistva ili nestanka 28, a najstarija 87 godina. Sve žrtve su iz reda bošnjačkog naroda.

Na području općine Rudo živjela je Nuhanović (Smail) Sehida, djevojčica rođena 12.6.1991, na području Srbije, a stradala je na Ilidži 17.11.1994. godine.³¹

Žene žrtve rata iz reda srpskog naroda su pripadale vojnim jedinicama tzv. VRS. U ratu od 1992. do 1995. godine život su izgubile: Jojović Stojana (rođena u Višegradu 14.11.1960, a poginula 9.9.1992. u Rudom); Kastratović Ljubica (rođena u Rudom 24.10.1947., a poginula 9.9.1992. u Rudom).

Muškarci civili ubijeni 1992-1995. godine

Sa područja općine Rudo u ratu protiv Bosne i Hercegovine od 1992. do 1995. godine ubijeno je 79 civila muškaraca iz reda bošnjačkog naroda. Ubijeni su: Osman (Rašid) Muratović, Hasib (Ajdin) Hamzić, Hakija (Sulejman) Klačar, Salko (Ago) Brajanović, Aljo (Ibro) Salman, Lutvo (Adem) Abdurahmanović, Fikret (Lutvo) Abdurahmanović, Hamza (Hasan) Dorić, Hasan (Hamza) Dorić, Kasim (Selim) Abaz, Mirsad (Kasim) Abaz, Mustafa (Tusum) Raščić, Mujo (Mustafa) Raščić, Mirsad (Emin) Hrvat, Halil (Salko) Zajko, Sulejman (Salko)

²⁸ Isto.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.

³¹ Mirsad Tokača, *Bosanska knjiga mrtvih: Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, knjiga 4, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo, 2012, 708.

Zajko, Munir (Salko) Zajko, Šaćir (Suljo) Gušo, Smail (Bećo) Helać, Ramiz (Derviš) Valjevčić, Ismail (Hasan) Rešić, Vahid (Mehmed) Dolovčić, Hasib (Adem) Gušo, Rasim (Jusuf) Dorić, Sabit (Jusuf) Dorić, Malik (Sabit) Dorić, Avdulah (Mujo) Kosovac, Durmiš (Durmo) Dolovčić, Hamed (Began) Dolovac, Hasan (Mustafa) Rešić, Ramo (Redžo) Nuhanović, Medo (Hasan) Valjevčić, Alija (Lutvo) Radmanović, Dedo (Selim) Kosovac, Ramo (Šerif) Pohara, Zahid (Šaćir) Sirbubalo, Ahmed (Ibrahim) Dorić, Ćamil (Munib) Peljto, Mirsad (Bajro) Šehić, Hamed (Meho) Hasečić, Suljo (Redžo) Kahriman, Salko (Rasim) Abaz, Enver (Ćamil) Kustura, Ibro (Ćamil) Kustura, Suljo (Ćamil) Kustura, Fikret (Zahid) Hasović, Ramiz (Dedo) Kadrispahić, Hamza (Avdo) Majstorić, Jusuf (Juso) Džaferović, Mujo (Adem) Muratović, Rašid (Šerif) Valjevčić, Rahmo (Rašid) valjevčić, Ahmo (Ibro) Nuhanović, Fehim (Muharem) Hrvat, Ibrahim (Jusuf) Manko, Mehmed (Osman) Mujezinović, Uzeir (Sulejman) Abaz, Ibro (Huso) Abaz, Ibrahim (Jusuf) Velić, Munib (Šaban) Džanko, Tahir (Huso) Valjevčić, Mustafa (Salko) Mehanović, Salko (Hajdar) Ćosović, Zahir (Mušan) Gušo, Meho (Salko) Sadiković, Ismail (Hasan) Nuhanović, Avdo (Malin) Dizdarević, Šaćir (Salih) Brajanac, Himzo (Sabit) Abaz, Suad (Smajo) Kurtić, Sahin (Hamza) Huskić, Omer (Hamza) Omer, Safet (Salih) Lika, Mujo (Sahat) Jakub, Mehmed (Hamed) Alić, Ramiz (Mušan) Dolovac, Šemsudin (Ramo) Hodžić, Ibro – Durmo (Rahman) Zulčić, Bajro (Husnija) Šehić.³²

Osim civila stradalo je 46 Bošnjaka u redovima Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Prva žrtva rata u općini Rudo bio je Suad (Smajo) Kurtić, koji je rođen 15.11.1973. godine u Strmici. Ubijen je 25. maja 1992. godine.

U Rudom su ubijeni otac i sin: Dorić Hamza i Dorić Hasan; Abaz Kasim i Abaz Mirsad; Rašić Mustafa i Rašić Mujo; Šehić Bajro i Šehić Mirsad; Valjevčić Rašid i Valjevčić Rahmo; Abdurahmanović Lutvo i Abdurahmanović Fikret.

Ubijeni su bračni parovi: Majstorić Hamza i Majstorić Emina; Peljto Ćamil i Peljto Ferida, Valjevčić Medo i Valjevčić Hajrija; Dolovac Ramiz i Dolovac Sabaheta; Gušo Hasib i Gušo Sena i kćerka Gušo Hafiza.

U Rudom su ubijena braća: Kustura Enver, Kustura Ibro i Kustura Suljo; Zajko Halil, Zajko Sulejman i Zajko Munir; Dorić Sabit i Dorić Rasim; Huskić Sahin i Huskić Omer.

---

³² Memorijalni centar Rudo, Album: Ubijeni, nestali i prisilno odvedeni Bošnjaci 1992.godine, opština Rudo.

Iz reda srpskog naroda stradao je jedan civil sa područja Rudog. Stradao je Raden (Milinko) Slavko, rođen 29.07.1935. godine u Rudom, a stradao 04.09.1992. u Sarajevu Centar.³³

Bosanski Srbi iz Rudog stradali su u ratu kao pripadnici VRS na ratištima širom Bosne i Hercegovine. Ukupno ih je tako stradalo 88.³⁴

U Rudom su "srpske snage" srušile sve vjerske objekte Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Srušene su sve džamije uključujući i one sagrađene u periodu osmanlijske uprave u Bosni.

ZAKLJUČAK

Rudo je, kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bio meta napada već od 1992. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i ratni zločini nad Bošnjacima. U Rudom su organizirani logori za Bošnjake, ubijani su civili, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano je ubijana i progonjena bošnjačka elita, masovno su protjerivani i deportovani civili, uništavana su kulturna dobra i imovina te rušeni islamski vjerski objekti.

Sa područja Rudog ubijene su 22 žene, civili, starosne dobi od 28 do 87 godina. Najmlađa žrtva imala je u vrijeme ubistva ili nestanka 28, a najstarija 87 godina. Sve žrtve su iz reda bošnjačkog naroda.

Na području općine Rudo živjela je Nuhanović (Smail) Sehida, djevojčica rođena 12.6.1991, na području Srbije, a stradala je na Ilidži 17.11.1994.godine.

Žene žrtve rata iz reda srpskog naroda su pripadale vojnim jedinicama tzv. VRS. U ratu od 1992. do 1995. godine život su izgubile dvije žene.

Sa područja općine Rudo u ratu protiv Bosne i Hercegovine od 1992. do 1995. godine ubijeno je 79 civila muškaraca iz reda bošnjačkog naroda. Osim civila, stradalo je 46 Bošnjaka u redovima Armije Republike Bosne i Hercegovine. Prva žrtva rata u općini Rudo bio je Suad (Smajo) Kurtić.

Bosanski Srbi iz Rudog stradali su u ratu kao pripadnici VRS na ratištima širom Bosne i Hercegovine. Ukupno ih je tako stradalo 88. Stradao je i jedan civil, muškarac.

³³ Mirsad Tokača, *Bosanska knjiga mrtvih: Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, knjiga 4, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo, 2012, 709.

³⁴ Mirsad Tokača, *Bosanska knjiga mrtvih: Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, knjiga 4, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo, 2012, 704-711.

SUMMARY

Rudo, as a strategically important city in the plans and goals of the aggressors, has been the target of attacks since 1992. Aggression and war crimes against Bosniaks were planned, prepared and organized against this Bosnian city. Camps for Bosniaks were organized in Rudo, civilians were killed, mass and systematic rapes and other forms of sexual violence were committed, the Bosniak elite was targeted and persecuted, civilians were expelled and deported en masse, cultural goods and property were destroyed, and Islamic religious buildings were demolished.

22 women, civilians, aged 28 to 87, were killed in the area of Rudo. The youngest victim was 28 at the time of the murder or disappearance, and the oldest was 87. All the victims are from the Bosniak nation.

Nuhanović (Smail), a girl born on June 12, 1991, in the territory of Serbia, and who died on Ilidza on November 17, 1994, lived in Rudo municipality.

Women victims of the war from among the Serbian people belonged to the so-called military units. VRS. In the war from 1992 to 1995, two women lost their lives.

In the war against Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995, 79 male Bosniak civilians were killed in the area of Rudo municipality. In addition to civilians, 46 Bosniaks died in the ranks of the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina. The first victim of the war in Rudo municipality was Suad (Smajo) Kurtić.

Bosnian Serbs from Rudo died in the war as members of the VRS on battlefields throughout Bosnia and Herzegovina. A total of 88 of them died in this way. One civilian male, also died.

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori

ICTY, Predmet: IT-00-39-T, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Presuda, Den Hag, 27. septembar 2006.

ICTY, Predmet br: IT-95-5/18-T, Tužilac protiv Radovana Karadžića, Tom I, II, III, IV, Presuda, Den Hag, 24. mart 2016.

ICTY, Predmet br: IT-00-39-40/1-S, februar 2003, Presuda, Tužilac protiv Biljane Plavšić, Presuda, Den Hag, 27. februar 2003.

Memorijalni centar Rudo, Album: Ubijeni, nestali i prisilno odvedeni Bošnjaci 1992.godine, opština Rudo.

Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br: X-KR-05/16, Presuda, Dragoje Paunović, Sarajevo, 26. maj 2006.

Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br: X-KRŽ-05/154, Presuda, Radisav Ljubinac, Sarajevo, 26. maj 2006.

Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br: S11K018711 15 Kri, Presuda, Luka Dragičević, Sarajevo, 21. oktobar 2022.

Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br: S11K04155021 Kri, Presuda, boban Indić, Sarajevo, 19. januar 2023.

Objavljeni izvori

Drinski korpus 1992-1995, Vojna ekspertiza, Br. 06-01/6-6.1-328/01, od 14.02.2001.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten*, 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019.

Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, prečišćeni tekst, broj: 02-02-36/10. Brčko, 14.01.2010.

LITERATURA

Knjige

Čekić Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu planiranje, priprema, izvođenje*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004

Čekić Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, knj.1,2,3, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016, 1-2601.

Džananović Muamer, Karčić Hikmet, Medić Jasmin, *Nastanak Republike Srpske: Od regionalizacije do strateških ciljeva (1991-1992)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2023.

Grupa autora, *Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, sarajevo, 2017.

Grupa autora (urednica: Kemija Hodžić), *Logori i druga mjesta zatočenja za vrijeme rata u BiH*, III dio, Centar za demokratiju i tranzicionu pravdu; Udruženje "Tranzicijska pravda, odgovornost i sjećanje u Bosni i Hercegovini", Sarajevo-Banja Luka, 2024.

Karčić Hikmet, Suljagić Emir, Turčalo Sead, *Presretnuti razgovori: pripreme za rat*, Univerzitet u Sarajevu, fakultet političkih nauka, Memorijalni centar Srebrenica, Sarajevo, 2022.

Selimović Sead, *Ubijeni i protjerani: promjene u etničkoj strukturi stanovništva Bosanskog podrinja od 1991. do 2013. godine pod utjecajem rata protiv Bosne i Hercegovine*, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2022.

Šadinlija Mesud, *Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine 1986-1992*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013

Tokača Mirsad, *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Istraživačko dokumentacioni centar Sarajevo, knj. 1,2,3,4, Sarajevo, 2012.

Članci

Selimović Sead, Spriječiti povratak: Provođenje Aneksa VII Dejtonskog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (1995-2000), *Historijski pogledi*, br. 6, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2021, 206-232.

Selimović Sead, Stvaranje paradržave bosanskih Srba: Identifikacija 'istorijskih neprijatelja' i etničko razdvajanje stanovništva u ratu protiv Bosne i Hercegovine (1991-1995), *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu: Opsada i odbrana Sarajevan- tri decenije poslije*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2023, 53-82.

Selimović Sead, Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine od 1948. do 1991. godine s posebnim akcentom na Bosansko podrinje, *Historijski pogledi*, br. 7, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2022, 217-253.

Šadinlija Mesud, Neki aspekti djelovanja Vojske Jugoslavije u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu na području srednjeg Podrinja, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 217-234.
(https://doi.org/10.52259/historijski_pogledi.2021.4.5.217).

NASLIJEĐE- BASTINA

HERITAGE

Edin HADŽIMUSTAFIĆ, vanredni profesor

Prirodno matematički fakultet Univerziteta u Tuzli, Odsjek za geografiju

edin.hadzimustafic@untz.ba

DIFERENCIJACIJA STEĆAKA PO OBLICIMA NA PODRUČJU TUZLANSKOG KANTONA

Apstrakt: Predmet istraživanja u ovom radu je utvrđivanje broja stećaka i njihovo razvrstavanje po oblicima na području Tuzlanskog kantona. Cilj rada je utvrditi koliko stećaka pripada kojoj vrsti, uvažavajući općeprihvaćenu „prvostepenu“ podjelu na: ploču, sanduk, sanduk s postoljem, sljemenjak, sljemenjak s postoljem, stub, krstaču i amorfan stećak. Područje istraživanja je Tuzlanski kanton, površine 2.649 km², koji se nalazi na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine, sa 13 općina koje ga čine. Kompleksnost istraživanja zahtijevala je primjenu različitih metoda. Najvažnije je bilo terensko istraživanje, jer tačnih i ažuriranih podataka za cijelo područje nije bilo. Posljednje sveobuhvatno istraživanje nekropola publikovao je Šefik Bešliagić prije 53 godine. U ovom radu prezentovan je dio rezultata istraživanja u kojem je analizirano ukupno 180 nekropola po različitim kriterijumima, a oblici stećaka su analizirani na 174 nekropole. Od ukupno 1.517 pronađenih pojedinačnih primjeraka, oblici su utvrđeni za 1.388, 129 je amorfnih. Podaci o stećcima prikupljeni na terenu, sumirani su u digitalnoj bazi podataka, gdje su statistički analizirani. Također su obrađeni i u geografskim informacionim sistemima, analizirana je njihova geoprostorna distribucija, kao i geovizualizacija. Dobijeni ažurirani rezultati poslužiti će istraživačima stećaka, kao i amaterima koji su fascinirani ovim nesvakidašnjim i unikatnim nadgrobnicima.

Ključne riječi: oblici stećaka, Tuzlanski kanton, baza podataka, geografski informacioni sistemi.

DIFFERENTIATION OF BOSNIAN MEDIEVAL TOMBSTONES („STEĆAK“) BY SHAPE IN THE TUZLA CANTON AREA

Abstract: *The subject of research in this paper is the determination of the number of Bosnian medieval tombstones („stećak“) and their classification by shape in the area of Tuzla Canton. The aim of the work is to determine how many „stećaks“ belong to which type, respecting the generally accepted "first-degree" division into: slab, chest, chest with a base, gable, gable with a base, pillar, cross and amorphous „stećak“. The research area is the Tuzla Canton, with an area of 2,649 km², located in the northeast of Bosnia and Herzegovina, consisted of 13 municipalities. The complexity of the research required the application of different methods. The most important was field research, because there was no accurate and up-to-date data for the entire area. The last comprehensive research of the necropolises was published by Šefik Bešliagić 53 years ago. This paper presents part of the results of the research in which a total of 180 necropolises were analyzed according to various criteria, and the shapes of „stećak“ tombstones were analyzed in 174 necropolises. Out of a total of 1,517 individual tombstones found, the shapes of 1,388 have been determined, 129 are amorphous. Collected data in the field were summarized in a digital database, where they were statistically analyzed. They were also processed in geographic information systems, their geospatial distribution was analyzed, as well as geovisualization. The updated results obtained will be useful for Bosnian medieval tombstones („stećci“) researchers, as well as amateurs who are fascinated by these unusual and unique tombstones.*

Keywords: *Bosnian medieval tombstones („stećak“) shapes, Tuzla Canton, database, geographic information systems.*

UVOD

Predmet istraživanja u ovom radu je utvrđivanje oblika stećaka na području Tuzlanskog kantona. Cilj rada je utvrditi koliko stećaka pripada kojem obliku, na osnovu primarne podjele na: ploču, sanduk, sanduk s postoljem, sljemenjak, sljemenjak s postoljem, stub, krstaču i amorfan stećak. Istraživanje je sprovedeno u svih 13 općina Tuzlanskog kantona, koji ima površinu 2.649 km². Generalni zadaci istraživanja su: analiza literature o nekropolama stećaka; upoznavanje sa terenom analizom sadržaja topografskih, geomorfoloških, hidroloških, biogeografskih karata prostora Tuzlanskog kantona; pronalazak i

lociranje nekropola na prostoru Tuzlanskog kantona; rekognosciranje nekropola i utvrđivanje brojnog stanja nekropola i pojedinačnih stećaka; pozicioniranje nekropola i stećaka unutar geografskog koordinatnog sistema; pronalazak potencijalnih, do danas neotkrivenih lokacija nekropola. Posebno se treba istražiti da li zatečeno stanje na nekropolama koincidira sa stanjem navedenim u relevantnoj naučnoj literaturi. Kabinetske aktivnosti su primjenjene nakon prikupljanja podataka na terenu, od sistematizacije podataka, unosa i formiranja digitalne baze podataka, radi njihove dalje analize.

Širom Bosne i Hercegovine rasprostranjeni su jedinstveni nadgrobni spomenici, posebni po svojim raznovrsnim i neobičnim oblicima, ukrasima, natpisima (Slika 1.). Nadgrobnici na nekropolama u Bosni imaju specifično ime – „stećak“, nastale od riječi stojati. Oni „stoje“ skoro hiljadu godinu svjedočeći burnu i mističnu bosansku prošlost (Hadžimustafić et. al., 2023).

Slika 1. *Nekropola sa stećcima Trijebnik (Skladovi), naselje Đurđevik, općina Živinice*

Oblici stećaka

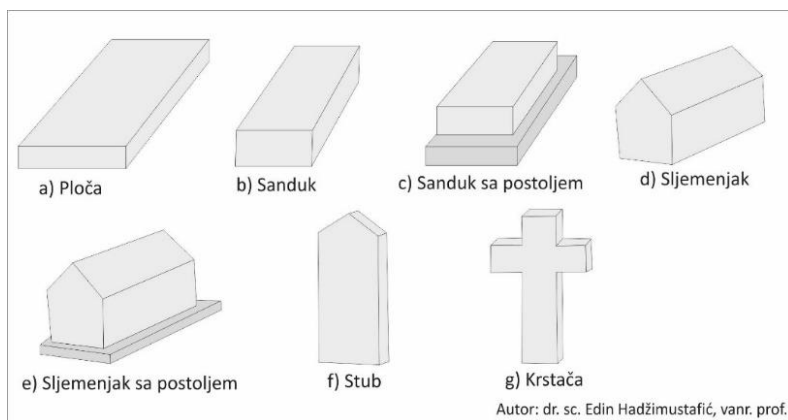
Općenito i dosta uprošćeno se može reći da su stećci kameni nadgrobni spomenici koji su karakteristični za područje stare Bosanske države (Bešliagić, 1982).

Bosna i Hercegovina predstavlja glavni prostor geografske distribucije nekropola stećaka. U Bosni i Hercegovini postoji 2.687 lokaliteta sa stećcima što je 84,97 % od ukupnog broja lokaliteta. Na tim nekropolama zabilježeno je

59.593 stećaka što je 85,92 % od ukupnog broja stećaka. Najbrojniji oblik stećaka u Bosni i Hercegovini su sanduci 37.955 ili 63,69 % od ukupnog broja stećaka. Sljemenjaka je relativno mali broj 5.606 ili 9,41 % ukupnog broja stećaka na području Bosne i Hercegovine (Bešlagić, 1982).

Prema Bešlagiću, stećke po obliku dijelimo na: ležeće i stojeće. Ležeći oblici se dijele na: ploče, sanduke, sanduke sa postoljem, sljemenjake i sljemenjake sa postoljem. U stojeće oblike spadaju: stub, krstača i amorfni spomenici (Slika 2.).

Slika 2. Podjela stećaka po oblicima

Oblici stećaka – historijat istraživanja

Na prostoru Tuzlanskog kantona Šefik Bešlagić evidentirao je 122 nekropole sa 1.172 stećka. Nekropole su raspoređene u 70 naselja na teritoriji 11 općina Tuzlanskog kantona. Stećci nisu zabilježeni na prostoru općina Gračanica i Doboj-Istok. Analizirajući po oblicima, najbrojniji su sljemenjaci 413 ili 35,2 %. Slijede ih stubovi sa ukupno 371 primjerkom ili 31,65 %. Sanduka je zabilježeno 297 ili 25,34 % dok sanduci s postoljem nisu evidentirani. Sljemenjaka s postoljem je bilo 32 ili 2,73 %, a ploča 33 ili 2,81 %. Najmanje je evidentirano amorfni primjeraka, 26 ili 2,21 % (Bešlagić, 1971).

U Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine, na prostoru Tuzlanskog kantona, evidentirano je 110 nekropola stećaka, što je za 12 manje u odnosu na rezultate do kojih je došao Bešlagić. Ukupno je zabilježeno 1170 stećaka, što je za 2 manje u odnosu Bešlagićevo istraživanje. Nisu precizno navedeni podaci o oblicima stećaka. Kao i kod Bešlagića, nekropole stećaka nisu evidentirane na prostorima današnjih općina Gračanica i Doboj-Istok (Grupa autora, 1988).

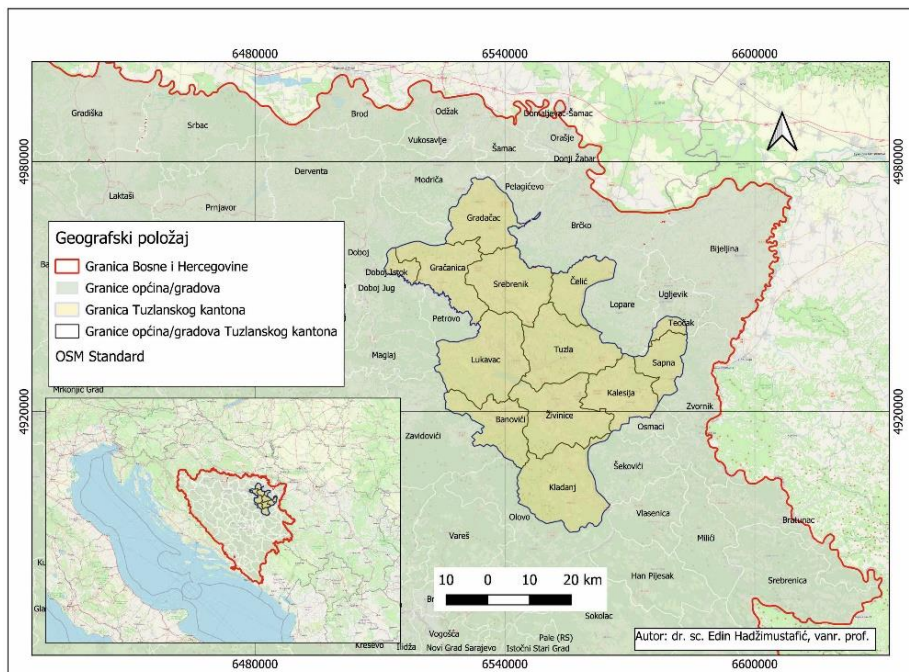

Od sredine prve decenije 21. stoljeća, počinju da se intenzivnije za problematiku stećaka zanimaju stručnjaci različitih profila, a posebno profesori historije i geografije. U nastavku su prikazani noviji istraživači stećaka sa publikacijama, u kojima su se više-manje bavili i oblicima stećaka. Stećke na prostoru općine Gračanica prvi je obradio Salih Kulenović (Kulenović, 1994). Pionirski poduhvat istraživanja nekropola na prostoru općine Doboj-Istok, napravio je Edin Šaković (Šaković, 2001). Rusmir Djedović je istraživao nekropole u Gračanici (Djedović, 2006). Edin Šaković je značajno unaprijedio istraživanje općine Gračanica, pronalaskom novih nekropola (Šaković, 2012). Kapitalno istraživanje na području općine Kalesija, sproveda su dva profesora historije i geografije, Samir Halilović i Mujo Zulić (Halilović i Zulić, 2003). Samir Halilović se nije zaustavio na tome, već je nastavio istraživati nekropole stećaka i publikovati svoje rezultate javnosti u Bosni i Hercegovini (Halilović, 2008, 2009, 2010, 2022). Stećke na prostoru općine Živinice obradili su Seudin Muratović i Zehudin Maslić (Muratović i Maslić, 2008). Stećke na prostoru općine Banovići obradili su Salih Kulenović i Edin Hadžimustafić (Kulenović i Hadžimustafić, 2010). Doprinos istraživanju stećaka općine Banovići dala je i Majda Šutić (Šutić, 2022). Stećke na prostoru općine Gradačac obrađivao je Ago Mujkanović (Mujkanović, 2012, 2013). Na prostoru općine Sapna, doprinos proučavanju stećaka dao je Jusuf Omerović, publikujući rezultate prvo u monografiji o Sapni (Omerović, 2008), objavivši nove, dopunjene rezultate par godina kasnije (Omerović i Kahrmanović, 2012). Stećcima u Sapni, bavio se i Edhem Omerović (Omerović, 2010). Nekropole stećaka u općini Lukavac izučavao je Semir Hadžimusić (Hadžimusić, 2015). Stećke na području Tuzlanskog kantona obrađivala je i Munisa Kovačević (Kovačević, 2017, 2018).

MATERIJAL I METODE

Područje istraživanja je Tuzlanski kanton površine 2.649 km². Tuzlanski kanton se nalazi na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine. U matematičko-geografskom smislu Tuzlanski kanton leži unutar geografskih koordinata sjeverne zemljine hemisfere, prostirući se u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine. Geografske koordinate najsjevernije tačke su ($\varphi = 44^{\circ} 55' N$, $\lambda = 18^{\circ} 26' E$) koja se nalazi u naselju Ledenice Gornje na području Gradačca, dok se najjužnija tačka ($\varphi = 44^{\circ} 09' N$, $\lambda = 18^{\circ} 41' E$) nalazi u naselju Mala Kula u općini Kladanj. Najistočnija tačka je u naselju Tursunovo Brdo, općina Teočak ($\varphi = 44^{\circ} 36' N$, $\lambda = 19^{\circ} 02' E$), a najzapadnija tačka se nalazi na prostoru općine Doboj Istok u naselju Stanić Rijeka ($\varphi = 44^{\circ} 44' E$, $\lambda = 18^{\circ} 08' E$) (Hadžimustafić, Smajić, 2016).

Tuzlanski kanton je administrativno-teritorijalna jedinica koja pripada entitetu Federacija Bosne i Hercegovine (Slika 3.). U sastavu Tuzlanskog kantona nalazi se 13 općina i gradova. Kanton se najvećim dijelom nalazi na sjeveroistočnom prigrorju Dinarskog planinskog sistema, u prostoru između riječnih dolina Bosne, Drine, Save i Krivaje (Hatunić et al., 2013).

Slika 3. *Geografski položaj Tuzlanskog kantona*

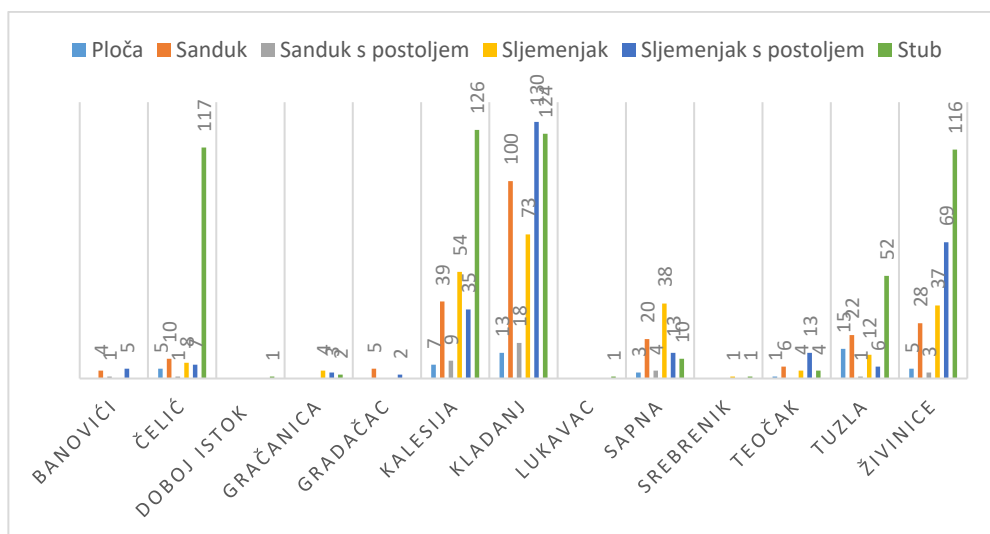
Proces istraživanja podijeljen je u tri faze. U prvoj fazi izvršene su pripreme za teren, upoznavanje sa prostorom Tuzlanskog kantona, istraživanje relevantne literature koja je tretirala stečke sa različitih aspekata. U drugoj fazi sprovedeno je terensko istraživanje u kojem su prikupljeni podaci. U trećoj fazi, pristupilo se obradi „sirovog“ materijala prikupljenog na terenu: unos, tabeliranje, sortiranje, odnosno formiranje baze podataka. To je bio preduslov za dalju statističku i analizu u geografskim informacionim sistemima. Podaci su analizirani u Microsoft Access-u, gdje je formirana relaciona baza podataka „jedan-prema-više“, tj. jedna nekropola prema više stečaka. Geovizualizacija geografske distribucije nekropola urađena je u geografskim informacionim sistemima, softver QGIS 3.34. U geografskim informacionim sistemima se mogu kombinovati različiti skupovi podataka na neograničen broj načina, pa je GIS našao primjenu u skoro svim poljima ljudskog znanja (Hadžimustafić, 2013).

Fundamentalni dio terenskog rada je bio instrument istraživanja, odnosno „Evidencioni list o nekropolama stećaka na prostoru Tuzlanskog kantona“. Pored brojnih podataka o nekropolama: općina, naselje, naziv lokaliteta, geografske koordinate, skica i dr., prikupljeni su i brojni podaci o samim stećcima, od koordinata geografskog položaja, oblika, orijentacije, očuvanosti, utonulosti i dr. Baza podataka o stećcima na prostoru Tuzlanskog kantona napravljena je na osnovu podataka prikupljenih na terenu putem Evidencionog lista o nekropolama stećaka.

REZULTATI I DISKUSIJA

Diferencijacija stećaka po oblicima

Stećci po obliku su podijeljeni na 8 vrsta: ploča, sanduk, sanduk s postoljem, sljemenjak, sljemenjak s postoljem, stub, krstača, amorfni stećak. Terenskim istraživanjem analizirani su oblici 1.388 stećaka za koja smo sa sigurnošću mogli utvrditi oblike i 129 amorfni stećaka što je ukupno 1.517 stećaka (Hadžimustafić, 2015). Stećci su evidentirani u svim općinama Tuzlanskog kantona: Banovići, Čelić, Doboj Istok, Gračanica, Gradačac, Kalesija, Kladanj, Lukavac, Sapna, Srebrenik, Teočak, Tuzla, Živinice (Slika 4.).

Slika 4. Ukupan broj stećaka - diferencijacija po općinama i oblicima u Tuzlanskom kantonu

Od ukupnog broja stećaka kojima je utvrđen oblik (1.388), najviše je zabilježeno stećaka u obliku stuba, 554 ili 39,91%. Na drugom mjestu su sljemenjaci s postoljem 283 ili 20,39%. Slijede ih sanduci sa 234 primjerka ili 16,86%. Sljemenjaka je 231 ili 16,64%. Evidentirano je 49 ili 3,53% stećaka u obliku ploča. Najmanji broj je sanduka s postoljem 37 odnosno 2,67%. Amorfni stećaka (pouzđano se može utvrditi da su stećci ali uslijed djelovanja atmosferilija ili čovjeka nije moguće sa sigurnošću utvrditi oblik) je 129. Amorfn stećci nisu analizirani (Tabela 1.). Geografska distribucija nekropola stećaka na području Tuzlanskog kantona prikazana je kartografski. Područje Kantona podijeljeno je u tri djela, radi jasnije geovizualizacije nekropola (Slike 12., 13. i 14.).

Tabela 1. Oblici stećaka na području Tuzlanskog kantona

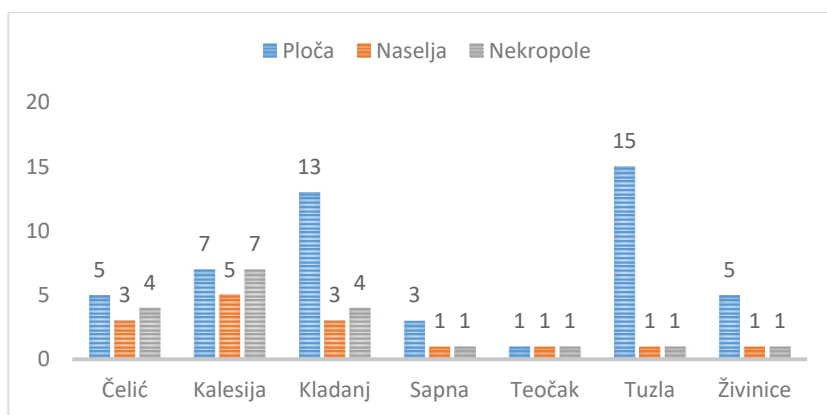
Oblik stećka	Ploča	Sanduk	Sanduk s postoljem	Sljemenjak	Sljemenjak s postoljem	Stub	Ukupno
Broj	49	234	37	231	283	554	1.388
%	3,53	16,86	2,67	16,64	20,39	39,91	100,00

Izvor: Podaci dobiveni terenskim istraživanjem autora

Ploče

Na području Tuzlanskog kantona, evidentirano je 49 ploča. Njihova geografska distribucija, po općinama/gradovima, naseljima i nekropolama (lokalitetima), navedena je u nastavku.

U Čeliću ima 5 ploča, u sljedećim naseljima i nekropolama: Humci – Krušici (1); Lukavica - Lukavičko groblje (1); Visori – Selišta (3). U Kalesiji je evidentirano 7 ploča: Bulatovci – Stan (1) i Mramorje (1); Donje Hrasno – Orašje (2); Gojčin (Makalići) – Groblje (1); Zelina II – Glavica (1); Zolje - Nekropola u Donjem Pravoslavlno groblju (1). Kladanj ima 13 ploča: Dopasci - Ljuto brdo (5); Mladovo – Obrnica (Pravoslavno groblje) (4); Ravne - Breze (4). U Sapni su pronađene 3 ploče: Međeđa – Sječa (3). Na teritoriji Teočaka ima 1 ploča: Sniježnica – Gaj (1). Tuzla ima najveći broj ploča 15: Avdibašići - Terzije (1); Oštrila (14). U Živinicama je nađeno 5 ploča: Gračanica – Zajasik (5). Razmještaj ploča prikazan je i grafički (Slika 5.).

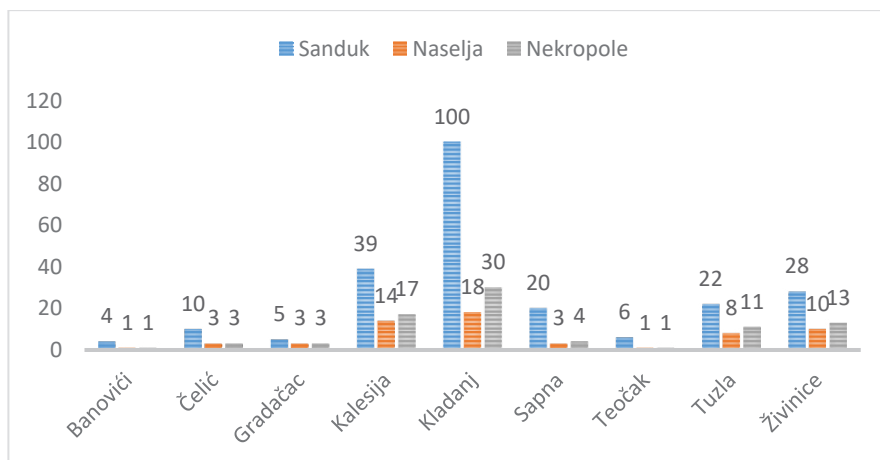

Slika 5. *Stećci u obliku ploče – diferencijacija po općinama/gradovima, naseljima i lokalitetima u Tuzlanskom kantonu*

Najveća koncentracija ploča na jednom mjestu je u Tuzli, u naselju Avdibašići na lokalitetima Terzije i Oštrila, 15 ploča. Samo šest ploča nije nikako utonulo: jedna u Kalesiji, u naselju Bulatovci na lokalitetu Mramorje, i jedna u Zoljama na nekropoli u donjem Pravoslavnom groblju. U Kladnju jedna ploča u naselju Mladovo lokalitet Obrnica. Jedna u Teočaku, naselje Sniježnica, lokalitet Gaj. Dvije ploče u Tuzli u naselju Avdibašići na lokaciji Oštrila. Ostale ploče su više-manje utonule u zemlju. Dvije ploče su u cjelosti utonule u Kladnju, u naselju Ravne na lokalitetu Breze. U lošem stanju je najveći broj ili 21 ploča, dok je u dobrom stanju 9 ploča, a u relativno dobrom je 19 ploča.

Sanduci

Stećci u obliku sanduka evidentirani su u devet općina Tuzlanskog kantona. Analizirano je ukupno 234 sanduka. U nastavku je navedena njihova geografska distribucija, po općinama/gradovima, naseljima i nekropolama (lokalitetima). Distribucija sanduka prikazana je i grafički (Slika 6.).

Slika 6. Stećci u obliku sanduka – diferencijacija po općinama/gradovima, naseljima i lokalitetima u Tuzlanskom kantonu

U Banovićima su evidentirana 4 sanduka: Hrvati – Mramorje (4). U Čeliću se nalazi 10 sanduka: Humci – Podumilje (1); Lukavica - Lukavičko groblje (2); Nahvioci - Nišan 1 (7). Na teritoriji Gradačca pronađeno je 5 sanduka: Srnice Donje - Mađarsko groblje (Kosica) (1); Gornje Ledenice - Zelinkići (Ražljevi) (3); Međida Gornja – Osinjak (1).

U Kalesiji je evidentirano 39 sanduka: Bukvari – Mramorje (2); Bulatovci - Stan (3) i Mramorje (1); Donje Hrasno – Orašje (5); Dubnica - Pravoslavno groblje (2); Gojčin (Kovači) – Mramorje (Barice) (1); Hamzići – Glavica (1); Kikači - Malonogometno igralište (1), Parcela Muje Smajića (1) i Baščica (1); Miljanovci (Živčići) – Glavica (4), Panduri - Pravoslavno groblje (1), Sarači – Rosulje (1), Seljublje - Carska bašča (1) i Mađarci – Trnjaci (7); Tojšići - OŠ Tojšići (4); Zelina II – Glavica (2); Zolje - Nekropola u Donjem Pravoslavnom groblju (2).

Na području Kladnja pronađeno je 100 sanduka: Brateljevići - Vikend naselje (1) i Gornji stan (1); Brgule – Zabrd (Grahovice) (7); Brlošci - Salmanova luka (2); Dopasci - Ljuto brdo (4); Gojakovići – Vijenac (2); Gojsalići – Vrt (20); Kladanj naselje – Vagani (7); Mladovo - Mladovo (1) i Obrnica - Pravoslavno groblje (13); Noćajevići – Djevojka (Jelačići) (1); Obrćevac – Kucalovići (1); Prijanovići - Grebnice (2), Mehtefište (1), Pohrdovi (2) i Velika njiva (1); Ravne - Mramorja Brda (4) i Breze (4); Starić – Smajlovača (1); Stupari – Mramorje (4); Suljići - Most Suljići (2); Tarevo - Tarevo (1) i Orašak (4); Tuholj - Obrtanja (1), Prosjek – Olovci (3), Javorje planinski dom (3), Bijeli hrid (2), Vranovića lijeha (1) i Osica luke (1); Vranovići - Svinje brdo (3).

U Sapni je zabilježeno 20 sanduka: Handelići (Brđaci) – Mramorje (2); Gornja Sapna – Zagrobnice (1); Međeđa – Potkojnica (1) i Sječa (16).

U Teočaku je evidentirano 6 sanduka: Sniježnica - Muslimansko mezarje (6).

Na području Tuzle zabilježena su 22 sanduka: Avdibašići - Terzije (1) i Oštrila (2); Breške - Avlija Kasima Džafića (3), Avlija Lovrić Marka (2) i Katoličko groblje (1); Breške (Nikolići) - Stare kuće (2); Dokanj - Katoličko groblje (1); Dokanj (Jarići) - Grebnice (Mađarsko groblje) (3); Gornja Lipnica - Katoličko groblje (5); Gornja Obodnica - Katoličko groblje (1); Vasići - Pelemiša Brdo (1).

U Živinicama je evidentirano 28 sanduka: Brnjica – Manduše (1); Djedino - Veselica (3) i Djedino (1); Dubrave (raskršće) - Rimo i starokatoličko groblje (1); Đurđevik - Brezje (1) i Dvorište (1); Gladojevići - Brdo (4) i Štitovi (3); Gornja Lukavica – Palučak (3); Gračanica – Zajasik (1); Hadžije – Odorovići (4); Repuh – Mramorje (2); Višća – Petarac (3).

U Gojsalićima je zabilježeno 20 sanduka na lokalitetu Vrta, što je i najveća koncentracija na jednoj nekropoli.

Sanduci s postoljem

U 7 općina Tuzlanskog kantona, obrađeno je 37 sanduka s postoljem. U nastavku je naveden njihov geografski razmještaj po općinama/gradovima, naseljima i nekropolama (lokalitetima).

Na području Banovića zabilježen je 1 sanduk s postoljem, u naselju Hrvati i nekropoli Mramorje.

U Čeliću je pronađen također 1 sanduk s postoljem, u naselju Lukavica na istoimenoj nekropoli.

U Kalesiji je 9 sanduka s postoljem evidentirano u sljedećim naseljima i nekropolama: Brezik - Stari hrast (1); Bukvari – Mramorje (1); Bulatovci - Stan (3) i Mramorje (2); Miljanovci (Živčići) – Glavica (1); Tojšići - OŠ Tojšići (1).

Na području Kladnja pronađeno je 18 sanduka s postoljem: Gojsalići – Vrta (3); Kovačići – Kovačići (1); Meškovići – Meškovići (1); Mošulj - Veliko brdo (2); Noćajevići - Hadžikići (Lazine) (1); Ravne - Mramorja Brda (4) i Breze (1); Tuholj - Javorje planinski dom (2); Vranovići - Svinje brdo (3).

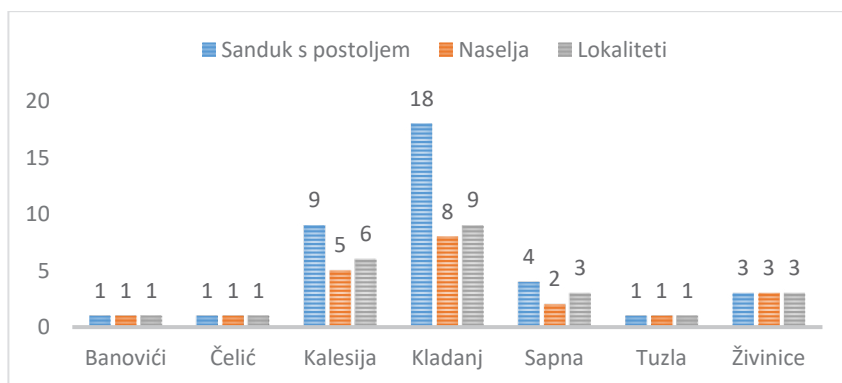

U Sapni su zabilježena 4 sanduka s postoljem: Handelići (Brđaci) – Mramorje (1); Međeđa - Potkojnic 2 i Sječa (1).

U Tuzli je pronađen 1 sanduk s postoljem, u naselju Vasići na nekropoli Pelemiša Brdo.

U Živinicama su u tri naselja zabilježena 3 sanduka s postoljem: Đurđevik - Školsko dvorište (1); Kršići – Vrhovi (1); Zukići – Mramorje (1).

Razmještaj sanduka s postoljem na području Tuzlanskog kantona, prikazan je i grafički (Slika 7.).

Slika 7. Stećci u obliku sanduka s postoljem – diferencijacija po općinama/gradovima, naseljima i lokalitetima u Tuzlanskom kantonu

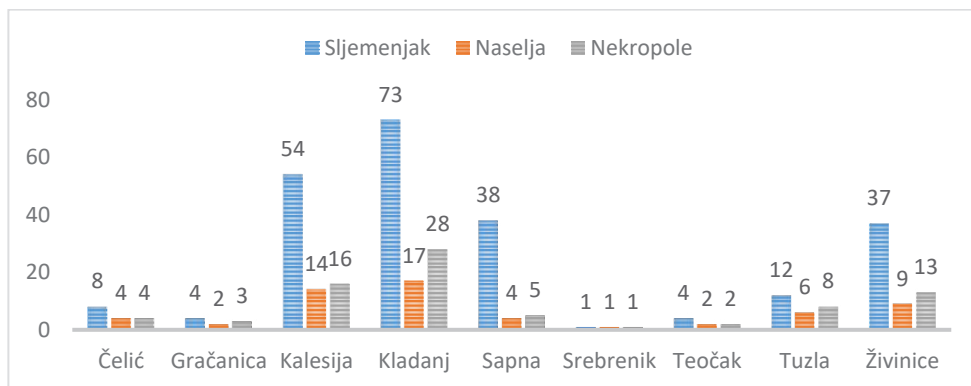
Sljemenjaci

Sljemenjaci su pronađeni u devet općina Tuzlanskog kantona, ukupno 231 primjerak. Sljemenjaci uz sanduke i sanduke sa postoljima djeluju imponantno i njihova slika nam prva „izađe pred oči“ kad pomislimo na stećke (Omerhodžić, Hadžimustafić, 2022, 53). Njihov geografski razmještaj po općinama/gradovima, naseljima i nekropolama (lokalitetima), naveden je u nastavku, a također je vizueliziran i grafički (Slika 8.).

U općini Čelić pronađeno je 8 sljemenjaka, u sljedećim naseljima i nekropolama: Humci – Podumilje (1); Drijenča – Perivoj (1); Lukavica - Lukavičko groblje (4); Nahvioci - Nišan 1 (2).

U Gračanici su zabilježena 4 sljemenjaka: Babići - Puževine (Mus mezarje) (1); Škahovica - Veresika (1) i Borik (2).

Na području Kalesije evidentirana su 54 sljemenjaka: Bukvari – Mramorje (3); Bulatovci - Stan (1), Stanovi (3), Mramorje (5); Donje Hrasno – Orašje (3); Dubnica - Pravoslavno groblje (4); Gojčin (Kovači) – Bašćica (4); Gojčin (Makalići) - Groblje (1); Meškovići – Mramorak (2); Miljanovci (Živčići) – Glavica (2); Palavre – Pahulja (1); Panduri - Pravoslavno groblje (9); Sarači – Rosulje (2); Seljublje – Mađarci (Trnjaci) (3); Staro Selo - Krst brdo (1); Zelina II – Glavica (10).

Slika 8. *Stećci u obliku sljemenjaka – diferencijacija po općinama/gradovima, naseljima i lokalitetima u Tuzlanskom kantonu*

U Kladnju su pronađena 73 sljemenjaka: Brateljevići - Gornji stan (1); Brgule – Zabrdno (Grahovice) (7) i Toluša (2); Brlošci – Hrastić (1); Dopasci - Ljuto brdo (3) i Pravoslavno groblje (2); Gojsalići – Vrta (3); Kladanj - Gradski park (1); Kovačići – Kovačići (1); Mladovo - Mladovo (1) i Obrnica - Pravoslavno groblje (14); Noćajevići - Hadžikići (Lazine) (1) i Djevojka – Jelačići (4); Prijanovići – Grebnice (2); Ravne - Mramorja Brda (2) i Breze (6); Rujići – Trnjaci (1); Stupari - Stuparski krš (1) i Mramorje (1); Suljići - Mramorje (2) i Most Suljići (2); Tarevo – Orašak (1); Tuholj - Javorje planinski dom (3), Bijeli hrid (7), Baj busija (1), Osica luke (1) i Osica (1); Vranovići – Kvarc (1).

Na teritoriji Sapne zabilježeno je 38 sljemenjaka: Gornja Sapna – Zagrobnice (5); Handelići (Brđaci) – Mramorje (4); Međeđa - Potkojnica 7 Sječa (21); Zaseok – Mramorje (1).

Slika 9. Dupli sljemenjak na nekropoli Potkojnica, naselje Međeđa, općina Sapna

U Srebreniku je pronađen 1 sljemenjak: Sladna (Murati) - Lučica njiva.

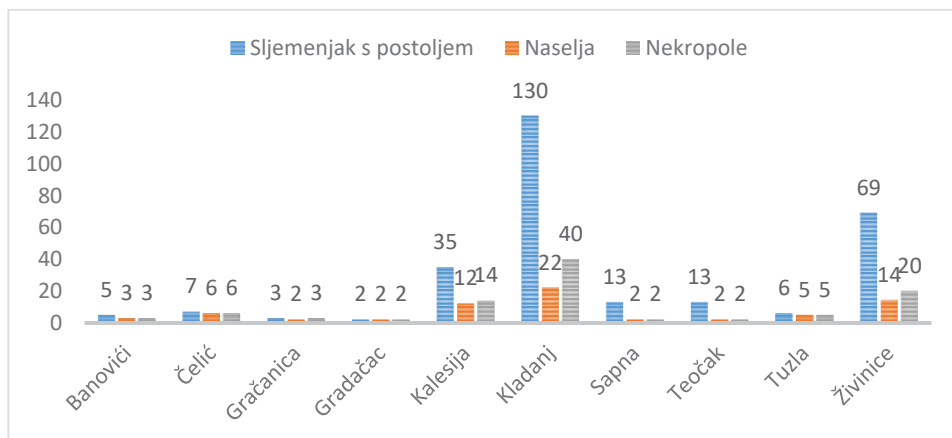
Na području Teočaka pronađena su 4 sljemenjaka: Sniježnica - Muslimansko mezarje (1); Krstac - Bjelovnice (3).

U Tuzli je evidentirano 12 sljemenjaka: Avdibašići - Oštrila (1); Breške - Avlija Kasima Džafića (1), Avlija Lovrić Marka (1), Katoličko groblje (1); Dokanj - Katoličko groblje (4); Dokanj (Jarići) - Grebnice (Mađarsko groblje) (1); Gornja Lipnica - Katoličko groblje (2); Gornja Obodnica - Katoličko groblje (1).

Na području Živinica pronađeno je 37 sljemenjaka: Djedino - Veselica (1), Glavica (6); Džebari - Podkrš (3); Đurđevik - Brezje (2), Trijebnik (1), Školsko dvorište (3), Dvorište (6); Gornja Lukavica - Palučak (3); Gračanica - Zajasik (6); Hadžije - Odorovići (1); Podgajevi - Mramorje (2); Višća - Petarac (2); Zukići - Mramorje (1).

Sljemenjaci s postoljem

Sljemenjaci s postoljem pronađeni su u deset općina Tuzlanskog kantona. Ukupno ih je 283 što je 20,39% od ukupnog broja stećaka. Geografska distribucija sljemenjaka s postoljem po općinama/gradovima, naseljima i nekropolama (lokalitetima), data je u nastavku teksta. Grafički prikaz sljemenjaka s postoljem pomoći će sveobuhvatnijem razumijevanju njihove distribucije (Slika 10.).

Slika 10. *Stećci u obliku sljemenjaka s postoljem – diferencijacija po općinama/gradovima, naseljima i lokalitetima u Tuzlanskom kantonu*

U Banovićima je evidentirano 5 sljemenjaka s postoljem, u sljedećim naseljima i nekropolama: Banovići (grad) - Barutni magacin (2); Banovići selo - Muslimansko mezarje (2); Hrvati - Mramorje (1).

U Čeliću je zabilježeno 7 sljemenjaka s postoljem: Drijenča - Crvena usijela (1); Lukavica - Lukavičko groblje (2); Nahvioci - Nišan 1 (1); Šibošnica - Voćnjak (1); Visori - Selišta (1); Vražići - Njiva Do (1).

Na teritoriji Gračanice pronađena su 3 sljemenjaka s postoljem: Babići - Puževine (Mus mezarje) (1); Škahovica - Veresika 1 Borik (1).

U Gradačcu su zabilježena 2 sljemenjaka s postoljem: Međida - Greblje (1) i Srnice Gornje - Kosica (1).

Na području Kalesije pronađeno je 35 sljemenjaka s postoljem: Babina Luka - Vinograd (1); Bukvari - Mramorje (5); Bulatovci - Stanovi (1) i Mramorje (7); Donje Hrasno - Mramorje (2) i Brezačevina (1); Gornji Rainci (Mešići) - Vrtovi (3); Ibralići - Mekteb Ibralići (1); Kikači - Baščica (1); Mahmutovići - Selišta (1); Miljanovci (Živčići) - Glavica (5); Panduri - Pravoslavno groblje (2); Tojšići - Oš Tojšići (4); Zelina II - Glavica (1).

U Kladnju je pronađeno 130 sljemenjaka s postoljem: Brateljevići - Vikend naselje (2) i Gornji stan (1); Brgule - Zabrd (Grahovice) (7), Toluša (2), Brgule (3); Brlošci - Hrastić (Kamenolom) (2) i Salmanova luka (8); Crijevčići - Crijevčići (2) i Jagodnja njiva (1); Dopasci - Ljuto brdo (1); Gojakovići - Vijenac (1); Gojsalići - Vrta (17); Kladanj - Gradski park (2); Konjevići - Konjevići (2);

Kovačići - Kovačići (10) i Kovačići I (1); Mladovo - Mladovo (1) i Obrnica - Pravoslavno groblje (3); Mošulj - Veliko brdo (6); Noćajevići - Hadžikići (Lazine) (1) i Djevojka - Jelačići (5); Opašići - Opašići (1); Prijanovići - Grebnice (2); Ravne - Mramorja Brda (2) i Breze (1); Rujići - Trnjaci (3); Starić - Smajlovača (2); Stupari - Stuparski krš (6) i Mramorje (2); Suljići - Mramorje (7) i Most Suljići (1); Tarevo - Tarevo (2), Orašak (1) i Šahbazova dolina (1); Tuholj - Obrtanja (1), Javorje planinski dom (9), Bijeli hrid (3), Baj busija (1), Osica luke (5) i Osica (2).

U Sapni je evidentirano 13 sljemenjaka s postoljem: Handelići (Brđaci) - Mramorje (8) i Međeđa - Potkojnica (5).

U Teočaku je zabilježeno 13 sljemenjaka s postoljem: Krstac - Bjelovnice (9) i Sniježnica - Muslimansko mezarje (4).

U Tuzli je pronađeno 6 sljemenjaka s postoljem: Breške - O.Š. Breške (1); Dokanj - Katoličko groblje (1); Gornja Lipnica - Katoličko groblje (1); Mramor - Stari Mramor (1); Vasići - Pelemiša Brdo (2).

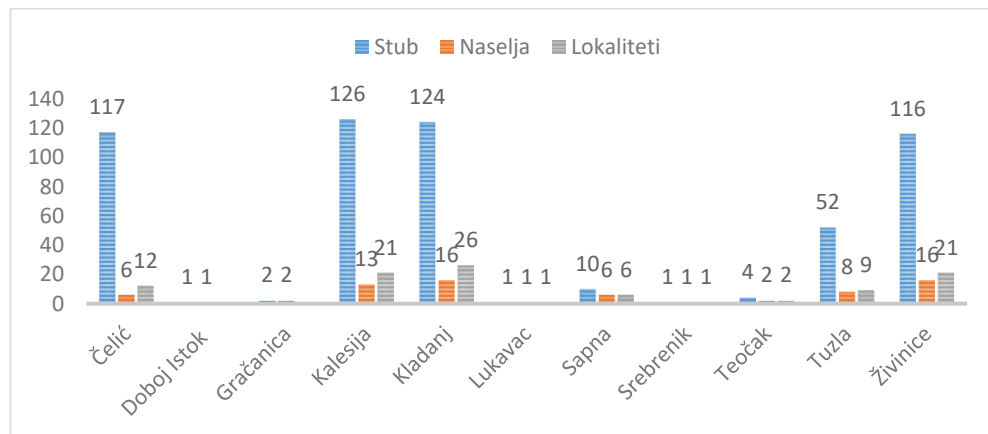
U Živinicama je evidentirano 69 sljemenjaka s postoljem: Bašigovci - Vina (1); Brnjica - Molitvište (1) i Manduše (1); Djedino - Hrastik (2) i Veselica (2); Džebari - Podkrš (3); Đurđevik - Trijebnik (9), Školsko dvorište (10) i Dvorište (2); Gladojevići - Štitovi (1); Gračanica - Zajasik (14) i Obljak (1); Hadžije - Odorovići (1); Kršići - Vrhovi (2); Podgajevi - Mramorje (5); Podgajevi (Mujanovići) - Mekota (3); Tupkovići - Filipovići (1); Višća - Petarac (O.Š. Višća) (4); Zukići - Mramorje (6).

Najviše sljemenjaka s postoljem je u Kladnju 21, naselje Tuholj na 6 lokaliteta: Obrtanja (1), Javorje planinski dom (9), Bijeli hrid (3), Baj busija (1), Osica luke (5) i Osica (2). Slijede Živinice, naselje Đurđevik na 3 lokacije: Trijebnik (9), Školsko dvorište (10) i Dvorište (2). Najveći broj sljemenjaka s postoljem na jednoj nekropoli, je u Kladnju, naselje Gojsalići na lokalitetu Vrta, sa 17 pojedinačnih primjeraka.

Od 283 sljemenjaka s postoljem, 19 ih je pomaknuto sa prvobitne lokacije, nagnuta su 3, oboreno je 16. Imamo i 2 uzidana stećka: Sapna lokalitet Handelići (Brđaci) i Živinice lokalitet Hadžije. U cjelosti su utonula u zemlju dva stećka, do postolja je utonulo 117 stećaka, nije utonulo njih 84. Ostali su utonuli do 1/3 ili 2/3. Dobro je očuvano 149 stećka, u lošem stanju je njih 69, ostali su relativno dobro sačuvani.

Stubovi

Na Tuzlanskom kantonu najviše ima stećaka u obliku stuba. Pronađena su 554 stuba, u 11 općina. Geografska distribucija stubova po općinama/gradovima, naseljima i nekropolama (lokalitetima), slijedi u nastavku. Pored tekstualnog, razmještaj stubova prikazan je i grafički (Slika 11.).

Slika 11. *Stećci u obliku stuba – diferencijacija po općinama/gradovima, naseljima i lokalitetima u Tuzlanskom kantonu*

U Čeliću je zabilježeno 117 stubova: Bučje – Bučje (4); Drijenča - Crvena usijela (1) i Perivoj (18); Humci - Podumilje (7) i Krušici (7); Lukavica - Lukavičko groblje (2); Nahvioci - Nišan 1 (2) i Nišan (71); Visori – Selišta (5).

U općini Doboj Istok pronađen je 1 stub: Klokotnica – Duje (1).

Na teritoriji Gračanice 2 stuba: Lukavica – Duje (1) i Malešići - Golaći (Brdo) (1).

Na području Kalesije zabilježeno je 126 stubova: Bukvari – Mramorje (1); Bukvari (Pilavdžije) – Bašča (1); Donje Hrasno - Orašje (2) i Mramorje (3); Dubnica - Pravoslavno groblje (3); Gojčin (Kovači) - Voćnjak (avlija Omerović Zijad) (3), Mramorje – Barice (38) i Baščica (18); Gojčin (Makalići) – Groblje (11); Gornje Petrovice – Baščica (1) i Gaj (1); Gornji Rainci (Mešići) – Vrtovi (2); Kikači - Kundakovići (3), Njiva Edina Mujanovića (2), Mezarje Kavgara (1) i Baščica (1); Kundakovići - Parcela Avdić Hasana (3); Panduri - Pravoslavno groblje (16); Seljublje - Carska bašča (1) i Mađarci – Trnjaci (1); Zelina II – Glavica (14).

U Kladnju su pronađena 124 stuba: Brgule – Zabrdno (Grahovice) (13); Brlošci – Hrastić (10); Crijevčići - Crijevčići (1), Bučije-drum (2) i Jagodnja njiva (1); Dopasci - Ljuto brdo (5) i Pravoslavno groblje (5); Gojakovići – Vijenac (13); Kladanj naselje – Vagani (4); Mladovo – Obrnica (Pravoslavno groblje) (10); Noćajevići - Hadžikići (Lazine) (1) i Djevojka – Jelačići (10); Obrčevac – Kucalovići (3); Prijanovići - Grebnice (2), Pohrdovi (3) i Velika njiva (1); Ravne - Mramorja Brda (2) i Breze (10); Stupari – Mramorje (2); Suljići - Most Suljići (4); Tarevo – Orašak (2); Tuholj – Prosjek (Olovci) (2), Javorje planinski dom (1), Bijeli hrid (7) i Vranovića lijeha (5); Vranovići - Svinje brdo (5).

U Lukavcu je pronađen 1 stub: Babice Gornje – Mramorje (1).

Na teritoriji Sapne evidentirano je 10 stubova: Gaj - Mramor (Prljuga) (1); Gornja Sapna – Zagrobnice (1); Handelići (Brđaci) – Mramorje (5); Međeđa – Potkojnica (1); Sapna Centar - Iza općine (1); Zaseok - Zaseok naselje (1).

U Srebreniku je zabilježen 1 stub: Sladna – Sladna (1).

Na području Teočaka pronađena su 4 stuba: Sniježnica – Gaj (2); Krstac – Bjelovnice (2).

U Tuzli su evidentirana 52 stuba: Avdibašići – Oštrila (2); Breške - Avlija Kasima Džafića (1) i Katoličko groblje (2); Breške (Nikolići) - Stare kuće (17); Dokanj - Katoličko groblje (15); Dokanj (Jarići) - Grebnice (Mađarsko groblje) (10); Gornja Lipnica - Katoličko groblje (2); Gornja Obodnica - Katoličko groblje (2); Vasići - Pelemaša Brdo (1).

U Živinicama je zabilježeno 116 stubova: Brnjica – Manduše (2); Djedino - Hrastik (5), Veselica (11) i Djedino (3); Dubrave (raskršće) - Rimo i starokatoličko groblje (1); Đurđevik - Trijebnik (1), Školsko dvorište (1) i Dvorište (1); Gladojevići – Štitovi (2); Gornja Lukavica – Palučak (13); Gračanica – Zajasik (5); Hadžije – Odorovići (3); Kršići – Vrhovi (18); Kuljan – Njiverice (1); Nevrenča (Đurđevik) – Gradina (5); Podgajevi – Mramorje (7); Podgajevi (Mujanovići) – Mekota (1); Repuh - Bašča (1) i Mramorje (14); Šarenjak – Hornica (6); Zukići – Mramorje (15).

Rezultate do kojih se došlo u ovom radu uporedit ćemo sa rezultatima do kojih je došao Šefik Bešliagić, jer su najprecizniji i najpouzdaniji u poređenju sa drugim naučnim izvorima o stećcima u Bosni i Hercegovini.

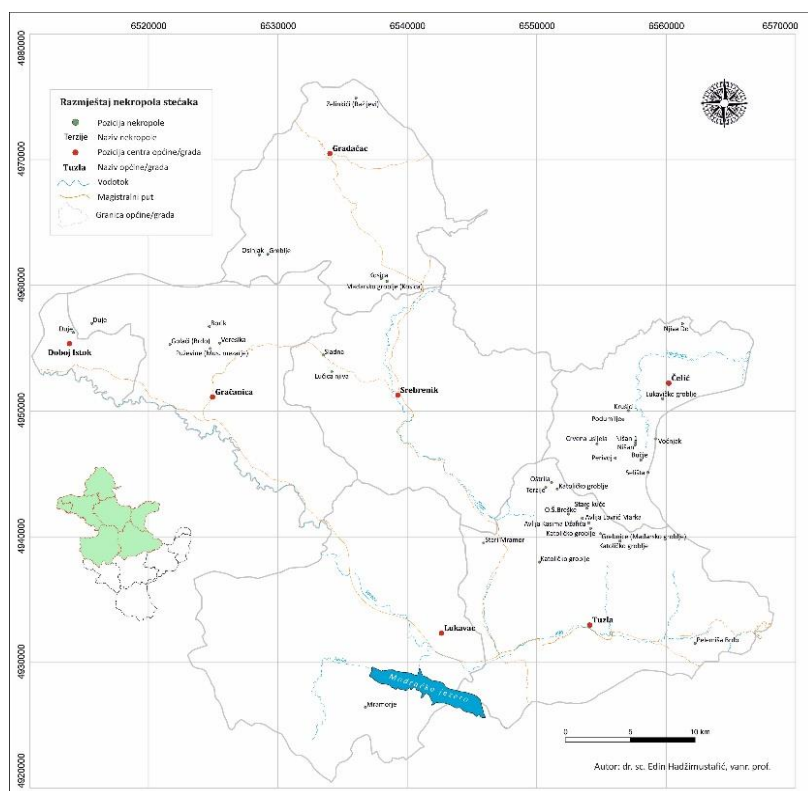
Na prostoru Tuzlanskog kantona Šefik Bešliagić evidentirao je 122 nekropole sa 1.172 stećka (Bešliagić, 1971). Novijim istraživanjima je pronađeno 180 nekropola, što je više za 32,2%. Također je pronađeno 1.517 stećaka što je za 345 ili 22,74% više u poređenju sa rezultatima do kojih je

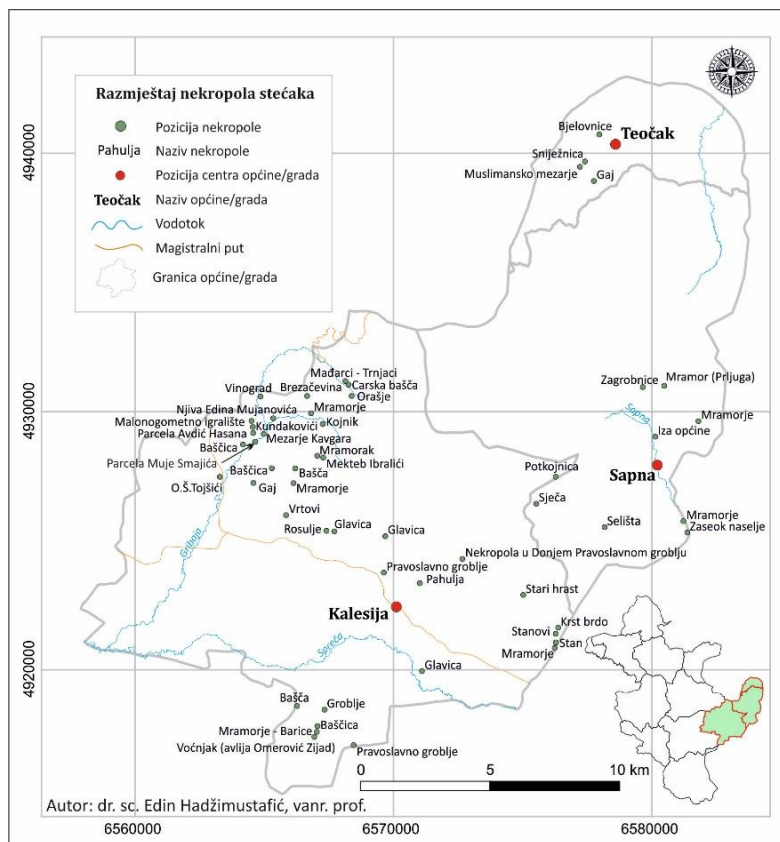
došao Šefik Bešliagić (Hadžimustafić, 2015). Prema Šefiku Bešliagiću, stećci nisu zabilježeni na prostoru općina Gračanica i Doboj-Istok (u to vrijeme dio općine Doboj). Danas se pouzdano zna da su stećci distribuirani u svim općinama Tuzlanskog kantona (Hadžimustafić, 2015).

Analizirajući po oblicima, prema Bešliagiću (Bešliagić, 1971), najbrojniji su sljemenjaci 413 ili 35,2%. Slijede ih stubovi sa ukupno 371 primjerkom ili 31,65%. Sanduka je zabilježeno 297 ili 25,34% dok sanduci s postoljem nisu evidentirani. Sljemenjaka s postoljem je bilo 32 ili 2,73% a ploča 33 ili 2,81%. Najmanje je evidentirano amorfnih primjeraka, 26 ili 2,21%.

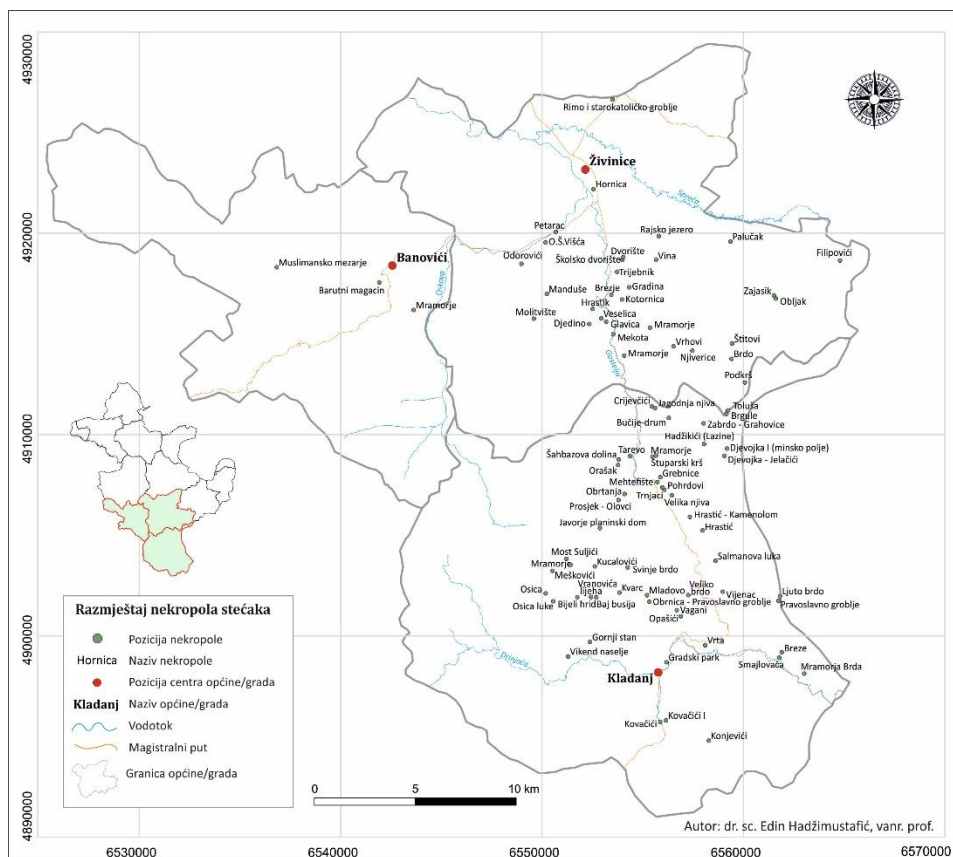
Rezultati do kojih se došlo u ovom radu, pokazuju znatne razlike. Sljemenjaka je 231, što je manje za 182, odnosno 44,06%. Evidentirana su 554 stuba, što je više za 183 ili 33,03%. Sanduka je zabilježeno 234, što je manje za 63 ili 21,21%. Ukupan broj sanduka sa postoljem je 37. Sljemenjaka s postoljem ima 283, što je više za 251 ili 88,69%. Evidentirano je 49 ploča, što je više za 16 ili 32,65%. Zabilježeno je također i 129 amorfnih stećaka, što je za 103 ili 79,84% više u odnosu na Bešliagića (Hadžimustafić, 2015).

Slika 12. Geografska distribucija nekropola stećaka u općinama: Čelić, Doboj Istok, Gračanica, Gradačac, Lukavac, Srebrenik i Tuzla

Slika 13. Geografska distribucija nekropola stećaka u općinama: Kalesija, Sapna i Teočak

Slika 14. Geografska distribucija nekropola stećaka u općinama: Banovići, Kladanj, Živinice

ZAKLJUČAK

U ovom radu analizirani su oblici stećaka koji se nalaze na području Tuzlanskog kantona. Tuzlanski kanton se nalazi na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine. Nakon terenskih aktivnosti, rekognisciranja stećaka i utvrđivanja njihovih oblika, urađena je njihova analiza. Primarna podjela stećaka po oblicima je: ploča, sanduk, sanduk s postoljem, sljemenjak, sljemenjak s postoljem, stub, krstača i amorfan stećak. Svi oblici su evidentirani osim krstača. Ukupno je evidentirano i obrađeno 1.517 stećaka na 180 nekropola. Oblici stećaka su analizirani u svih 13 općina Tuzlanskog kantona, na 174 lokaliteta. Starost stećaka, materijal od kojih su pravljene, uticaj atmosferilija pa i djelovanje čovjeka, doprinijeli su da je 129 primjeraka amorfno, nije se mogao sa sigurnošću utvrditi oblik.

Dosta stećaka je utonulo u zemlju, djelimično ili da se samo gornja „krovna“ ploha vidi, što je uticalo na tačno određivanje oblika. Recimo po gornjoj plohi se sa sigurnošću može reći da se radi o sljemenjaku ali se ne može odrediti da li ima postolje. U analizu su uvršteni i pomaknuti, prelomljeni, oboreni, uzidani stećci. Ukupno je obrađeno 1.388 stećaka. S obzirom da se radi o većem broju stećaka, morala se sprovesti statistička analiza radi izvođenja općih zaključaka.

Rezultati analize su pokazali velike razlike u poređenju sa rezultatima do kojih je došao najveći istraživač stećaka, Šefik Bešliagić. Pronađeno je 180 nekropola u poređenju sa Bešliagićeve 122, što je povećanje od 32,2%. Također je pronađeno 1.517 stećaka što je za 345 ili 22,74% više.

Šefik Bešliagić je evidentirao najviše sljemenjaka, 413 ili 35,2%. Slijede ih stubovi sa ukupno 371 primjerkom ili 31,65%. Sanduka je zabilježeno 297 ili 25,34% dok sanduci s postoljem nisu evidentirani. Sljemenjaka s postoljem je zabilježeno 32 ili 2,73% a ploča 33 ili 2,81%. Najmanje je evidentirano amorfnih primjeraka, 26 ili 2,21%. Prema rezultatima do kojih se došlo u ovom radu, sljemenjaka je evidentirano 231, što je manje za 182, odnosno 44,06%. Evidentirana su 554 stuba, što je više za 183 ili 33,03%. Sanduka je zabilježeno 234, što je manje za 63 ili 21,21%. Ukupan broj sanduka s postoljem je 37. Sljemenjaka s postoljem ima 283, što je više za 251 ili 88,69%. Evidentirano je 49 ploča, što je više za 16 ili 32,65%. Zabilježeno je također i 129 amorfnih stećaka, što je za 103 ili 79,84% više u odnosu na Bešliagića.

Specifičnost ovog rada je u tome što su primjenjene metode koje se do sada nisu koristile: digitalna baza podataka u kombinaciji sa geografskim informacionim sistemima. Baza podataka je integrisana u geografskim informacionim sistemima na osnovu čega je urađena karta geografske distribucije nekropola stećaka na području Tuzlanskog kantona. Značaj ovog rada ogleda se i u činjenici da je ovo prvo sveobuhvatno istraživanje nekropola nakon 53 godine, tako da su ažurirani podaci koje je Šefik Bešliagić publikovao 1971. godine. Ni ovo istraživanje nije posljednje jer su mnoge nekropole još uvijek neotkrivene i čekaju vrijedne istraživače, lokalno stanovništvo, entuzijaste, putnike namjernike, da ih otkriju.

SUMMARY

This paper analyzes the shapes of Bosnian medieval tombstones („stećci“) found in the Tuzla Canton. Tuzla Canton is located in the northeast of Bosnia and Herzegovina. After field activities, reconnaissance of Bosnian medieval tombstones and determination of their shapes, their analysis was

performed. The primary division of stećaks by shape is: slab, chest, chest with a base, gable, gable with a base, pillar, cross and amorphous „stećak“. All forms were found except the cross shape. A total of 1,517 stećaks in 180 necropolises were recorded and processed. The shapes of „stećak“ were analyzed in all 13 municipalities of the Tuzla Canton, in 174 necropolises/localities. The age of the „stećci“, the material from which they were made, the influence of weather conditions and even human activity, contributed to the fact that 129 are amorphous, and the shape could not be determined with certainty.

Many Bosnian medieval tombstones have sunk into the ground, partially or so that only the upper "roof" surface is visible, which has affected the accurate determination of their shape. For example, based on the upper surface, it can be said with certainty that it is a gabled tombstone, but it cannot be determined whether it has a base. The analysis also included moved, broken, toppled, and being built into the wall tombstones „stećci“. A total of 1,388 tombstones were analyzed. Given the relatively large number of tombstones, a statistical analysis had to be conducted in order to draw general conclusions.

The results of the analysis showed significant differences compared to the results obtained by the greatest stećak researcher, Šefik Bešliagić. 180 necropolises were found compared to Bešliagić's 122, which is an increase of 32.2%. 1,517 Bosnian medieval tombstones were also found, which is an increase of 345 or 22.74%. Šefik Bešliagić analyzed the most gables, 413 or 35.2%. They are followed by pillars with a total of 371 or 31.65%. Chests were analyzed in 297 or 25.34%, while chests with a base were not recorded. 32 or 2.73% of gables with a base were analyzed, and 33 or 2.81% of slabs. The least number of amorphous was recorded, 26 or 2.21%. According to the results obtained in this paper, 231 gables were analyzed, which is 182 less, or 44.06%. 554 pillars were analyzed, which is more by 183 or 33.03%. 234 chests were recorded, which is 63 or 21.21% less. The total number of chests with a base is 37. There are 283 gables with a base, which is more by 251 or 88.69%. 49 plates were recorded, which is more by 16 or 32.65%. 129 amorphous were also analyzed, which is 103 or 79.84% more than Bešliagić.

The specificity of this work is that methods that have not been used before were applied: a digital database in combination with geographic information systems. The database is integrated into geographic information systems, based on which a map of the geographic distribution of „stećak“ necropolises in the Tuzla Canton was created. The importance of this work is also reflected in the fact that this is the first comprehensive research of the necropolises after 53 years, so the data published by Šefik Bešliagić in 1971 have been updated. This research is not the last either, because many

necropolises are still undiscovered and are waiting for diligent researchers, local residents, enthusiasts to discover them.

LITERATURA

1. Bešliagić, Š. (1982): Stećci – kultura i umjetnost. IRO „Veselin Masleša“, OO Izdavačka djelatnost Sarajevo, 67.
2. Bešliagić, Š. (1971): Stećci, kataloško-topografski pregled. "Veselin Masleša", Sarajevo, 43.
3. Djedović, R. i Spahić, I. (2006): Novootkriveni stećci u okolini Gračanice. Gračanički glasnik – časopis za kulturnu historiju, godina XI, broj 21, Monos, Gračanica.
4. Grupa autora, (1988): Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom 2. Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo. (Banovići, Živinice, Zvornik, Ugljevik, Lopare, - regija 6, Kalesija, Tuzla, Lukavac, Srebrenik - regija 7, Doboje - regija 4, Gradačac - regija 5).
5. Halilović, S. i Zulić, M. (2003): Kalesija, crtice iz kulturno-historijske prošlosti. Bošnjačka zajednica kulture Preporod Kalesija, JU Gradska biblioteka Kalesija, Kalesija.
6. Halilović S. (2008.): Novootkrivene nekropole stećaka u Kalesiji. Didaktički putokazi, Časopis za nastavnu teoriju i praksu, broj 48, Zenica.
7. Halilović, S. (2009): Nekropola stećaka Mramorak. Šeherdžik, časopis za kulturnu historiju gornje Spreče, godina II, broj 2, Kalesija.
8. Halilović, S. (2010): Novoistražena srednjovjekovna nekropola "Groblje" kod Kalesije. Baština sjeveroistočne Bosne, broj III, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 92-98.
9. Halilović, S. (2022). Nekropole i stećci na području općine Teočak. Baština sjeveroistočne Bosne, broj XIV, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 249-263. <https://doi.org/10.55258/2232.7665.2022.14.249>
10. Hadžimusić, S. (2015): Stećci na području općine Lukavac. Baština sjeveroistočne Bosne, broj VII, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 65-73.

11. Hadžimustafić, E. i Smajić, S. (2016): Geografska orijentacija stećaka na području Tuzlanskog kantona. Zbornik radova Četvrtog kongresa geografa Bosne i Hercegovine. Sarajevo, 17. – 19. 11. 2016. godine. 230-240.
12. Hadžimustafić, E. (2015): Analiza horizontalne i vertikalne disperzije nekropola stećaka na prostoru Tuzlanskog kantona. Doktorska disertacija, Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet u Tuzli.
13. Hadžimustafić, E., Mešanović, D., Jašarević, H. (2023): Distribution of Medieval Necropolises and Tombstones in the Bosnia River Basin. In: Ademović, N., Kevrić, J., Akšamija, Z. (eds) Advanced Technologies, Systems, and Applications VIII. IAT 2023. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 644. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-43056-5_14
14. Hadžimustafić, E. (2023): Uvod u geografske informacione sisteme. Udruženje geografa u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
15. Hatunić, D., Hadžimustafić, E., Suljić, A., Kovačević, M. (2013): Fizičko-geografske karakteristike Tuzlanskog kantona - prilog proučavanju zavičajne geografije. Zbornik radova Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Svezak Geografija, Godina VIII-IX, Broj 8-9., Tuzla, 2013., str. 61-78.
16. Kovačević, M. (2017). Nekropole sa stećcima na području Tuzlanskog kantona (I). Baština sjeveroistočne Bosne, broj IX, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 171-208.
17. Kovačević, M. (2018). Stanje nekropola sa stećcima na području Tuzlanskom kantonu. Baština sjeveroistočne Bosne, broj X, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 263-285.
18. Kulenović S., Hadžimustafić E. (2010): Stećci na prostoru općine Banovići kao kulturno-historijsko naslijeđe. Zbornik radova sa naučnog skupa Kulturnohistorijsko i prirodno naslijeđe općine Banovići, 15.04.2010. godine. Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona i Općina Banovići. 103-117.
19. Kulenović, S. (1994): Gračanica i okolina-antropogeografske i etnološke odlike. knj.1, Muzej istočne Bosne i DD "Grin", Gračanica.
20. Mujkanović, A. (2013): Nekropola stećaka u Donjim Srnicama kod Gradačca. Gračanički glasnik, XVIII, 36, str. 123-127.
21. Mujkanović, A. (2012): Nekropola stećaka u Gornjim Ledenicama kod Gradačca, Baština sjeveroistočne Bosne, broj V, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 189-195.

22. Muratović, S. i Maslić, Z. (2008): Stećci na području općine Živinice. HAMGRAF, Živinice, 124-125.
23. Omerhodžić, Ć. i Hadžimustafić, E. (2022). Mramorje Breze i Vareša. Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Breza.
24. Omerović, J. (2008): Općina Sapna monografija, Općina Sapna, Sapna.
25. Omerović, J. i Kahrimanović, M. (2012): Očuvane nekropole stećaka u Sapni. Baština sjeveroistočne Bosne, broj V, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 26-38.
26. Omerović, E. (2010): Nepoznate srednjovjekovne nekropole u Sapni. Baština sjeveroistočne Bosne, broj III, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 158-166.
27. Šaković, E. (2001): Stećci u okolini Gračanice. Gračanički glasnik - časopis za kulturnu historiju, VI/12, 10 -17.
28. Šaković, E. (2012): Srednjovjekovne nekropole na području Gračanica. Baština sjeveroistočne Bosne, broj V, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 9-25.
29. Šutić, M. (2022). Rekognosciranje i topografski prikaz srednjovjekovnih lokaliteta u Seoni i Lozni. Baština sjeveroistočne Bosne, broj XIV, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 277-289. <https://doi.org/10.55258/2232-7665.2022.14.277>

Samir HALILOVIĆ, MA

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

samirhalilovic74@gmail.com

NEKROPOLE I STEĆCI NA PODRUČJU OPĆINE SAPNA

Apstrakt: *U radu se donose novi rezultati terenskih istraživanja nekropola i stećaka sa područja općine Sapna. Istraživanjem se nastojalo doći do savremenih podataka o stećcima u navedenom području jer se u dosadašnjoj naučnoj literaturi naišlo na nepotpune, a nerijetko i različite podatke o nekropolama i stećcima. Terenskim istraživanjem izvršen je pregled lokaliteta, nekropola i stećaka, kao i formalno-tipološka analiza oblika, ukrasnih motiva i epitafa.*

Empirijski podaci dobiveni pregledom nekropola i stećaka na području općine Sapna, revizija podataka i utvrđivanje savremenog stanja stećaka poslužili su i kao temelj za propitivanje dosadašnjeg načina prezentovanja stećaka. Za izradu rada, pored terenskih istraživanja korištena je brojna referentna literatura i izvori. Rad je obogaćen kartama, skicama, tabelama i desetinom zanimljivih fotografija o stećcima.

Svrha ovog rada je da se predstave podaci novijih terenskih istraživanja o nekropolama i stećcima na području općine Sapna, istaknu pozitivne aktivnosti na uređivanju pojedinih nekropola i zaštita devastiranih stećaka kao pozitivni primjeri u čuvanju, zaštiti i promociji stećaka, te naglasi značaj stećaka za istraživanje historije srednjovjekovne bosanske države.

Ključne riječi: *stećci, lokaliteti, nekropole, Sapna, srednji vijek, uređenje nekropola, konzervacija, zaštita, značaj stećaka...*

NECROPOLIS AND STECAK IN THE AREA OF THE SAPNA MUNICIPALITY

Abstract: *The paper presents new results of field research on necropolises and stecak tombstones in the Sapna municipality. The research aimed to obtain contemporary data on stecak tombstones in the mentioned area, as incomplete and*

often different data on necropolises and stecak tombstones have been found in the previous scientific literature. The field research included a survey of the sites, necropolises and stecak tombstones, as well as a formal-typological analysis of shapes, decorative motifs and epitaphs.

Empirical data obtained from the survey of necropolises and stecak tombstones in the Sapna municipality, a revision of the data and the determination of the contemporary condition of the stecak tombstones also served as a basis for questioning the current way of presenting stecak tombstones. In addition to field research, numerous reference literature and sources were used to prepare the paper. The paper is enriched with maps, sketches, tables and dozens of interesting photographs of stecak tombstones.

The purpose of this paper is to present data from recent field research on necropolises and stecak tombstones in the Sapna municipality, highlight positive activities in the development of individual necropolises and the protection of devastated stecak tombstones as positive examples in the preservation, protection and promotion of stecak tombstones, and emphasize the importance of stecak tombstones for researching the history of the medieval Bosnian state.

Keywords: stecak, localities, necropolises, Sapna, the Middle Ages, arrangement of the necropolis, conservation, protection, importance of stecak...

Položaj i važnija geografska obilježja općine Sapna

Općina Sapna obuhvata jugoistočne predjele planine Majevica i gornji tok rijeke Sapne, lijeve pritoke Drine, sa njenim pritokama Rošnjakom i Munjačom. Područje općine nalazi se na krajnjem istočnom dijelu Tuzlanskog kantona Federacije Bosne i Hercegovine i zahvata površinu od 122,35 km². Graniči sa općinama Teočak i Kalesija i Gradom Tuzla u Tuzlanskom kantonu, te općinama Zvornik i Lopare u entitetu Republici Srpskoj. Područje općine prometno povezuje Tuzlanski kanton sa dijelom zvorničkog Podrinja regionalnim cestama Zvornik - Karakaj - Sapna - Priboj i Sapna - Kalesija. Centralni dio općine Sapna nalazi se uz rijeku Sapnu i regionalni put Zvornik - Karakaj - Sapna - Priboj.¹

Općina je formirana 1998. godine na području slobodne teritorije Zvornika koje je Dejtonskim mirovnim sporazumom 1995. godine i podjelom pripalo

---

¹ Prostorni plan općine Sapna za period 2013-2033, Institut za građevinarstvo, Banja Luka, 2016, 29, 30, 156, 196; Izmjene i dopune Prostornog plana za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025, Sarajevo/Tuzla, 2018, 35.

entitetu Federaciji Bosne i Hercegovine. Sjedište Općine je u naseljenom mjestu Sapna.²

U općini se nalazi 14 mjesnih zajednica sa naseljima i zaseocima: Baljkovica, Donji Zaseok, Goduš, Kobilići, Kovačevići, Kraljevići, Međeđa, Nezuk, Rastošnica, Sapna, Skakovica, Vitinica, Zaseok i Žuje - Šarci³. Pripada grupi nedovoljno razvijenih općina u Federaciji Bosne i Hercegovine. Prema popisu stanovništva iz 2013. godine u Općini je živjelo 11.178 stanovnika.⁴ Prosječna gustina naseljenosti stanovništva je 91,36 st/km².

Karta 1. Župe Spreča, Sapna i Teočak krajem srednjeg vijeka⁵

² Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, Godina V, broj 6, 9. mart 1998, Sarajevo, 137-138.

³ <https://opcinasapna.ba/2015-06-30-12-33-02/geografski-polozaj> preuzeto 11. 11. 2024. godine; J. Omerović, *Općina Sapna*, 61-90.

⁴ *Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstva i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine*, Sarajevo, 2016, 26.

⁵ Preuzeto: Samir Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak i njihov značaj za istraživanje historije Srednjovjekovne bosanske države*, magistarski rad, Filozofski fakultet Tuzla, Tuzla, 2020, 17 (dalje: S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*).

TOPOGRAFIJA LOKALITETA I NEKROPOLA U OPĆINI SAPNA

Gaj

Lokalitet Gaj nalazi se neposredno uz seoski put koji vodi kroz naselje Gaj, između parcela Ravni Gaj k.č. 258 i Golešija 434 k.o. Sapna.

Na lokalitetu uz put sa istočne strane nalazi se jedan osamljen, oboren, dobro izrađen i očuvan stećak u obliku stuba dimenzija: dužina 270 cm, širina 85 cm, visina iznad zemlje 55 cm. Stećak je pomjeren sa izvorne lokacije i orijentisan je u pravcu sjever - jug.⁶

Slika 1. Stub, Gaj

Here

Lokalitet **Krčevine** nalazi se u naselja Here, na obradivoj parceli Krčevina k.č. 2074/1, k.o. Rastošnica. Nekropola je udaljena oko 40 metara sjeverno od glavnog puta Sapna - Priboj. Na zapuštenoj i obrasloj nekropoli postoji 9 stećaka

---

⁶ Drago Vidović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u okolini Zvornika*, Naše starine, III, Sarajevo, 1956, 226. (dalje: D. Vidović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici*) bilježi jedan stećak velikih dimenzija na seoskom putu; U *Elaboratu* je evidentiran stub položen uz ogradu i put dimenzija 250 x 80 x 53 cm. (*Kulturno-istorijsko i prirodno naslijeđe opštine Zvornik (Elborat)*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa, Tuzla, 1991, 100. (dalje: *Elaborat*); Jusuf Omerović, Munir Kahrimanović, *Očuvane nekropole stećaka u Sapni*, Baština sjeveropistočne Bosne, Tuzla, V, 2013, 33-36 (dalje: J. Omerović, M. Kahrimanović, *Očuvane nekropole*); Edhem Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, Baština sjeveroistočne Bosne, III, 2010, 160 (dalje: E. Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*). Autor bilježi podatak da je stećak bio u uspravnom položaju, zapadno 5 metara u odnosu na današnju lokaciju sve do 1935. godine kada je grupa nestašnih mladića oborila stećak. Osamdesetih godina 20. vijeka, prilikom gradnje lokalnog puta stećak je mašinom pomjeren na današnju lokaciju; S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 73.

sljemenjaka sa postoljem. Stećci su dobro obrađeni, djelimično utonuli i zasuti zemljom. Orjentisani su u pravcu zapad-istok i potiču iz kasnog srednjeg vijeka.⁷

Slika 2. Sljemenjak, Krčevina, Here

Herići

Lokalitet **Sječina - Sječa** nalazi se u naselju Herići, zaseok Ilići u k.č. Sječine broj 2325/1, 2325/2, 2322/1, k.o. Rastošnica koje su smještene između lokalnog puta i lijeve obale jezera Sniježnica. Nekropola je udaljena 10 metara istočno od lokalnog puta koji prolazi kroz naselje. Na lokalitetu postoji 9 stećaka, 6 sanduka i 3 sljemenjaka i više ostataka od stećaka. Na jednoj skupini blizu puta nalazi se 5 stećaka, 3 sanduka i 2 sljemenjaka, od kojih su 2 oštećena.

U susjednoj parceli Sječe k.č. 2327/1, k.o. Rastošnica, prema jezeru, na gomili postoje 3 oštećena stećka, 1 prelomljeni sljemenjak sa postoljem i 2 sanduka na gomili.⁸ Na sjevernoj strani iste parcele, blizu obale jezera postoji 1 manji dobro obrađen sanduk. Dimenzije jednog bolje očuvanog sljemenjaka sa postoljem su: dužina 135 cm, širina 50 cm, visina od postolja 60 cm. Većina

⁷ Šefik Bešliagić, *Stećci, Kataloški-topografski pregled*, Sarajevo, 1971, 202 (dalje: Š. Bešliagić, *Stećci, Kataloški-topografski pregled*) evidentira 10 stećaka, sljemenjaka; *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine II* (dalje: *AL BiH II*), broj 06.113, 93 evidentira 10 stećaka, sljemenjaka; U *Elaboratu* je evidentirano 8 sljemenjaka na nekropoli koja je u dobrom stanju. Dimenzije jednog sljemenjaka su 155 x 65 x 80 cm. (*Elaborat*, 95); J. Omerović, M. Kahrimanović, *Očuvane nekropole*, 29 bilježe 7 sljemenjaka. Prilikom istraživanja 2019. godine moglo se vidjeti da je nekropola obrasla u gusto trnje i drugo rastinje. S obzirom na utonulost stećaka, zaoravanje dijela nekropole (zbog obrade parcele) i nemogućnosti da se detaljno pregleda lokalitet, sasvim je izvjesno da postoji i deseti sljemenjak koji je vjerovatno zatrpan, a evidentiran je sedamdesetih godina 20. vijeka; S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 73.

⁸ Prilikom istraživanja 2019. godine moglo se uočiti da su stećci građeni od kvalitetnog kamena. Stećci su mašinski pomjereni na gomilu i zasuti zemljom zbog čega se nije mogao utvrditi tačan broj stećaka, ali je sasvim izvjesno da je u gomili zatrpan još 1 do 2 stećka.

stećaka oštećena je i slabije očuvana. Stećci na većoj skupini i usamljeni sanduk na obali orjentisani su u pravcu zapad-istok, dok su ostali razbacani na gomili. Stećci potiču iz kasnog srednjeg vijeka.⁹

Slika 3. Devastirani stećci, Sječina, Here

Kovačevići

Lokalitet **Groblje** nalazi se na kompleksu plodnih obradivih njiva u k.č. Groblje 3327, k.o. Vitinica. Lokalitet je udaljen 300 metara jugoistočno od centra naselja Kovačevići.¹⁰ Na nekropoli je zabilježeno 9 stećaka, 6 stubova, 2 sanduka i 1 sljemenjak. Tri stuba građena od krečnjaka bolje su očuvana. Prema ostacima sljemenjaka i sanduka može se zaključiti da su stećci bili većih dimenzija. I većina stubova su oštećeni, naročito 3 manja stuba koja su građena od pješčara. Jedan stub je većim dijelom razbijen, a potom na njega usaden pravoslavni spomenik. To upućuje na zaključak da su pojedini stećci uništavani i od njih izrađivani pojedini pravoslavni spomenici. Stećci su većinom građeni od kamena krečnjaka, a nekoliko stubova od kamena pješčara. Na osnovu položaja pojedinih stubova i dijela utonulog ostatka sljemenjaka može se utvrditi orijentacija koja je bila zapad-istok.

⁹ Š. Bešlagić, *Stećci, Kataloški-topografski pregled*, 202; *AL BiH* II, broj 06.83, 93 evidentiraju 6 stećaka (sanduka); J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 29 lokalitet nazivaju Herići na kojem bilježe 5 sanduka. Na osnovu podataka *FGU, Geoportal - Katastar.ba* preciznije je utvrđen naziv lokaliteta Sječina - Sječa, odnosno naziv katastarskih parcela na kojima se nalaze stećci; S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 74.

¹⁰ Lokalitet se nalazi na entitetskoj liniji između bližeg naselja Kovačevići (općina Sapna) i nešto udaljenijeg manjeg naselja Brđani (opština Zvornik). Na ovom lokalitetu nastalo je manje pravoslavno groblje koje nije aktivno. Položaj i naziv lokaliteta Groblje utvrđeni su na osnovu podataka *FGU, Geoportal - Katastar.ba*, 9.5.2020.godine.

Na lokalitetu se vidi mnogo razbijenog kamena koji su vjerovatno od uništenih stećaka što navodi na zaključak da je na ovom lokalitetu bila nekropola sa većim brojem stećaka.¹¹

Slika 4. *Stećci, Groblje, Kovačevići*

Lokalitet **Mramorje - Tuk** nalazi se na sjeverozapadnom dijelu naselja Kovačevići, neposredno iznad raskrsnice lokalnih puteva koji vode iz pravca Krsca prema Oščenku i Kovačici u k.č. Tuk 2701, k.o. Vitinica. Na lokalitetu postoje 2 stećka, sljemenjaka. Stećci su od raskrsnice udaljeni oko 45 metara u pravcu sjeverozapada, a od puta sa južne strane između 10 i 15 metara. Veliki sljemenjak sa izraženo visokim sljemenom ima dimenzije: dužina 220 cm, širina 80 cm, visina je nepoznata zbog utonulosti stećka. Istočna čeona strana dosta je oštećena, vjerovatno u pokušaju da se razbije i ukloni stećak. Manji sljemenjak bolje je obrađen i očuvan i ima dimenzije: dužina 130 cm, širina u sljemenju 65 cm, visina je nepoznata zbog utonulosti. Stećci su građeni od kamena krečnjaka, većim dijelom utonuli u tlo i orijentisani u pravcu zapad-istok. Na lokalitetu oko

¹¹ Ranije evidentirana 2 stećka vjerovatno se nalaze u manjem naselju Brđani koje se, prema Dejtonskom mirovnim sporazumu, nalazi u sastavu općine Zvornik; S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 74-75 S obzirom da se na lokalitetu nalazi veći broj stećaka, većinom stubova, Halilović smatra da se radi o novom lokalitetu.

stećaka vidljivi su brojni primjerci ostataka od razbijenih stećaka što navodi na zaključak da je na lokalitetu u prošlosti bila veća nekropola.¹²

Međeđa

Lokalitet **Podkojnica** nalazi se na istaknutom manjem šumom obraslom brežuljku, parcelama Podkojnica k.č. 190 i 189 k.o. Međeđa. Lokalitet je udaljen oko 500 metara od zaseoka Hodžići u pravcu regionalnog puta Kalesija - Sapna, od kojeg je udaljen 200 metara prema istoku. Na nekropoli postoji 17 stećaka, 11 sljemenjaka, 5 sanduka, 1 stub i 3 ostatka od stećaka.¹³ Većina stećaka lijepo je očuvana, a nekoliko primjeraka je oštećeno i utonulo. Najveći broj stećaka orijentisan je u pravcu zapad-istok, a četiri primjerka u pravcu sjever-jug.¹⁴

Slika 5. Steći, Podkojnica, Međeđa

Na osnovu opisanog stanja može se zaključiti da je u prošlosti na nekropoli bio veći broj stećaka koji su ili zatrpani pod zemlju prilikom obrade tla ili uništeni. Najveći stećak je sanduk, koji se nalazi na krajnjoj sjevernoj strani nekropole i ima dimenzije: dužina 190 cm, širina 80 cm, visina 42 cm od postolja. Većina sljemenjaka imaju i postolje. Najveći sljemenjak ima dužinu 180 cm, širinu 67 cm i visinu 40 cm. Tri sljemenjaka su karakteristična po kvalitetnoj

¹² Zabilježeni su podaci o uništenju stećaka osamdesetih godina 20. vijeka od strane radnika firme „Bujica“ iz Zvornika, koja je sa ovog područja koristila kamen za nasipanje puta kroz Vitinicu. Tokom 2010. godine nepoznato lice, vjerovatno vlasnik, ošteti je jedan stećak, a drugi u obliku stuba potpuno uništio. Lokalitet je evidentiran pod nazivom Mramorje sa više ostataka od razbijenih stećaka (E. Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, 163). S. Halilović, *Steći na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 75 na osnovu podataka FGU, *Geoportal - Katastar.ba* utvrđuje naziv lokaliteta Tuk.

¹³ U blizini nekropole na istaknutom šumskom brežuljku Podkojnica (k.č. 188 k.o. Međeđa), udaljenom oko 200 metara sjevernije nalazi se gomila kamenja, vjerovatno uništenih stećaka. Sjeveroistočno oko 300 metara u parcelama Podkojnica (k.č. 149 i 150 k.o. Međeđa) na šumskom brežuljku postoji više starih nišana turbana, što govori o kontinuitetu života i pokopavanju umrlih na ovom području.

¹⁴ J. Omerović, M. Kahrimanović, *Očuvane nekropole*, 32-33 bilježe 16 stećka različitih oblika.

obradi i malim dimenzijama. Jedan sljemenjak ima dimenzije: dužina 95 cm, širina 45 cm, visina iznad postolja 40 cm. Drugi sljemenjak je dimenzija: dužina 105 cm, širina 45 cm, visina iznad postolja 37 cm, a treći dimenzija: dužina 105 cm, širina 55 cm, visina iznad postolja 25 cm.¹⁵

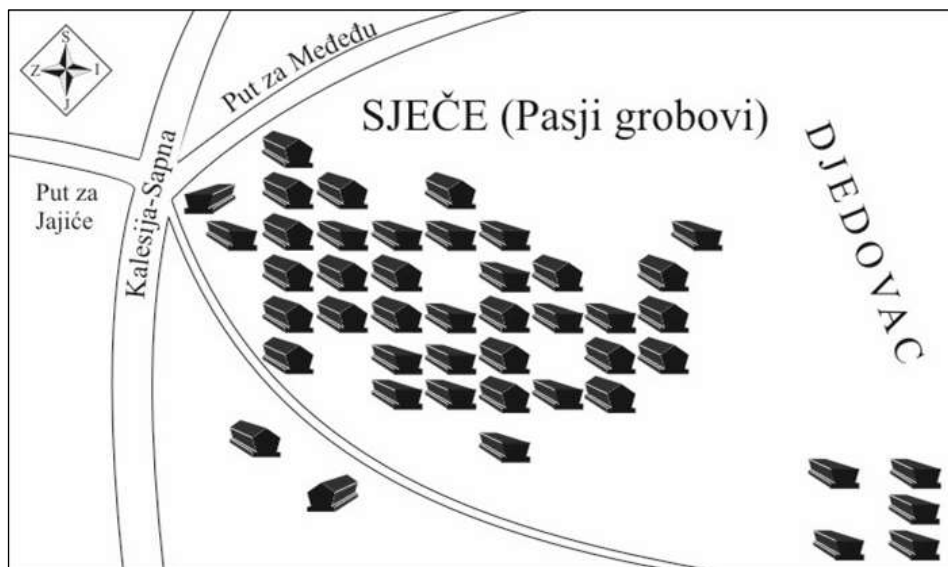
Nekropola **Sječa - Mramorovi** nalazi se na području naselja Međeđa (općina Sapna) uz granicu, koju čini put sa područjem naselja Jajići (općina Kalesija). Lokalitet je smješten na prevoju pored raskrsnice puteva Kalesija - Sapna, Jajići - Međeđa u krajnjem zapadnom šumskom predjelu Djedovac, u parcelama Markovac k.č. 262, 264 i 265 k.o. Međeđa.¹⁶ Na nekropoli postoji 51 stećak, 29 sljemenjaka i 22 sanduka.¹⁷ Stećci su raspoređeni u dvije skupine i nekoliko pojedinačnih lokacija. Na većoj zapadnoj skupini koja se nalazi sa istočne strane raskrsnice postoji 42 stećaka, 26 sljemenjaka i 16 sanduka. Dva sljemenjaka karakteristična su po svom obliku jer imaju zaravnjeno sljeme. Stećci su masivniji, pretežno većih dimenzija, obrasli su mahovinom i lišajevima. Građeni su od kamena vapnenca slabog kvaliteta i većim dijelom su utonuli u tlo.

¹⁵ S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 75-76.

¹⁶ D. Vidović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, 236; Š. Bešlić, *Stećci, Kataloški-topografski pregled*, 205; *AL BiH II*, broj 06.184, 106 lokalitet je nazvan pogrdnim nazivom „Pasji grob“ u naselju Jajići sa 32 stećka, 20 sljemenjaka i 12 ploča; U *Elaboratu* je lokalitet evidentiran pod nazivom „Pasiji grobovi“ ili „Sječa“ sa ukupno 46 stećaka, 31 sljemenjak i 15 sanduka. Prema kazivanju vlasnika parcele Hodžić (Mehmed) Hasana, Fehima i Seida na pojedinim stećcima su se nalazili i ukrasni motivi (*Elaborat*, 58, 92); Samir Halilović, Mujo Zulić, *Kalesija, crtice iz kulturno-historijske prošlosti*, Kalesija, 2003, 60-63 (dalje: S. Halilović, M. Zulić, *Kalesija*) na osnovu naziva lokaliteta iz najstarijeg austrougarskog premjera, nekropolu označavaju pod nazivom „Sječe“ sa 45 stećaka, 23 sljemenjaka i 22 sanduka, grupisanih u dvije skupine. Autori, pored opisa nekropole, donose plan stećaka i objašnjavaju ranije upotrebljavani pogrdni naziv tzv „Pasji grob“; Jusuf Omerović, Munir Kahrmanović, *Očuvane nekropole stećaka u Sapni*, Baština sjeveropistočne Bosne, Tuzla, V, 2013, 33 (dalje: J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*) opisuju kao uređeni lokalitet sa 47 stećaka koji nazivaju Mramorovi; Halilović 2020. godine bilježi 51 stećak, 26 sljemenjaka i 22 sanduka (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 75).

¹⁷ Merima Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka „Sječa“ u Međeđi općina Sapna*, Baština sjeveroistočne Bosne, XIV, Tuzla, 2022, 243 (dalje: M. Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka Sječa*) u radu konstatuje da nekropola broji 48 stećaka (17 sanduka i 21 sljemenjak, 1 ploča i 4 stećka nedefinisanog oblika).

Prosječne dimenzije sljemenjaka su: dužina 180/200 cm, širina 90/100 cm, visina oko 70 cm.

Slika 6. Mapa sa ucrtanim stećcima, nekropola Sječa - Mramorovi¹⁸

Iznad navedene skupine oko 100 metara istočno nalazi se druga manja skupina sa 5 stećaka, 3 sljemenjaka i 2 sanduka. U istom pravcu na udaljenosti od 40 metara iznad šumskog puta nalazi se 1 sanduk koji je obrastao mahovinom, djelimično oštećen i utonuo u tlo. Dalje dvadesetak metara u istom pravcu, na manjem brežuljku koji je obrastao u hrastovou šumu, nalazi se 1 kvalitetno obrađen i očuvan sanduk koji je obrastao u mahovinu. Oba sanduka orjentisana su u pravcu istok-zapad. Na udaljenosti od 60 do 100 metara u istom pravcu na brežuljku nalaze se ostaci najmanje 3 oštećena sanduka i više razbijenih komada kamena od stećaka koji su vjerovatno pomjereni radi čišćenja parcele uz šumski put, koji je sa južne strane i uz šumu na sjevernoj strani, gdje se nalazi veća gomila kamena od razbijenih stećaka. Stećci su najčešće orjentisani u pravcu zapad-istok. Sudeći po oblicima stećci potiču iz kasnog srednjeg vijeka.

¹⁸ S. Halilović, M. Zulić, *Kalesija*, 62.

Na lokalitetu je nekoliko stećaka pomjereno prilikom prosijecanja lokalnog puta između Jajića i Međeđe, pred početak agresije 1992. godine, dok su dva stećaka pomjerena u stranu 1999. ili 2000. godine tokom izgradnje regionalnog puta Kalesija - Sapna.¹⁹ Na osnovu stanja pojedinih stećaka na ovom lokalitetu, posebno krajnjem istočnom dijelu, može se zaključiti da je u prošlosti više stećaka uništeno, razbijeno i pomjereno sa izvorne lokacije. Prilikom pomjeranja jedan sljemenjak postavljen je neposredno uz lokalni asfaltni put koji vodi u Međeđu, a jedan sanduk uz put koji sa raskrsnice vodi u šumu Djedovac.

Slika 7. *Stećci, nekropola Sječa - Mramorovi, Međeđa*

Uređenje nekropole Sječa - Mramorovi

Na lokalitetu su 2008. godine izvedeni određeni radovi na uređenju nekropole i stećaka. Tom prilikom je uklonjen korov i dio zemlje oko pojedinih utonulih stećaka, postavljena je manja drvena ograda, zasađeni su čempresi uz ogradu, postavljene drvene klupe za sjedenje i infotabla sa osnovnim informacijama o nekropoli i stećcima.²⁰

¹⁹ S. Halilović, M. Zulić, *Isto*, 60.

²⁰ Aktivnosti i poslove na uređenju nekropole organizovalo je Udruženje mladih općine Sapna „Korak“ u saradnji sa Zavodom za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona uz podršku Vlade Tuzlanskog kantona, Općine Sapna i MZ Međeđa (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 108-109); Merima Hajdarbegović, M. Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka Sječa*, 240.

Nekropola je 2017. godine evidentirana kao spomeničko dobro baštine u Registru dobara kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa općine Sapna.²¹ U jesen 2019. godine organizovane su aktivnosti na uklanjanju obraslog korova i rastinja oko stećaka, te postavljena nova infotabla.²²

Tokom 2022. godine stručni tim JU Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona (dalje: Zavod) pokrenuo je proceduru uređenja i sanacije nekropole. U avgustu iste godine izvršen je detaljan terenski uvid u stanje stećaka na nekropoli nakon čega je Odlukom Zavoda ista stavljena na listu potencijalnih dobara Tuzlanskog kantona.²³ Nakon tih aktivnosti Zavod donosi Rješenje kojim nekropolu „Sječa“ općina Sapna stavlja na listu dobara pod prethodnom zaštitom Tuzlanskog kantona, i na taj način ona postaje zaštićena na kantonalnom nivou.²⁴

U avgustu 2022. godine uposlenici Zavoda su ustanovili stanje stećaka na nekropoli i zaključili da je većina stećaka utonula u tlo od kojih su neki prevrnuti, a gotovo svi prekriveni mahovinom. Skupina od pet stećaka koji se nalaze pedesetak metara istočno na brdu su obrasli šibljem i rastinjem.²⁵ Stručni tim Zavoda sačinio je projekat uređenja i sanacije nekropole „Sječa“ koji se sastoji od tri faze. Tokom jeseni 2022. godine realizovana je prva faza radova u okviru koje su ispravljena tri prevrnuti sljemenjaka, otkopan višak zemlje oko utonulih stećaka i utvrđen broj stećaka i njihovi oblici. Na nekropolu je vraćen sljemenjak koji se prethodno nalazio uz cestu kod raskrsnice. Pored toga, obnovljena je i ofarbana dotrajala drvena ograda i popločano stepenište kojim je omogućen lakši pristup nekropoli.²⁶ U narednom periodu planiran je nastavak radova iz

---

²¹ Nekropola je evidentirana pod nazivom „Nekropola stećaka na lokalitetu Sječa, Pasji Groboci, Mramorić (Registar dobara kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa općine Sapna, 2017); M. Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka Sječa*, 238.

²² S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 109.

²³ Odluka br. 03/24-241/22 od 24. 08. 2022. godine

²⁴ Rješenje br. 03/24-256/22 od 06. 09. 2022. godine

²⁵ Pored navedenog, u novije vrijeme primjetan je još jedan problem koji se odnosi na migrante sa istoka koji su se okupljali na nekropoli, palili vatru i ostavljali smeće. Ranije urađena drvena ograda je oštećena (M. Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka Sječa*, 241).

²⁶ M. Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka Sječa*, 243-245.

preostale dvije faze od kojih druga podrazumijeva konzervatorske radove, a treća promociju nekropole i stećaka, te postavljanje informacione table.²⁷

Slika 8. *Stećci, Sječa - Mramorovi*

Tokom avgusta 2023. godine nastavljene su aktivnosti i radovi na uređenja nekropole Sječa – Mramorovi. Kroz nekropolu je urađena kvalitetna popločana staza sa klupama i asfaliran put od raskrsnice puteva do ulaza u nekropolu.²⁸

Nekropola Sječa - Mramorovi predstavlja jednu od bolje očuvanih i pristupačnih nekropola gdje je moguće izvoditi organizovane izlete, posjete, nastavu u prirodi za učenike sa područja općina Kalesija, Sapna, Teočak i drugih sa područja Tuzlanskog kantona. Nekropola se nalazi u veoma lijepom prirodnom ambijentu jugoistočnih obronaka planine Majevica, pored raskrsnice puteva koja se nalazi na prevoju između doline rijeke Bukovice na jugu (općina Kalesija) i doline rijeke Munjače (općina Sapna) što omogućava organizovanje

²⁷ Konzervatorski radovi podrazumijevaju konzervatorsko čišćenje kamenih ploha stećaka od bionametnika, uklanjanje onečišćenja anorganskog porijekla uz minimalno mehaničko djelovanje i adekvatnim hemijskim metodama, kao i saniranje mikro i makro pukotina na kamenim ploham, te spajanje odlomljenih dijelova stećaka (M. Hajdarbegović, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka Sječa*, 243).

²⁸ Projekat sa navedenim radovima finansirala je Evropska unija u Bosni i Hercegovini u okviru projekta "EU za lokalne zajednice", koji provodi Centar za promociju civilnog društva.

raznih kulturnih sadržaja kao što su likovne kolonije i sl. Organizovane posjete i kulturni sadržaji u značajnoj mjeri bi doprinijeli boljem upoznavanju stećaka, njihovom značaju i promociji, što bi pozitivno uticalo na razvijanje svijesti kod stanovništva o potrebi čuvanja našeg srednjovjekovnog kulturnog naslijeđa - stećaka od oštećenja i uništenja, s obzirom na značajan broj pojava uništavanja stećaka kako u prošlosti, tako i u novije vrijeme na brojnim nekropolama širom Bosne i Hercegovine.

Slika 9. *Popločana staza, nekropola Sječa – Mramorovi*

Sandići

Lokalitet **Mramorje** nalazi se u pravoslavnom groblju u naselju Sandići, u parceli Groblje Obršine k.č. 3769, k.o. Rastošnica. Nekropola je smještena 30 metara od lokalnog puta sa sjeveroistočne strane između dvije skupine pravoslavnih spomenika, bliže istočnoj skupini. Na obrasloj nekropoli nalazi se 5 stećaka, 2 sljemenjaka sa postoljem i 3 stuba, od kojih su tri stećka oštećena (1 sljemenjak i 2 stuba). Kod jednog sljemenjaka oštećena je polovina gornje strane sljemena. Četiri stećka su građena su od pješčara (slabijeg kvaliteta), a jedan izdvojeni masivni dobro očuvani stub, bliže putu, izrađen je od krečnjaka.²⁹

Slika 10. *Stećci, Mramorje, Sandići*

Sapna

Centralni park Sapna - dislocirani stećci sa natpisom

Stručni tim Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona je u novembru 2021. godine realizovao i

²⁹ J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 31 bilježe 3 stećka, 1 sanduk, 1 stub i 1 ostatak od stećaka. Istraživanjem (2019) na lokalitetu su uočeni brojni kameni ostaci što govori da je nekropola imala više stećaka; Halilović 2020. godine bilježi 5 stećaka (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 78).

predstavio projekat zaštite stećaka u Sapni i Sniježnici.³⁰ Kada je u pitanju Sapna, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona je Odlukom uvrstio „Dva stećka sa natpisom u Sapni“ u Listu potencijalnih dobara baštine Tuzlanskog kantona.³¹ Nakon te odluke, stručni tim Zavoda je izmjestio dva ugrožena i prethodno dislocirana stećaka s natpisom, jedan sa lokaliteta Brdo iz Zaseoka, a drugi iz dvorišta Općine Sapna na lokaciju u centralni park u Sapni na k.č. 3048/1 označena kao Kolonija i 3047/1 označenu kao Lugarica k.o. Sapna, 50 metara sjeverno od centralnog spomenika.³²

Na taj način su postavljena i trajno zaštićena dva stećka sa natpisom na bosančici, od ukupno deset stećaka koliko ih ima na području Tuzlanskog kantona. U okviru projekta izvršeni su zaštitni radovi na dva ukrašena stećka koji su premazani hidrobojnom zaštitom. Rješenjem je definisano sprečavanje uništavanja, oštećenja ili skrnavljenja, te zabrana svake radnje kojom se neposredno ili posredno može izmijeniti ili narušiti svojstvo dobra baštine. Realizacijom navedenih aktivnosti, uređeni i zaštićeni stećci sa natpisom u Sapni postali su dostupni posjetiocima i drugim ljubiteljima kulturne baštine, prije svega učenicima i studentima koji zbog jednostavne pristupačnosti mogu upoznati dio bogate srednjovjekovne kulturne baštine, značaj stećaka sa

---

³⁰ Projekat zaštite stećaka predstavljen je povodom Dana državnosti Bosne i Hercegovine, 26. 11. 2021. godine. Realizovani projekat u Sniježnici podrazumijevao je uređenje nekropole stećaka koja se nalazi u muslimanskom mezarju uz prethodnu saglasnost Medžlisa Islamske zajednice Teočak. Radovi su obuhvatili i zaštitu stećka s natpisom (Veseoko Golubović) koji je oslobođen iz podzide u koju je bio uzidan. Također, drugi stećci na nekropoli su ispravljeni, očišćeni, a oni reprezentativni su trajno zaštićeni. Urađen je novi ulaz i pristupni plato čime je nekropola u Sniježnici postala dostupna javnosti. Projekti u Sniježnici i Sapni rezultat su provođenja Zakona o zaštiti kulturne baštine Tuzlanskog kantona, a isti su realizovani uz podršku Ministarstva za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona, kao i lokalnih zajednica. Više o tome u radu: Samir Halilović, *Nekropole i stećci na području općine Teočak*, Baština sjeveroistočne Bosne, XIV, Tuzla, 2022, 254-257; <https://bastina.ba/uredjena-nekropola-i-zasticeni-stecci-s-natpisom/> pristupljeno: 11. 11. 2024. godine.

³¹ Odluka br. 03/26-345/21 od 29. 11. 2021. godine; Rješenje o stavljanju potencijalnog dobra - Dva stećka sa natpisom u Sapni pod prethodnu zaštitu Tuzlanskog kantona, Službene novine Tuzlanskog kantona broj 1, 2022, 134-135.

³² Rješenje br. 03/26-354/21 od 07. 12. 2021. godine.

natpisima za izučavanje kulture, pismenosti, identiteta, zatim historiju srednjovjekovne Bosne, ali i kontinuitet državnosti Bosne i Hercegovine.

Slika 11. Uređeni i zaštićeni stećci sa natpisom, Centralni park Sapna

* * *

Veći stećak stub sa starobosanskim natpisom prije dislokacije i postavljanja u Centralni park u Sapni prethodno se nalazio na lokalitetu Brdo u istoimenoj mahali Brdo, u središnjem dijelu naselja Zaseok pored puta (označenog kao Grabovac - Sapna broj 4622 k.o. Šetići) i manje raskrsnice uz parcelu Brdo k.č. 4426/3 k.o. Šetići. Dimenzije stećka su: visina 85 cm iznad tla, širina 72 cm, a debljina tijela 30 cm. Građen je od kamena vapnenca i potiče iz 15. vijeka.

Starobosanski natpis ispisan je u 11 redova: *“A se leži Braja Tvr'dojević' na zemli tuždoi (tuđoj). A postavi na nem' kamen' Preh'tjen Radosalič', pastorak' mu, i OZR'ko sin' mu. Dobri živ'(i) i umre. Ase (p)isa Dragoje dijak”*.³³

³³ Tomo Dragičević, Vid Vuletić-Vukasović, *Starobosanski natpisi*, GZM, II, knjiga 3, Sarajevo, 1890, 297-298 (dalje: T. Dragičević, V. Vuletić-Vukasović, *Natpis u selu Zaseok*); Ćiro Truhelka, *Osvrt na sredovječne kulturne spomenike*, GZM, XXVI, svezak 1-2, Sarajevo, 1914, 234 (dalje: Ć. Truhelka, *Osvrt na sredovječne spomenike*); D. Vidović, *Srednjovjekovni nadgrobnji spomenici*, 225; Ljubomir Stojanović, *Stari srpski natpisi*, Zbornik, knjiga III, Beograd, 1905, 2, br. 4732 (dalje: Lj. Stojanović, *Stari srpski*

Iz natpisa se saznaje ime pokojnika Braja Tvrdojević, njegov pastorak Prjeh'tjen Radosalič i sin mu OZR'ko Radosalič, te pisar Dragoje. Ovaj natpis na neki način govori o tome da nije uvijek bilo moguće, usljed ratnih pohoda ili stradanja, umrlog ili stradalog člana vlastele dopremiti i sahraniti na njegovoj zemlji. U takvim okolnostima pokojnik Braja Tvrdojević vjerovatno je sahranjen na tuđoj zemlji, što proizilazi iz fraze: *zemlji tuždoj*. Natpis sa sličnom frazom zabilježen je na lokalitetu Oprasići kod Rogatice.³⁴

Slika 12. Faksimil stećka sa natpisom³⁵

Stećak je u prošlosti više puta pomjeren sa izvorne lokacije zbog čega je djelimično oštećen. Zbog ugroženosti stećka, novim elaboratom Zavoda br. 03/27-336/21 utvrđena je mjera zaštite, odnosno da se isti izmjesti na prikladno mjesto u centar Sapne s ciljem trajne zaštite i dostupnosti za posjetioce.³⁶ Pored stećka sa natpisom, u prošlosti je zabilježeno da se na istom lokalitetu nalazio još jedan ukrašeni stub koji je bio ukrašen motivom koplja.³⁷ Taj stećak je prilikom izgradnje lokalnog seoskog puta (oko 1975. godine) mašinom pomjeren i zatrpan

natpisi); M. Vego, *Zbornik*, broj 311, 134-135; J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 35.

³⁴ Marko Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, I-IV, „Zemaljski muzej“, Sarajevo, 1962-1970, broj 226.

³⁵ M. Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa BiH*, 134-135.

³⁶ Rješenje br. 03/26-354/21 od 07.12.2021. godine

³⁷ Š. Bešliagić, *Stećci, Kataloški-topografski pregled*, 205; U *Elaboratu* su evidentirana 2 stuba od kojih je jedan sa natpisom Braje Tvrdojevića. Stećci su dislocirani, u vrlo lošem stanju, a jedan stub je razbijen (*Elaborat*, 110); J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 35; E. Omerović, *Nepoznate srednjo-vjekovne nekropole stećaka u Sapni*, 159 bilježi da su stećak stub sa motivom mača mještani bacili u klizište zvano Bjela strana osamdesetih godina 20. vijeka. Autor bilježi i podatak iz 1996. godine kada je slučajno u Zaseoku opazio stub sa natpisom utovaren na kamion sa namjerom da se odveze u istu provaliju gdje je bačen i prvi stub. Intervencijom autora i ukazivanjem na značaj stećaka, a posebno o značaju natpisa, stećak je istovaren sa kamiona i postavljen neposredno pored puta, ispod parcele Brdo koja je u vlasništvu Rasima (Rašid) Salihovića (1943.), nedaleko od izvorne lokacije. Prethodni autori su lokalitet evidentirali pod nazivom Zaseok. Na osnovu podataka *FGU, Geoportal - Katastar.ba* Halilović je utvrdio naziv lokaliteta „Brdo“ (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 80-81).

u klizište zvano Bijela strana, koje je od lokaliteta udaljeno oko 100 metara u pravcu sjeveroistoka.³⁸

Drugi manji stećak stub sa natpisom prije dislokacije i postavljanja u centralni park u Sapni prethodno se nalazio u dvorištu iza zgrade Općine Sapna u parceli Škola k.č. 2741 k.o. Sapna. Dimenzije stećka su: širina 33 cm, visina 48 cm i dužina 60/65 cm. Stećak je građen od vapnenca kao i stećci na lokalitetima Sječa i Podkojnice u naselju Međeđa. Na lijevoj bočnoj strani vidljiva su oštećenja u obliku uklesanog dužeg udubljenja, vjerovatno u pokušaju da se stećak prelomi na dva jednaka dijela. Na prednjoj strani stećka postoji natpis od 22 slova, ispisan u pet redova.

Slika 13. Stećak sa natpisom (2020.)

U prva četiri reda slova su dobro očuvana, osim u petom, zadnjem redu gdje se naziru dva ili tri slova.³⁹ Detaljnim pregledom i analizom slova u potpunosti je pročitani natpis: „***I se leži Dragič (6) Obradović (6)***“⁴⁰ Na osnovu natpisa ustanovljeno je ime i prezime osobe kojoj je podignut stećak. Stećak je na ovaj lokalitet dovezen iz naselja Kobilići sa uništene nekropole koja se nalazila u

³⁸ Prema kazivanju Rasima (Redžo) Salihović (1943) iz Zaseoka.

³⁹ Prvu zabilježku slova sa natpisa približno je predstavio Edhem Omerović. U svom radu približno je predstavio slova u četiri reda kako slijedi: prvi red: .ASE LE., drugi red: .UIDJ., treći red: .EGRNI., četvrti red: .VBRADO.. (E. Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, 161).

⁴⁰ U interpretaciji natpisa pomogli dr. Lejla Nakaš, rukovodilac Odsjeka za bosanski, hrvatski i srpski jezik na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, i Mr. Edin Bujak, Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet u Sarajevu, 2. juli 2020. godine (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 78).

parceli Mramorić k.č. 3234/2 k.o. Sapna.⁴¹ Zbog ugroženosti stećka, elaboratom Zavoda br. 03/27-336/21 utvrđena je mjera zaštite, odnosno izmještanje na prikladno mjesto u centru Sapne u cilju trajne zaštite i dostupnosti za posjetioce.⁴²

Lokalitet **Zagrobница** nalazi se u gornjem dijelu naselja Sapna na manjem brežuljku pored obradivih parcela, smješten između regionalnih puteva Sapna - Kalesija i Sapna - Priboj na udaljenosti od oko 200 metara. Nekropola se nalazi sa sjeveroistočne strane pored manjeg puta u parcelama Zagrobница k.č.194/2, 195 i 196 k.o. Sapna. Na nekropoli postoji 17 stećaka, 8 sljemenjaka sa postoljem, 5 stubova, 4 sanduka i desetak manjih kamada kamena od razbijenih stećaka.⁴³

⁴¹ Oštećeni stećak pronađen je u stepeništu srušene kuće u Kobilićima na lokalitetu Mramorić. Zbog istaknute vrijednosti natpisa stećak je, zahvaljujući Kemalu (Rahman) Durakoviću iz Kobilića, odatle izvađen i dislociran 1999. godine u dvorište Općine Sapna. Prema kazivanju Rahmana Durakovića stećak je prije oštećenja i pomjeranja sa nekropole Mramorić imao dužinu preko 150 cm. Jedna strana stećka bila je ukrašena motivima luka, strijele i životinje, slične zecu, a druga strana natpisom (E. Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, 161; E. Hadžimustafić, *Analiza...nekropola stećaka na području TK*, 245). Prema kazivanju Kemala Durakovića (juli 2020) na lokalitetu Mramorić k.č. 3234/2 k.o. Sapna je do prije Drugog svjetskog rata bila nekropola sa mnogo stećaka koji su nažalost uništeni i iskorišteni od strane mještana kao građevinski materijal za izgradnju temelja kuća i puta. Jedan preostali i ukrašeni stećak nakon Drugog svjetskog rata razbijan je na četiri dijela i postavljen na čoškove temelja kuće. Pamti se da su mještani na jednom kamenu od stećka, koji se nalazio u temelju iste kuće, oštrili noževe i sjekire. Na lokalitetu je prilikom obrade tla 1979. godine pronađen i ljudski skelet o čemu su obaviješteni predstavnici Mjesne zajednice Sapna, koji su rekli da se pronađeni skelet na istom mjestu zatrpa. Nikakve druge radnje o tom pitanju nisu poduzimane niti je to koga od nadležnih posebno interesovalo. Nakon rušenja jedne stare kuće 1999. godine Kemal Duraković je na gomili kamena primijetio ostatak stećka sa starobosanskim natpisom. Zbog toga je reagovao i na neki način od vlasnika kuće otkupio stećak. Iste godine pronađeni stećak je dislociran u dvorište zgrade Općine Sapna s ciljem zaštite od daljeg propadanja.

⁴² Rješenje br. 03/26-354/21 od 07.12.2021. godine

⁴³ D. Vidović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, 225-226 bilježi nakropolu sa 3 ploče, 8 sljemenjaka i 2 stele bez ukrasa. Stećci su bili građeni od mekog kamena zbog čega su slabo očuvani. U središnjem dijelu njive, na vrhu padine, bila su i 3 velika stećka sa postoljem koji su građeni od tvrdog krečnjaka. Dimenzije najvećeg među njima bile su 182 x 87 x 73 cm. Ostali stećci mnogo su oštećeni prilikom pokušaja da se uklone iz njive. Pored navedenih stećaka, autor je na lokalitetu zabilježio i 3 visoka stuba, od kojih je jedan stub imao dimenzije 182 x 77 x 37 cm i nalazio se na istočnoj granici

Većina stećaka razbijena je, oštećena, pomjerena zbog čega im je orijentacija različita. Stećci su bili dobro obrađeni, od kvalitetnog materijala i potiču iz kasnog srednjeg vijeka. Od ukupnog broj stećaka ukrašen je jedan sanduk sa postoljem, koji se nalazi neposredno pored puta u uskom obraslom i zapuštenom dijelu parcele kč. 194/2 k.o. Sapna. Stećak je izrađen od kvalitetnog kamena, dobro je obrađen, očuvan i orijentisan u pravcu sjever-jug. Njegove dimenzije su: dužina 175 cm, širina 100 cm i visina 30 cm. Čeona, sjeverna strana ukrašena je

Slika 14. *Ukrašeni sanduk, Zagrobnica*

nekropole. Nešto više od ovih spomenika na putu prema centru bivše nekropole bio je najveći stub, dimenzija 224 x 75 x 41 cm. Stub je građen od mekog materijala zbog čega je vrlo slabo očuvan. Oko nekropole su zabilježeni brojni ostaci od razbijenih stećaka. Od ove nekropole oko 100 metara istočno, pored seoskog puta zabilježen je 1 prevrnuti sljemenjak sa postoljem i 1 potonula ploča (sanduk) ili stub. Vjerovatno su i ovi stećci pripadali istoj nekropoli kao i prethodni; Š. Bešliagić, *Stećci, Kataloški-topografski pregled*, 203 bilježi 22 stećka (3 ploče, 12 sljemenjaka i 7 stubova) orijentisanih u pravcu zapad-istok uz napomenu da su stećci dobro obrađeni, znatno oštećeni, utonuli i prevaljeni, sa ostacima drugih stećaka, te da je nekropola nekada bila brojnija; *AL BiH II*, broj 06.238, 98 evidentira 22 stećka u obliku ploča (sanduka), sarkofaga i stela orijentisanih zapad-istok, te brojne ostatke oštećenih stećaka. Ostali stećci su uništeni; U *Elaboratu* je evidentirano 18 stećaka (8 sljemenjaka, 3 stuba, 2 sanduka i 5 ploča). Grupisanje stećaka u okviru nekropole upućuje na porodičnu grobnicu u okviru šire društvene zajednice koja je podizala spomenike. Dimenzije jednog stuba su: 75 x 90 x 35 cm. (*Elaborat*, 101); E. Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, 160; J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 36-37 bilježe 14 stećaka, sljemenjaka, sanduka i stubova; Halilović 2020. godine na lokalitetu bilježi 16 stećaka (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 79-80). Tokom aprila 2021. godine, vlasnici parcela Zagrobnica čiji su dijelovi bili obrasli u šipražje u kojima su ranije evidentirani stećci iskrčili su te obrasle dijelove, te u saradnji sa uposlenicima Zavoda izvršili ispravljanje nagetih i oborenih stećaka stubova. Na taj način stećci su na nekropoli postali dostupniji za detaljnije preglede i istraživanja. Tokom novembra 2024. godine pregledom stećaka na nekropoli utvrđeno je 17 stećaka i njihovi oblici, te izvršena korekcija broja i oblika, što ranije zbog velikog šipražja i utonulosti stećaka tokom istraživanja 2020. godine nije bilo moguće precizno utvrditi.

motivom polumjeseca, čiji je prečnik dimenzija 20 cm. Istočna strana sanduka djelimično je utonula u tlo.

Pored ukrašenog sanduka nalaze se tri stećka, dva sljemenjaka, koja su dobro obrađena, očuvana, utonula u tlo, orjentisana u pravcu sjever-jug, i jedan stub građen od pješčara koji je oboren i utonuo. Na obrasloj međi između parcela k.č. 195 i 196 k.o. Sapna nalazi se jedan dobro očuvan i kvalitetno obrađen stub dimenzija: visina 100 cm iznad tla, širina u sljemenu 70 cm, iznad tla 60 cm i debljine tijela 35 cm. Jedan razbijeni sljemenjak nalazi se uz put u zasječevoj i zarasloj kosini međe na kraju parcele k.č. 196.

Slika 15. *Stećci, Zagrobnica (2024.)*

Na osnovu opisanog stanja stećaka na lokalitetu može se zaključiti da je većina stećaka oštećena i veoma ugrožena, a vidljiva su oštećenja i u novije vrijeme. Na osnovu podataka o uništavanju i devastiranju stećaka i broja stećaka zabilježenih u prošlosti, može se zaključiti da je na lokalitetu Zagrobnica u prošlosti bila velika nekropola.

Slika 16. *Stećci stubovi, Zagrobnica (2024.)*

Brdaci (Vitinica)

Lokalitet **Mramorje** nalazi se pored puta koji vodi iz Vitinice prema Handelićima u selu Brdaci, odnosno u parceli Mramorić k.č. 2884 k.o. Sapna. Na lokalitetu sa obje strane puta postoji 24 stećka, 14 sljemenjaka, 5 sanduka i 5 stubova.

Slika 17. *Stećci, Mramorje, Brdaci*

U dvorištu, sa istočne strane puta, nalazi se 21 stećak, dok se sa zapadne strane puta nalaze 3 stećka, 2 sljemenjaka i 1 stub. Stećci su građeni od krečnjaka i dobro su obrađeni. Neki stećci su utonuli u tlo ili su zasuti zemljom. Većina stećaka orjentisana je u pravcu zapad-istok, a nekoliko primjeraka sa zapadne strane puta orjentisano je u pravcu sjever-jug.⁴⁴

---

⁴⁴ U *Elaboratu* je evidentirana nekropola sa 24 stećka, 13 sljemenjaka, 8 stubova i 3 sanduka. Prosijecanjem puta 3 stećka, 2 sljemenjaka i 1 stub, pomjerena su uz put. Stećci su u relativno dobrom stanju. Na lokalitetu su uočeni ostaci baza stubova koji su najvjerovatnije razbijeni. Dimenzije jednog sljemenjaka su 165 x 80 x 40 cm, a jednog stuba 115 x 70 x 20 cm. (*Elaborat*, 107); J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 34; Na lokalitetu je u protekloj agresiji na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995) bila linija odbrane i zona borbenih dejstava gdje je usljed velikog broja neprijateljskih artiljerijskih projektila jedan broj stećaka oštećen. Mještani pamte da su u parceli, koja se nalazi između nekropole i muslimanskog groblja, u prošlosti bili stećci i da su prilikom obrade parcele izoravane ljudske kosti što navodi na zaključak

Zaseok

Lokalitet **Mramor** nalazi se u jugoistočnom dijelu naselja Zaseok pored puta Grabovac - Sapna (k.č. 4622 k.o. Šetići), koji vodi iz Zaseoka u naselje Petkovci. Sa južne strane puta uz dvorište kuće postoji jedan oštećeni sljemenjak, orjentisan u pravcu jugoistok-sjeverozapad.⁴⁵ Na lokalitetu su 1890. godine zabilježena četiri stećka sanduka bez ukrasa od kojih su tri uništena što govori da je na lokalitetu bilo više nadgrobnika. Stećci potiču iz kasnog srednjeg vijeka.⁴⁶

Zavid

Lokalitet **Krčevine** nalazi se u aktivnom pravoslavnom groblju k.č. Rastošničko groblje br. 3090 k.o. Rastošnica. Nekropola je udaljena 30 metara istočno od lokalnog puta i oko 700 metara od regionalnog puta Sapna - Priboj. Na nekropoli postoji 12 stećaka, 5 sljemenjaka sa postoljem, 6 stubova i 1 sanduk, od kojih su 2 sljemenjaka ukrašena. Stećci su kvalitetno obrađeni,

Slika18. Stećci, Krčevine, Zavid

da je na parceli bio dio nekropole sa stećcima koji su uništeni. Autori su lokalitet evidentirali pod nazivom Brđaci. Prilikom istraživanja (2020- godine) Halilović pored opisanih stećaka na lokalitetu navodi da se nalazi i nekoliko razbijenih ostataka od stećaka što govori da je u prošlosti na ovoj nekropoli bio veći broj stećaka. Nedaleko od nekropole u pravcu zapada na udaljenosti od 50 metara je muslimansko groblje (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 80).

⁴⁵ Prema kazivanju vlasnika parcele i kuće stećak je do 1998. godine bio na sredini dvorišta, kada je pomjeren oko 20 metara sjeverozapadno uz ogradu dvorišta i put, radi izgradnje stambenog objekta.

⁴⁶ T. Dragičević, V. Vuletić-Vukasović, *Natpis u selu Zaseok*, 298; Š. Bešliagić, *Stećci, Kataloški-topografski pregled*, 205; *AL BiH II*, broj 06.146, 94 evidentirana su 3 stećka u obliku sarkofaga i stela, a ostali stećci su uništeni; J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 35; Mještani pamte da je jedan stećak sa lokaliteta Mramor oko 1960. godine odvezen u seosko groblje gdje je postavljen kao kamen „mejtaš“ na kojeg se spuštala umrla osoba prilikom klanjanja dženez. Danas se ne zna gdje je nestao stećak (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 82).

očuvani i djelimično utonuli.⁴⁷ Dva sljemenjaka orjentisana su u pravcu sjever-jug, a većina ostalih položenih stećaka zapad-istok.

Jedan ukrašeni sljemenjak sa postoljem ima dimenzije: dužina 160 cm, širina u postolju 70 cm, u podnožju 60 cm, visina 70 cm. Njegova čeona (zapadna) strana ukrašena je motivom mača, dok se na zapadnom dijelu sjeverne strane krova nalazi ukrasni motiv rozete koja je u obliku dvostrukog kruga. Veći krug je prečnika 15 cm, a unutrašnjeg, manjeg 6 cm. Drugi ukrašeni manji sljemenjak ima dimenzije: dužina 100 cm, širina u sljemenu 50 cm, visina 40 cm. Čeona sjeverna strana identično je ukrašena motivom mača kao i prethodni stećak. Ukrašeni sljemenjaci su kvalitetno obrađeni i dobro očuvani. Slični sljemenjaci se nalaze na lokalitetu Podkojница (Međeđa).⁴⁸

Slika 19. *Ukrašeni sljemenjak, Krčevine, Zavid*

⁴⁷ U *Elaboratu* je nekropola evidentirana pod nazivom „Krčevine“ na aktivnom pravoslavnom groblju sa neutvrđenim brojem stećaka. Na jednom stubu zabilježen je motiv krsta čiji se gornji krak završava u vidu rozete (*Elaborat*, 94); J. Omerović, M. Kahrimanović, *Očuvane nekropole*, 31-32 bilježe 6 stećka sljemenjaka uz pravoslavno groblje; Istraživanjem nekropole 2019. godine Halilović ističe da nije pronađen ukrašeni stub evidentiran u *Elaboratu* (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 82).

⁴⁸ Halilović u radu navodi da na nekropoli postoji 12 stećaka, 5 sljemenjaka, 6 stubova i 1 sanduk od kojih su dva ukrašena (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 82).

Karta 2. Prostorni pregled srednjovjekovnih nekropola u općini Sapna⁴⁹

* * *

⁴⁹ S. Halilović, *Steći na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 83.

Na području općine Sapna evidentirano je 14 srednjovjekovnih nekropola sa ukupno 159 stećaka. U odnosu na ranije podatke iz 2013. godine evidentirano 32 stećka više.⁵⁰

Prema oblicima najviše su zastupljeni sljemenjaci 85 ili 53,46 %, zatim sanduci 50 ili 31,45 % i stubovi 24 ili 15,09 %. Na 4 lokaliteta evidentirano je 5 ukrašenih stećaka (2 sljemenjaka, 2 stuba i 1 sanduk) ili 3,14 % što je za 3 stećka više u odnosu na ranije podatke. Na 2 stećka su evidentirani starobosanski natpisi.

Na ukrašenim stećcima evidentirano je 5 različitih ukrasnih motiva. Najviše su zastupljeni motivi mača (2 stećka), natpisa (2 stećka), dvostruki krugovi - rozete (2 stećka) i polumjesec (1 stećak). Najviše ukrasnih motiva zabilježeno je na lokalitetu Krčevine (Zavid).

Kada je riječ o brojnosti nekropola i stećaka po naseljima, iz tabele se može vidjeti da tri naselja imaju po 2 nekropole sa stećcima. Najviše stećaka (68) evidentirano je na nekropolama u naselju Međeđa.⁵¹ Na 2 lokaliteta nalazi se 20 i više stećaka, na 3 lokaliteta od 10 do 19 stećaka, na 5 lokaliteta 2 do 9 stećaka. Na 4 lokaliteta nalaze se očuvani pojedinačni stećci.

Prema ranijim podacima prije devedesetih godina 20. vijeka na nekim lokalitetima evidentiran je veći broj stećaka. Tako je na lokalitetima Mramorje zabilježeno 42 stećka (Brđaci, Vitinica), Zagrobnici 22 stećka (Sapna), Mramoru i Krčevinama 54 stećka (Herići) i slično.⁵²

Pored toga, u prošlosti je na području općine Sapna postojao veći broj srednjovjekovnih nekropola i stećaka. Dva ranije evidentirana sanduka na području Vitinice (Brđanima) nisu pronađena.⁵³

---

⁵⁰ U ukupan broj od 158 stećaka nisu uračunati stećci sa lokaliteta Mramor (Here) koji je 2013. godine evidentiran na području općine Sapna (J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 29). Prilikom istraživanja, nekropola Mramor ubicirana je i opisana u okviru općine Teočak, a nalazi se uz samu granicu sa općinom Sapna (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 99).

⁵¹ Naselje Međeđa je krajem srednjeg vijeka bilo u okviru srednjovjekovne župe Spreča.

⁵² S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 99.

⁵³ U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu Brđani su bili zona borbenih djelovanja. Zbog obraslog, zapuštenog i miniranog područja, te zaostalih neeksplodiranih ubojitih sredstava nije bilo moguće provjeriti da li postoje ranije zabilježeni stećci (S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 99).

Tabela 1 Općina Sapna - pregled stećaka po naseljima, lokalitetima i osnovnim oblicima⁵⁴

Redni broj	Lokalitet/nekropola	Naselje	Osnovni oblici				Ukupno
			Sljemenjaci	Sanduci	Stubovi	Ukrašeni	
1.	Gaj	Gaj	-	-	1	-	1
3.	Krčevine	Here	9	-	-	-	9
4.	Sječina - Sječa	Herići	3	6	-	-	9
2.	Groblje	Kovačevići	1	2	6	-	9
5.	Mramorje - Tuk	Kovačevići	2	-	-	-	2
6.	Podkojnica	Međeđa	11	5	1	-	17
7.	Sječa - Mramorovi	Međeđa	29	22	-	-	51
8.	Mramorje	Sandići	2	-	3	-	5
9.	Centralni park	Sapna	-	-	2	2	1
10.	Zagrobica	Sapna	8	4	5	1	17
11.	Mramorje (Brđaci)	Vitinica	14	5	5	-	24
12.	Brdo ⁵⁵	Zaseok	-	-	-	-	-
13.	Mramor	Zaseok	1	-	-	-	1
14.	Krčevine	Zavid	5	6	1	2	12
UKUPNO			85	50	24	5	159

U naselju Zaseok na lokalitetu Kućine, gdje su danas izgrađeni građevinski objekti, u prošlosti je postojala nekropola sa oko 9 stećaka (sanduka i sljemenjaka). Na lokalitetu Starokuća kod naselja Goduš nalazila se srednjovjekovna nekropola. U naselju Rožanj pretpostavlja se da je bila nekropola sa oko 30 nadgrobnih spomenika, na lokalitetu Podkojnice (Baljkovica) oko 30 stećaka, na lokalitetu Mramorovi (Kovačevići) oko 20 stećaka, na lokalitetu današnjeg Mezarja i turbeta (Mahmutovići) preko 70

⁵⁴ S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 98.

⁵⁵ Ukrašeni stećak sa natpisom je u novembru 2021. godine zajedno sa stećkom koji se nalazio u dvorištu općine Sapna dislociran, postavljen i zaštićen na centralnom parku u Sapni.

stećaka. Na lokalitetu Mramorić (Kobilići) gdje su pronađeni i očuvani ostaci jednog stećka sa natpisom, pretpostavlja se da je bila nekropola sa više stećaka. Na lokalitetu Zagrobnice (Sapna) prema ranijim podacima zaključuje se da je postojala velika nekropola sa stećcima, možda jedna od najvećih na području današnje općine Sapna i šire. Na postojanje stećaka u naselju Nezuk upućuje srednjovjekovni mikrotoponim Mramorić.⁵⁶

Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da je u ranijoj prošlosti stihijski uništeno preko 250 stećaka. Jedan broj stećaka uništen je od strane mještana koji su stećke ukanjali sa obradivih površina ili su ih koristili za izgradnju temelja različitih građevinskih objekata. Ako bi današnjem broju očuvanih 158 stećaka dodali preko 250 uništenih stećaka, može se zaključiti da je na području današnje općine Sapna donedavno postojalo preko 400 stećaka, od kojih je većina nažalost uništena. Pored nekropola na području općine Sapna treba istaći da postoje lokaliteti i stećci u naseljima koja gravitiraju Sapni u naseljima Jusići, Šetići, Klisa, Baljkovica i Boškovići gdje je zabilježen veći broj stećaka.⁵⁷

Značaj stećaka

Stećci kao fenomen srednjovjekovne bosanske države, kao svjetski i evropski narodni spomenici imaju neprocjenjiv značaj za proučavanje historije srednjovjekovne bosanske države. Nekropole i stećci na području općine Sapna, njihovi oblici, forme, ukrasi i natpisi govore o društvenom progresu i kulturnom životu u srednjovjekovnoj Bosni i ovom području. Pored toga, uočena je prostorna povezanost nekropola stećaka sa starim muslimanskim grobljima.

Stećci i njihovi ukrasni motivi daju određene podatke o socijalnom položaju koji je igrao značajnu ulogu u sahranjivanju ljudi. Stećci sa epitafima daju dragocjene podatke o srednjovjekovnoj vlastelinskim porodicama Braje

---

⁵⁶ Podaci o uništenim nekropolama i stećcima na lokalitetima zasnovani su na temelju kazivanja mještana, naziva toponima, evidentiranih ostataka od uništenih stećaka i ličnih zaključaka do kojih se došlo prilikom istraživanja terena. Više o tome: E. Omerović, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, 158-166; Jusuf Omerović, *Sapna - antropogeografski prikaz*, Baština sjeveroistočne Bosne, broj IV, 2011, 127 (dalje: J. Omerović, *Sapna - antropogeografski prikaz*); J. Omerović, M. Kahrmanović, *Očuvane nekropole*, 27; S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 99-100.

⁵⁷ S. Halilović, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak*, 100.

Tvrdojevića i Dragića Obradovića koji su živjeli ili boravili u kasnosrednjovjekovnoj župi Sapni. Tokom 14. vijeka samo najviši sloj društva osjećao se pozvanim da na svoj nadgrobnik napiše neku poruku. Sa literarnog i jezičkog aspekta natpisi na stećcima, u kojima se pominju pojedine ličnosti srednjovjekovnih porodica ili smislene poruke živima, imaju velik značaj za izučavanje pisma i historije narodnog jezika.

Značajno je istaći aktivnosti stručnog tima Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona koji su u saradnji sa lokalnom zajednicom realizovali projekat zaštite dva devastirana stećaka sa natpisom u centralni park u Sapni (novembar 2021.) i projekat na uređenju nekropole i zaštite stećaka na lokalitetu Sječa - Mramorovi, naselje Međeđa (jesen 2022.). Te aktivnosti su znatno doprinijele uređenju, zaštiti i medijskoj promociji uređenih nekropola i stećaka na području općine Sapna koji predstavljaju važan i neobnovljiv resurs koji može doprinijeti i razvoju lokalnog turizma.

ZAKLJUČAK

Osim majevičkih krajolika, dolina rijeka Munjače, Rastošnice i Sapne, zanimljivi i lijepi pejzaž područja općine dopunjuju i brojne srednjovjekovne nekropole sa stećcima rasprostranjene na istaknutim prevojima i proplancima.

U radu su predstavljeni najnoviji podaci o nekropolama i stećcima na području općine Sapna, koji su prikaz autorovog terenskog istraživačkog rada. Na području Sapna evidentirano je 14 srednjovjekovnih nekropola sa ukupno 159 stećka. Utvrđivanjem novih podataka o nekropolama, stećcima i njihovim specifičnostima izvršena je određena revizija pojedinih podataka iz ranije literature, ali i dopuna novim podacima. Kada je riječ o izradi i oblikovanju stećaka u području postoje velike sličnosti između stećaka, posebno sljemenjaka i njihovih specifičnih ukrasnih motiva koji u umjetničkom smislu u suštini gravitiraju stilu istočnobosanske klesarske škole. Ukrasni motivi i natpisi na stećcima u području upućuju na zaključak da su pojedini pokojnici ispod stećaka pripadali redu vlastele. Istraživanjem je utvrđeno da su brojni stećci u velikoj mjeri devastirani i oštećeni. Kamen od stećaka u prošlosti često je korišten kao građevinski materijal.

Stanje u kojem se nalaze stećci prepoznali su uposlenici Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona koji su u zadnjih nekoliko godina vodili značajne aktivnosti na zaštiti stećaka i

uređenju nekropola. Istaknute aktivnosti u radu predstavljaju konkretan doprinos u zaštiti i promociji srednjovjekovnog kulturnog naslijeđa i pozitivan primjer koji trebaju slijediti i druge nadležne institucije na prostoru Bosne i Hercegovine.

Dosadašnja lokalna iskustva na uređenju nekropola i stećaka na području Kalesije i Sapne upućuju na zaključak da ukoliko se nakon uređenja nekropole redovno ne čiste od korova i drugog rastinja, stećci ponovno zarastaju. I pored pozitivnog primjera na uređenju nekropola i zaštiti jednog broja stećaka, istraživanjem je utvrđeno da su brojni stećci na nekropolama devastirani (zarasli u šipražje, nageti, oboreni, zatrpani, utonuli, djelimično ili potpuno razbijeni). Zbog toga je neophodno nastaviti aktivnosti na zaštiti devastiranih stećaka i uređenju nekropola, u suprotnom će brojni stećci u ovom području kao i u ranijim godinama biti u nepovrat izgubljeni.

SUMMARY

In addition to the Majevisa landscapes, the valleys of the Munjaca, Rastosnica and Sapna rivers, the interesting and beautiful landscape of the municipality is complemented by numerous medieval necropolises with stecak tombstones spread over prominent passes and glades.

The paper presents the latest data on necropolises and stecak tombstones in the Sapna municipality, which are a review of the author's field research work. 14 medieval necropolises with a total of 159 stecak tombstones have been recorded in the Sapna area. By establishing new data on necropolises, stecak tombstones and their specificities, a certain revision of certain data from earlier literature was carried out, but also new data was supplemented. When it comes to the making and design of stecak tombstones in the area, there are great similarities between stecak tombstones, especially gabled ones, and their specific decorative motifs, which in artistic terms essentially gravitate towards the style of the East Bosnian stonemasonry school. Decorative motifs and inscriptions on stecak tombstones in the area point to the conclusion that some of the deceased under the stecak tombstones belonged to the nobility. The research has determined that numerous stecak have been largely devastated and damaged. The stone from stecak was often used as a building material in the past.

The condition of the stecak was recognized by the employees of the Institute for the Protection and Use of Cultural, Historical and Natural Heritage of the Tuzla Canton, who have been conducting significant activities in the past few years to protect stecaks and renovate necropolises. The activities highlighted

in the work represent a concrete contribution to the protection and promotion of medieval cultural heritage and a positive example that should be followed by other competent institutions in Bosnia and Herzegovina.

Previous local experiences in the renovation of necropolises and stecaks in Kalesija and Sapna areas point to the conclusion that if the necropolis is not regularly cleaned of weeds and other vegetation after renovation, the stecak will grow back. Despite the positive example of the arrangement of necropolises and the protection of a number of stecak tombstones, research has determined that numerous stecak tombstones in necropolises have been devastated (overgrown with undergrowth, tilted, toppled, buried, sunken, partially or completely broken). Therefore, it is necessary to continue activities to protect devastated stecak tombstones and arrange necropolises, otherwise numerous stecak tombstones in this area, as in previous years, will be irretrievably lost.

IZVORI I LITERATURA

a) Objavljeni izvori:

- Izmjene i dopune Prostornog plana za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025, Sarajevo/Tuzla, 2018.
- Kulturno-istorijsko i prirodno naslijeđe opštine Zvornik (Elborat), Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa, Tuzla, 1991.
- Odluka br. 03/26-345/21 od 29.11.2021.
- Odluka br. 03/24-241/22 od 24.08.2022.
- Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstva i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, Sarajevo, 2016.
- Prostorni plan općine Sapna za period 2013-2033, Institut za građevinarstvo, Banja Luka, 2016.
- Registar dobara kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa općine Sapna, Sapna, 2017.
- Rješenje br. 03/26-354/21 od 07.12.2021.
- Rješenje br. 03/24-256/22 od 06.09.2022.
- Rješenje o stavljanju potencijalnog dobra „Dva stećka sa natpisom u Sapni“ pod prethodnu zaštitu Tuzlanskog kantona, Službene novine Tuzlanskog kantona broj 1, 2022.
- Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, Godina V, broj 6, Sarajevo, 9. mart 1998.

b) Rukopisi:

- Halilović Samir, *Stećci na području općina Kalesija, Sapna i Teočak i njihov značaj za istraživanje historije Srednjovjekovne bosanske države*, magistarski rad, Filozofski fakultet Tuzla, Tuzla, 2020.

c) Knjige:

- *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 2, Sarajevo, 1988.
- Basler Đuro, *Stari gradovi u Majeveci i Trebovcu*, 1972.
- Bešlagić Šefik, *Kataloško-topografski pregled*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1971.
- Bešlagić Šefik, *Leksikon stećaka*, „Svjetlost“, Biblioteka kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2004.
- Bešlagić Šefik, *Stećci - Kultura i umjetnost*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1982.
- Bešlagić Šefik, *Stećci i njihova umjetnost*, „Zavod za izdavanje udžbenika“, Sarajevo, 1971.

d) Članci:

- Dragičević Tomo, Vuletić-Vukasović Vid, *Starobosanski natpisi*, GZM, II, knjiga 3, Sarajevo, 1890.
- Hajdarbegović Merima, *Uređenje i sanacija nekropole stećaka „Sječa“ u Međedi općina Sapna*, Baština sjeveroistočne Bosne, XIV, Tuzla, 2022.
- Halilović Samir, *Nekropole i stećci na području općine Teočak*, Baština sjeveroistočne Bosne, XIV, Tuzla, 2022.
- Halilović Samir, Zulić Mujo, *Kalesija - crtice iz kulturno-historijske prošlosti*, „BZK Preporod“, Kalesija, 2003.
- Handžić Adem, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975.
- Kovačević Munisa, *Nekropole sa stećcima na području Tuzlanskog kantona*, Baština sjeveroistočne Bosne, IX, Tuzla, 2017.
- Omerović Edhem, *Nepoznate srednjovjekovne nekropole stećaka u Sapni*, Baština sjeveroistočne Bosne, III, 2010,
- Omerović Jusuf, Kahrmanović Munir, *Očuvane nekropole stećaka u Sapni*, Baština sjeveroistočne Bosne, Tuzla, V, 2013.
- Stojanović Ljubomir, *Stari srpski natpisi*, Zbornik, knjiga III, Beograd, 1905, 2, br. 4738.
- Truhelka Ćiro, *Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, VII, knjiga 3, Sarajevo, 1895.

- Truhelka Ćiro, *Osvrt na sredovječne kulturne spomenike*, GZM, XXVI, svezak 1-2, Sarajevo, 1914
- Vego Marko, *Stećci; Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Knjiga I, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1962 - 1970.
- Vidović Drago, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u okolini Zvornika*, Naše starine, III, Sarajevo, 1956.

e) Web reference:

- http://whc.unesco.org/en/list/1504/multiple=1&unique_number=2094
- <https://bastina.ba/sapna-uredjujuci-imanje-pronasli-stecke/>
- <https://bastina.ba/uredjena-nekropola-i-zasticeni-stecci-s-natpisom/>
- <https://www.katastar.ba/geoportal/preglednik/>
- https://www.opcinateocak.ba/mjesne_zajednice.php

Ago MUJKANović, MA

JU Opća biblioteka Tešanj

mujkanovic.ago@gmail.com

STEĆCI KLADANJSKOG KOTARA 1889. GODINE PREMA IZVJEŠTAJU ŽANDARSKOG VODNIKA ILIJE DUSPAROVIĆA

Apstrakt: *U ovom radu se prezentira izvještaj žandarskog vodnika iz Kladnja, Ilije Dusparovića. Ovaj dokument uključuje popis stećaka koji se nalaze u kladanjskom kotaru, što obuhvata područja sadašnjih općina Kladanj, Olovo, kao i dijelove općina Šekovići i Živinice. Izvještaj sadrži informacije o terenskim istraživanjima koje je proveo navedeni vodnik, a preko Tome Dragičevića, oružničkog stražmeštra iz Zabrđa nedaleko od današnjeg Ugljevika, prezentirao je Vid Vuletić Vukasović u Vjesniku arheološkog muzeja u Zagrebu iz 1889. godine.*

Ključne riječi: *žandarm, stećci, izvještaj, Kladanj, Tomo Dragičević, Vid Vuletić Vukasović.*

STECAKS OF THE KLADANJ DISTRICT IN 1889 ACCORDING TO THE REPORT OF THE POLICE OFFICER ILIJA DUSPAROVIC

Abstract: *This paper presents a report by a gendarme sergeant from Kladanj, Ilija Dusparović. This document includes a list of medieval tombstones located in the Kladanj district, which includes the areas of the today's municipalities of Kladanj, Olovo, as well as parts of the municipalities of Šekovići and Živinice. The report contains information on field research conducted by the said sergeant, and was presented by Vid Vuletić Vukasović in the 1889 Vjesnik of the Archaeological Museum in Zagreb through Toma Dragičević, a constable from Zabrđe, not far from today's Ugljevik.*

Key words: *gendarme, medieval tombstones, report, Kladanj, Tomo Dragičević, Vid Vuletić Vukasović.*

Nakon što je Austro-Ugarska 1878. godine okupirala Bosnu i Hercegovinu, austrougarski službenici započeli su sistematsko istraživanje stećaka. U ovom periodu povećao se interes za stećke, kako stranih, tako i domaćih istraživača. Posebno je bilo značajno za dalji rad osnivanje Muzejskog društva 1884.,¹ Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1888. godine i pokretanje *Glasnika Zemaljskog muzeja*. Među prvim domaćim istraživačima koji su se ozbiljnije bavili proučavanjem stećaka bio je Vid Vuletić Vukasović.² Zahvaljujući njemu, a posredstvom oružničkog stražmeštra Tome Dragičevića, ovaj izvještaj je objavljen u *Vjesniku arheološkog muzeja u Zagrebu* iz 1889. godine. Tomo Dragičević očigledno je bio ključna veza između terenskih istraživača i naučnika.³

Austrougarska vlast je provela popis stećaka u godinama 1887. i 1888.⁴ Na osnovu uputstava Zemaljske vlade iz Sarajeva, kotarski uredi su uz pomoć žandara, cestara i lugara prikupili informacije o količini i rasporedu ovih spomenika. Ćiro Truhelka je naveo da popis nije bio potpuno tačan, ali je pružio približnu sliku o broju i području na kojem su stećci bili prisutni. U svojim radovima o stećcima koristio je isključivo podatke prikupljene tokom tog popisa. Takođe, svoju hronološki najnoviju studiju o stećcima, objavljenu u Napretkovoju *Povijesti Bosne i Hercegovine 1942. godine*, zasnovao je na tim istim informacijama.⁵ Bez sumnje, može se reći da je ovaj izveštaj Ilije Dusparovića, žandarskog vojnika iz Kladnja, nastao kao dio aktivnosti koje je realizovala Zemaljska vlada.

Drugi značajan podatak o stećcima Kladnja daje nam dr. Ćiro Truhelka, koji navodi da se u kladanjskom kotaru nalazi 1.021 stećak. Očito je da je nastavljena evidencija stećaka u kladanjskom kotaru nakon 1887. i 1888. godine te je broj od 774, koliko ih se navodi u Dusparićevom izvještaju 1889. godine, popeo na 1.021, koliko ih navodi Ćiro Truhelka 1895. godine. Tako je u

---

¹ Adnan Kaljanac, *Stranputice rane arheologije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2023., 44.

² Šefik Bešliagić, *Jedan austrougarski popis stećaka* (I. referat Koste Hörmanna na Arheološkom kongresu u Kijevu 1899. godine), Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 21, No. 1, Split 1980., str. 639.

³ Ago Mujkanović, „Arheološka istraživanja“ Tome Dragičevića u sjeveroistočnoj Bosni, *Acta Illyrica: godišnjak Udruženja Bathyns*, Sarajevo 2024., 151.

⁴ Ćiro Truhelka, *Srednjovječni stećci Bosne i Hercegovine*, *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1942., 630.; Šefik Bešliagić, *Stećci, Kataloško-topografski pregled*, Sarajevo 1971., 32.

⁵ Šefik Bešliagić, *Jedan austrougarski popis stećaka*, stećaka (I. referat Koste Hörmanna na Arheološkom kongresu u Kijevu 1899. godine), Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 21, No. 1, Split 1980., str. 640.

razmaku od šest godina broj evidentiranih stećaka u kladanjskom kotaru porastao za 247.

U ovom radu, mnogo mjesta gdje se nalaze nekropole je napisano pogrešno. Moguće je da se to dogodilo tokom prepisivanja, što je uzrokovalo promjene u nazivima mjesta. Autor je korigovao nazive kako bi olakšao njihovo korištenje u budućim istraživanjima i ubiciranju nekropola stećaka. Što se tiče izvještaja, autor je napravio manje gramatičke ispravke u opisu da bi tekst bio jasniji današnjim čitateljima. Nažalost, nisam uspio utvrditi tačna imena dviju nekropola, a to su nekropole Kanicah i Kruštanje.

Iz izvještaja se može zaključiti da je vodnik Ilija Dusparović zabilježio 41 nekropolu unutar kladanjskog kotara. Na području današnje općine Kladanj, nekropole uključuju: Gojsalić, Starić, Mladovo, Vranović, Tarevo, Olovci, Prijanovići, Stupari, Tuholj, Brdelji, Goletići, Obrčevac, Kovačići, Brateljevići, Gojakovići, Brlošci, Noćajevići, Matijevići i Hajdarevići. U općini Olovo, nekropole koje je zabilježio Ilija Dusparović nalaze se u selima: Kruševo, Drecelj, Kozjaci, Lišci, Grabovica, Bakići, Ponijerka, Kamensko, Moguše, Gurdići i Slivnje. U općini Šekovići, Dusparović je evidentirao nekropole Dole, Bijelo Polje i Kaštijelj. Na području općine Živinice, zabilježio je nekropole u mjestima: Suha i Rudine.

Vid Vuletić Vukasović je izvještaj prezentirao 1889. godine u *Vjesniku arheološkog muzeja u Zagrebu*. Piše mi vrli Tomo Dragičević: „Imam prijatelja, žandarskog vodnika u Kladnju, pa sam mu pisao da me izvijesti o tamošnjim stećcima ili mramorju, kako to narod ovdje zove. On mi je odgovorio, kako ćeš vidjeti u njegovu pismu. Eto, on piše da je on sam pregledao u kladanjskom kotaru 774 mramora. Pisao sam mu da mi snimi i natpise. Evo izvješća spomenutoga žandarskog vodnika g. Ilije Dusparovića: Dragi Tomo! Šaljem ti iskaz o mramorima u kladanjskom kotaru, te sam sve zabilježio kako koji izgleda.“⁶

U Gojsaliću postoji 50 stećaka. Većina njih stoji na postavku (postolju), dok su neki od njih ukrašeni arhitektonskim detaljima. Starić ima 86 stećaka, od kojih su svi na postolju, a neki su takođe arhitektonski uređeni. U Ravnom se može naći 19 stećaka, koji se nalaze na postavku i imaju arhitektonske ukrase. U selu Dole ima 15 stećaka, koji su slični prethodnima, ali se razlikuju po obliku. U Mladovu se može naći na do 36 stećaka, pri čemu se većina završava trostranim ležećim bridnjakom sa osnovicama nagnutim unutra (sljemenjak).

⁶ Vid Vuletić Vukasović, *Dopisi, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, Godina XI, Broj 1, Zagreb 1889. 122.

Neki od njih su ukrašeni, a svi su na postavku. U Vranovićima, jedan stećak ima postavak, a njegov vrh je ravan kao ploča. U Tarevu se nalaze tri stećka koji su slični onom opisanom. U Olovcima ima sedam stećaka koji su na postavku, a vrh im je ravan. Širina postavki je velika. U Prijanovićima se možemo susresti sa šest stećaka, koji imaju isti oblik kao stećci u Olovcima. U Stuparima, ima šest stećaka na postavku, a njihovi vrhovi su ravni i arhitektonski uređeni. U Tuholju se nalaze četiri stećka na postavku, sa ravnim vrhovima. U Brdeljima ima deset stećaka koji većinom završavaju u trostrani ležeći bridnjak s osnovicama nagnutim unutra. U Obrčevcu je pet stećaka, koji se završavaju u sličnom trostrani ležeći bridnjak, a neki su ukrašeni, kao što je jelica. U Goletićima se nalaze osam stećaka na postavku, a njihovi vrhovi su ravni. U Kovačićima ima 28 stećaka, neki su ravni na vrhu i naslonjeni su na postavak, dok su neki završeni trostrani ležeći bridnjak s osnovicama nagnutim unutra, pri čemu mu se ponekad može primijetiti jelica. U Brateljevićima postoje dva stećka na postavku s ravnim vrhovima. U Matijevićima se može naći devet stećaka na postavku, a njihovi vrhovi su ravni. U Gojakovićima ima 14 stećaka na postavku, s ravnim vrhovima. U Suhoj se nalazi šest stećaka, koji se završavaju trostranim ležećim bridnjakom s osnovicama nagnutim unutra. U Bijelom Polju ima pet stećaka na postavku, a vrhovi su im ravni. U Kaštijelju postoje četiri stećka koji su slični onima u Bijelom Polju. U selu Rudine, imamo 70 stećaka koji su na postavku, a vrhovi su im ravni. Neki od njih imaju krst, kao i proste kuke i jelku. U Noćajevićima ima 14 stećaka, neki su na postavku i ravni su na vrhu, dok se neki završavaju u trostranom ležećem bridnjaku s osnovicama nagnutim unutra. U Brlošcima se može naći četiri stećka na postavku koji su ravni na vrhu.⁷

U selu Kruševu su 42 stećka. Većinom se završavaju u trostran ležeći bridnjak s osnovicama nagnutim unutra i na podstavku su. Na nekima se opaža krst, pa proste kuke i sastavljena kuka poput slova S. U Drecelju su 22 stećka. Slična su onima u Kruševu. U Liščima je jedan stećak. Na vrhu je ravan i liričan (s natpisom). Na njemu je uklesana kao konjska podkova i sablja. U selu Kozjacima je deset stećaka. Većinom su na postavku i završavaju se u trostran ležeći bridnjak s osnovicama nagnutim unutra. Na nekima se opaža prosta kuka i krstovi raznih oblika. U Olovu je 19 stećaka, te su slični opisanima u Kozjacima. U Gornjim Bakićima je osam stećaka. Na nekima je krst i sablja, zatim dupla kuka i po pet jabuka u ovom smjeru, između jabuka je okomito sablja. Ovi su stećci na vrhu ravni. U Grabovici je 17 stećaka. Većinom se

---

⁷ Selo Rudine postoji u općini Sokolac, u radu se selo navodi kao (D)rudine. Selo ovog imena ne postoji i očito se radi o grešci prilikom prepisivanja. Moguće je da se misli na dio sela Višće i brdo Rudine ili selo Djedino.

završavaju u trostran ležeći bridnjak s osnovicama nagnutim unutra. Na nekima su proste kuke. U selu Ponijerka je 41 stećak na postavku. Svršavaju se u trostran ležeći bridnjak s osnovicama nagnutim unutra. U Kamenskom je 70 stećaka na postavku. Završavaju se u trostran ležeći bridnjak s osnovicama nagnutim unutra. Na nekima su proste kuke, pa krst i dupla kuka. U Mogušama je jedan stećak na postavku. Završavaju se u trostran ležeći bridnjak s osnovicama nagnutim unutra. Na njemu su dupla kuka i proste kuke, pa kao cvjetovi ili bolje znakovi. U selu Berisalići su tri stećka kao onaj u Mogušama. U Kolakovićima je sedam stećaka kao u Mogušama. Tu se opaža vitez na konju. U ruci mu je kao grana i sablja. U Slivnju je sedam stećaka, te su slični posljednjima. Tu su uklesane proste kuke, dvostruka kuka i krst. U Hajdarevićima je 27 stećaka na postavku. Svršavaju se u trostran ležeći bridnjak s osnovicama nagnutim unutra. U Gurdićima je 31 stećak. Slični su stećcima u Hajdarevićima. U Kanicima je jedan stećak, te je oblika kao onaj u Gurdićima. Na njemu su ruka i krst. U Kruštanju je na stećku (oblika je kao i opisani) polumjesec uzgori, ispod njega krst i sablja.⁸

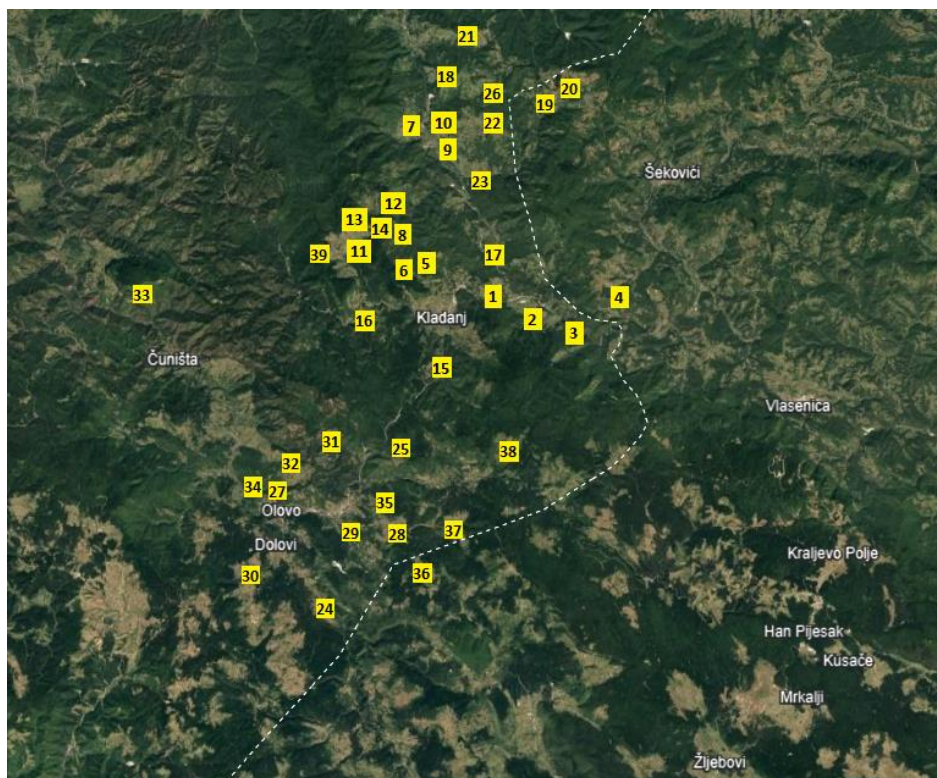
Ovo je opisano po debelu, tj. u glavnim potezima, ali se i po ovome može zaključiti da su znameniti i stećci u kladanjskom kotaru, te se spominju i u narodnim pjesmama.⁹

Važno je istaknuti da su informacije prikupljene uz pomoć terenskih saradnika poput žandara, lugara i putara. Stručnjaci su kasnije obrađivali te informacije, ali nisu sami izvodili terenska istraživanja. Postavlja se pitanje koliko su ti podaci, prikupljeni na ovaj način, bili korisni za stručne analize i naučna istraživanja. O ovom problemu govori dr. Adnan Kaljanac u svojoj knjizi pod nazivom *Stranputice rane arheologije u Bosni i Hercegovini*.

Iz ovog izvještaja jasno se može vidjeti da Ilija Dusparović ističe da su stećci znameniti i da se pominju u narodnim pjesmama. Dakle, situacija u kladanjskom području je slična onima u drugim mjestima, jer su terenski istraživači zajedno s informacijama o arheološkim mjestima prikupljali i etnološki materijal. Ovi materijali su mnogo značajniji od podataka o arheološkim lokacijama, s obzirom na to da su zabilježeni direktno od govornika ili guslara. S obzirom na to da je Tomo Dragičević bio u bliskim i prijateljskim odnosima s poznatim etnologom dr. Fridrihom Salomo Kraussom, te mu je slao prikupljene informacije, važno je istražiti njegovu ostavštinu i podatke o etnološkoj građi Kladnja.

⁸ Vid Vuletić Vukasović, *Dopisi, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, Broj 1, Zagreb 1889., 123.

⁹ Ibidem

Slika 1. Karta nekropola stećaka koje je evidentirao Ilija Dusparović

1. Gojsalić	14. Obrčevac	27. Kozjaci
2. Starić	15. Kovačići	28. Lišci
3. Ravne	16. Brateljevići	29. Olovo
4. Dole	17. Gojakovići	30. Gornji Bakići
5. Mladovo	18. Suha	31. Grabovica
6. Vranović	19. Bijelo Polje	32. Ponijerka
7. Tarevo	20. Kaštijelj	33. Kamensko
8. Olovci	21. Rudine	34. Moguše
9. Prijanovići	22. Noćajevići	35. Berisalići
10. Stupari	23. Brlošci	36. Kolakovići
11. Tuholj	24. Kruševo	37. Gurdići
12. Brdelji	25. Drecelj	38. Slivnje
13. Goletići	26. Matijevići	39. Hajdarevići

ZAKLJUČAK

Istraživanja stećaka u sjeveroistočnoj Bosni, pa tako i u Kladnju, nisu dovoljno poznata široj naučnoj javnosti. Međutim, područje sjeveroistočne Bosne zaista obiluje nekropolama stećaka i arheološkim nalazima. Jednostavnim uvidom u kartu rasprostranjenosti stećaka na ovom području u knjizi Šefika Bešlagića, *Stećci, Kataloško-topografski pregled*, uvidjet ćemo da je ovdje jedna od najvećih koncentracija stećaka u sjeveroistočnoj Bosni. Prva do sada poznata istraživanja stećaka obavljena su u drugoj polovini 19. vijeka od strane žandarmerijskog vodnika Ilije Dusparovića. Bila su to amaterska istraživanja koja su imala za cilj evidenciju stećaka po naredbi Zemaljske vlade.

Navedeni izvještaj nastao je u kontekstu popisa stećaka koje je provela Zemaljska vlada tokom 1887. i 1888. godine. Na ovim poslovima evidentiranja stećaka bili su angažovani ljudi koji su se nalazili na terenu: lugari, žandari i cestari. Posao popisa stećaka na području kladanjskog kotara proveo je žandarski vodnik gospodin Ilija Dusparović, koji se tada nalazio na službi u Kladnju.

Oslanjajući se na informacije koje su prikupljene preko Dusparovića i drugih terenskih istraživača, ti podaci su korišteni u naučne svrhe. Kasnije će uslijediti istraživanja stećaka kladanjskog kraja od strane istaknutih istraživača poput Ćire Truhelke, Dimitrija Sergejevskog, Šefika Bešlagića, Marka Vege, Marian Wenzel i dr.

SUMMARY

Research on medieval tombstones in northeastern Bosnia, including Kladanj, is not sufficiently known to the wider scientific public. However, the area of northeastern Bosnia is indeed rich in medieval necropolises and archaeological finds. A simple look at the map of the distribution of medieval tombstones in this area in Šefik Bešlagić's book, *Stećci, Kataloško-topografski pregled*, will show that this is one of the largest concentrations of stećak tombstones in northeastern Bosnia. The first known research on medieval tombstones was carried out in the second half of the 19th century by gendarmerie sergeant Ilija Dusparović. These were amateur researches aimed at recording medieval tombstones by order of the Provincial Government

The above report was created in the context of the census of medieval tombstones carried out by the Provincial Government in 1887 and 1888. People who were in the field were engaged in this work of recording medieval tombstones: foresters, gendarmes and road workers. The work of listing the

medieval tombstones in the Kladanj district was carried out by the gendarme sergeant Mr. Ilija Dusparović, who was then on duty in Kladanj.

Based on information collected by Dusparović and other field researchers, this data was used for scientific purposes. Later, research on the medieval tombstones in the Kladanj region was carried out by prominent researchers such as Ćira Truhelka, Dimitrij Sergejevski, Šefik Bešliagić, Marko Vega, Marian Wenzel and others.

LITERATURA

- Bešliagić Šefik, *Stećci, Kataloško-topografski pregled*, Sarajevo 1971;
- Kaljanac Adnan, *Stranputice rane arheologije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2023;
- Mujkanović Ago, „Arheološka istraživanja“ Tome Dragičevića u sjeveroistočnoj Bosni, *Acta Illyrica : godišnjak Udruženja Bathinvs*, Sarajevo 2024;
- Mutapčić Edin, Softić Sakib, Nurkić Kemal, *Prošlost Kladnja sa detaljnim popisom stanovništva 1850/1851*, Tuzla 2019;
- Purgarić-Kužić Branka, Dosadašnja istraživanja o stećcima, *Radovi*, Zavod za hrvatsku povijest, 28, Zagreb 1995;
- Truhelka Ćiro, Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, VII/3, Sarajevo 1895;
- Vuletić Vukasović Vid, Dopisi, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, Godina XI, Broj 1, Zagreb 1889;

Mr. sc. Nihad KLINČEVIĆ

nklincevic@yahoo.com

STARI NIŠANI KAO AUTENTIČAN OBLIK SEPULKRALNE UMJETNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Apstrakt: Predmet ovog rada su nišani u Bosni i Hercegovini kao autentičan oblik domaće memorijalne umjetnosti i arhitekture. U radu se govori o nišanima, o njihovim podjelama u skladu sa vrstom, oblikom, periodima njihovog nastanka. Na istom mjestu daje se pregled klesarskih dekoracija koje srećemo na nišanima. Rad je nastao kao rezultat višegodišnjeg teorijskog i terenskog istraživanja na prostoru Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: nišan, kulturno naslijeđe, historijsko naslijeđe, Bosna i Hercegovina.

OLD TOMBSTONES AS AN AUTHENTIC FORM OF SEPULCRAL ART IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: The subject of this paper is Muslim tombstones in Bosnia and Herzegovina as an authentic form of domestic memorial art and architecture. The paper discusses tombstones, their divisions according to type, shape, and periods of their creation. At the same place, an overview of the stone carving decorations found on nišan tombstones is given. The paper was created as a result of several years of theoretical and field research in the area of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: nisan, cultural heritage, historical heritage, Bosnia and Herzegovina.

UVOD

Pojava nišana u Bosni i Hercegovini, usko se veže za dolazak islama na ove prostore. Historijske prilike iz sredine 15. stoljeća uzrokovale su dodir osmanske orijentalne, i srednjovjekovne bosanske kulture, gdje u vidljivom

kulturnom preplitanju dolazi do pojave prvih oblika domaćih nišana. U tom susretu Istoka i Zapada srednjovjekovna tradicija klesanja nadgrobnih spomenika prenijela se na prve nišane, zbog čega nam sačuvani primjerci iz tog vremena jasno pokazuju da oni svojim izgledom i ukrasima liče na stećke. Iz tog perioda na nišanima se počinju izrađivati razne klesarske dekoracije gdje dominantno mjesto zauzimaju gotovo isti prikazi koje vidimo na stećcima. U kasnijem periodu dolazi do izjednačavanja standarda sa ostatkom osmanskog prostora kada se i kod nas uvodi pravilo da se nišani izrađuju u skladu sa društvenim statusom preminule osobe. Za tu priliku uvoze se izrađeni primjerci nišana koji su trebali poslužiti kao primjer lokalnim majstorima. U tom sistemu društveni status prikazivao se na vrhu nišana, odnosno na turbanu ili na kapi, dok se na tijelu nišana kod nas i dalje zadržala stara tradicija prikazivanja raznih predmeta, koji su dodatno asocirali na društveni status. Zbog ove kulturološke specifičnosti na našim prostorima dolazi do pojave autentične vrste bosanskog nišana koju ne možemo sresti na ostalim prostorima nekadašnjeg Osmanskog Carstva. U ovom primjeru jasno vidimo nastavak srednjovjekovne klesarske tradicije u izradi i ukrašavanju nadgrobnih obilježja na našem prostoru. Kroz minula stoljeća javlja se još jedan fenomen koji se odnosi na naše nišane, a to je upotreba nekoliko pisama i jezika. Sve to jasno ukazuje na kontinuitet pismenosti na našim prostorima čemu treba posvetiti dodatnu pažnju.

Zbog svoje raznovrsnosti stari nišani predstavljaju široko polje za istraživanje i razumijevanje naše prošlosti, gdje sa velikom sigurnošću možemo vidjeti kakva je bila društvena struktura i nivo obrazovanja u nekom naseljenom mjestu, ali i historijske prilike u određenom vremenskom periodu. Susret sa starim nišanima predstavlja naš susret sa našim precima i sa našom tradicijom, što nam daje na uvid jednu zanimljivu i bogatu prošlost koju nismo mogli pronaći u nekim drugim izvorima. Upravo se u ovome nalazi glavni zadatak ovog rada koji ima za cilj predstavljanje i približavanje ove oblasti našim stručnim krugovima, i kulturnoj javnosti cijele Bosne i Hercegovine.

NIŠANI IZ RANE FAZE

Ovu vrstu domaćih nišana odlikuje jednostavnost izrade uz vidljivu primjesu srednjovjekovne klesarske tradicije koju u istom obliku pronalazimo i na stećcima. U našoj široj javnosti malo je poznat podatak da su se naši prvi nišani izrađivali po uzoru na stećke, zbog čega i imaju veliku sličnost i povezanost sa srednjovjekovnim stećcima. Na prostoru Bosne i Hercegovine

način izrade nišana imao je nekoliko faza. U ovom dijelu teksta obradićemo jedan specifičan oblik naše sepulkralne umjetnosti, i jednu autohtonu vrstu bosanskih nišana koji se javljaju u ranoj fazi izrade. *“Sačuvani primjerci ranih nišana danas nam jasno pokazuju svojim dimenzijama i izgledom da oni uveliko oponašaju uspravljene stečke. Prepoznatljiv stećkoliki izgled prvih nišana jasan je pokazatelj da su oni djelo lokalnih majstora, i da su na sebe preuzeli mnoge srednjovjekovne klesarske ukrase koje srećemo na stećcima. Ovakav trend izrade nišana na prostoru Bosne i Hercegovine počeo je u 15. stoljeću i praktikovao se do sredine 17. stoljeća. Ovu vrstu nišana odlikuje jednostavnost u izradi, sa uočljivim snažnim primjesama domaće srednjovjekovne klesarske tradicije. Zbog ovog pronalazimo i veliku sličnost nišana iz rane faze sa srednjovjekovnim stećcima. Bitno je napomenuti da u Bosni uticaj srednjovjekovne kulture nije prestao sa dolaskom Osmanlija na ove prostore. On se u raznim oblicima još dugo vremena zadržao na našim prostorima. Ponekad se način izrade i ukrašavanja nišana iz rane faze kosi sa islamskom tradicijom, jer se na njima mogu vidjeti mnogi srednjovjekovni ukrasi kao na stećcima.”*¹ Nišane iz rane faze izrađivali su domaći majstori koji su kroz više stoljeća izrađivali stečke. Koristeći uobičajene obrasce oni su klesali rane nišane i na njih su stavljali iste ukrase kao na stečke, zbog čega se na nišanima iz ovog perioda mogu vidjeti mnogi srednjovjekovni ukrasi među kojima su i prikazi živih bića. To je zapazio Muhamed Hadžijahić, koji o tome kaže: *„Na stotine mjesta najstarija muslimanska groblja situirana su uz srednjovjekovne nekropole. Na najstarijim nišanima neki simboli preuzeti su sa stećaka (ljudske figure, razne životinje kao što su soko, lovački pas, jelen, konj, vuk, zmija, mač, koplje, štit, luk i strijela, sunce, polumjesec, polukugle, zastavice, ruka, arkada, kukasti križ, i sl.”*²

¹ Nihad Klinčević, *“Nišani u Bosni i Hercegovini, tihi svjedoci naše prošlosti”*, *Takvim za 2024. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2023., str. 170.

² Muhamed Hadžijahić, *“Sinkretički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini”*, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 28-29, Sarajevo 1978/79., str. 325.

Slika 1. i 2. Stećak i nišan iz rane faze sa ukrasima u obliku spirale. Foto: Nihad Klinčević.³

O nišanima iz rane faze, Seid Traljić je rekao sljedeće. „*Karakteristična je osobina ovih nišana što imaju neobično velike dimenzije, tako da neki po veličini dostižu osrednje patarenske stećke. Za to je posve opravdana konstatacija, da se muslimanski nišani prvih nekoliko decenija po padu bosanskog kraljevstva razlikuju od stećaka samo u tome da su duži, a tanji od stećaka i stoje uspravno, a ne horizontalno kao stećci.*“⁴ Osim što po svom izgledu veoma liče na stećke rane nišane često srećemo uz nekropole stećaka. Vladislav Skarić o tome kaže: „*Šehitski (muslimanski) grobni spomenici se često nalaze u neposrednoj blizini srednjovjekovnih mramorja. I ovo se može uzeti kao dokaz, da su šehitska groblja nastavak srednjovjekovnih. Promijenivši vjeru bosanska vlastela je morala mijenjati i način sahranjivanja i formu grobnih spomenika. Ali svijest da članovi jedne porodice, bez obzira na vjeru, moraju biti sahranjeni na istom groblju, nije se ugasila. Ta je svijest bila toliko jaka, da su muslimani čuvali grobove svojih hrišćanskih predaka sve do najnovijih vremena. To je eto razlog, što se srednjovjekovna mramorja i šehitska groblja nalaze često jedna pored drugih.*“⁵

³ Stećak se nalazi ispred Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, a nišan u Petrovićima kod Olova.

⁴ Seid M. Traljić, „Muslimanski nadgrobni spomenici“, *Narodna uzdanica*, VIII, Sarajevo 1940., str. 196 - 197

⁵ Vladislav Skarić, „Stari muslimanski nadgrobni spomenici u Bosni“, *Vreme*, XII, br. 3686, 5. april, Beograd, 1932., str. 6.

Slika 3. Nišan sa prikazom ruke i životinja. Muzej Sarajeva. Foto: Nihad Klinčević.

Slika 4. Nišan sa prikazom ljudske figure. Turovi, Trnovo. Foto: Nihad Klinčević.

Posmatrajući ovakve kombinovane nekropole na terenu primjetno je da tadašnje stanovništvo nakon prihvatanja nove vjere nastavlja ukopavati svoje preminule srodnike na istim mjestima. Tu leži glavni razlog zbog čega se nekropole ranih nišana nalaze u blizini srednjovjekovnih stećaka. O tome je pisao Alija Nametak gdje kaže: „Najstariji su nišani među patarenskim stećcima, jer su 'novi muslimani' htjeli da leže uz svoje očeve i djedove 'dobre Bošnjane'. Takva groblja, gdje se muslimanski bašluci ili nišani nastavljaju na patarenske stećke, dosta su česta u Bosni i Hercegovini.“⁶

⁶ Alija Nametak, *Islamski kulturni spomenici turskog perioda u Bosni i Hercegovini*, Državna štamparija u Sarajevu, Sarajevo, 1939., str. 31.
Bašluk je termin koji se koristi za uzglavni nišan, dok se ajakluk upotrebljava za nišan kod nogu.

Slika 5. Nišan sa prikazom zmije.
Turovi, Trnovo. Foto: Nihad Klinčević.

Slika 6. Nišan sa prikazom ptica.
Alipašina džamija, Sarajevo. Foto: N. Klinčević.

Nišani iz rane faze jasno ukazuju da sa dolaskom osmanske uprave nije iščezao utjecaj srednjovjekovne kulture na našim prostorima, i što je vidljivo on se još dugo vremena zadržao u raznim formama. Jedan od takvih primjera vidimo i u izradi prvih nišana gdje možemo sresti mnoge srednjovjekovne ukrase. Upravo iz tog razloga na nišanima iz rane faze pronalazimo spirale, krugove, rozete, floralne motive, polumjesec, tordiranu vrpcu, prikaze živih bića kao što su prikazi; ljudska figura, konj, ptica, pas, jelen, zmija, itd. U nekim aspektima ovakav način izrade i ukrašavanja nišana iz rane faze nije kompatibilan sa islamskom tradicijom, ali se i pored toga kod nas ovakav način izrade praktikovao dva stoljeća. U ovom podatku možemo primjetiti da je u tom periodu bila izražena fleksibilnost i da je lokalno stanovništvo nastavilo održavati svoju raniju tradiciju. „Sačuvani primjerci iz 15. stoljeća danas nam pokazuju da prvi nišani u Bosni oponašaju uspravljene stećke. Za razliku od srednjovjekovnog bosanskog stećka koji se postavljao kao nadgrobno obilježje u vidu ploče, sanduka i zasvođenog sljemenjaka, prvi bosanski nišani se uzdižu na rubu mezarja i na sebi su dugo vremena zadržali primjese lokalne srednjovjekovne klesarske tradicije. Prvi nišani su prepoznatljivi po tome da su većinom zasvođeni poput stećaka i na njima se vrlo rijetko pojavljuje turban. Osim specifičnog oblika, velikih dimenzija i srednjovjekovnih ukrasa nišane iz rane faze karakteriše i domaće srednjovjekovno pismo bosančica. Preuzimanjem dekorativnog inventara u vidu klesarskih izvedbi koji se prenose na nove bilige i kâmove Dobrih Bošnjana, preuzima se i bosanski jezik kao i

pismo sa stećaka za prvu domaću islamsku epigrafiku. Na sačuvanim nišanima iz ovog perioda pronalazimo natpise na bosančici što predstavlja jedan prelazni oblik između srednjovjekovnih bosanskih stećaka i nišana. Vrijednost i specifičnost bosanskohercegovačke historije i kulture vidljiva je i na primjeru nišana iz rane faze. Širenjem Osmanskog Carstva i dolaskom jednog snažnog uticaja sa istoka to nije neutralisao domaću kulturu i tradiciju. Ona je opstala i vrlo vidljivo nastavila svoje djelovanje gdje je iznjedrila oblik bosanskog nišana koji u sebi objedinjuje sve što je bilo ranije, i koji preuzima sve ono što kasnije dolazi na ove prostore.”⁷

Slika 7. *Nišan iz rane faze sa prikazom lova i natpisom na bosančici. Govedovići, Trnovo. Foto: Nihad Klinčević*

SREDNJOVJEKOVNO PISMO BOSANČICA, KAO PRVA DOMAĆA ISLAMSKA EPIGRAFIKA

Na ranim nišanima islamsku epigrafiku možemo posmatrati kao prirodni nastavak srednjovjekovne pismenosti, i oblik srednjovjekovne epigrafike koju srećemo na stećcima. Prvi natpisi na nišanima ispisivani su srednjovjekovnim

⁷ Nihad Klinčević, “Vrijedno otkriće nišana u Rogatici“, *Preporod*, Broj 4/1206, 15. februar 2021., str.43.

pismom bosančicom, što predstavlja vidljivo kulturno preplitanje i spoj različitih tradicija na našem prostoru. O ovoj zanimljivoj pojavi pisao je Džemal Čelić koji o tome kaže: „Primajući islam Bošnjaci su čini se radikalno odbacili ležeći stećak, zamijenivši ga pod uticajem islama, vertikalno postavljenim nišantašima. No, preko 100 nekropola tzv. *šehitluka* tj. grupacija nišana iz rane faze širenja islama po ovim krajevima, svjedoče nam, negdje manje ili više, o preuzimanju većeg dijela simbolično, dekorativnog inventara na te nove 'bilige', počev od rozete, jabuke ili bodrure, preko raznog oružja i zastavica, do ptica i drugih životinja, ruke ili šake, sve do kompletne ljudske figure (Trnovo). Preuzima se i jezik i pismo stećaka za prvu islamsku epigrafiku, primjerice na nišanima Mahmuda Brankovića, Solomona Oškopice i drugih. Zanimljivo je da se prvi plastično urađeni turban u našim krajevima nalazi na istom nišanu i najduži epigrafski natpis na narodnom jeziku, pisan bosančicom (nišan Hasana i Ahmeta Radilovića u selu Čadovini kod Rogatice).“⁸

Slika 8. Nišan braće Ahmeda i Hasana. Čadovina, Rogatica. Foto: Nihad Klinčević.

Na prostorima koji su ulazili u sastav srednjovjekovne Bosne, bosančica se razvila u posebnu varijantu pisma. To je jasno uočio i Vuk Karadžić koji za bosančicu govori da se potpuno razlikuje od ćirilice koja se upotrebljava u

⁸ Džemal Čelić, „Domaće i orijentalno u materijalnom kulturnom naljeđu bosansko-hercegovačkih Muslimana“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijentalni institut, Sarajevo 1991., str. 347. i 348.

Srbiji, i o tome kaže: *“Rukopis Bosanske bukvice, tako je različan od našeg današnjeg, da ga niko ne bi mogao pročitati dok ne bi najprije učio i mučio se.”*⁹ I engleski arheolog i antropolog Arthur Evans dao je sličan opis bosančice gdje naglašava: *„Pismo je bilo napisano slovima naročite vrste za bosanske muslimane i znatno se razlikuje od obične ćirilice, koju upotrebljavaju pravoslavni Slaveni i tako su sasvim nečitljiva za njih. Jedino trgovci u trgovačkim gradovima radi trgovinskih veza sa Bosnom, mogu čitati ovo pismo. Priznali su mi čak i slavenski profesori da ga ne mogu pročitati.”*¹⁰ Kada čitamo natpise na nišanima iz rane faze ne možemo uočiti nikakvu razliku od natpisa na stećcima. U oba slučaja prisutna je ista morfologija i sintaksa riječi gdje pronalazimo iste riječi kojima počinju i završavaju epitafi. Tu su jasno prepoznatljivi elementi natpisa koje imaju stećci, gdje je tekst spojen u jednu rečenicu bez razdvajanja riječi.

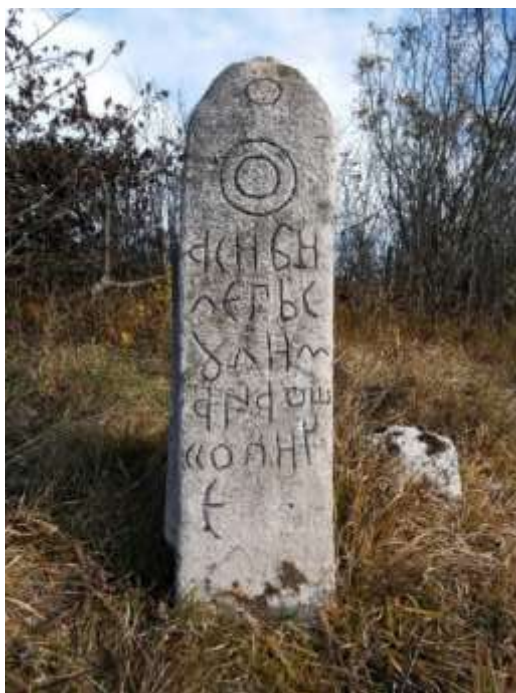
Slika 9. Nišan Hamze Zmailovića. Osovo, Rogatica. Foto: Nihad Klinčević.

Kasni srednji vijek iznjedrio je prve oblike nišana koji su izrađivani po dobro poznatim obrascima srednjovjekovne klesarske tradicije. Osim mnogih dekoracija na njih sa stećaka prelazi prva islamska epigrafika, koja nije pisana

⁹ Više u: Vuk Stefanović Karadžić, *Primjeri srpsko-slavenskog jezika*, Štamparija jermenskog manastira, Beč, 1857.

¹⁰ Sir Arthur Evans, *Ilirska pisma*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967., str. 81.

stranim pismom i jezikom, već bosanskim jezikom i bosančicom. Prisustvo srednjovjekovnog bosanskog pisma na nišanima iz rane faze zabilježilo je Mehmed Mujezinović koji o tome kaže: „*Na svim nišanima ovih vrsta ima i natpisa, ali su pisani bosančicom.*“¹¹ Upravo iz tog razloga srednjovjekovna bosančica preko nišana iz rane faze ulazi u memorijalnu kulturu Bošnjaka.

Slika 10. Nišan Sulejmana Oškopice. Dumanjići, Rogatica. Foto: Nihad Klinčević.

Ovo je obrađivao Seid Traljić gdje bilježi sljedeće: „*Najstariji natpisi na muslimanskim nišanima u Bosni nalaze se na spomenicima prvih naših konvertita. Oni su, to je interesantno, pisani bosančicom. Po svojoj prilici, rođaci ovih prvih muslimana, ostavši u svojoj staroj patarenskoj vjeri, kopali su ih u svoja porodična groblja i podizali im spomenike po obliku slične prvim muslimanskim nišanima, a natpis im pisali kao i na svojim stećcima.*“¹² Zanimljivo je reći da je bosančica nastala u srednjem vijeku i da se u Bosni i Hercegovini zadržala u upotrebi sve do sredine 20. stoljeća.¹³ U kasnijoj fazi za natpise na nišanima

¹¹ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1998., str. 11.

¹² Seid M. Traljić, *Muslimanski nadgrobni spomenici, Narodna uzdanica*, VIII, Sarajevo 1940., str. 200.

¹³ osančica se još nazivala; bosanica, bukrica i begovica.

koristi se arapsko pismo i latinica, zbog čega upotreba nekoliko pisama i jezika predstavlja još jednu specifičnost naših nišana.

STARI ŠEHIDSKI NIŠANI

Na prostoru Bosne i Hercegovine šehidski nišani su se izrađivali od 15. do 20. stoljeća. Ovaj podatak nam najbolje govori kakva je bila naša prošlost, i kakva su se smjenjivala vremena oko nas. Šehidski nišani izrađivali su se u svim fazama izrade nišana, zbog čega je potrebno da se zasebno obrade. Skoro cijelo vrijeme osmanske vladavine na ove prostore se naslanjala zapadna granica Osmanskog Carstva, što je uzrokovalo mnoge ratne sukobe.

Slika 11. i 12. Stari šehidski nišani sa uklesanom sjekirom, lukom i strijelom.
Foto: Nihad Klinčević.¹⁴

„Nišane ove vrste, i iz ove epohe, možemo pronaći gotovo na cijeloj bosanskoj teritoriji. U narodu se za njih uobičajeno koristi naziv gazijski ili

¹⁴ Nišani se nalaze u Turovima kod Trnova, i na Kovačima u Sarajevu.

šehidski nišan[...]. Kako im i sam naziv glasi, ovi nišani označavaju poginule bosanske ili osmanske pripadnike tadašnjih vojnih formacija. Samo mjesto ili cijeli lokalitet sa ovim nišanima u narodu se naziva šehitlucima. U današnjem vremenu pronalazimo rasprostranjenost ovog toponima na mjestima gdje se nalaze nišani ovog tipa, ali i na lokalitetima gdje ih uopće nema, jer ih je pregazilo vrijeme ili su uklonjeni sa tih lokaliteta.”¹⁵

Slika 13. i 14. *Prikaz nadžaka i vojne zastave na šehidskim nišanima.*
Foto: Nihad Klinčević.¹⁶

Šehidske nišane pronalazimo u raznim formama i sa različitim ukrasima. Na prvom mjestu na tijelu ovih nišana vidljivi su prikazi luka i strijele, sablje, bodeža, koplja (džilita), borbene sjekire (balte), borbenog čekića (nadžaka), vojnih bajraka, enamluka, buzdovana, kubura i pušaka.

Ovakav način ukrašavanja nišana svojstven je za naše podneblje, i u ostalim dijelovima Osmanskog Carstva ne možemo ih naći u ovom obliku. Tu ponovo vidimo uticaj srednjovjekovne tradicije ukrašavanja nadgobnih obilježja koji je u ranoj fazi izrade sa stećaka prešao na nišane, i na njima se zadržao u kasnijim fazama. Ovu oblast istraživao je Šefik Bešliagić koji o tome bilježi: „Što se, pak, samih reljefnih motiva naših nišana tiče, mislim da su oni direktno prenos

¹⁵ Nihad Klinčević, *Nišani u Bosni i Hercegovini*, TDBB, Istanbul 2021., str. 64-65.

¹⁶ Nišani se nalaze u Putovićima kod Zenice, i u Odžaku kod Ustikoline.

sa stećaka.“¹⁷ Ovo se jasno vidi i u narednom primjeru gdje se osim klesarskih elemanta u obliku mačeva, luka i strijele, sjekire, na nišanima iz rane faze moguće je naći ukrase, u obliku tzv. *guta* ili jabuka. Identične ukrase možemo vidjeti i na stećcima. Za ove ukrase na nišanima koristi se jedno specifično objašnjenje. O tome je pisao i Mustafa Sušić gdje kaže: „Šehidski nišani prepoznatljivi su po tome što na sebi imaju isklesane gute, veličine jabuke, koje simboliziraju rane poginulog šehida.“¹⁸

Slika 15. i 16. Prikaz sablje, jabuke (*gute*), na starim šehidskim nišanima. Foto: Nihad Klinčević.¹⁹

Među ostalim detaljima Šefik Bešlagić spominje ove klesarske dekoracije u svom radu, gdje naglašava: “*Krugove nazivamo i plastičnim ispupčenjima, plastičnom dugmadi, ali najčešće polujabukama. Oni su raznih veličina. Ovaj motiv još nije proučen, o njemu je u stručnoj literaturi samo uzgred*

¹⁷ Šefik Bešlagić, *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1978., str. 17

¹⁸ Mustafa Sušić, “Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima”, *Takvim za 2011. godinu*, Rijaset islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2010. godine, str. 174.

¹⁹ Nišani se nalaze u Delijašu kod Trnova, i u haremu Alipašine džamije u Sarajevu.

*ponešto rečeno [...] S.M. Traljić kaže da su to kvрге koje, po narodnom vjerovanju, znače rane što si ih junaci zadobili u ratu i podlegli im.*²⁰ Kada se kao izvor navodi Seid Traljić korisno je na ovom mjestu prenijeti i njegove riječi. „Isto tako se tvrdi, da kvрге na nišanima označavaju broj rana što ih je junak zadobio u boju i podlegao im. Osobito se ova tradicija veže za najstarije nišane.“²¹

Slika 17. i 18. *Prikaz enamluka na starom šehidskom nišanu, i izgled enamluka.*
Foto: Nihad Klinčević.²²

Stari šehidski nišani osim uklesanih ratničkih simbola, gotovo nikada nemaju natpise. Često ih pronalazimo van naseljenih mjesta, zbog čega su obavijeni velom tajne, i često se za njih vežu razne narodne predaje. Značajno je napomenuti da je dizajn današnjih šehidskih nišana preuzet sa nišana iz rane faze. Na ovom projektu je radio profesor sa Akademije likovnih umjetnosti, Salim Obralić, koji je predložio da se za izgled šehidskog nišana uzme oblik

²⁰ Šefik Bešliagić, *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 59.

²¹ Seid M. Traljić, „Muslimanski nadgrobni spomenici“, *Narodna uzdanica*, VIII, Sarajevo 1940., str. 202.

²² Nišan se nalazi u blizini Kušlat džamije kod Zvornika. Enamluk je vrsta torbice u kojoj se nosio mushaf na lijevoj strani grudi. Izrađivala se od platna, kože ili srebrenog lima, i bila je dio vojne opreme.

šehidskog nišana i stećka iz 15. stoljeća, jer taj spoj na najbolji način objedinjava bosansku srednjovjekovnu tradiciju i ranu islamsku umjetnost.

FAZA IZRADE NIŠANA NAKON POTPUNE USPOSTAVE OSMANSKE VLASTI

Širenje Osmanskog Carstva na ovim prostorima nije podrazumjevalo trenutnu uspostavu vlasti i potpuno uključivanje teritorije u okvire nove države. Taj proces je trajao duže nego što to izgleda i njega možemo pratiti i na našim nišanima. Rana faza izrade nišana obuhvata period u kojem se zadržala srednjovjekovna praksa izrade nadgrobnih spomenika, zbog čega se nišani iz tog perioda u mnogo čemu razlikuju od nišana u ostatku tadašnjeg Osmanskog Carstva. Ova faza izrade obuhvata razdoblje od sredine 17. do 19. stoljeća, kada se uvode jedinstvena pravila kao u ostatku Osmanskog Carstva. Zbog toga se kod nas počinju izrađivati nišani u skladu sa društvenim položajem preminule osobe, profesijom i spolnom razlikom. Da bi domaći klesari ovladali novim obrascima u Bosnu se iz Skoplja uvoze tzv. *skopski* ili *ušćupliski* nišani, koji će im poslužiti kao primjer.²³ Iz tog razloga mi na našim prostorima imamo sljedeće nišane: ulemanske, derviške, esnafske, vojne, šehidske, činovničke, aginske, pašinske, nišane sa fesom kao i nišane uglednih ljudi. To nam pruža veoma bogat i relevantan izvor za istraživanje jer nam takvi nišani mogu pružiti značajne podatke iz naše bogate prošlosti.

ULEMANSKI NIŠANI

Odmah na početku korisno je naglasiti da postoji više varijanti ulemanskih nišana, o čemu će biti riječi u nastavku teksta. *„Ovo su nišani specifične izrade i obilježavaju mezare vjerske uleme, i obrazovanih ljudi u društvu. Turban ulemaskog nišana izrađivao se u dvije varijante, zbog čega danas imamo podjelu ulemanskih nišana sa mušebek i čatal turbanom. Glavno obilježje mušebek turbana su poprečni prevoji. Ponekad se navedeni prevoji preklapaju u kockaste ili blago zaobljene oblike. Ulemanski nišani sa mušebek turbanom označavaju mezare visoko obrazovanih vjerskih autoriteta, kao što su bosanski hafizi Kur'ana, muftije, muderizi. Specifičnost čatal turbana u odnosu na druge,*

²³ Za vrijeme dominacije Bizantije na tim prostorima Skoplje je bilo poznato pod imenom Skupi. Tokom 1392. godine prelazi u ruke Osmanlija i od tada nosi naziv Uskup (tur. Üsküb).

predstavlja uklesani trouglasti ili polukružni oblik na donjoj strani turbana. Taj oblik simbolizira mihrab i ukazuje na vjerski status osobe čiji je mezar obilježen ovim nišanom.“²⁴ Kao što vidimo postoji druga varijanta ulemanskog nišana koji se znatno razlikuje po svom obliku. „Čatal turban predstavlja drugu varijantu ulemanskog nišana, još ga nazivaju turban na pero. Ulemanski nišan sa čatal turbanom ili turbanom na pero, obično obilježava mezare efendija i učenih ljudi, to jest, ljudi od pera i knjige. Nišane sa ovom vrstom turbana još nazivaju hodžinskim ili ilmijanskim nišanima.“²⁵

Slika 19. i 20. Ulemanski nišani sa mušebek i čatal turbanima. Foto: Nihad Klinčević. ²⁶

DERVIŠKI NIŠANI

Duga tradicija i rasprostranjenost derviških redova u Bosni i Hercegovini, vidljiva je u nazivima mnogih ulica ili toponima koji nam ukazuju na njihovo djelovanje. „U skladu sa tarikatom, odnosno redom, kojem je pripadao mezar derviša obilježavao se određenim nišanom. Derviški nišan svojim dizajnom objedinjuje dostignuti nivo u hijerarhiji i sami red kojem je derviš pripadao. Na njima postoji jasna razlika u rasporedu i položaju prevoja na turbanu ili u dužini

²⁴ Nihad Klinčević, *Nišani u Bosni i Hercegovini, tihi svjedoci naše prošlosti*, Takvim za 2024. godinu, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2023., str.180.

²⁵ Nihad Klinčević, *Nišani u Bosni i Hercegovini*, str. 73.

²⁶ Nišani se nalaze u haremu Ferhadije i Alipašine džamije u Sarajevu.

mudževeza.²⁷[...] Na poseban način izrađivali su se nišani učenika u odnosu na nišane šejhova (učitelja). Zabilježeno je da su u prošlosti na prostoru Bosne i Hercegovine aktivno djelovali: Nakšibendijski, Kadirijski, Rifajiski, Helvetijski, Šazilijski i Mevlevijski red.²⁸

Slika. 21. i 22. *Derviški (ahijski), i nišan mevlevijskog reda. Foto: Nihad Klinčević.²⁹*

Slika. 23. i 24. *Nišani kadirijskog i beктаšijskog reda. Foto: Nihad Klinčević.³⁰*

²⁷ Mudževéz - izduženi vrh turbana na bosanskom nišanu čest je i gotovo uobičajen detalj, dok je u ostatku Osmanskog Carstva klesanje mudževéza bilo veoma rijetko.

²⁸ Nihad Klinčević, "Nišani u Bosni i Hercegovini, tihi svjedoci naše prošlosti", *Takvim za 2024. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2023., str. 181-182.

²⁹ Ahije, derviši koji su se brinuli o karavan sarajima i hanovima. Zabilježeno je da su se bavili i trgovinom.

AGINSKI NIŠANI

U osmanskom periodu aga kao titula javlja se kao vojni čin i administrativni položaj. „Kao izraz dugo vremena se upotrebljavao za zapovjednike različitih vojnih jedinica. Od 19. stoljeća postaje naziv za školovanu ili viđeniju osobu, koja zauzima važno mjesto u državnoj birokratiji. Aginske nišane vojnih zapovjednike raspoznavamo po tome što su im turbani pri vrhu nešto širi, i imaju po više uzdužnih gužvi.“³¹ O aginskim nišanima pisao je Mehmed Mujezinović gdje kaže: „Aginski nišani postavljani su nad grobovima aga-serdengečdija, odnosno janjičarskih zapovjednika, a raspoznaju se po tome što su im turbani pri vrhu nešto širi, a na oba uzdužna kraja su vodoravno presječeni i imaju po više uzdužnih gužvi.“³²

Slika 25. Aginski nišan. Foto: Nihad Klinčević.³³

³⁰ Nišani se nalaze na lokacijama Veliki park i haremi Careve i Alipašine džamije u Sarajevu.

³¹ Nihad Klinčević, „Nišani u Bosni i Hercegovini, tihi svjedoci naše prošlosti“, *Takvim za 2024. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u BiH, str. 183-184.

³² Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I*, str. 14-15.

³³ Nišan se nalazi u haremu Vekil Harač - Hadžijske džamije u Sarajevu.

PAŠINSKI NIŠANI

Osmansko Carstvo bilo je specifično u mnogim aspektima, a jedan od njih su razne titule. S tim u vezi paša je počasna titula koja se dodjeljivala visokim vojnim ili civilnim službenicima u Osmanskom Carstvu i obavezno se stavljala iza vlastitog imena. „Postojala su tri stepena ove titule, to jest tri tuga. U tadašnjoj društvenoj ljestvici paše su bile pozicionirane ispod vezira ali iznad begova i aga. Njihovi piramidalni turbani imaju tanke pljosnate prevoje, a ponekad su na nišanima označeni i tugovi. Tug je pramen od dlake konjskog repa i povezan je sa mongolskom konjičkom tradicijom. Ovo obilježje nosilo se na čelu vojne formacije kojom je rukovodio zapovjednik ovog ranga. Tako je paša od jednog tuga u vojsci imao rang brigadnog generala, dok je u civilnoj strukturi bio sandžakbeg (namjesnik sandžaka). Paša od dva tuga u vojsci je imao čin divizijskog generala, a u civilnoj upravi imao je zvanje beglerbeg (namjesnik pašaluka). Paša od tri tuga bio je u rangu maršala, dok je sultan kao vrhovni komadant nosio četiri tuga.”³⁴

Slika 26. Izgled tuga.³⁵

³⁴ Nihad Klinčević, *Nišani u Bosni i Hercegovini, tihi svjedoci naše prošlosti, Takvim za 2024. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo 2023., str. 184-185.

³⁵ Iz privatne arhive autora.

O pašinskim nišanima Mensur Malkić zabilježio je sljedeće: „*Aginski nišani dobiše turbane koji su pri vrhu nešto širi, a nišani sa turbanom četverostranim i piramidom presječenom pri vrhu kazaše da tu počiva paša ili vezir.*“³⁶ Mehmed Mujezinović u svom radu za ove nišane ističe: „*Pašinski nišani nalaze se na grobovima paša, vezira i drugih visokih dostojanstvenika, čiji turbani imaju četverostranu, pri vrhu presječenu piramidu. Njihovi turbani imaju tanke pljosnate prevoje, a ponekad su označeni i tugovi.*“³⁷

Slika 27. Izgled pašinskog nišana. Foto: Nihad Klinčević.³⁸

³⁶ Mensur Malkić, *Stećci i nišani, Takvim za 2009. godinu*, Rijaset islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2008., str. 222.

³⁷ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I*, str. 14 - 15.

³⁸ Nišan se nalazi u haremu Jeni džamije u Travniku, na mezaru Abdulaha paše Defterlije. Rođen je 1722. godine u Sarajevu, a od 1780. godine preuzima funkciju bosanskog valije. Ostao je upamćen po tome što je na svojoj funkciji bio pravedan, ali i što je odbio naredbu Porte da preda Austriji bosanske teritorije u Bosanskoj krajini. Bilo je predviđeno da se 1785. godine preda Pounje sa 21 gradom. Tom prilikom napisao je sultanu kratak odgovor koji glasi: „I glavu ću svoju dati, al' kamena jednog ne dam.“ Zbog tog čina danas je ta teritorija u sastavu Bosne i Hercegovine.

NIŠANI UGLEDNIH LJUDI

Ovu vrstu nišana vezemo za mezar osoba koja je bila ugledna i poštovana u društvu zbog većih posjeda zemlje ili zbog uspjeha u trgovini. Ovi nišani imaju turbane u gužve sa jednim prevojem preko turbana. Mehmed Mujezinović u svom radu dao je opis ovih nišana. „Nišani trgovaca, posjednika i inače viđenijih ljudi imaju turbane u gužve sa jednim prevojem preko gužvi.“³⁹ O ovim nišanima pisao je Mensur Malkić gdje se također navodi: „Ispod nišana sa turbanom u gužve sa jednim prevojem bijahu ukopani trgovci ili viđeniji ljudi.“⁴⁰

Slika 28. Nišan uglednih ljudi sa turbanom u gužve sa prevojem. Foto: Nihad Klinčević.⁴¹

ESNAFSKI NIŠANI

Prije pojave industrijske proizvodnje zanatlije su vodile glavnu ulogu u izradi svih potrebnih alata i pomagala za domaćinstva i postojeće institucije. U svom radu često su bili veoma kreativni jer su smišljali nove i poboljšavali postojeće izume. Zbog toga su stekli poseban status u društvu, što je podrazumjevalo izradu posebnih nišana. O esnafskim nišanima Mensur Malkić je zabilježio sljedeće: „Nišani zanatlija nalikovaše nišanima trgovaca, ali bijahu

³⁹ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I*, str. 14 - 15.

⁴⁰ Mensur Malkić, *Stećci i nišani, Takvim za 2009. godinu*, Rijaset islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2008., str. 222.

⁴¹ Nišan se nalaze u Velikom parku u Sarajevu.

nešto skromniji, bez prevoja preko turbana.“⁴² Nišani zanatlija (esnafa) liče na nišane uglednih ljudi i razlikuju se po tome što nemaju prevoje na turbanu. O tome je pisao Mehmed Mujezinović gdje kaže: „Nišani esnafa su po obliku slični predhodnim nišanima ali su čudnijih dimenzija i bez prevoja.“⁴³

Slika 29. Izgled esnafskog nišana. Foto: Nihad Klinčević.⁴⁴

VOJNI NIŠANI

U Osmanskom Carstvu vojni poziv je označavao poseban društveni status tadašnjih profesionalnih vojnika. „*Sam način izrade vojnih nišana usko se veže za prikaze vojnih kapa ili turbana na vrhu nišana koji su u određenom periodu obilježavali vojni status. Među njima se izdvajaju nišani janičarskih zapovjednika koji označavaju i titule turnadži-baša i serturnadžija. Na ovim nišanima pronalazimo i prikaz čelenke, odnosno prikaza tadašnjeg odlikovanja koje se dobijalo za iskazano junaštvo u borbi. U najkraćem smislu čelenka je preteča današnjih vojnih medalja i izrađivala se od plemenitih metala radi čega se nosila na kapi kao ukras. Osim navedenih odlikovanja za vojne zasluge na nekim vojnim*

---

⁴² Mensur Malkić, *Stećci i nišani, Takvim za 2009. godinu*, Rijaset islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2008., str. 222.

⁴³ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I*, str. 14 - 15.

⁴⁴ Nišan se nalaze u Velikom parku u Sarajevu.

nišanima moguće je vidjeti i oznaku vojnog ranga (miralaja)⁴⁵ koja ima oblik lista.⁴⁶

Slika 30. i 31. Prikazi ranga u obliku lista i čelenke na vojnim nišanima. Foto: Nihad Klinčević.⁴⁷

Slika 32. Nišan sa janičarskim turbanom označava mezar visokog janičarskog zapovjednika. Foto: Nihad Klinčević.⁴⁸

⁴⁵ Miralaj je u rangu današnjeg čina pukovnika.

⁴⁶ Nihad Klinčević, "Nišani u Bosni i Hercegovini, tihi svjedoci naše prošlosti", *Takvim za 2024. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2023., str. 188-189.

⁴⁷ Nišani se nalaze u haremu Alipašine i Vekil Harač - Hadžijske džamije u Sarajevu.

ČINOVNIČKI NIŠANI

Činovnički nišani obilježavaju mezare državnih namjesnika i službenika. „Ova vrsta nišana obilježava zaslužne ljude u državnoj službi, namjesnike i državne službenike. Po svom obliku i načinu izrade u dobroj mjeri se razlikuju od ostalih nišana. Osmansko Carstvo bilo je posebno po mnogo čemu, pa i po svojim titulama i načinima rangiranja. Osim standardnih civilnih ili vojnih titula bile su rasprostranjene i počasna titule koje su se dodjeljivale istaknutim vojnim ili civilnim službenicima.“⁴⁹ U činovničke nišane ubrajamo i nišani pisara koje prepoznajemo po isklesanom prikazu *divita* na tijelu nišana. *Divit* je pribor za pisanje koji se zbog svog oblika mogao nositi za pojasom. Bio je neizostavna oprema pisara i kaligrafa. Sastoji se pernice i posude sa tintom. U duguljasti dio stavljale su se drvene pisaljke (*kalemi*), dok se u tintarnicu stavljao natopljeni smotak od svile, što je spriječavalo razljevanje tečnosti. U ranijim vremenima prije nego što je uvedena štampa, pisari su bili veoma obrazovane osobe, i poznavali su strane jezike. U svom poslu bavili su se izradom službenih dokumenata, evidencija i prepisivanjem knjiga.

Slika 33. i 34. Činovnički nišani, i nišan pisara sa uklesanim divitom. Foto: Nihad Klinčević.⁵⁰

⁴⁸ Nišan se nalazi u Velikom parku u Sarajevu.

⁴⁹ Nihad Klinčević, *Nišani u Bosni i Hercegovini*, str. 90.

⁵⁰ Nišani se nalaze u haremu Careve džamije u Sarajevu, i u Žepi.

Slika 35. Izgled divita. Foto: Nihad Klinčević.

NIŠANI SA FESOM

Osmansko Carstvo u svojoj završnoj fazi zapada u mnoge poteškoće u funkcionisanju. Zbog toga se provodi niz reformi kako bi se prevazišli nagomilani problemi. Radi se o tzv. *tanzimatskim* reformama sultana Mahmuta II, gdje se između ostalog ukida nošenje turbana, i u upotrebu se uvodi fes. Vidljivo je da su se ove reforme provodile i na našem prostoru jer na nišanima iz tog perioda pronalazimo fesove sa kićankama. Novi oblik nišana zamjenjuje aginske nišane, a kasnije postaje obilježje muških nišana. U ovom periodu pojavljuju se tri vrste fesa koji se nazivaju; *Mahmudi*, *Azizi* i *Hamidi* fes. Mehmed Mujezinović obrađivao je i ovu oblast gdje između ostalog kaže: „Nišani sa fesom javljaju se od 1832. godine, kada su se u Bosni počele provoditi vojne reforme, pa otada na spomenicima vojnih zapovjednika susrećemo fesove sa širokim kićankama. Ovaj oblik nišana upravo smjenjuje do sada poznate aginske nišane, dok se ostale forme i nadalje zadržavaju.“⁵¹

Slika 36. Izgled nišana sa fesom. Foto: Nihad Klinčević.⁵²

⁵¹ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I*, str. 14 - 15.

⁵² Nišan se nalazi u haremu Careve džamije u Sarajevu.

ŽENSKI NIŠANI

Ženski nišani su izrađivali su se u nekoliko oblika kada se na vrhu ženskih nišana klesala ženska kapa, ili u jednostavnijem obliku kada je vrh zasvođen u dvije vode. O ovome Mensur Malkić u svom radu kaže: „Ženskim nišanima označiše se nišani u obliku stele sa završnim dijelom zaobljenim ili u obliku krova na dvije vode, ili pak oni sa bogato ukrašenom kapom.“⁵³ Ženskog nišana dotakao se Mustafa Sušić gdje ističe: „Ženski nišani izrađivani su u formi koji asocira na žensku kapu koja se nosila u prošlim stoljećima. To je ženski fes sličan muškom u njegovoj obrnutoj formi, koji je u svom gornjem dijelu bio proširen, a u donjem sužen. I ovaj ženski oblik gornjeg dijela nišana bio je dominantan u odnosu na svoj postament, kako bi se isključila svaka asocijacija na živi lik. Ovu vrstu ženskih nišana u narodu su nazivali djevojački nišani iako su se pojavljivali kao ženski nišani općenito.“⁵⁴

Slika 37. i 38. Izgled ženskih nišana. Foto: Nihad Klinčević.⁵⁵

⁵³ Mensur Malkić, „Stećci i nišani“, *Takvim za 2009. godinu*, Rijaset islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2008., str. 222.

⁵⁴ Mustafa Sušić, *Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima*, *Takvim za 2011. godinu*, Rijaset islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2010., str. 176.

⁵⁵ Nišani se nalaze na Kovačima i u haremu Vekil Harač - Hadžijske džamije u Sarajevu.

ZAKLJUČAK

Bogatstvo i specifičnost bosanskohercegovačke kulture i historije najbolje vidimo u mnoštvu kulturno-historijskih ostataka koje srećemo na mnogim mjestima. U tu našu kulturnu specifičnost spadaju i naši stari nišani. Nekoliko faza izrade kao i njihova raznolikost pružaju nam uvid u prošlost koja se na drugom mjestu ne može sresti u tom obliku. Nišani su svjedoci jednog prošlog vremena i nude nam jednu univerzalnu priču o našim precima, i o mnogim historijskim periodima i događajima. Na izradu nišana snažno je uticala domaća klesarska tradicija, koja seže do srednjeg vijeka, i koja ja formirala autohtone oblike naših nišana. To su posebne klesarske izvedbe koje imaju svoju prepoznatljivu umjetničku vrijednost, što je između ostalih uočio Petar Knoll koji je o tome zabilježio sljedeće: *„Nadgrobna je umjetnost bosanskih muslimana uopće umjetnička grana od neobične ljepote i važnosti, iako je ona gotovo nezapažena. Njezini dotjerani obici, njena savršena tehnika i skoro nedokučiva fantazija ukrasa odaje prastaru tradiciju umjetnosti. Mi joj se ne možemo doista načuditi, pogotovo kada znamo da je ona samo rad priprostih bosanskih klesara.“*⁵⁶

Iskreno se nadam da ću sa ovim radom skrenuti pažnju na značaj starih nišana kao spomenika nacionalne kulture, na njihovu univerzalnost i specifičnosti koje se vežu isključivo za naše podneblje. Na značaj očuvanja naših spomenika ukazivali su autori prije više od pola stoljeća, a što je i danas veoma aktuelno i ima jednako snažnu poruku. *„Ali mi današnji nismo u stanju da pravilno ocijenimo dokumentarnu snagu naših kulturnih spomenika! Pored njih prolazimo bez osvrta, bez razmišljanja! I naši očevi i mi koji smo na na višem nivou prosvjećenosti, ne pridajući značaj koji im pripada, dozvolili smo da se nepokretni spomenici u velikom broju poruše, a pokretni da pobjegnu preko naših granica[...]. Kad bi zbog našeg nehaja i nemara, zbog naše slabe društvene i islamske svijesti, slučajno između nas nestalo i tih ostataka spomenika naše kulture, tek tada bi se takvi ljudi osvjedočili: da je izgubljen i posljednji dokaz naše autohtonosti! Izgubili bi se dokazi da smo odvajkada tu, da imamo pravo na svoj opstanak! Teško kajanje i samoprijekor bi nas osvjestio: da je čuvanje kulturnih spomenika farz isto kao što je farz salat, hadž i zekjat!“*⁵⁷ Upravo iz ovog razloga moramo biti svjesni toga da je bilo koji izgubljeni kulturno-

⁵⁶ Petar Knoll, *O muslimanskoj umjetnosti u Bosni*, Književnik II, Hrvatski književni mjesečnik, Zagreb 1929., str. 443-456.

⁵⁷ Grupa autora, "Farz čuvanja kulturnih spomenika", *Takvim za 1965. godinu*, Izvršni odbor udruženja Ilimije u SRBiH, Sarajevo 1964., str. 141-142.

historijski spomenik zauvijek izgubljena i nenadoknativa kategorija. Ovaj sintetski rad objedinjuje do sada nepublikovane detalje o domaćim nišanima, i kao takav predstavlja cjelinu koju rijetko možemo sresti u ovom obliku. Iskreno se nadam se da ću sa ovim tekstom pomoći u rasvjetljavanju manje poznatih činjenica o našim nišanima, ali i da ću dati svoj skroman doprinos našem boljem razumijevanja ove oblasti, i našeg zrelijeg odnosa prema našoj bogatoj prošlosti.

SUMMARY

The richness and specificity of Bosnia and Herzegovina's culture and history are best seen in the multitude of cultural and historical remains that we encounter in many places. Our old nisan tombstones are also part of this cultural specificity. Several phases of production and their diversity provide us with an insight into the past that cannot be found in this form anywhere else. Nisan tombstones are witnesses to a bygone era and offer us a universal story about our ancestors, and about many historical periods and events. The making of nisan tombstones was strongly influenced by the local stonemasonry tradition, which dates back to the Middle Ages, and which formed the indigenous forms of our nisan tombstones. These are special stonemasonry works that have their own recognizable artistic value, as noted by Petar Knoll, among others, who noted the following about it: "The tombstone art of Bosnian Muslims is generally an artistic branch of unusual beauty and importance, although it is almost unnoticed. Its refined forms, its perfect technique and the almost unfathomable fantasy of decoration reveal an ancient tradition of art. We cannot really be surprised by it, especially when we know that it is only the work of simple Bosnian stonemasons."

I sincerely hope that with this work I will draw attention to the importance of old niches as monuments of national culture, to their universality and specificities that are linked exclusively to our climate. The importance of preserving our monuments was pointed out by authors more than half a century ago, which is still very relevant today and has an equally strong message. "But we today are unable to properly evaluate the documentary power of our cultural monuments! We pass by them without looking back, without thinking! Both our fathers and we who are on a higher level of enlightenment, not giving the importance that belongs to them, allowed immovable monuments to be destroyed in large numbers, and movable ones to

escape across our borders [...]. If, due to our carelessness and carelessness, due to our weak social and Islamic consciousness, those remains of the monuments of our culture should accidentally disappear among us, only then would such people be convinced: that the last proof of our autochthonousness has been lost! The evidence that we have always been there, that we have the right to our survival, would be lost! Severe remorse and self-reproach would make us aware: that the preservation of cultural monuments is fard just like fard salat, hajj and zakat!" It is precisely for this reason that we must be aware that any lost cultural and historical monument is a forever lost and irreplaceable category. This synthetic work brings together previously unpublished details about domestic sights, and as such represents a whole that we can rarely meet in this form. I sincerely hope that with this text I will help shed light on lesser-known facts about our sights, but also that I will make my modest contribution to our better understanding of this area, and our more mature attitude towards our rich past.

LITERATURA

Knjige:

- Bešlagić Šefik, *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1978;
- Evans Arthur, *Ilirska pisma*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967;
- Karadžić Stefanović Vuk, *Primjeri srpsko-slavenskog jezika*, Štamparija jermenskog manastira, Beč, 1857;
- Klinčević Nihad, *Nišani u Bosni i Hercegovini*, TDBB, Istanbul, 2021;
- Mujezinović Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1998;
- Nametak Alija, *Islamski kulturni spomenici turskog perioda u Bosni i Hercegovini*, Državna štamparija u Sarajevu, Sarajevo, 1939.

Članci:

- Čelić Džemal, "Domaće i orijentalno u materijalnom kulturnom naljeđu bosansko-hercegovačkih Muslimana", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1991;
- Grupa autora, "Farz čuvanja kulturnih spomenika", *Takvim za 1965. godinu*, Izvršni odbor udruženja Ilimije u SRBiH, Sarajevo, 1964;

- Hadžijahić Muhamed, *"Sinkretički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini"*, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 28-29, Sarajevo, 1978/79;
- Klinčević Nihad, *"Nišani u Bosni i Hercegovini, tihi svjedoci naše prošlosti"*, *Takvim za 2024. godinu*, Rijaset islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2023;
- Klinčević Nihad, *"Vrijedno otkriće nišana u Rogatici"*, *Preporod*, Broj 4/1206, 15. februar 2021;
- Knoll, Petar *"O muslimanskoj umjestnosti u Bosni"*, *Književnik II, Hrvatski književni mjesečnik*, Zagreb, 1929;
- Malkić Mensur, *"Stećci i nišani"*, *Takvim za 2009. godinu*, Rijaset islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2008;
- Skarić Vladislav, *"Stari muslimanski nadgrobni spomenici u Bosni"*, *Vreme*, XII, br. 3686, 5. april, Beograd, 1932;
- Sušić Mustafa, *"Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima"*, *Takvim za 2011. godinu*, Rijaset islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2010;
- Traljić M. Seid, *"Muslimanski nadgrobni spomenici"*, *Narodna uzdanica*, VIII, Sarajevo, 1940.

Idriz MUHAREMOVIĆ dipl. ing. el.teh.

JP Elektroprivreda BiH d.d. Sarajevo

izo.muharemovic@gmail.com

VJERSKI ŽIVOT U NASELJU SUHA OD OSMANSKOG PERIODA DO DRUGE POLOVINE 20. STOLJEĆA

Apstrakt: *Cilj ovog rada je da istraži i objasni razvoj vjerskog života na teritorijalnom prostoru današnjeg naselja Suha na području općine Živinice od osmanskog perioda, pa sve do 1970tih godina.*

U osmanskom periodu došlo je do promjene u strukturi stanovništva. Razvija se islam i potreba za izgradnjom vjerskih objekata. Postojala su tri mekteba u džematu, drvena džamija sa drvenom munarom, turbe koje je povezano sa imenom dobrog Ibrahima Derviševića–Abuke, koji je živio u XVIII i početkom XIX stoljeća. Na lokaciji turbeta postoje stari nišani koji potvrđuju kontinuitet življenja na ovom prostoru. Na 9 lokacija u selu pronađeni su kužni grobovi.

U XX stoljeću u Suhoj je izgrađena nova džamija. Džemat je vremenom jačao, izlazile su nove generacije hadžija, svršenika medrese, imama i hafiza.

Ključne riječi: *Suha, Živinice, turbe, nišan, džamija, mekteb, mezarja, kužni grobovi, kapela, harem.*

RELIGIOUS LIFE IN THE SETTLEMENT OF SUHA FROM THE OTTOMAN PERIOD TO THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Abstract: *The aim of this paper is to investigate and explain the development of religious life in the territory of the present-day Suha settlement in the area of the Zivinice municipality from the Ottoman period until the 1970s.*

In the Ottoman period, there was a change in the structure of the population. Islam is developing and the need to build religious buildings. There were three mektebs in the congregation, a wooden mosque with a wooden minaret, a turbe that is associated with the name of the good Ibrahim Dervisevic-Abuka, who lived in the 18th and early 19th centuries. At the location of the

turbet there are old tombstones that confirm the continuity of life in this area. Plague graves were found at 9 locations in the village.

In the 20th century, a new mosque was built in Suha. The congregation grew stronger over time, new generations of hajis, madrasa graduates, imams and hafiz came out.

Key words: *Suha, Zivinice, tombstones, mosque, cemetery, plague graves, chapel, harem.*

Turbe u Suhoj – predaje o „Dobrom“ Ibrahimu Derviševiću zvanom Abuka

Lokalitet Turbe nalazi se u zaseoku Bajrići na području sela Suha. Turbe je izgrađeno „dobrom Ibrahimu Derviševiću zvanom Abuka“. Mještani sela su izgradili turbe krajem XIX stoljeća. Abuka Ibrahim je živio u XVIII i početkom XIX stoljeća. Lokacija na kojoj je izgrađeno turbe je dobar vidikovac sa kojeg se mogu vidjeti okolni gradovi: Tuzla, Živinice i Lukavac. Mještani zaseoka Bajrići prenose da je *Abuka rekao* mještanima: *“Kada vidite nur svjetlost iznad mog mezara sagradite mi turbe”*.¹ Kako se navodi u predanjima, mještani su „ugledali nur“ te sagradili turbe dimenzija „333x333“. Turbe je više puta obnovljeno. Po navodu najstarije mještanke zaseoka Bajrići, Bajrić (Murselović) Hanife (1933. godište) . Ona se sjeća, kada se udala u Bajriće 1952. godine: *“turbe struhlo, izrasla ostruga i trnje, protruho lim kojim je bilo pokriveno”*. Prvu obnovu turbeta uradila je muhadžirka Mejra Dervišević, koja je doživjela duboku starost, živjela je 99 godina. Kasnije je turbe obnavljano dva puta 1975. godine i 2014. godine. Za *posljednju obnovu*² i uređenje turbeta sa česmom, uličnom rasvjetom i asfaltom 2014. godine zaslužni su mještani sela i dobrotvor Suhe hanuma Ćaza (Brčaninović) Zahirović. Osim obnove turbeta hanuma Ćaza je izgradila tri mosta u Suhoj na rijeci Jablanici.

Zabilježene su mnoge predaje o dobrom Ibrahimu Derviševiću zvanom Abuka. Ono što se zna sigurno da je bio iz derviškog reda i bio je vojnik u osmanskome vremenu. Njegovi učitelji su bili šejh Hasan vojni dužnosnik i šejh

---

¹ Predaje o Ibrahimu Derviševiću i razgovor na temu „turbe“ autor rada obavio sa Bajrić (Murselović) Hanifom 1933. godište; Hanifa je najstarija osoba u Suhoj. Istovremeno je obavljen razgovor sa mještanima zaseoka Bajrići., septembar 2024.

² Nezavisni portal „Živinice.ba“ tekst: Šefik Gadžo

Mustafa vojni imam iz Tuzlanske tvrđave. *Predaje*³ govore da je Abuka bio „dobri“. Bio je nadaren Allahovom voljom, imao je osobinu da ga istovremeno viđaju na dva mjesta. Jedna predaja govori da su ga viđali na ratištu, a istovremeno je bio kod kuće u Suhoj. U drugoj predaji navodi se da je obavio hadž od svoje kuće, a oni koji su obavili hadž te godine vidjeli su ga na hadžu. Mještani navode, da su pored njegovog mezara ostavljali pun ibrik vode, a u jutro bi našli prazan ibrik i mokr peškir. Često je nosio štap kojim je udarao po ogradi, rastjerivao šejtane. Predaje govore da je udarao štapom po zemlji govoreći „udrite neprijatelja“ da bi kasnije vojnici koji su bili u borbi pričali: *„Ibrahim nam je pomogao, pa smo pobijedili neprijatelja“*.

Navode stariji mještani da pamte da su kao djeca čuli priče da je Ibrahim bio zaslužan za izgradnju stare drvene džamije u Suhoj na početku XIX stoljeća. Zasluga nije razjašnjena, da li je bio vakif ili graditelj-majstor koji je radio na izgradnji džamije. Kao izuzetno vjerski učevan čovjek vremena u kojem je živio, pretpostavljaju da je obavljao dužnost prvog hodže u staroj džamiji?

Abuka je posjećivao Prilučku džamiju, zikrio i klanjao džume. Njegovi učitelji se pominju kao graditelji stare drvene džamije u Priluku (1735/36. godine.). Predaje govore da je Ibrahim imao porodicu, sinove i da je doživio duboku starost. Stariji mještani sela prenose da su se Derviševići nekada prezivali Denjagić.

Neke od predaja o Ibrahimu koje prenose mještani nisu u skladu sa Islamom: *„Abuka čuva ovaj kraj“* ; *„Ovaj kraj neće nikada pogoditi nevrijeme - led“* ; *„Abuka čuva ovaj kraj od rata“* itd. Samo Dragi Allah može sačuvati ovaj kraj i Abukin mezar i niko više ! Pamte mještani zaseoka i led i nevrijeme koje je 2010. godine zadesilo područje turbeta, nabujala voda koja je tekla iz pravca turbeta (pored džamije) nosila je balvane. Lično pamtim, da su tenkovske granate ispaljene iz Milina Sela pale na područje oko turbeta 29. novembra 1991. godine.

Ljudi su često nosili zemlju sa Abukinog mezara, vjerovali da je zemlja ljekovita? Upućivali su različite dove na Abukinom mezaru sa nijetom da im Abuka pomogne, a *pogrešno je tražiti pomoć u vidu vjerovanja od bilo koga osim Uzvišeng Allaha*⁴. Narod koji je sujevjeran imao je običaj doći do turbeta i klanjati dva rekata i pogrešno se okrenuti, tj. okretali su se prema Abukinom mezaru umjesto prema kibli. Govorili su da su došli na turbe da se klanjaju

³ Nezavisni portal „Živinice.ba“ iz teksta dr.sc. Suadin Strašević

⁴ Podaci zabilježeni iz intervjua autora rada sa hadži Šaban ef. Đulović (rođen 1951. godine) penzionisani imam džemata Suha, koji je bio imam u selu 36 godina, Suha 2024. godine.

Abukinim sjenama. Sve je to pogrešno i nije u skladu sa Islamom, jer ne treba tražiti pomoć tog karaktera osim kod Allaha dž.š. Posjeta turbetu može biti sa ciljem evociranja uspomena na ukopanog u mezaru i diviti se njegovom korisnom životu koji je proveo, učiti mu dovu, moliti Allaha da mu podari džennet. Nije islamski osnovano tražiti pomoć na turbetu, pomoći može samo Allah, a nikako umrli Abuka ! (op.aut.).

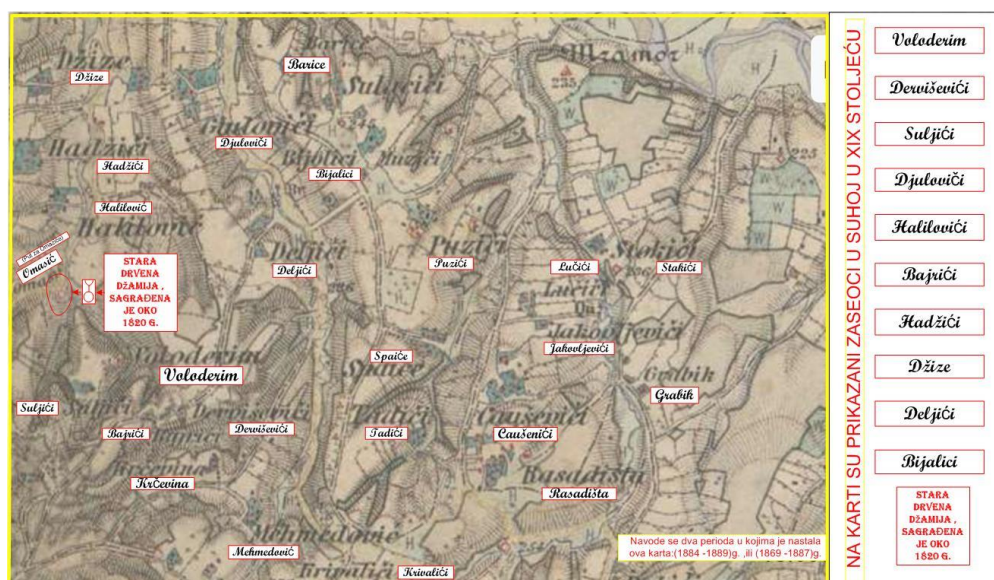
Turbe može negativno uticati na islamsku misao i nanijeti štetu pravilnom shvatanju islama. U kolektivnoj posjeti turbetu 1993. godine primjećena su pogrešna shvatanja o postojanju turbeta. Iz tog razloga odustalo se da dova na turbetu postane tradicionalna. Pogrešno shvatanje postojanja turbeta i ponašanja u toku posjete turbetu dovodi do zanemarivanja islamskih propisa, dovodi do dekadence islama.

Slika 1. Izgled turbeta u različitim vremenskim periodima

Slika 2. Nišani u haremu kod turbeta, fotografisani 21.09.2024.godine. Nišani su različitih izvedbi, većina starih nišana je od kamena. Na njima su uklesani znakovi. Vidljiv je znak sablje, katanca i drugo.

Slika 3. Na austrougarskoj topografskoj karti prikazano je selo Suha sa zaseocima krajem XIX stoljeća. Označeno je mjesto postojanja stare drvene džamije, kao i zaseoka.

Stara drvena džamija u Suhoj (opisana je po sjećanju starijih mještana)

Navodi se u predajama da je zaslugom dobrog Ibrahima Derviševića – Abuke, izgrađena drvena džamija u Suhoj na početku XIX stoljeća, koja je postojala do početka 70-tih godina, XX stoljeća. Dugo vremena je stara drvena

džamija u Suhoj bila jedina džamija na našim prostorima, sem stare Prilučke džamije i stare džamije u Đurđeviku. Na otvaranju nove džamije u Suhoj 1. augusta 1971. godine. u govoru koji je održan tog dana rečeno je: „*Suha je imala džamiju prije 150 godina*“. Prema nekim mišljenjima, stara džamija građena je oko 1820. godine.

Pronađena je slika na kojoj se vidi jedan dio vanjskog izgleda džamije. U pozadini jedne porodične slike vidljiva je džamija koja je sagrađena prije više od 200 godina. Slika je iz 1971.g. (Slika 4.)

Slika 4. Stara drvena džamija

Stara džamija se nalazila na prostoru današnjeg mezarja u blizini novosagrađene džamije. Vidljivo je kamenje koje je bilo ispod drvenog temelja džamije. Kamenje je pomjereno kada su rovljeni mezarevi na prostoru na kojem je bila džamija. Jedan veliki kamen koji je u ravanini sa zemljom nije pomjeran. Preko njega je bio još jedan kamen koji je određivao jugoistočni ugao džamije. Navedeni ugao i mezar Muje Đulovića (1892.g.-1961.g.) određuju pravac jugoistočnog zida stare džamije. Mezar Muje Đulovića je bio ispod prozora na jugozapadnom uglu džamije. Mujo je ukopan u blizini prozora džamije 1961. godine u vremenu dok džamija nije bila porušena. Kamenje na kojem je bio

temelj stare džamije su pomjerali Muharemović Sulejman - Hamed i Osmanović Bajro. Pomjerenje kamena (1998. ili 1999. godine) vršeno je zbog sječe jedne velike lipe koja se nalazila uz kamenje.

Pretpostavlja se da je džamija bila oko 8 x 6 metara vanjskih dimenzija. Na prostoru koji je pokrivala stara džamija izgrađena su mezarja sa nišanima nešto novijih datuma. Temelj džamije je bio od duple hrastovih greda oslonjenih na veliko kamenje. Ispred stare džamije u blizini ulaza bio je jedan veliki, stari, hrast. (vidi sliku) Hrast je kasnije oboren – sjeća se hadži Omer Đulović. Ulaz u džamiju je bio na sredini sjevernog zida džamije. Prema informacijama i sjećanju mještana ulazna vrata su bila od jednog krila (90x170 cm). Ispred ulaznih vrata u džamiju bile su drvene platine. Prva prostorija na ulazu bila je veranda dimenzija 2x6 m, a zatim još jedna vrata i ulaz u prizemni glavni molitveni prostor džamije. Sjeverna strana džamije nije imala prozora. Zid je bio od daske, na sastavu daske pokovane su lajsne koje su zatvarale šipe između dasaki. Sjeverni zid je do krova urađen sa daskama, tako da je veranda izgrađena pod jednim krovom sa ostalim dijelom džamije. Bočne strane verande nisu imale prozore. Na unutrašnjoj desnoj strani verande bilo je drveno stepenište. Stepenište je vodilo na mahvil, bilo je sa drvenom ogradom sa jedne strane stepeništa. Na lijevoj strani verande bio je prostor za obuču.

Glavni molitveni prostor džamije je zidan-riglovan sa ciglom sa sve četiri strane, od temelja do krova. Sjeverni zid glavnog molitvenog prostora naslanja se na drvenu verandu. Veranda nije imala prozore. Prizemno su bila vrata za ulaz iz verande u glavni molitveni prostor, tako i na spratu su bila vrata za ulaz na mahvil. Južna strana džamije je imala prozore sa obje strane mihraba, po jedan prozor prizemno, tako i na spratu iznad ovih prozora bio je još po jedan prozor. Bočne strane džamije su imale po 2 prozora prizemno i po 2 prozora iznad njih na spratu džamije. Imala je male prozore veličine 47x96 cm. Ukupno je bilo 12 prozora koji su davali lijep izgled džamiji, gledano sa vanjske strane iz harema. Pronađena su dva prozora u zaseoku Suljići koji su ranije bili ugrađeni u zidove džamije.

Mahfil je bio oslonjen na gredu koju je na sredini držao jedan stub oslonjeni na pod (temelj) glavnog molitvenog prostora. Stub je bio osmougaonog oblika dužine 199 cm, imao je urađeno rezbarenje na gornjem dijelu 35 cm, na donjem dijelu stuba rezbarenje je dužine 45 cm. Na desnoj strani mahfila bile su strme uske drvene stepenice bez ograde. To su stepenice koje vode na tavan, zatim preko ravnog tavana išlo se do ulaza u munaru. Mahfil se prostirao za širinu džamije i bio je isturen prema unutrašnjosti džamije na obje strane istočnog i zapadnog zida. Pod mahvila je bio pokovan daskama

preko greda koje su se oslanjale na vanjske zidove i glavnu gredu koja je držala mahfil. Na sredini je imao istureni lučni dio za mujezina. Od poda mahvila prema tavanu bio je postavljen stub dužine 178 cm koji je nosio gredu tavanice. Stub je bio šestougaonog oblika rezbaren na donjem dijelu 39 cm, a na gornjem dijelu 48 cm. Prema sjećanju nekih polaznika vjerske pouke na desnoj strani mahfila sjedila su muška djeca, a na lijevoj strani ženska djeca. Ograda mahfila je bila drvena, visine oko 50 cm i mala je nešto klasične dekoracije. Mahfil je osvjetljavao 6 manjih drvenih prozora, sa prednje strane džamije u visini mahvila bila su dva prozora, i na desnom i lijevom zidu po dva prozora.

Glavni molitveni prostor (6x6 m) bio je nešto manji od 36 m² (promatrano u temelju). Prostor je bio potpođen debelim daskama oslonjenih na temeljnu konstrukciju hrastovih greda. Sve unutrašnje zidne površine su malterisane imale su preko svoje površine moleraj. Unutrašnji prostor džamije je imao drvenu tavanicu. Visina unutrašnjeg prostora džamije, mjereno od poda do tavanice, iznosila je preko 4 m. Na desnoj strani glavnog molitvenog prostora bio je mumber, na lijevoj strani mali ćurs. Prizemni molitveni prostor bio je razastrti hasurama, ponjavama i ponekim ćilimom. Mihrab je napravljen od daske širine 15 cm. Za širinu daske izlazio je iz ravni zida prema unutrašnjosti džamije. Uklapao se u unutrašnji enterijer džamije sa klasičnim molerajem zidova. Prostor mihraba na kojem imam klanja bio je oko 5 cm uzvišeniji od poda džamije. Bočne strane od mihraba do mimblera desno i do ćursa lijevo bili su uzvišeni oko 5cm, širine 50 cm, po kojem su bile prostrte ponjave.

Mumber u džamiji napravljen je od drveta. Na prednoj strani imao je otvor kroz koji se prolazilo do stepenaca. To je pravougaoni ram koji je u gornjim uglovima izveden sa kosinama. Imao je natpis, koji je vidljiv kada se ram pokrije sa platnom. Bočne strane mimblera, su u potpunosti zatvorene daskama bez prolaza ispod prostora do kojeg vodi stepenište mimblera. U prednjem dijelu mimblera su bila vidljiva četiri stuba na uglovima koji su nosili ostali dio mimblera. Stubovi su bili do krova mimblera na kojem se nalazio osmougaoni tambur i završetak sa alemom. Mumber je farban u svjetlo plavu boju.

Prvu svoju hutbu ⁵ u staroj džamiji na navedenom mumberu održao je 1969. godine Šaban ef. Đulović kao učenik medrese na temu: „Duhan“. Komentar na uspješnu obavljenju hutbu dao je džematlija Omer Avdić, ističući da takvo nešto do sada nije čuo.

---

⁵ Podaci zabilježeni iz intervjuu autora rada na temu izgleda stare džamije, koji je obavljen 2024. godine sa hadži Šaban ef. Đulović (1951godište), a koji je pohađao vjersku pouku u staroj džamiji.

Drvena munara izlazila je iz krovne konstrukcije i postavljena je na jugozapadnoj strani krova. Ulaz u munaru je bio sa tavana. Od mahfila do tavana su vodile uske drvene stepenice. Sjeća se Šaban ef. da se ljuljala drvena munara kada se penjao da prouči ezan. *Po sjećanju*⁶ hadži Omera Đulovića: „mujezin Avdo Đulović penjao se na munaru da pruči ezan za svaki vakat i salu. Posebno je ovo interesantno, Avdo je bio invalid, zapravo imao je bolest noge, ali uprkos tome penjao se na munaru da prouči ezan. Kada se mujezin popne do kraja munare mora da otvori kapkove sa svih strana munare da bi se ezan čuo na sve strane. Kada prouči ezan onda je mujezin bio obavezan da zatvori sve kapkove da ne bi ptice ulazile u munaru. Ako bi mujezin zaboravio da zatvori neki kapak, vjetar bi mlatio kapak i proizvodio zvuk udaranja. Nije bilo nimalo prijatno čuti neki zvuk iz pravca harema, pogotovu noću, narod se bojao da se u haremu „prikazuje“!

Sa vanjske strane džamije zidovi su malterisani i okrečeni, a vanjski drveni dio verande imao je na sastavima dasaka lajsne koje su se isticale u nešto svjetlijoj boji nego sama daska. Džamija je bila osvijetljena sa lijepim starinskim lampama, sve do 1963. godine kada je uvedena struja u staru džamiju. Po zidu su se vidjeli kablovi kojima je struja razvedena. Struja je razvedena na drvenu munaru, (Struja je dovedena u Suhu do stare osnovne škole 1957. godine, razvedena je po zaseocima 1963. godine)

Stara džamija ranije je bila pokrivena drvenom šindrom, sjeća se rahmetli Muharemović (Saleta) Šaban (1905 – 1976).g. Muharemović Sulejman je ovu priču čuo od Šabana. Sulejman pamti da je 1946. godine bila pokrivena crijepom- crijep sa jednom kukom. (pokrivena crijepom prije 1946. g.) Suljić Imšir (godište 1943.) i Suljić Ibrišim (godište 1947.) sjećaju se da su radili na rušenju stare drvene džamije. Hasan Salkić i Zejr Suljić su kupili građu od stare džamije. Hrastova građa od stare džamije je iskorištena za gradnju dvije kuće. Uz saradnju ljudi koji se dobro sjećaju izgleda stare drvene džamije sa drvenom munarom, nadamo se da ćemo uspjeti izraditi maketu džamije. Planiramo postaviti spomen ploču na mjestu na kojem je postojao ovaj vjerski objekat iz razloga kulture sjećanja na našu prošlost.

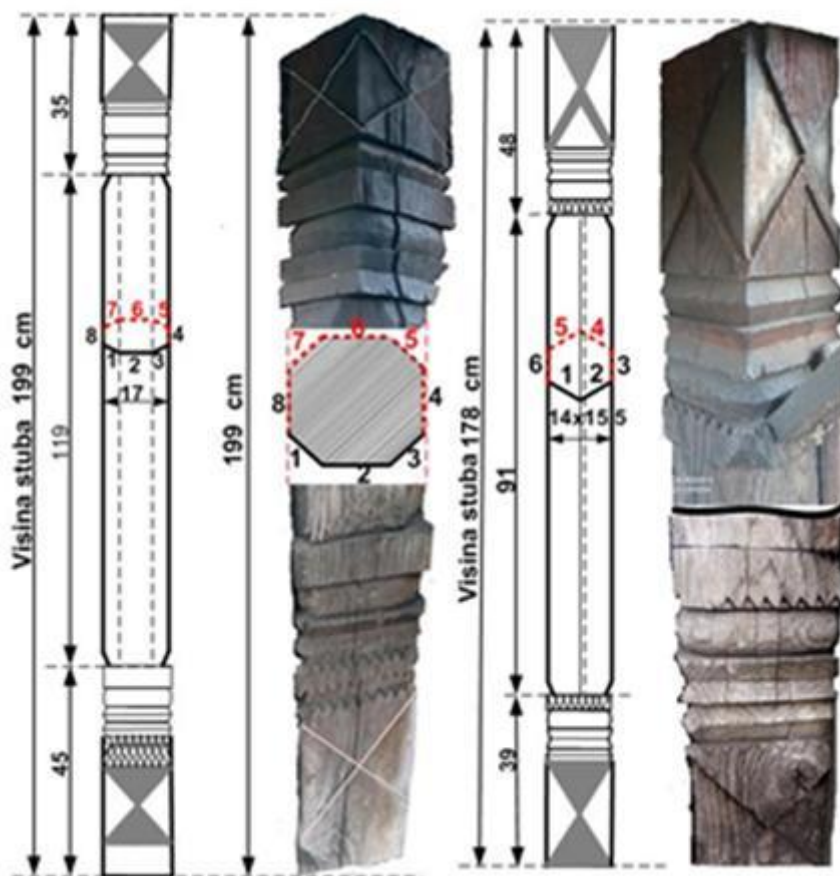
*Pronađena*⁷ su dva različita stuba koja su bila ugrađena u staroj džamiji (Slika.5.). Jedan stub je osmougaoni dužine 199 cm. Stub je bio ugrađen ispod

⁶ Podaci zabilježeni iz intervjuu autora rada na temu o detaljima izgleda stare džamije sa hadži Omer (Zejra) Đulović, 1948 godište. Omer se dobro sjeća izgleda stare džamije u Suhoj., januar 2025.godine.

⁷ Stubovi su pronađeni na privatnom posjedu Salkić, saradnik na pronalaženju stubova Salkić Azem 1959. godište.

grede koja je nosila mahfil. Drugi stub je šestugaoni dužine 178 cm. Kraći stub je bio ugrađen na mahfilu, nosio je gredu tavanice. Rezbarenja na stubovima su prikazana na slici, potiču iz vremena izgradnje džamije, prije više od 200 godina.

PRIKAZANI STUBOVI IZ STARE DRVENE DŽAMIJE U SELU SUHA - ŽIVINICE

Slika 5. Stubovi stare drvene džamije

Imami, mujezini i mutevelije u staroj džamiji

Na popisu stanovništva Bosne i Hercegovine 1885. godine, u Suhoj je živjelo isključivo muslimansko stanovništvo. Zabilježeno je da je Suha imala jednog sveštenika. S obzirom da su se na istom popisu svi stanovnici izjasnili

kao muslimani, riječ je o imamu, što je prvi pokazatelj o radu stare drvene džamije u Suhoj sagrađene oko 1820. godine. Stara džamija je ucrtana na starim kartama u vrijeme austrougarske vladavine.

Starije džematlije sela navode da su u staroj džamiji imamsku dužnost obavljali: Ibrahim Dervišević – Abuka, izuzetno vjerski učevan u svom vremenu, vjerovatnoća je da je bio prvi imam ove džamije; Himzo ef. Osmanović, živio je u Suhoj; Šaban ef. Đulović (djed od Šabana ef. Đulovića) – učio je djecu vjeronauku, nije obavljao džumu, živio je u Suhoj; sagovornici se sjećaju da je kratko vrijeme u staroj džamiji bio imam „neki turčin“; zatim Mehmed ef. Suljić (otac od Osme i Ibrahima Suljić, učio je djecu do zatvaranje starog mehtefa 1942. godine navodi Suljić Nezir), živio je u Suhoj; Vejz ef. Suljić, živio je u Suhoj; Omer ef. Čičkušić (1921-1997) Bio je imam u staroj džamiji u Suhoj od 1944. do 1952. godine. Zatim je radio u rudničkoj separaciji u Banovićima, radio je kao imam u Grivicama, da bi od 1972. godine bio imam u Bašigovcima. Početkom 80-tih godina bio je po drugi put imam u Suhoj. Jedno vrijeme je bio glavni imam Medžlisa IZ Živinice, a od 1952. godine dužnost imama u staroj džemiji obavljao je Osman ef. Lugavić.

Hadži Osman ef. Lugavić - Posljednji imam ove stare džamije bio je hadži Osman ef. Lugavić. Živio je od 1929. do 2000. godine. Živio je u selu Lugavije na području općine Banovići. Završio je Behram - begovu medresu u Tuzli i Višu Gazijinu školu. Pisao je ilmihale za vjersku pouku i besplatno dijelio polaznicima vjerske pouke. Pisao je na klasičnoj mašini za kucanje teksta. Prvo službovanje kao imam vršio je u Suhoj. Njegov sin, Muhamed ef. Lugavić dugi niz godina bio je imam u gradskoj džamiji u Tuzli. Obavljao je dužnost glavnog imama. Njegov unuk je aktuelni gradonačelnik Tuzle mr. sc. Zijad Lugavić. Drugi sin Osmana efendije, Abdurahman ef. Lugavić obavljao je dužnost imama u Čajniču, Modriči i Turskom Lukavcu.

Osman ef. Lugavić (hodža Lugavija) službovao je u Džematu Suha (1952 - 1973). Bio je imam u novoj džamiji od 1971. do 1973. godine. Poznato je da je radio u mektebu u Gornjem Bučiku, zatim u džamiji Radina u Banovićima. Dužnost glavnog imama u Medžlisu IZ Banovići obavljao je do penzije. Osman efendija je svoje službovanje u Suhoj počeo 1952. godine, bila su to veoma teška vremena zbog veoma velikog uticaja partije i kontrole rada mekteba i džamija. Imao je hrabrosti i nosio se uspješno sa izazovima tog vremena. Osim što je savjesno obavljao svoju imamsku dužnost, odazivao se i svim akcijama koje su pokretale društvene i kulturno prosvjetne organizacije. Imao je veliki ugled kako u džematu Suha, tako i u cijelom ovom kraju. Pokrenuo je uspješnu akciju izgradnje nove džamije u Suhoj od 1969. do 1971. godine. U razgovoru sa

Osman ef. Šehović penzionisanim imamom Džemata Omazići, došao sam do informacija da je Osman ef. Lugavić dao svoj veliki doprinos organizovanju vjerskog života na području općine Banovići. Oformio je Medžlis IZ Banovići. Sjeća se Osman ef. da je hodža Lugavija imao dobar odnos sa učiteljima u staroj osnovnoj školi u Suhoj. Kada bi djeca malo zakasnila sa vjerske pouke na nastavu, učitelji bi to tolerisali, naročito učitelj Ljubiša Petrović. Na otvaranju nove džamije u Suhoj 1971. godine, naši gosti bili su predstavnici svih vjerskih zajednica, što govori da je Osman efendija Lugavić uvažavao u ono vrijeme naše „bogastvo različitosti“. Suhu je 1. augusta 1971. g. posjetilo preko 20 hiljada gostiju

Prvi iz Suhe koji su upisali Behram - begovu medresu u Tuzli školske 1946/47. godine bili su: Ibrahim (Omera) Muharemović, završio 3 godine; Salih (Ahmeta) Brčaninović, završio 2 godine; Mustafa Džizić, završio 3 godine. Odlukom tadašnjih vlasti Medresa je prestala sa radom 15. januara školske 1948/49. godine. Medresu je tada pohađalo oko 100 učenika. Haso Čičkušić, Omer ef. Čičkušić i Ćazim ef. Čičkušić završili su 3 godine Behram -begove medrese u Tuzli i jednu godinu Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu.

Kod Osmana ef. Lugavića vjeronauku su pohađali: Šaban ef. Đulović (rođ.1951. g.) iz Suhe (više o Šaban ef. u poglavlju „Otvaranje nove džamije u Suhoj“); zatim Šahin ef. Đulović (rođ. 1957. godine) iz Suhe. Bio je imam u džematu Šići 26 godina. Radio je kao imam u Suhoj početkom 80-tih godina. Jedno vrijeme je obavljao imamsku dužnost u Dubravama i Miričini. Penzionisan je 2018 godine. Osman ef. Šehović (rođ. 1957. g.)iz Gornjih Živinica; Bio je imam u džematu Omazići od 1977. godine do penzionisanja 2018. godine. U vremenu kada je Osman ef. Šehović služio vojni rok, njegova zamjena u džematu bio je Šefket ef. Čičkušić. Osman ef. Šehović je obećao džematlijama Omazića da će se vratiti u Omaziće poslije odsluženja vojnog roka – obećanje je ispunjeno ! Džematlije u Omazićima sa ponosom ističu da je Osman ef. Lugavić iz Džemata Omazići.

Na vjerskoj pouci bila je stara džamija puna djece, dolazila su i starija djeca. Zbog malog prostora u prizemlju, hodža je raspoređivao djecu na mahfil. Osim djece iz Suhe dolazila su djeca iz Barica, iz *Omazića*⁸: Aiša (Hasanbegović) žena Avde Halilović; Esma (Gutić) Zenunović; Džidža (Glibanović)žena Đulović Ahmeta i drugi.

---

⁸ Podaci zabilježeni iz intervjuua autora rada sa Halilović (Hasanbegović) Aiša 1947 godište rodom iz Omazića udata u Suhu. Aiša se sjeća da su stariji dolazili na džumu u Suhu. Ona se sjeća da su djevojčice i muškarci dolazili na vjersku pouku u staru džamiju kod hodže Lugavije.

U vrijeme rada ove džamije od 1820. g. pa sve do 1928. g. nije postojala ni jedna džamija u okolnim selima. Petkom su na džumu dolazili iz okolnih sela Donji Bučik (do 1928.g.), Omazići, Barice, G. Živinice i drugih zaseoka kojima je bila najbliža džamija u Suhoj. *Bilježimo*⁹ da su iz Omazića na džumu dolazili Džinić Salih (18.. g. -1966. g.) i njegov brat Džinić Šahbaz. Dolazili su preko šume Dubrava jašući na konjima. Salko Gutić, Mustafa Hasanović, Meho Hasanbegović, Meho Gutić, dolazili su pješke na džumu u staru drvenu džamiju.

Mutevelija u staroj džamiji i na izgradnji nove džamije (1969.g. -1971.g.) bio je Muharemović (Omera) Hasan (rođen 1925.godine) koji nosi posebne zasluge zbog aktivnosti u vrijeme izgradnje nove džamije. Mujezini u staroj džamiji bili su: Džizić Avdo, Avdo Đulović i Ibrahim Muharemović. U mektebu u Baricama klanjao je teraviju Ibrahim Muharemović (završio je tri godine medrese)

Mektebi u Suhoj

U nekim tekstovima pominje se *državni propis*¹⁰ (iz polovine XIX stoljeća) u kojem piše da je za gradnju džamije bio preduvjet korištenje mekteba (mehtef) prije izgradnje džamije. Navedeni propis iz polovine XIX stoljeća, navodi na vjerovatnoću da se to odnosilo i prije, to jest na početak XIX stoljeća kada je građena stara drvena džamija u Suhoj. U nekim selima gradnji džamije su prethodila dva mekteba. Mektebi su bili simboli muslimanske pismenosti i vjerskog obrazovanja. Kada je vlast imala namjeru negirati bosnjački identitet, i muslimane onda je to radila kroz zabranu rada mekteba. Najteži period je bio od 1946. do 1953. godine. Partija je u ovom periodu kontrolisala rad mekteba, posebno je bila teška 1948. godina kada je partija nekim mjerama sprečavala djecu da idu na mektebsku nastavu. Zabilježeno je da je Suha imala tri mekteba u različitim vremenskim periodima:

⁹ Podaci zabilježeni iz intervjua autora rada sa Jašarević (Džinić) Besija 1957 godište, rođena u Omazićima udata u Višću. Besija se sjeća da je njen djed Džinić Salih i još neki ljudi dolazili na džumu u Suhu., januar 2024.

¹⁰ Idriz Alihodžić, „Općina Banovići i dolina Krivaje - neke činjenice o vezama u prošlosti“ u: zbornik radova: Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Banovići, Banovići 2010., 195., 200-201. „S obzirom na preduvjete za njihovu gradnju (državni propisi), lokalno muslimansko stanovništvo je vjerovatno koristilo mektebe («hodžinska kuća», mesdžid) Takav objekat je prethodio navedenoj džamiji iz sredine XIX stoljeća. U ovom trenutku, prema dostupnim izvorima, ne vidimo drugačiji obrazac funkcioniranja džemata ni na ostatku posmatranog područja (nahije) uključujući i prostor banovičke općine.“

- **Najstariji mekteb** na prostoru sela bio je u zaseoku Delići, na zemljištu koje je i danas nosi naziv „Mehtef“. Nisam imao sagovornika koji se sjeća izgleda mekteba i vremena gradnje ili rušenja mekteba. Stariji mještani pamte samo predaje koje kazuju da je tu postojao mekteb.

- **Stari mekteb** bio je u blizini stare drvene džamije. Neke starije osobe ne pamte gdje se nalazio mekteb. Jedna predaja koju je prenio rahmetli Muharemović (Saleta) Šaban (1905 – 1976) kazuje da je naš najveći vakif hadži Ibrahim (Mehmeda) Muharemović izrazio želju da bude ukopan pored prozora starog mekteba. Danas znamo gdje se nalazi nišan i Ibrahimov mezar tako da imamo orijentaciju gdje se nalazio stari mekteb. Ove informacije sam dobio od Muharemović (Muje) Sulejman, 1946. godište. Vodio sam razgovor sa Sulejmanom u haremu džamije, zajedno smo ustanovili gdje je bio stari mekteb, te da je Ibrahimov mezar na južnoj strani mekteba ispod zadnjeg prozora prema jugozapadnoj strani. Dolazimo do zaključka da je mekteb postojao 1943. godine, kada je vakif Ibrahim preselio na ahiret.

- **Novi mekteb** je bio izgrađen na prostoru gdje se nalazi današnja nova džamija u selu. Zbog izgradnje džamije na istoj lokaciji morao je biti porušen krajem 60-tih godina XX stoljeća. Novi mekteb je zapravo stari mekteb koji je početkom 1940-tih godina prenešen na novu lokaciju. Nije poznato koliko je hrastove građe iz starog mekteba korišteno za izgradnju novog mekteba. Vjerovatno je korištena nova građa ako se uzme u obzir da je poslije rušenja novog mekteba građa prodana Zenunović Mustafi, koji je istu građu upotrijebio za gradnju porodične kuće. Iz ovog teksta se vidi da se radilo o dobroj građi koja je poslužila za novu izgradnju, što nas navodi na zaključak da je i mekteb mogao biti sačuvan kao kulturno historijsko blago Suhe. Mekteb se sastojao od jedne prostorije. U temelju su bile hrastove grede podignute na kamenje. Unutrašnji prostor je bio razastrt *hasurama*. Grijanje je bilo preko zemljane furune. Na plafonu je bio jedan otvor za penjanje na tavan preko ljestava. Na tavanu je ostavljan mrtvački sanduk koji bio prepreka da se djeca penju na tavan. (strah djece od *mrtvačkog sanduka*¹¹) Mekteb je bio pokriven crijepom, krov je bio na četiri vode, bio je riglovan, ozidan ćerpićima. Zidovi su malterisani iznutra i sa vana, plafon je prvo pokovan trstikom pa onda malterisan. Okrečeni su bili unutarnji i vanjski zidovi. Ispred mehtefa je bila jedna velika kruška koja je korištena kao hlad za polaznike vjerske pouke. Na travu ispod kruške, sterali su hasuru i tako sjedili u toku časa vjeronauke. Kada

---

¹¹ U tom vremenu je bio samo jedan mrtvački sanduk. Sanduk je korišten za više ukopa. Zbog nedostatka prostora sanduk su ostavljali na tavan mehtefa, iz razloga što je mehtef imao samo jednu prostoriju.

je porušen mehtef, tada je posječeno stablo kruške koje je smetalo izgradnji nove džamije. Krušku su posjekli Mujo i Kadrija Đulović. Dugo vremena je sa djecom u Novom mektebu proveo Osman efendija Lugavić. Uobičajno je bilo u to vrijeme reći „hodža Lugavija“, koji je u staroj džamiji službovao oko 17 godina, u novoj džamiji 2 godine, ukupno 19 godina. U novom mektebu je radio oko 15 godina.

Krajem 50-tih godina mehtef je korišten kao učionica za 4. razred područne četvorogodišnje Osnovne škole „Fadil Jahić Španac“ u Suhoj. Generacija upisana 1955/56. školske godine Omer Đulović, Kasim Osmanović, Mujo Muharemović, Hamid Suljić i drugi, išli su u 4. razredu na školsku nastavu u novi mekteb. Bile su postavljene klupe i tabla u mektebu, učiteljica je učila djecu četvrtog razreda. Njima se posebno svidjela meraja u blizini mekteba, prostor današnjeg fudbalskog igrališta, često su igrali lopte.

Dovišta u selu

Predaje govore da su postojala dva dovišta (molitvište) na prostoru sela. Jedno dovište se pominje na lokaciji današnjeg turbeta koje je izgrađeno dobrom Ibrahimu Derviševiću, zvanom Abuka, drugo dovište na jednom uzvišenju iznad zaseoka Muharemovići na lokalitetu Kicelj. U Osmansko vrijeme, mještani Suhe su dolazili na dovište u vrijeme suše, upućivali dovu da dragi Allah spusti kišu. Lokalitet *Kicelj*¹² je poznat kao kišno dovište u Suhoj. Kada je Sreski komitet KPJ Tuzla 28. maja 1948. godine *zabranio*¹³ održavanje dova, uslijedilo je hapšenje hodža koji nisu poštovali navedenu zabranu. Kasnije su dovišta isčezla i

¹² *Kicelj* je riječ mađarskoga porijekla. Značenje se dovodi u vezu sa imenima brdašce, glava, uzvisina, brdeljak

¹³ U dopisu koji je Sreski komitet KPJ Tuzla uputio svim komitetima Komunističke partije na području sreza, 28. maja 1948. godine, navodi se sljedeće: „U zadnje vrijeme učestvovalo je po selima našeg sreza održavanje dova. Organizatori dova su uglavnom neprijateljski i kulački elementi, koji koristeći vjersku zatucanost naših seoskih masa, nastoje da na ovaj način ostvare svoj uticaj nad njima. Pored toga neprijateljski elementi koriste dove i za proturanje neprijateljskih parola i putem njih nastoje da umanje našu aktivnost na mobilizaciji masa za izvršenje plana Na udaru ovakvih okupljanja bili su posebno vjerski službenici, odnosno „hodže“. „Animozitet partijskih organizacija prema njima bio je takav da se tražio i najmanji povod za njihovo privođenje i hapšenje.“ Šefko Sulejmanović, „Uzurpacija mekteba kao refleksija negiranja identiteta Bošnjaka u poslijeratnom periodu nove Jugoslavije na primjeru Tuzle i njene okoline“, *Baština sjeveroistočne Bosne*, broj 10., Tuzla 2018., 122., 124 -125.

zaboravljena. Danas je na ovom lokalitetu izgrađena bazna stanica za mobilnu telefoniju.

U vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1993. godine obnovljeno je dovište na lokaciji turbeta u Suhoj u zaseoku Bajrići. Bila je to prva kolektivna posjeta turbetu od kako je vlast zabranila okupljanja na dovištima 1948. godine. U prisustvu nekoliko stotina vjernika iz Suhe i okolnih džemata održana je dova u organizaciji Džemata Suha na čelu sa imamom Šaban ef. Đulović. Bila je prisutna ulema Medžlisa IZ Živinice, uvaženi gosti ulema iz TK, ratni komandanti i stranci zatečeni na misiji u Bosni i Hercegovini.

Slika 6. Na video snimku (VHS sistem) koji je sačuvan kao dokumenat iz vremena 1993. godine izdvojio sam nekoliko snimaka prikazanim na Slika. 6. Na snimku se mogu vidjeti svi naši gosti i mještani sela Suha, Barice, Šerići, Priluk, Omazići, G, Živinice i drugi. Na snimku se mogu vidjeti svi ratni imami 1993. Godine, kao i neki penzionisani imami. Posebno mi je drago što je prisustvovao Osman ef. Lugavić, naš imam u Suhoj u vremenu postojanja stare džamije i izgradnje nove džamije. („Arhiv Suha“ ima sačuvan video snimak ove vjerske manifestacije.)

Mezarja, haremi i kužni grobovi na prostoru sela Suha

Selo ima dvije lokacije na kojima se kopaju umrli. Jedna lokacija je prostor oko mjesne džamije, druga je prostor oko turbeta u Suhoj, zaseok Bajrići. Na obje lokacije su veoma stara mezarja, datiraju iz osmanskog vremena. Zabilježeno je i postojanje porodičnih mezarja. Jedno takvo mezarje je zabilježeno u Delićima na lokaciji gdje je bio stari mekteb u blizini parcele koja i danas nosi naziv „Mehtef“. Porodična mezarja ne koriste se u novije vrijeme za kopanje umrlih.

Harem oko stare drvene džamije u Suhoj postojao je još u osmanskom vremenu, što se može vidjeti po starim nedatiranim nišanima. Ljudi često uklone stare nišane da bi obezbijedili mjesto za novi mezar. Harem je bio mnogo manji od današnjeg harema, koji obuhvata prošireno mezarje i novu džamiju. Harem je arapska riječ koja ima više značenja. U konkretnom slučaju je to ograđeno džamijsko dvorište, sa muslimanskim grobljem. Harem oko nove džamije je znatno uvećan zahvaljujući vakifima koji su dali zemljište za proširenje. Nedavno je došlo do proširenja mezarja u pravcu posjeda Selište. Selište se nalazi u Suhoj iznad mjesne džamije prema južnoj strani, naslanja se na harem džamije. Toponim Selište se pojavljuje u prvim osmanskim popisima. Naziv je čisti slavenizam, a to govori da toponim *Selište* potiče iz srednjeg vijeka.

Predaje govore da je haremu džamije u Suhoj prva ukopana žena. Ovaj harem sadrži nekoliko drvenih nišana od crnog bora, na mezarju: Muharemović Sale, Čamdžić Jusuf, Mukanović Šaćir. Po predajama, nekada „*po nekom pravilu*“ kopana su mezarja izvan harema džamije za one koji sebi oduzmu život. (1953. godine kopan je jedan mezar izvan harema) S vremenom, harem je proširen u svim pravcima, tako da su navedena mezarja ušla u sastav harema. Pojam greblje su često pominjale starije osobe sredinom XX stoljeća, označava staro muslimansko groblje, ili muslimansko groblje, koje više nije aktivno. Može biti staro muslimansko groblje, koje je iz osmanskog doba.

Kužna mezarja - Nastala su u vrijeme kada su mještani sela stradali od kuge. Umrle osobe su morali kopati u posebna mezarja. Kazivanja su, da je kuga u nekoliko navrata morila stanovništvo mnogih sela. Kuga se pojavljivala više puta na ovim prostorima. Neke porodice su nestale, a neke porodice su raseljene zbog vjerovanja da od kuge treba bježati. Usmene predaje o kugi koje je zabilježio Kosta Herman 1897. godine. Kada se pojavila kuga, važno je pravilo „od pušćanog metka se zakloni za debelo drvo, a od kuge za golemo brdo“. Narod je vjerovao da se treba iseliti i prijeći rijeku jer „*kuga neće preko vode*“.

Kada su bježali od kuge, imali su vjerovanje da trebaju „*prijeći preko dvije vode*“ kako ih kuga ne bi stigla. Stanovništvo je masovno umiralo, o tome nam govori predaja koju prenosi Ahmet Džizić iz Suhe: „*Umirali su ljudi toliko da nije imao ko nositi ni roviti mezareve.*“ (Ahmet je otac od Emina, Mehameda, Mustafe Džizića) Na prostoru sela Suha pronađene su lokacije na kojima se nalazile kužni grobovi:

- 1.) U zaseoku *Voloderi*¹⁴ na posjedu Hasana Softića postojalo je više kužnih grobova;
- 2.) U zaseoku *Halilović*¹⁵ u blizini starih kuća u kojima su živjeli prvi *doseljenici iz Užica*, postojalo je kužno mezarje, oko 30 grobova. Jedan grob sa nišanom je vidljiv i sada;
- 3.) U zaseoku *Džize*¹⁶ u blizini kuće Šefke Džizića postojalo je 15-20 grobova;
- 4.) U blizini današnjeg tržnog centra Bingo, na *meri*¹⁷, pored asvalta, na pravcu prema posjedu Konkića postojalo je više grobova (predaja govori da su ovo mezarje zvali „Tursko mezarje“); 5.) U zaseoku Đulović¹⁸ u blizini kuće Alije (Mehe) Đulović, grobovi nisu vidljivi, Alija mi je pokazivao tačnu lokaciju na svom posjedu gdje su nekada bili nišani;
- 6.) U blizini kuće u kojoj je živio Zaim Suljić, postojali su grobovi, u zaseoku Muharemović; 7.) Na parceli Hamdije Muharemovića u zaseoku *Muharemović*¹⁹ (jedan grob je označen nišanom);
- 8.) U zaseoku *Delić*²⁰ u blizini parcele koja nosi naziv „Mehtef“ postojali su kužni grobovi;

¹⁴ Podaci iz intervjua autora rada na temu kužni mezarevi sa Bajrić (Murselović) Hanifa (1933. godište), septembar 2024.

¹⁵ Podaci iz intervjua autora rada na temu kužni mezarevi sa Halilović (Ibrahima) Abdulah 1947. godine., septembar 2024.

¹⁶ Lično sam obavio razgovor sa Džizić (Brčanović) Šehida (1934. godište) navodi da su postojala kužna mezarja u zaseoku Džize u blizini kuća, to je zaseok koji je danas gusto naseljen, kužni mezarevi nisu vidljivi. (Postojalo je 15-20 grobova sa nišanim)

¹⁷ *Mera* – na turskom jeziku znači pašnjak

¹⁸ Podaci zabilježeni iz intervjua autora rada sa Alijom (Mehe) Đulović (1954. godište) na lokaciji kužnog mezarja o lokaciji grobova u blizini njegove kuće. Alija navodi da se sjeća da su igrali lopte na meri u blizini kužnih mezareva, lokacija danas u blizini t.c. Bingo.

¹⁹ Podaci iz intervjua autora rada sa Hamdijom Muharemović (1947. godište), Hamdija pamti gdje se nalaze grobovi iz vremena pomora kuge.

9.) U zaseoku *Brčanovići*²¹ bio je vidljiv jedan kužni grob na parceli Hazima Brčanovića.

Danas su to većinom zaravnjena zemljišta na kojima su bili grobovi, bez oznaka grobova. Zemljište iznad grobova se koriste u poljoprivredne svrhe. Stanovnici nekih sela su preselili na druge lokacije bježeći od kuge. Godine 1863. ljudi su doseljavali u Suhu iz okoline Užica. Nailazili su na napuštene zaseoke. U selu Suha u kojima su bila vidljiva kužna mezaraja, bio je zaseok koji se danas zove „*Halilovići*“. Abdulah (Ibrahima) Halilović (1947. godište.) sjeća se kao dijete da su postojali kužni grobovi na prostoru iznad stare kuće Halilović (Adema) Omer. Bilo je oko 30 grobova sa nišanima. Jedan dio nišana je bio sa turbanom, a drugi dio nišana je bio kao obični nišan bez turbana. Danas je vidljiv samo jedan nišan.

Iskopani stari nišani kao pokazatelji postojanja nepoznatog mezarja na prostoru oko nove džamije. Mještani sela Suha koji su radili na ručnom kopanju temelja za novu džamiju 1969. godine XX stoljeća, našli su i iskopali iz zemlje komade starih nišana. Iskopani nišani sa lokacije današnje nove džamije nisu sačuvani. *Sagovornik*²² se ne sjeća, da je bilo oznaka na nišanima. Nema opisa nišana po sjećanju. U vrijeme kada su iskopani nišani nije bilo znanja o istorijskim vrijednostima nišana koje su pronašli. Pretpostavka je, da su u prošlosti, na mjestu gradnje nove džamije postojali grobovi sa nišanima. Predaju prenosi Muharemović (Mujage) Sulejman-Hamed (1944.) Staro mezarje u haremu oko stare džamije nije prelazilo današnju ogradu u pravcu sjevero-zapadne strane. Starije generacije ne pamte da je nekada bilo mezarje na lokaciji gdje je izgrađena nova džamija.

Vjerski običaji u selu

- Ispraćaj umrlog, ukop na tabutu - Ispraćaj umrlog od porodične kuće do džamije ili turbeta je nešto što pamtimo više od stoljeća i spada u jedan od lijepih običaja. Ispred kuće umrlog, neposredno prije polaska dženaze sakupe se rodbina i prijatelji. Nakon što se mjesni imam obrati prisutnim posjetiocima prigodnim govorom za ovu priliku, upita za halal umrloj osobi, *tabut* umrlog se unosi u vozilo koji će voziti do mjesne džamije ili Turbeta u Suhoj. Ono što

²⁰ Podaci iz intervjuua autora rada sa Deliće Osman-Mešija (1944. godište), septembar 2024. godine. Navodi da su postojala kužna mezarja u zaseoku Halilovići i naselju Voloderi, zaseoku Đulovići, u zaseoku Delići u blizini parcele koja se zove Mehtef.

²¹ Podaci iz intervjuua autora rada sa Rahmanom - Ramo Brčanović (1964. godište).

²² Podaci iz intervjuua autora rada na temu „igradnja nove džamije“ obavljen 02.08.2024. sa Muharemović (Mujage) Sulejman-Hamed (1944 godište).

želim istaći je ispraćaj umrlog idući za vozilom na čelu sa mjesnim imamom, od kuće umrlog do džamije. Ispraćaj je propraćen ćutanjem u hodu za vozilom. Samo muškarci idu za vozilom do džamije, žene ostaju u dvorištu umrle osobe. To je pohvalno, u poređenju sa nekim džematima, iz razloga što neke žene nisu adekvatno vjerski obučene, a u pratnji dženaze su. Tako imamo slučajeve u drugim džematima da žene stoje odmah iza ograde gdje se kopa umrla osoba i svojim ponašanjem privlače pažnju, što umanjuje vrijednost dženaze. Također, u odnosu na druge džemate na TK, u Suhoj vrlo malo ljudi ostanu izvan safova u toku klanjanja dženaze namaza. Po vjerskom propisima koje većina mještana poštuje, umrlu osobu spuštamo u mezar na tabutu.

- Nišani bez slike - Ono što se može zapaziti kod posjete našem mezarju kod mjesne džamije u Suhoj, da izuzetno mali broj nišana ima sliku umrlog. To je u skladu sa vjerskim islamskim propisima. Mi džematlije smo ponosni kako smo uspjeli ispoštovati ovaj vjerski islamski propis. Velike zasluge za to pripadaju penzionisanom mjesnom imamu hadži- Šabanu ef. Đulović, koji je u toku službovanja upozoravao da je stavljanje slike na nišan u suprotnosti sa vjerskim propisima. Nije bilo nimalo lako u „komunističkom vremenu“ upozoravati ljude da ne stavljaju slike na nišan. U tom vremenu mi smo počeli oponašati druge vjere i uvoditi njihove običaje. Imami su tada dobro znali šta znači suprotstaviti se idejama koje podržava ili prećutkuje komunistički režim. Postojali su ljudi u safovima džamije koji su pratili rad imama i podnosili izvještaj vlastima. Iz Islamske zajednice u BiH su izjavili tada: *„Nije dozvoljeno stavljanje bilo kakvih fotografija (slika) na nišane“*.

- Vrijeme ezana sa prozora porodične kuće - Stariji se sjećaju vremena kada su se po selu čuli ezani u vrijeme kad nastupanja akšam namaza. Bilo je to 1960-tih, početkom 70-tih godina i ranije. Pripadamo generaciji, koja je u djetinjstvu učila ezan sa prozora porodične kuće. Roditelji su nas usmjeravali na glasno učenje ezana. Hvalili su nas kako imamo lijep glas, za nagradu smo dobijali bombonu, narandžu, vrlo rijetko smo dobijali neku malu čokoladicu. Početkom 80-tih godina rijetko se moglo čuti da neko dijete prouči ezan sa prozora svoje kuće, osim ako se u kući održava mevlud ili druga vjerska svečanost, ili klanjanje namaza džematile.

Ezana se sjeća i naša draga drugarica, učiteljica Ljubica Marinković koja je 19 godina radila kao učiteljica u staroj osnovnoj školi. Živjela je u Suhoj na spratu stare osnovne škole. Ljubica je 2024. godine to sjećanje opisala: *„Meni su u sjećanju prije 60-tak godina ostale slike Ramazana zimi. Djeca su sa prozora učila ezan, snijeg do koljena. A ja sa prozora čujem topot koraka putem do džamije, svjetlucaju karabituše kao svici u noći, a samo ponekad se čuje žamor*

glasova postača koji idu na teraviju. Uz svaki Ramazan mi se javlja ta slika kao lijepa uspomena.“ Učiteljica Ljubica je s ponosom pokazivala školsku sliku i isticala da su joj u razredu bili hodža Osman efendija Šahović i Šahin efendija Đulović.

- **Ručak i konak za hodžu** - Mještani su u vrijeme rada stare džamije nosili hodži ručak. Džematlije su se javljale kad žele da donesu ručak. Ponekad je mutevelija raspoređivao termine donošenja ručka za hodžu. Ako je bilo lijepo vrijeme hodža bi dolazio mještanima kući na objed. a ako je loše vrijeme, onda često djeca ponesu hodži ručak kad pođu u mekteb. Nije postojala vakufska kuća za hodžu, tako da je hodža često puta na poziv džematlija ostajao na konaku u njihovoj kući. Sjećam se vremena kada je hodža Lugavija bio na konaku u našoj kući. Kada bi hodža abdestio na hamandžiku, mene su naučili da mu držim raširen peškir. Kada bi hodža završio abdest, uzeo bi od mene raširen peškir. Blagosivljao me svaki put, a dova je primljena. Pokušao sam da sačuvam ovaj običaj i do današnjih dana.

- **Odučavanje** – Ako dijete ima problema sa snom ili ako su ga napali uroci onda se obično ode kod učevne žene koja pod abdestom odučava djetetu. Efekat odučavanja najbolje se ogleda u tome da se kod žene koja odučava pojavi zijevanje. Učevna žena nešto bi proučila na crni konac, koje je dijete trebalo da nosi oko ruke ili vrata i na taj način da mu bude bolje. Dešavalo se često da dovedu dijete noću i da mu se tada uči, ne može da spava, a i kako kažu: “hoće dijete nešto da prekine“, drugim riječima se to naziva urok. Poslije učenja, djeci bude bolje i zaspu bez problema. Odučavanje je vršila Đulović Mevla (Uzejra). Bilo je fajde od njenog odučavanja, njena preporuka je bila da osoba nosi konac sve dok ne dotraje. Mevla je bila slijepa osoba, bez vida, ali je bila nadarena pamćenjem datuma i raspoznavanje osoba po glasu. Do kraja života živjela je u kući kod hadži Omera Đulovića.

- **Saljevanje strave** – Jedan od običaja liječenja od straha i ružnih snova na ovim krajevima je saljevanje strave. Strava se saljevala više djeci nego odraslima. Onom kome se izljeva strava, glava se pokrije platnom. Žena koja izljeva stravu mora biti vjerski, islamski učevna žena. Prethodno žena prouči nešto i stavi olovo na vatru da se rastopi. Pripremi jednu metalnu posudu sa vodom, času. Kad obnese olovo oko glave ubaci ga u času sa vodom, tako da ono pukne, ponekad izađe izvan čase. Kaže, kad ima strave ono pukne, a kad nema strave ne pukne. Djeci je saljevana strava iz razloga da se otkloni ogorman strah koji ih je snašao. Osoba kojoj se izljeva strava može donijeti svoje olovo. Usluga izljevanja strave se plaća po izboru osobe koja je došla da joj se „izlije strava“, tj. po principu : „plati koliko želiš“! Po nekim mišljenima što više platiš, veća je

fajda odnosno korist od strave. Često žene ne naplaćuju izljevanje strave ako donesemo svoje olovo. Poznato je da su u Suhoj izljevale stravu sljedeće osobe: Muharemović Naza- Mujagina, Suljić Zilka – Eminovica, Brčaninović Aiša- Arifovica, Đulović Ajka- Muharemovica, Suljić Džidža – Suljinica, Đulović Azemina – Alinica.

- Zapisi kod hodže - Kao jedan od vidova liječenja bili su i zapisi kod hodže. Postojale su hodže, koji su pisali zapise i tako liječili narod, nije to mogao svaki hodža raditi, preduslov je bio da ima „*neke dobre knjige*“. Zapisi su služili da otklone smetnje kod odraslih i otklone „naude“ kod djece. Često su se zapisi pominjali i u negativnom kontekstu, tj. da su pravljani da se „*nekome naudi*“²³, nanese zlo. Islam kao vjera ne odobrava zapise! Skoro u svakom prostoru od nekoliko sela postojao je neki hodža koji je pravio zapise. Predaje govore da je na prostoru Suhe u prvoj polovini XX stoljeća zapise pravio Hodža Suljić Mehmed koji je po predajama imao dobre knjige za pravljenje zapisa. Često su ljudi druge vjere dolazile kod hodže da im „pravi zapise“, da se liječe. Tako se neki Marko liječio kod hodže Mehmeda po kojem je jedna manja pritoka rijeke Sušice dobila naziv „*Markovača*“²⁴ Hodža Mehmed²⁵ je imao „čuvane knjige“ koje je koristio za liječenje. Poslije njegove smrti knjige su raznijeli na tri strane. Nezir se sjeća (kao dijete) da je neko odvuкао dio knjiga u volovskim kolima. *Predaju prenosi Suljić (Ibrahima) Nezir (1942-2024)*.

Imami, hadžije, hadži-hanume, prezimena u džematu

Svi imami koji su bili na službi u džematu Suha ili su rođeni u Suhoj:

²³ *Naudi sa zapisom*- Predaja govori kako je neki čovjek sa naših krajeva otkrio da mu je hodža pravio zapis, da mu naudi. Onako ljut, tražio je hodžu po selima. Našao je hodžu na vodenici Ljubački. Pred svima prisutnim rekao je hodži: „*Ti si meni pravio zapis da ga pijem sa vodom. Sad ćeš ti pojesti ovaj zapis na suho bez vode*“. Natjerao je hodžu da pojede zapis. Nije poznato o kojem hodži je riječ.

²⁴ *Markovača* - Hodža Mehmed Suljić pošalje Marka da donese vode sa ušća dvije vode. Voda je bila podmetnuta hodži da liječi Marka. Pacijent Marko je morao prenoćiti kod hodže. Hodža je sa nekom motkom udarao, okretao Marka u toku noći, kaže istjeruje šejtana. Ujutro se Marko osjećao dobro. Hodža je nesto naučio na vodu „*Markovaču*“ i dao da on ponese kući i da pije po uputstvu. (desna pritoka na prostoru „*Pišćala*“ je dobila naziv Markovača). Predaje govore da je hodža uspješno liječio, neki bi poklonili kravu hodži u znak zahvalnosti sto je izliječio nekoga iz njihove porodice. Svježu kravu stave za drvo ispred hodžine kuće i ostave!

²⁵ Podaci autora rada iz kazivanja Suljić (Ibrahima) Nezir (1942-2024)

- hadži Himzo ef. Osmanović, hadži Mehmed ef. Suljić, hadži Avdulah ef. Suljić – odselio u Brčko prije Drugog svjetskog rata, Šaban ef. Đulović – djed od Šabana ef. Đulovića, Vejz ef. Suljić, hadži Omer ef. Čičkušić iz Šerića, dva puta bio imam u Suhoj; hadži Osman ef. Lugavić - Lugavija; hadži Šaban ef. Đulović (rođ.1951. godine)Suha; hadži Šahin ef. Đulović - Suha; hadži Osman ef. Šehović - G. Živinice, Elvedin ef. Đulović –Sarajevo, hadži Zijad ef. Suljić – Sarajevo, **hadži-hafiz Mensudin ef. Đulović – Sarajevo, hafiz Merim ef. Đulović – Tuzla**, hadži Samed ef. Čamdžić – Suha – Barice, Elvedin ef. Suljić – Suha, Sadžid ef. Suljić – Sarajevo, Ahmed ef. Suljić – Sarajevo, Završili Medresu: Mirsad ef. Meštrić, Maid ef. Suljić, Amar ef. Suljić.

(Sin od hadži *Avdulaha*²⁶ ef. Suljić, ... ef. Suljić – 1942. godine mučen i ubijen u Brčkom od strane četnika, ubijen je i njegov brat, nije poznato da li je bio imam.)

***Hadžije Džemata*²⁷ Suha (redosljed po starosti):**

1. Hadži Ibrahim Muharemović (18.- 1943); 2. hadži – Ramo Suljić (.... - ....); 3. hadži Ibro Đulović (1905-1990); 4. hadži Osmo Suljić (1909-1999); 5. hadži Šaban Hrnjić (1911-1997); 6. hadži Muharem-Muhamed Osmanović (1915-1997); 7. hadži – Ibrahim Čamdžić (1916-1995); 8.hadži – Haso Đulović (1920-1985); 9. hadži- Delić Ibro (1923-2004); 10. hadži – Sinan (Ramin) Suljić (1928-2012); 11. hadži Hamdija Đulović (1928-2005); 12. hadži - Alija Đulović (1929-1996); 13. hadži - Ahmet Đulović (1930-1998); 14. hadži – Avdo Muharemović (1932 – 2010) (1997.); 15. hadži – Omer Halilović (1932-2010); 16. hadži - Čamil Konkić (1935-....); 17. hadži -Husejn (Bešo) Suljić (1936-2009); 18. hadži – Ahmet - Ahmo Hrnjić (1938); 19. hadži – Ibrahim Kikanović (1946- ....); 20. hadži – Omer Đulović (1948); 21. hadži – Meho Softić (1949); 22. hadži - Sulejman Osmanović(1952); 23. hadži – Ismet Đulović (1956); 24. hadži – Ramiz Čamdžić (1958); 25. hadži – Samed Čamdžić (1981); 26. hadži – Edin Đžizić (1986).

²⁶ Podaci iz intervjua autora rada sa hadži-hanuma Ajka (Suljić) Softić iz Suhe, januar 2025.

²⁷ Podaci iz intervjua autora rada na temu „*Imami; hadžije; hadži hanume, prezimena u džematu*“ obavljen u toku 2022. godine sa Đulovic (Mehe) Alijom, članom Džemata Suha, (**Bez podrške džemata**), op.aut.

Slika 7. Iz porodične arhive autora. *Odlazak na hadž očevog prijatelja Alije Gutića iz sela Omazići (1960tih godina)*

Hadži-hanume Džemata Suha:

- hadži- hanuma Mula Osmanović, hadži- hanuma Hajra Suljić, hadži- hanuma Hatidža-Džidža Suljić, hadži- hanuma Fatima Kikanović, hadži- hanuma Fatima Hrnjić, hadži- hanuma Merka Suljić; hadži- hanuma Senija Osmanović; hadži- hanuma Vahida Đulović; hadži- hanuma Mejra Kamberović, hadži- hanuma Mejra Đulović, hadži- hanuma Šefika Softić, hadži- hanuma Izeta Čamdžić, hadži- hanuma Zlatija Đulović, hadži – hanuma Hajra Kara (Hrnjić), hadži- hanuma Ajka (Suljić) Softić, hadži- hanuma Šahza Kikanović, hadži- hanuma ŠaHsena Đulović, hadži – hanuma Muamera Čamdžić, hadži- hanuma Mevla Suljić, hadži- hanuma Dina Džizić .

Hanume i hanumice: hanuma Mihreta (Osmana) Meštrić, hanuma Saida (Safeta) Đulović, Amila (Senaida) Đulović, Amra (Šahin) Đulović, Merima Đulović, Dženita Đulović.

Prezimenena u Džematu Suha; Prema podacima iz 2023. godine u Suhoj su zastupljena 82 prezimena Islamske vjeroispovijesti abecednim redom su: Avdić, Alihodžić, Ajišić, Alić, Abazović, Aličić, Beganović, Bijelić, Bajramović, Brčaninović, Bajrić, Čamdžić, Čolić, Čičkušić, Džizić, Dželilović, Đulović, Fehrić, Goletić, Glibanović, Gurdić, Grahović, Husejnović, Habibović, Hasić, Hotić, Hujdurović, Hasanović, Husić, Hrnjić, Hodžić, Halilović, Imširović, Ibrić, Jema, Jugović, Kikanović, Kurtić, Konkić, Kamberović, Kara, Lačić, Lugavić, Lameš, Muharemović, Modrić, Mušić, Meštrić, Mandalović, Mujkić, Musić, Marhošević, Mehić, Mrakanović, Majdančić, Mustafić, Mehmedović, Nuhanović, Osmanović,

Paočić, Poljić, Pitarević, Pamuković, Pepić, Redžić, Rahimić, Suljić, Salkić, Softić, Suljkanović, Siočić, Selimović, Šantir, Šehić, Tursunović, Trumić, Treštić, Tahić, Terzić, Zenunović, Zoletić, Zahirović.

Najbrojnije je prezime Đulović. Đulovići su nekada u prošlosti doselili u Suhu, Pasce i Sandžak. U selu Suha je zastupljeno nekoliko prezimena koja nisu Islamske vjeroispovijesti. Prema popisu stanovništva u Suhoj 2013. godine bilo je 2.007 stanovnika. Bošnjaci 98,36%; Bosanci 0,698%; Muslimani 0,249%; Bosanci i Hercegovci 0,199%; Nisu se izjasnili 0,399%; Nepoznato 0,100%.

Vakufi i vakifi

Vakuf je neko dobro koje osoba (vakif) izdvoji iz svoje imovine za opšte dobro koje služi zajednici. Zajednica ubire prihode od vakufa ili vakuf služi ljudima. Džemat Suha ima dosta vakifa, najveći vakif u selu je hadži Ibrahim Muharemović, „Hadžijin Vakuf“.

Vakif Ibrahim Muharemović sin Mehmeda iz Suhe najveći je vakif u selu. Nije poznato kada je rođen? Doživio je duboku starost, živio je do 1943. godine. Ukopan je u haremu džamije u Suhoj. Izrazio je želju da njegov mezar bude u blizini prozora starog mekteba. Želja mu je ispunjena. Na njegovom obnovljenom nišanu nije napisano vrijeme od kada do kada je živio. Mezar je obnovio džemat Suha u vrijeme službovanja Šabana ef. Đulovića. Svake godine džemat obilježava dan vakifa i šehida. Po nekim predajama uvakufio je više parcela zemljišta? Osim u Suhoj uvakufio je nekretninu u Šerićima za potrebe mekteba. Prema nađenim podacima u Arhivu Tuzlanskog kantona, fond: Kotarski šeriatski sud Tuzla (1894-1944), 518/40; 10.11.1941.g. vidljivo je da je Ibrahim Muharemović, umrlog Mehmeda iz Suhe preko svog prijatelja Jakuba Kamberovića, umrlog Sejfe iz Šerića, obratio se molbom koju je Jakub podnio sudu. Molba: *„Moj prijatelj Ibrahim Muharemović umrlog Mehmeda iz Suhe je mnogo star i ne može da dođe ovdje u Tuzlu. Isti bi imao želju da neku svoju nekretninu dadne vakufu u Šerićima i mektebu u Suhoj, pa moli ovaj sud da izašalje jednog činovnika na lice mjesta u Suhu kod dotičnog Ibrahima da prstoznakom ovjeri na punomoći“* Sud je razmotrio molbu i donio odluku²⁸. U dokumentu se vidi da je svjedok bio Ibrahimov bratić Muharemović Suljo iz Suhe.

²⁸ Arhiv Tuzlanskog kantona (ATK), fond: Kotarski šerijski sud Tuzla, Odluka R518/41 „Putni troškovnik Sinana Jahića, šerijskog sudca iz Tuzle o putu na lice mjesta u selo Suhu radi ovjere prstoznaka Ibrahima Muharemović umrlog Mehmeda iz Suhe na punomoći obreguju se na 378 kuna, budući da je molitelj

Poznato je da je vakif Ibrahim Muharemović bio i hadžija. Imao je veliko bogatstvo u nekretninama, imao je vodenicu na rijeci Sušici. Imao je radnike koji su bili u najmu kod njega, plaćao je nadnice radnicima sa 2 kg žita. Radnici u najmu imali su hranu u toku dana. Bio je nepravedno osuđen, pa je odležao 7 godina zatvora. *Prema predajama*²⁹, u razgovoru sa jednim hodžom žalio se da je nepravedno osuđen i da je bio u zatvoru. Hodža ga je savjetovao da to halali onima koji su ga nepravedno osudili. On je halalio. Nakon toga se brzo obogatio i obavio hadž. Bio je oženjen sa dvije žene. Ibrahim nije imao potomstvo, džematlije nisu upoznati kojoj lozi je pripadao vakif Ibrahim? Objašnjenje: „Njegov brat je Muharemović Hasan, sin Mehmeda. Hasanovi potomci su Muharemović Suljo – Muharemović Hamdija, a potomci od drugog Hasanovog sina Muharemović Omera su: sin Muharemović Hasan (1925) zaslužan kao mutevelija na izgradnji nove džamije krajem 60-tih godina; zatim sin Muharemović Ibrahim (1927) završio je 3 razreda Behram - begove medrese u Tuzli (prije zatvaranja medrese u Tuzli 194.); zatim kćerka Mešić Kadira (1945) udata u Aljiće.“ (Svi navedeni su evidentirani u urađenom porodičnom stablu „Muharemovići“ - 720 osoba po muškoj i ženskoj liniji)

Evidentirani vakifi u selu do januara 2025. godine: Muharemović (Mehmeda) hadži Ibrahim, hadži Ibro Delić, hanuma Mejra Muharemović (Kurtić) (1952 – 2020), hadži Šaban ef Đulović, Alija Đulović, Mujo Kurtić, hadži Osmo Suljić, hadži Ibrahim Čamdžić, hadži Ahmet Ahmo Hrnjić, Nuriya Mehmedović, Osmanović Muhamed-Mustafa, hanuma Mejra (Đulović) Delić(1956 – 2021), hanuma Sedija (Klopić) Đulović, (1952 – 2022), Adem Musić (1940 – 2007), Hamed (Omera) Delić(1949 – 2022).

Džemat Suha 2024. godine u evidenciji posjeduje 86 duluma vakufskog zemljišta. Prema predajama koje prenose starije džematlije u Suhoj, saznajemo za vakife i vakufe od 40-tih godina XX stoljeća. Do danas nemamo urednu *dokumentaciju*³⁰ o vakufima u proteklih 80 godina.

Jakub Kamberović iz Šerića na ime predujma položio računopolagaču Jahiću Sinanu svotu od 376 kuna, to je isti molitelj dužan rečenom računopolagaču još položiti 2 kuna, u roku od 15 dana pod prijetnjom ovrhe. O čemu se obavješćuju : 1) Sinan Jahić šeriatski sudac iz Tuzle i, 2) Jakub Kamberović iz Šerića. Kotarski šeriatski sud Tuzla dne 22/XII-1941. Šeriatski sudac: (potpis).

²⁹ Bilješka iz teksta koji je pisao dr. sc. Suadin Strašević.

³⁰ *Dokumentacija* - Džemat Suha nema urednu pisanu dokumentaciju u koju bi imali uvida džematlije. Uglavnom se svodi na usmenu informaciju bez upisa u arhiv džemata.

Otvaranje nove džamije u Suhoj 1971. godine.

Slika 8. Svečanost sa otvaranja nove džamije 1. augusta 1971. godine.

Na slici: Osman ef. Lugavić, imam u novoj Džamiji: Omer ef. Čičkušić – Medžlis Živinice; Husejn ef. Mujić 1971. godine, glavni imam IZ Tuzla - Podrinje; Naim ef. Hadžiabdić predsjednik Starješinstva IZ BiH; rejs-ulema Sulejman ef. Kemura; Kadrija Hajdarević i drugi koje ne poznajemo.

Slika 9. Sa otvaranja nove džamije 1. augusta 1971. godine.

Na mahfilu nove džamije, na slici: Pranjo Kovačević iz Ljubača je bio prisutan na otvaranju džamije (slika-brko na mahfilu). Na otvaranje džamije je bio prisutan parok. Pranjo je donirao za gradnju džamije hrastovu građu u oblovinu, rekao je „za Božiju kuću dajem“.

Hadži Šaban ef. Đulović (rođen 1951. godine) – Šaban efendija je bio imam u novoj džamiji džemata Suha 36 godina. Poslije završene medrese, nepune dvije godine proveo je kao imam u džematu Međeđa kod Višegrada, zatim je bio imam u Suhoj. Proveo je šest godine kao imam u džematu Priluk. Od 1986. godine nastavlja obavljati dužnost imama u Suhoj do 2015. godine. Sada je penzionisani imam, zadovoljan rezultatima koje je ostvario u toku službovanja. Izveo je mnoge generacije kroz vjersku pouku, danas su to uspješni imami, hafizi, mualime sa završenim visokim obrazovanjem, ugledni službenici, službenice i roditelji. Prisjeća se Šaban ef. da nije bilo lahko u vremenu komunizma obavljati dužnost imama. Ljudi su svaku riječ izgovorenu sa mimbera vagali, bilo je i primjedbi od strane vlasti. Zato je Šaban ef. pozivao sve nas da čuvamo ovu slobodu koju danas imamo, spominjući naše šehide koje ne treba nikada zaboraviti i treba im odavati priznanje u svim prilikama. Prvi iz Suhe koji je upisao Gazi-Huserbegovu medresu u Sarajevu bio je Šaban efendija Đulović. Kod Šabana efendije Đulovića prvi učenik koji je upisao medresu je Zijad ef. Suljić. Od ženskih osoba prva je medresu upisala Mihreta (Osman) Meštrić, kasnije je završila i Fakultet islamskih nauka, zatim Amila (Senaid) Đulović, također završila Fakultet islamskih nauka, Saida (Safet) Đulović koja je završila srednju školu medresu.

Slika 10. - Nova džamija, Dan otvorenja, 1. august 1971. godine
Nova džamija u Suhoj, građena je od 1969. do 1971. godine
Omer efendija Čičkušić je 1. augusta 1971. godine prvi proučio ezan sa munare
nove džamije. Prvi mujezin u novoj džamiji bio je Husejn - Bešo (Ibrahima)
Suljić.

Zaseok Voloderi³¹, isticao se po vjerskom životu

Nekada naseljeni zaseok sela Suha zvao se Voloderi (Slika 3.) Na karti Austrougarske je upisan kao *Voloderim*. Voloderi je najstariji zaseok u selu smješten nešto niže od turbeta, prema mjesnoj džamiji u Suhoj. **Voloderi su smješteni u trouglu između zaseoka Bajrići, lokaliteta Selišta i lokaliteta Mramor.** Analizom ovog prostora vidimo da se u prošlosti ističe u religijskom smislu: u Voloderima su živjeli „softe“; u zaseoku Bajrići „derviši“; Prostor Selište³² možemo promatrati kao naseljen prostor na početku osmanskog vremena (toponim Selište potiče iz srednjeg vijeka); prostor Mramor na kojem se nalazila kapela možemo promatrati kao naseljen prostor prije dolaska osmanlija. Prilikom ručnog kopanja temelja za novu džamiju, 1969. godine, iskopani su komadi starih nišana. Sve navedeno ukazuje da je riječ o ranije organizovanoj zajednici ljudi koja je živjela na ovom prostoru sela. Potvrđuje nam to i činjenica da je selo veoma bogato starijim toponimima.

Posljednji stanovnik zaseoka Voloderi, bio je hadži Šaban Hrnjić sa svojom porodicom. Šaban je živio u Voloderima do 1998. godine, kada je preselio na drugi bolji svijet. U Voloderima je postojao zaseok Osmići. (Mujo Osmić i Zejr Suljić su poslednji stanovnici zaseoka Osmići, nisu imali potomstvo). Ovaj zaseok je izumro krajem XX stoljeća. U XX stoljeću zaseok Volodere je naseljavalo više porodica. Moj sagovornik je bila Bajrić (Murselović) Hanifa 1933. godište (najstarija osoba u Suhoj). Hanifa se udala u Suhu 1953. godine, jedno vrijeme živjeli su u Voloderima. U Voloderima je živjelo više

³¹ Lokalitet „Voloderi“ Prvi žitelji volodera zvali su se „voloder“. Ljudi koji su pokapali, ali i gulili kože životinjama, za odjeću i obuću, zvali su se: voloder živoder, strvoder. Bila su to unosna zanimanja po kojima su davana i prezimena. Danas prezimena Živoder i Voloder ima dosta po Hrvatskoj. Međutim, gotovo se sa sigurnošću može utvrditi da mjesto gdje je živjela i radila prva obitelj Voloder, s vremenom nazvalo "Voloder", „Voloderi“ po svojem prvom utemeljitelju. (etimon Voloder = Voloderi) Voloder je bio prebivalište ljudi od najranijih razdoblja do danas. O tome nam govore arheološki nalazi, naime najstarije naselje iz eneolitika otkriveno je 1968. godine u Voloderskim bregima u Hrvatskoj.

³² *Selište* - Selišće je nastalo od praslavenske odnosno sveslavenske riječi selo, koja je osnova za nastanak velikog broja izvedenica. Od riječi selo na ski > seoski, seljski, seljski, na ina > seočina (zemlja koja pripada čitavom selu); na ište > selišće = selišće, a to je: 1. mjesto gdje je nekad bilo selo, 2. vrsta dobre zemlje, 3. toponim... Ibrahimpašić proširuje značenje ovog toponima dodajući to da se on odnosi i na kmetovsko selište, odnosno na čitav posjed sa zgradom i zemljištem. Toponim se pojavljuje u prvim osmanskim popisima, iako je čisti slavenizam. To govori da toponim Selište potiče iz srednjeg vijeka.

porodica Softić – *softe*³³. Voloderi su bili veoma naseljeni do vremena kada je kuga pomorila ovaj zaseok. U Voloderima se nalazi kužno mezarje. Ovde je interesantno spomenuti, da su Softići stekli „*neku pismenost*“ još u XVIII stoljeću. Pismenost su naslijedili Softić Memaga i njegov amidžić Alija Softić. (Alija nije imao potomstvo po muškoj liniji, imao je kćerku.) Koristili su svoje pismo koje nije bilo dostupno drugima. Potomstvo od Memaga 3 sina i 2 kćerke koristilo je navedeno pismo. Hasan Softić, sin od Memaga koji nije imao obrazovanje u novijem vremenu, pokazivao je svoju pismenost koristeći ovo pismo u kombinaciji sa nekim znakovima. Hasan je u razgovoru sa Alijom (Mehe) Đulović jedan mali dio pisma obznanio. Softići koji su živjeli u Voloderima bili su vjerski islamski veoma učevni.³⁴

Vjerski život u Suhoj prije dolaska osmanlija (Predaje, usmena kazivanja o lokaciji „Mramor“)

Po usmenim predajama koje se prenose od starijih generacija postojala je kapela na lokalitetu Mramor. I danas neki od mještana Suhe kazuju da su čuli priču o tome da je postojala kapela na kršu-uzvišenju Mramor. Zabilježeno je da su stariji prenosiooci predaje o postojanju kapele živjeli u XIX i XX stoljeću. Predaju mi je lično pričao rahmetli Fadil (Emina) Brčanović. (1937. godište). Fadil je predaju čuo od svog oca Emina Brčanović. Emin je predaju čuo od svog oca Sejfo Brčanović itd. Predaja je starija nego što su Brčanovići naselili područje Suhe.³⁵

³³ *Softe* - Islamski vjerski obrazovan.

³⁴ Podaci iz intervjua autora rada na temu „Voloderi“: Bajrić (Murselović) Hanifa (1933. godište; najstarija osoba u Suhoj); Muharemović Hamdija (1947.godište) (Hamdijina žena Hanifa je rođena i odrasla u Voloderima); Delić Osman -Mešija (1944. godište); Hrnjić (Šabana) Ahmet (1938.godište).

³⁵ Predaju o postojanju kapele u Suhoj pamti i prenosi Delić Osman-Mešija (1944.godište)
Predaju o postojanju kapele u Suhoj pamti i prenosi Hamdija Muharemović (1947.godište)
Predaju o postojanju kapele u Suhoj pamti i prenosi Brčaninović (Muharema) Rahman (1964.godište).

Trgovački – karavanski putevi kroz Suhu, jedan od razloga za izgradnju vjerskih objekata

Prije dolaska osmanlija, još u XIV stoljeću kroz današnji teritorij Suhe prolazili su trgovački *karavani*³⁶ koji su na konjima prenosili robu iz (Soli) Tuzle za Sarajevo i Dubrovnik. U selu Suhoj put se dijelio na dva putna pravca: **1.)** put Suha - Gornje Živinice, **2.)** put Suha - Bučik. (Navodi se u knjizi grupe autora „*Živinice kroz istoriju, revoluciju i socijalističku izgradnju*“) Jedan putni pravac je: „Sol“ Tuzla - Kiseljak – **Suha – G.Bučik** – Oskova – Hadžije – Gornja Višća – Miljkovac - Olovci – Kladanj – Olovo – Sarajevo - Dubrovnik. Drugi putni pravac je: „Sol“ Tuzla - Kiseljak – **Suha – Tatarice (Gornje Živinice)** – Oskova – Nukići – Nevrenča (Juroševići) – Podgajevi- Hrastić – Kladanj - Olovo – Sarajevo - Dubrovnik. Putevi za karavane su birani kroz mjesta koja su imala put sa tvrdom kamenom podlogom i blizinom korita rijeka sa šljunkom za nasipanje puta. Tako je i pao odabir da karavane prolaze kroz Suhu, duž korita rijeke Spreče, Sušice i Jablanice. Poznato je, da su se brže razvijala mjesta kroz koja prolaze karavanski putevi. Putnici karavane su imali potrebu za odmorom, hranom, konakom, potkivanjem konja, zamjenu konja, (Hanovi), i objekti za molitvu (**džamije, mehtefi, kapele**). Stoga nije isključeno da je prvo naseljavanje stanovništva u Suhoj bilo duž karavanskih puteva, a to možemo potkrijepiti činjenicom da su vjerski objekti koje bilježimo u selu građeni upravo duž karavanskih puteva. Karavanski *Tatarski*³⁷ put koji je prolazio kroz selo Suhu uzvodno uz rijeku Jablanicu do mjesta Tatarice (G. Živinice) koje se pominju u Osmanskom popisu 1533. godine.

---

³⁶ *Karavani* - Iz knjige od grupe autora „*Živinice kroz istoriju, revoluciju i socijalističku izgradnju*“

³⁷ *Tatarija*: (tur. Tatar; pismonoša, poštar) Toponim koji se vezuje za Tatаре, jednog turkijskog naroda. Moguće je da označava i mjesta gde su zastajali i odmarali se, oni koji su prenosili poštu

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U ovom radu sam nastojao da iznesem što više podataka koji bi mogli dati odgovor kako je tekao vjerski život u selu. Ono što je sigurno, teritorijalni prostor današnjeg sela Suha zbog svog položaja i prirodnog bogatstva uvijek je bio primamljiv za naseljavanje. Možemo zaključiti da je ovaj prostor naseljen i prije osmanskog vremena, po predajama koje govore o postojanju kapele na prostoru sela. Ekspanzija islama u XVI stoljeću dovela je do početka izgradnje mekteba, džamija, muslimanskih mezarja, nešto kasnije građena su turbeta velikanima iz osmanskog vremena. Postojanje džemata u nekom drugom obliku vjerovatno je iz vremena još prije više od 200 godina. Prvi vjerski objekat na području sela bio je mekteb u zaseoku Delići na parceli koja nosi naziv "Mehtef". Mekteb je prethodio gradnji stare drvene džamije iz vremena kada je osmanska vojska gradila džamije na ovim prostorima. Gradnju drvene džamije povezujemo sa imenom Ibrahima Derviševića -Abuka, koji je živio u drugoj polovini XVII i početkom XVIII stoljeća. Krajem XVIII stoljeća "*Dobrom Ibrahimu Dervišević Abuka*" podignuto je turbe. Bilježim podatke o postojanju još dva mekteba, a "stari mekteb" i "novi mekteb", koji su bili u blizini stare džamije. Od vjerskih objekata danas postoji džamija građena 1971. godine i mekteb u zaseoku Đulovici-Jablanica, novijeg je datuma. Ovaj rad obrađuje navedenu temu do 70-tih godina XX stoljeća. U evidenciji bilježimo 23 imama koji su prošli kroz ovaj džemat ili koji su rođeni u Suhoj, zatim 26 hadžija i 20 hadži-hanuma. Penzionisani imam hadži Šaban ef. Đulović je proveo svoj radni vijek u ovom džematu, što je pokazatelj dobrih odnosa u džematu i napretku Džemata Suha.

SUMMARY

I tried to present as much information as possible that could give an answer as to how the religious life in the village went. What is certain is that the territory of today's Suha village has always been attractive for settlement due to its location and natural wealth. We can conclude that this area was inhabited even before Ottoman times, according to traditions that speak of the existence of a chapel in the area of the village. The expansion of Islam in the 16th century led to the beginning of the construction of mehtefts, mosques, and Muslim cemeteries, and a little later, turbetas were built for the greats from the Ottoman era. The existence of the congregation in some other form probably dates back more than 200 years. The first religious building in the area of the village was a mehtef in the hamlet of Delici on a plot called "Mehtef". Mehtef preceded the construction of an old wooden mosque from the time when the

Ottoman army built mosques in these areas. We associate the construction of the wooden mosque with the name of Ibrahim Dervisevic - Abuka, who lived in the second half of the 17th and the beginning of the 18th century. At the end of the 18th century, a turbe was built for "Good Ibrahim Dervisevic Abuka". I am recording information about the existence of two more mehtefs, the "old mehtef" and the "new mehtef", which were near the old mosque. Of the religious buildings, today there is a mosque built in 1971 and a mehtef in the hamlet of Djulovici-Jablanica, which is more recent. This paper deals with the mentioned topic up to the 70s of the XX century. In the records, we record 23 imams who passed through this congregation or who were born in Suha; 26 pilgrims; 20 Haji-Khanum. Retired Imam Hadji Saban ef. Djulovic spent his working life in this congregation, which is an indicator of good relations in the congregation and the progress of Suha.

IZVORI I LITERATURA

- ARHIV TUZLANSKOG KANTONA

Fond: Kotarski Šeriatski sud Tuzla (1894-1944);

- Muharemović Idriz, privatna korespondencija, saznanja iz pronađenih bilješki o selu, razni razgovori/intervjui sa starijim mještanima naselja Suha navedeni u podložnim napomenama. *Alija (Mehe) Đulović (1954.god.) bio mi je saradnik na pronalaženju kužnih mezara u selu i saradnik ispred džemata;

- Alihodžić Idriz, „*Općina Banovići i dolina Krivaje - neke činjenice o vezama u prošlosti*“ u: zbornik radova: *Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Banovići*, Banovići 2010.,

- Seljubac Sead, *Vjerski službenici Vakufskog povjerenstva u Tuzli sredinom XX stoljeća*, Muftijstvo tuzlansko, Tuzla 2023.;

- Sulejmanović Šefko, „*Uzurpacija mekteba kao refleksija negiranja identiteta Bošnjaka u poslijeratnom periodu nove Jugoslavije na primjeru Tuzle i njene okoline*“, *Baština sjeveroistočne Bosne*, broj 10., Tuzla 2018.

Internet:

- [https://rjecnik.sandzak.com](https://rjecnik.sandzak.com;);

- <https://sh.wikipedia.org/wik>;

- <https://zivinice.ba>.

Miradet ZULIĆ

Muzička akademija Univerziteta u Istočnom Sarajevu
m.zulic@bih.net.ba

INSTRUMENTALNI ANSAMBLI U SJEVEROISTOČNOJ BOSNI U PERIODU IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

Apstrakt: Značajnu ulogu u razvoju muzičkog života u sjeveroistočnoj Bosni u periodu između dva svjetska rata, osim pjevačkih društava, odigrali su instrumentalni ansambli. Među najaktivnijim su bili tamburaški ansambli i limeni duhački orkestri. Tamburaški ansambli su najčešće osnivani pri nekom društvu ali je bio i zavidan broj ansambala koje su formirali radnička i sindikalna omladina. Osim tamburaških ansambala, brojni su bili i limeni duhački orkestri, u narodu popularno poznati pod nazivom – limena glazba. S obzirom da institucionalno organiziranje muzičkih škola u ovom periodu nije postojalo, muzičko opismenjavanje i obrazovanje na raznim instrumentima odvijalo se kroz privatne časove, te razne kurseve i tečajeve pri tamburaškim ansamblima i limenim duhačkim orkestrima. Ovaj period ostaće zapamćen po djelovanju Vojnog orkestra u Tuzli. Članovi orkestra, većinom češkog porijekla, bili su školovani muzičari, a orkestar je po zastupljenosti različitih instrumenata i svojoj konfiguraciji djelovao kao kamerni simfonijski orkestar. Zadaci istraživanja obuhvatali su pronalaženje, prikupljanje i analizu podataka, sa osnovnim ciljem rasvjetljavanja činjenica o djelatnosti instrumentalnih ansambala u sjeveroistočnoj Bosni u ovom periodu i njihovom doprinosu razvoju muzičke kulture.

Ključne riječi: Instrumentalni ansambli, sjeveroistočna Bosna, 1919–1941.

INSTRUMENTAL ENSEMBLES IN NORTHEAST BOSNIA IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Abstract: In addition to singing societies, instrumental ensembles played a significant role in the development of musical life in northeastern Bosnia in the period between the two world wars. Among the most active were tamburitza ensembles and brass bands. Tamburitza ensembles were most often founded within a society, but there was also a considerable number of ensembles formed by workers' and trade union youth. In addition to tamburitza ensembles there were also numerous brass bands, popularly known as - brass music. Since the institutional organization of music schools did not exist in this period, musical literacy and education on various instruments took place through private lessons, and various courses and courses at tamburitza ensembles and brass bands. This period will be remembered for the activities of the Military Orchestra in Tuzla. The members of the orchestra, mostly of Czech origin, were educated musicians, and the orchestra, in terms of the representation of various instruments and its configuration, operated as a chamber symphony orchestra. The research tasks included finding, collecting and analyzing data, with the main goal of shedding light on the activities of instrumental ensembles in northeastern Bosnia during this period and their contribution to the development of musical culture.

Keywords: *Instrumental ensembles, north-eastern Bosnia, 1919-1941.*

UVOD

Instrumentalni ansambli u sjeveroistočnoj Bosni u periodu između dva svjetska rata djelovali su slično kao i u periodu Austro-Ugarske uprave. U ovom periodu je djelovao veći broj ansambala i orkestara ali i manjih sastava koji nisu djelovali u prethodnom periodu. Najznačajnija razlika je u djelovanju Vojnog orkestra u Tuzli, koji je ostvario značajnu saradnju sa nekoliko pjevačkih društava. Na taj način je i građanstvo imalo priliku da se susretne sa izvođenjem značajnijih instrumentalnih orkestarskih djela kao i raznih arija iz opera poznatih svjetskih kompozitora. Prilikom obavljanja zadataka istraživanja i izrade rada korištene su historijska metoda, komparativna metoda, metoda analize i sinteze, induktivne metode prikupljanja podataka, metoda klasifikacije i metoda deskripcije.

Tamburaški ansambl

Iako u ovom periodu u sjeveroistočnoj Bosni nisu djelovale muzičke škole, tamburica se fakultativno učila u tadašnjim gimnazijama. Tamburaški ansambl u tuzlanskoj gimnaziji je samo nastavio tradiciju iz prethodnog perioda, dok je 1919. osnovana i Gimnazija u Bijeljini. To je ujedno bila prva novoosnovana gimnazija u Bosni i Hercegovini nakon Prvog svjetskog rata.¹ Poslije samog osnivanja, u bijeljinskoj gimnaziji je osnovan đачki tamburaški orkestar a prvi rukovodilac orkestra bio je Zijah Bulić.² Zahvaljujući njemu, đaci su stekli osnovna potrebna znanja i osposobili se za notno muziciranje.

Poslije njegovog odlaska iz Bijeljine, rad s orkestrom preuzeo je ruski emigrant Aleksandar Aleksandrovič. Imajući u vidu činjenicu na nepostojanje muzičke škole, za učenike koji su pokazali interes, dodatno je organizirana i nastava sviranja na instrumentu. Ti učenici su postepeno uključivani u školski ansambl. Poslije nastavnika Aleksandroviča, ansamblom je rukovodio Izidor Koh, a nedugo zatim 1923. hor i orkestar preuzima Stevan Krnić. Pod rukovodstvom nastavnika Krnića postizani su još zapaženiji rezultati i uspjesi. Pored djelovanja u školi, nastavnici muzike imali su odobrenje za izvođenje privatnih časova i privatnim licima, jer je to doprinosilo općem muzičkom obrazovanju ostalog građanstva.

Po završetku Prvog svjetskog rata, mnogi tamburaški ansambl koji su djelovali u prethodnom periodu su obnovili svoju djelatnost. Među prvima su bili ansambl Srpskog pjevačkog društva "*Njeguš*" i Hrvatskog pjevačkog društva "*Majevica*" iz Tuzle. Međutim, ovi ansambl su uvijek bili u sjeni horova koji su djelovali u ovim društvima. U društvima osnovanim na konfesionalnoj osnovi, tamburaški ansambl djelovali su još u društvu *Srpski soko* u Tuzli kao i u Brčkom gdje je djelovalo Muslimansko prosvjetno društvo "*Islahijet*".³ U ovom društvu su se pored pozorišne sekcije intenzivirale i aktivnosti na kulturnom planu, što je uticalo na formiranje tamburaškog ansambla. Od muslimanskih društava u Gračanici je djelovala "*Narodna uzdanica*", pri kojoj je djelovao

¹ Prije otvaranja Gimnazije u Bijeljini, u Bosni i Hercegovini su postojale Prva muška gimnazija u Sarajevu (1879.), Gimnazija u Mostaru (1893.), u Banjoj Luci (1895.), u Tuzli (1899.), u Bihaću (1911.) i Druga gimnazija u Sarajevu od 1905. godine.

² U popisu nastavnika koji su radili od 1919. do 1929. navedenih u istoj monografiji na strani 317, kao nastavnika muzike spominje se ime Esad Bulić. *Monografija - Osamdeset godina bijeljinske gimnazije (1919–1999)*, Mirko Babić (ur.), Gimnazija "Filip Višnjić", Bijeljina 2000., 68.

³ Islahijet (islahijet – vaspitanje, popravak) u Brčkom osnovano je 1907. u kojem je najizraženiji rad do Prvog svjetskog rata bio u pozorišnoj sekciji.

tamburaški ansambl. Društvo je po osnivanju radilo pri Islamskoj čitaonici pa su o ovom ansamblu mogući podaci kao o Tamburaškom zboru Islamske čitaonice. Osim "Majevica", od hrvatskih društava svoju djelatnost nastavilo je i Hrvatsko tamburaško društvo "Vardar" sa Usore koje je radilo i u prethodnom periodu.

Pored tamburaških ansambala koji su djelovali pri nacionalnim društvima, osnivala su se i društva koja su svoje članove okupljala bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost. U Tuzli je 1919. osnovano Sportsko društvo "*Sloboda*" pri kojem je osnovan tamburaški orkestar, dok je u Brčkom u ljeto 1938. osnovano Radničko kulturno-umjetničko društvo "*Vaso Pelagić*".⁴ Društvo je ime dobilo po poznatom socijalisti i narodnom tribunu, a aktivnosti sindikalnog pokreta u Brčkom spominju se dosta ranije, još 1927. godine. Naime, prilikom proslave Internacionalnog praznika Prvog maja, u sali tadašnjeg Hotela Srbija održana je svečanost na kojoj je nastupio tamburaški orkestar pod rukovodstvom Mike Bekera.

Osim tamburaških ansambala koji su djelovali institucionalno, postojali su i ansambli koji su djelovali samostalno. U Tuzli je djelovao Tamburaški ansambl "*Bajazo*" dok je u Gornjoj Tuzli od 1925. djelovao Tamburaški zbor Omera Baralića. U Doboju i okolini djelovala su dva takva ansambla: Tamburaško društvo koje je djelovalo pri čitaonici na Čaršiji i tamburaški ansambl pod nazivom "*Veselo društvo*" osnovan u Maloj Bukovici kod Doboja.

Ansambl koji su radili pri društvima imali su solidne uslove za rad, jer su društva imala svoje prostorije. Vlastite prostorije su uticale na poboljšanje kvaliteta rada sekcija što se najbolje vidi iz primjera Muslimanskog prosvjetnog društva "*Islahijet*" iz Brčkog. Društvo je 1922. godine izgradilo vlastiti dom čiju izgradnju je svojim sredstvima finansirao Ibrahim-aga Kučukalić. Još povoljnije uslove društvo je stvorilo 1935. kada je postojeći dom proširen nadogradnjom društvene sale sa binom.

Sala je mogla da primi četiri stotine gostiju i omogućavala je izvedbe pozorišnih komada kao i zabava tamburaškog ansambla.⁵ Manji ansambli koji

---

⁴ Naziv kulturno-umjetničko društvo je preteča naziva mnogim kulturno-umjetničkim društvima oformljenim poslije Drugog svjetskog rata.

⁵ *Monografija – "Veljko Lukić Kurjak" Gradsko amatersko kulturno-umjetničko društvo Brčko*, GAKUD "Veljko Lukić Kurjak", Brčko 1991., 12. Autori monografije su se pozivali na članak: Asim Bukvica, Brčanski "Islahijet" u službi Zajednice, *Kalendar "Gajreta" za 1941. godinu, 1940.*, 323.

su djelovali samostalno morali su se snalaziti za prostor a najčešće su vježbali po kućama članova ansambla, kao što je slučaj sa ansamblom "Veselo društvo".

Slika 1. *Tamburaški ansambl Muslimanskog prosvjetnog društva "Islahijet" u Brčkom 1937. godine*

U većini slučajeva tamburaški ansambli su imali do petnaest članova a pri nekim ansamblima, kao u Bajazu, svirao je manji broj tamburaša, ali zato vrsnih majstora tamburice. (Trifković, 1983: 142) U mnogim društvima su razmišljali o razvoju tamburaškog muziciranja, pa su u nekoliko ansambala pokrenuti tečajevi sviranja na tamburicama. Pri Tamburaškom društvu na Čaršiji u Doboju tečajeve su vodili Adil i Avdo Hadžimujagić, u Brčkom Ahmet Dervišević, dok su u još jednom dobojskom ansamblu Tamburaškom zboru "Vardar", oformljena dva sastava. Bili su to mlađi sastav i jedan reprezentativni sastav.

Rukovodioci tamburaških ansambala bili su muzički amateri, sa osnovnim notalnim poznavanjem. Ansamblom u Gornjoj Tuzli je rukovodio Omer Baralić, koji je po zanimanju bio učitelj, dok je Alojz Francek vodio ansambl "Bajazo". Prema podacima iz Monografije RSD "Sloboda" (1989: 260) Organizator muzičke sekcije bio je Leonard Banker, a pored njega, razvoju tamburaškog ansambla doprinijeo je i August Mot.⁶ Sredinom tridesetih godina

⁶ Monografija – RSD "Sloboda" 1919–1989, RSD Sloboda" i IGTR "Univerzal", Tuzla 1989., 260.

ansamblom je rukovodio Miško Katušić,⁷ da bi krajem tridesetih godina tu ulogu preuzeo Đuro Baček.

U ponovno formiranom društvu Srpski soko u Tuzli, tamburaškim ansamblom rukovodio je Mihail Branković, dok je kasnije tu ulogu preuzeo Sulejman Mršić. Tamburaške ansamble u Brčkom vodili su Ahmet Dervišević u *"Islahijetu"* i Hajnrih Beker pri Radničkom kulturno-umjetničkom društvu *"Vaso Pelagić"*. Ansambl Tamburaškog društva na Čaršiji u Doboju djelovao je pod rukovodstvom Avde Hadžimujagića, dok je Tamburaškim zborom *"Vardar"* rukovodio Karlo Kovač. *Prvi rukovodilac ansambla "Veselo društvo"* bio je učitelj Predrag Jovanović, a poslije njega Stevan i Mihajlo Panjkov.

Na repertoaru većine tamburaških ansambala koji su djelovali u ovom periodu, može se konstatirati da su bili zastupljeni razni plesovi, najčešće valceri, tanga, zatim marševi kao i starogradske pjesme i sevdalinke. Bilo je i ansambala koji su njegovali razna narodna kola, tako da su ansamblu iz Donje Bukovice kod Doboja kola obavezno bila na repertoaru.

Pored navedenih programa, na repertoaru ansambala koje je osnovao sindikalni pokret najčešće su bile kompozicije sa tekstovima napisanih u duhu radničkog pokreta.⁸ Zbog takvog repertoara, neki ansambli su imali problema sa tadašnjim vlastima. Naime, Radničko kulturno-umjetničko društvo *"Vaso Pelagić"* iz Brčkog je najčešće priređivalo dramske predstave u čijim pauzama je nastupao i tamburaški ansambl društva. S obzirom da su se na repertoaru uglavnom nalazile revolucionarne pjesme, nadležnim vlastima bilo je dovoljno da 1940. zabrane rad ovog društva. Za tuzlanski ansambl *"Bajazo"* je bilo poznato da su veoma rado svirali za građanstvo i da su učestvovali u zajedničkim nastupima sa srodnim ansamblima u Tuzli. Za ovaj ansambl se veže jedan simpatičan navod: *"Zna se pouzdano da članovi 'Bajaza' nikada nisu uveseljavali režimlje"*.⁹

Iz priloženog se može zaključiti da je u ovom periodu djelovao zavidan broj tamburaških ansambala. Bez obzira što je nekoliko ansambala djelovalo pri pjevačkim društvima, njihov rad bio je u velikoj mjeri samostalan. Ako

⁷ Miško Katušić je poslije Drugog svjetskog rata imao značajnu ulogu u razvoju tamburaškog muziciranja u Tuzli.

⁸ Dio testa jedne od kompozicija izvedenih na nastupu Tamburaškog orkestra iz Doboja prilikom proslave Prvog maja 1927. glasi: "Čvrste su radničke grudi, čvrst neka bude naš lik, bratstvo, sloboda svih ljudi, borbeni biće nam klik. Dosta nas okovi muče, glad dugo mori nas, okov kod Moskve već puče, osvete blizak je čas". *Monografija – "Veljko Lukić Kurjak" Gradsko amatersko kulturno-umjetničko društvo Brčko, GAKUD "Veljko Lukić Kurjak", Brčko 1991., 13.*

⁹ Dragiša Trifković, *Tuzlanski vremeplov II*, Pres kliping, Beograd 1983., 142.

izuzmemo Aleksandra Aleksandroviča koji je kraći period rukovodio Tamburaškim ansamblom Gimnazije u Bijeljini, članovi i rukovodioci navedenih ansambala dolazili su iz domicilnog stanovništva. Njihov rad bio je baziran na velikom entuzijazmu i amaterizmu.

Zbog nepostojanja podataka, u ovom periodu se za razliku od prethodnog, nije moglo utvrditi kakva je aktivnost bila u oblasti komponiranja za tamburaške ansamble. Rukovodioci ansambala odigrali su veoma važnu ulogu, ne samo radi rukovođenja ansamblima. Pored osnovne dužnosti vođenja ansamblom, oni su, iako su većinom bili muzički amateri, muzički opismenjivali ostale članove. Na taj način tamburaški ansambli su pored obogaćivanja muzičkog života, doprinosili širenju muzičke kulture.

Limeni duhački orkestri

Poslije Prvog svjetskog rata obnovljena je djelatnost limenih duhačkih orkestara koji su u narodu najčešće poznati pod nazivom – limena glazba. Jedan od prvih orkestara koji je djelovao i u prethodnom periodu bila je Rudarska glazba u Tuzli. Osim ovog orkestra, nekoliko orkestara osnovano je pri Dobrovoljnim vatrogasnim društvima. Limena glazba u Brčkom formirana je 1926., u Tuzli krajem 1928., a u Gračanici krajem dvadesetih godina. U Gračanici je 1922. prvo formirana Vatrogasna četa, da bi 1927. i zvanično bilo oformljeno Vatrogasno društvo u okviru kojeg je formirana limena glazba.¹⁰ Pored navedenih orkestara, limena glazba u ovom periodu postojala je i u Bijeljini.¹¹

Najviše zasluga u postojanju i djelovanju orkestara, kao i obrazovanju mlađih članova svakako pripada rukovodiocima orkestara. Rudarsku glazbu u Tuzli vodio je Snjižek, čije ime je ostalo napoznato.¹² Prvi dirigent i učitelj mlađeg naraštaja u Sokolskoj glazbi u Tuzli bio je Marko Banfić, da bi poslije njega dužnost dirigenta preuzeo Vaclav Moravek.

¹⁰ Zlata Čubrilović, *Počeci i razvoj muzičkog života Gračanice*, diplomski rad, rkp., Muzička akademija u Sarajevu, Sarajevo 1986., 32.

¹¹ Nizam Aliustić, *Počeci i razvoj muzičkog života u Bijeljini i njenoj okolini*, diplomski rad, rkp., Muzička akademija u Sarajevu, Sarajevo 1986., 35

¹² Mirna Marić, *Muzički život u Tuzli do 1983. godine*, diplomski rad, rkp., Muzička akademija u Sarajevu, Sarajevo 1983., 24.

Slika 2. *Limena glazba u Bijeljini tridesetih godina*

Rudarska glazba u Tuzli djelovala je sve do 1929. kada je u nedostatku članova orkestar prestao sa radom. Naime, većina članova orkestra bili su doseljenici, tako da su neki od njih prihvatili državljanstvo tadašnje države, dok su mnogi odselili u druge zemlje. Oni članovi koji su u tom periodu ostali, nisu mogli trenutno zadovoljiti potrebe orkestra što je prouzrokovalo prekid rada. Ipak, ubrzo zatim iz redova mlađih članova Rudarske glazbe 1932. je pri Sokolskom društvu oformljena Sokolska glazba. Tome je doprinijela činjenica da se u Rudarskoj glazbi pored stalnih članova velika pažnja pridavala i obrazovanju mlađeg kadra.

Slika 3. *Limena glazba Sokolskog društva u Tuzli 1934.*

Osim ovog orkestra, i u drugima gradovima formirani su orkestri koji su djelovali pri Sokolskim društvima. Jedan od prvih takvih orkestara bila je Sokolska glazba u Doboju formirana 1920. godine. Nešto kasnije, u Doboju je 1938. godine oformljen još jedan orkestar – limena glazba pri Društvu željezničara.

U Sokolskoj glazbi u Doboju kapelnici orkestara su se mijenjali nešto češće. Prvi dirigent bio je klarinetista Anton Skutar, da bi naredne tri godine orkestrom rukovodio trubač Josip Lukačević. Poslije njega dvije godine orkestrom je rukovodio klarinetista Hinko Lemberger a zatim je tu dužnost preuzeo Damjanović.¹³ U orkestru je bilo dobrih muzičara a među istaknutijim članovima društva bio je Miloš Krapin, vrstan flautista, violinista i klavirista. Pored ovog orkestra, u Doboju je limenom glazbom koja je do 1941. djelovala pri Društvu željezničara rukovodio Đorđe Damjanović.¹⁴

Rukovodilac glazbe u Brčkom bio je Anto Astaloš, dok su Hrvatskom glazbom u Tuzli rukovodili vojni muzičari Ivan Ravnihar i Ferdinand Linhart.¹⁵

¹³ Ime nepoznato

¹⁴ U obzir se može uzeti pretpostavka da je Đorđe Damjanović vodio obje navedene limene glazbe u Doboju. Behija Bajraktarević, *Počeci i vaspitno-obrazovni tokovi u muzičkom životu u Opštini Doboj*, diplomski rad, rkp., Muzička akademija u Sarajevu, Sarajevo 1982., 13.

¹⁵ Ferdinand Linhart (rođen 1900. u Češkoj Třebovi a umro 1966. u Sarajevu) je do Drugog svjetskog rata djelovao u Tuzli a nakon rata bio kapelnik u Sarajevu.

Obojica su u vremenu rukovođenja Hrvatskom glazbom bili dirigenti Vojnog orkestra. Inače, hrvatska glazba djelovala je do 1941. godine o čemu svjedoči fotografija snimljena 1940. godine.¹⁶

Osim finansija, limena glazba Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Tuzli imala je problema i oko angažiranja rukovodioca glazbe.¹⁷ Poslije svih nedaća, za rukovodioca glazbe postavljen je Ferdo Milkočević. Pod njegovim rukovodstvom orkestar je uz kvalitetan rad, nastupao na raznim priredbama, svečanostima i proslavama. Kao i u mnogim drugim limenim glazbama, rukovodilac orkestra je držao časove te na taj način obučavao mlađi naraštaj i pripremao ih za orkestar. U periodu do 1941. napravljeno je nekoliko snimaka orkestra između kojih su i dvije fotografije iz 1933. i 1934. godine. O djelatnosti Ferde Milkočevića u Tuzli nije pronađeno više podataka, ali o kakvom muzičaru se radilo te o njegovoj djelatnosti poslije Drugog svjetskog rata može se nešto više saznati iz Monografije Muzičke škole u Banjoj Luci.¹⁸

Orkestri su najčešće djelovali institucionalno (Dobrovoljna vatrogasna društva, Sokolska društva) što je podrazumijevalo da su imali svoje prostorije, koje su im omogućavale i bolje uslove za rad. Međutim, formiranje glazbe nije bilo jednostavno jer je osim prostora, za njen rad bilo potrebno nabaviti instrumente, imati članove i rukovodioca, odnosno kapelnika kako se popularno zvao. Kako su pojedini orkestri obezbjeđivali instrumente možemo malo saznati iz primjera Limene glazbe Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Tuzli. U osnivanju ovog društva prva je pomogla Bosanska Solvay tvornica u Lukavcu poklonivši im garnituru od sedam instrumenata. .

¹⁶ Mirna Marić, *Muzički život u Tuzli do 1983. godine*, diplomski rad, rkp., Muzička akademija u Sarajevu, Sarajevo 1983., 25.

¹⁷ Pola godine trajala je prepiska između Dobrovoljnog vatrogasnog društva i tadašnjeg Ministarstva vojske i mornarice u Beogradu s ciljem da se isposluje prekomanda Stjepana Krajtmajera iz Ljubljane u Tuzlu. Umjesto u Tuzlu, Ministarstvo ga je poslije obuke poslalo na službu u Prizren (Kosovo). Mirna Marić, *Muzički život u Tuzli do 1983. godine*, diplomski rad, rkp., Muzička akademija u Sarajevu, Sarajevo 1983., 25.

¹⁸ Ferdo Milkočević (1906–1967) je prije Drugog svjetskog rata vodio limene duhačke orkestre a u ratu je također bio kapelnik. Iz Tuzle u Banja Luku premješten je 1945. godine. Od 1950. najprije je bio sekretar u Muzičkoj školi a zatim nastavnik za violinu i trubu. Veoma kratko, školske 1959/60. bio je i direktor Muzičke škole u Banjoj Luci. Kao svestran instrumentalista, u Gradskom orkestru je svirao violu a bio je i član Pozorišnog operetnog ansambla u Banjoj Luci. Prvobitno je formirao Limeni vatrogasni orkestar a kasnije i Gradski limeni orkestar. Penzionisan je krajem školske 1963/64. godine. Radmila Kulundžija, *Godine s pjesmom, Muzička škola "Vlado Milošević" Banja Luka (1934–2004)*, Muzička škola "Vlado Milošević", Banja Luka 2004., 369.

Kako se navodi u *Monografiji – Sto godina vatrogastva u Tuzli*, tim povodom društvo je dobilo i pismenu obavijest lukavačke tvornice u kojoj je pisalo: "Mi visoko cijenimo svrhu i cilj jednog Dobrovoljnog vatrogasnog društva, kao što je vaše, i zaključili smo stoga, da vam poklonimo sve muzičke instrumente, koji se sada nalaze u našem posjedu".¹⁹ Ovi poklonjeni instrumenti su zaista bili osnova za osnivanje glazbe, ali to nije bilo dovoljno. Društvo se zatim obratilo muzičkoj trgovini u Apatinu u vezi nabavke instrumenata. Već u finansijskom planu za 1929. predviđene su stavke koje su se odnosile za nabavku i kompletiranje instrumentarija, te platu kapelnika. Međutim, ovakav plan gradsko poglavarstvo nije prihvatilo u cjelosti, pa je oko finansijske potpore uvijek bilo problema. Pored instrumenata i finansija, limene glazbe su imale problema i oko nabavljanja partitura. Veliku ulogu u tome imali su kapelnici ansambala, a među najistaknutijim su svakako bili Ivan Ravnihar i Ferdinand Linhart.

Slika 4. *Limena glazba Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Tuzli tridesetih godina*

¹⁹ *Monografija –Sto godina vatrogastva u Tuzli*, Tuzla: Regionalni istorijski arhiv Tuzla i IGTR O Univerzal OOUR Izdavačka djelatnost, Tuzla 1983., 53.

Vojni orkestar

Osim pjevačkih društava, tamburaških i limenih duhačkih ansambala, značajnu ulogu u razvoju muzičkog života u Tuzli u ovom periodu imao je Vojni orkestar Tuzlanskog garnizona. Orkestar je formiran poslije Prvog svjetskog rata. Članovi orkestra su bili školovani muzičari a većina ih je bila porijeklom iz Češke. Tuzlanski hroničar Dragiša Trifković je o ovom orkestru između ostalog naveo: *"Kako je došlo do toga da je u ovaj orkestar upućeno toliko sposobnih muzičara nije poznato"*.²⁰

Ipak, prilikom istraživanja djelovanja čeških muzičara u Tuzli, došlo se do konkretnijih podataka.²¹ Naime, 1921. godine u novinama u Češkoj se pojavio oglas o raspisanom konkursu za muzičare koji bi bili voljni otići na službu u tadašnju Kraljevinu SHS. Na taj konkurs prijavilo se najviše muzičara iz sjeveroistočne Češke, inače siromašnog kraja.²² Muzičari su se prijavljivali ambasadi u Pragu odakle su upućivani u Beograd.

Nakon odgovarajuće obuke, državnih ispita i ispunjenja svih drugih uvjeta, primani su u vojnu službu. Prema potrebi, raspoređivani su u vojne garnizonske orkestre koji su djelovali po čitavoj tadašnjoj Jugoslaviji. Uglavnom, to su bili školovani muzičari sa određenim iskustvom. Tako je u Tuzli formiran orkestar koji je prema fotografiji orkestra iz 1925. godine, po zastupljenosti instrumenata djelovao kao kamerni simfonijski orkestar. Prvi dirigent orkestra bio je Jaroslav Kudera.²³ U istoj godini orkestar je imao zapažen cjelovečernji koncert. Nažalost, podaci o programu koncerta nisu pronađeni.

Sredinom dvadesetih godina orkestar je pored samostalnih koncerata imao uspješnu saradnju sa horom Srpskog pjevačkog društva "Njeguš" iz Tuzle. Od 1929. do 1933. orkestrom je dirigirao Tihomil Vidošić. Poslije Vidošića, rukovođenje orkestrom preuzeo je Ivan Ravnihar.²⁴ Kao i njegovi prethodnici, veoma uspješno je rukovodio orkestrom. Pod njegovim rukovodstvom desile su

---

²⁰ Dragiša Trifković, *Tuzlanski vremeplov II*, Pres kliping, Beograd 1983., 152.

²¹ Podaci pronađeni u Češkom listu "Jednota" (Jedinstvo) iz Daruvara. S obzirom da su podaci preuzeti sa fotokopiranih strana, datum i broj ovog časopisa ostali su nepoznati.

²² Iz ovog kraja Češke mnogi muzičari odlazili su širom svijeta kako bi zarađivali sebi za život, i tako širili poznatu izreku Co Čeh – to muzikant (jel' Čeh – muzičar je).

²³ Prošavši Rusiju, Perziju i Tursku, Jaroslav Kudera se poslije Prvog svjetskog rata nastanio u Tuzli. Kraći period djelovao je i u Bjelovaru (Hrvatska).

²⁴ Ivan Ravnihar rođen je 1908. u Sloveniji a školovao se u Ljubljani. U Tuzlu je došao tridesetih godina i radio do 1966. godine. Umro je u Tuzli 1967. godine.

se i određene promjene. Naime, pored muzičara u orkestru koji su bili vojni službenici, postepeno su se uključivali i muzičari građani Tuzle, koji nisu bili u vojnoj službi. Iako je po osnivanju i funkciji bio isključivo vojni orkestar, uključivanjem građana u njegov rad ovaj orkestar je poprimio oblik gradskog orkestra. Od građana u njemu su svirali violinisti: Karlo Dušek, Vladimir Cerić, Rajko Peleš, Otto Fridman, Bogdan Jovanović, Nebojša Miličić, Nikola Mantulin te čelisti Mićo Mihalić i Ema Kulović. Osim ovog orkestra, u sjeveroistočnoj Bosni u ovom periodu nije postojao sličan orkestar. Jedino je u Doboju pri Sokolskom društvu od 1927. djelovao gudački orkestar u kojem su članovi orkestra svirali notalno.²⁵

U nekim elementima tuzlanski orkestar je imao sličnosti sa Sarajevskom filharmonijom. Dok se za filharmoniju pouzdano zna da je osnovana 1923. godine, za tuzlanski orkestar se može reći da je oformljen također početkom dvadesetih godina. Orkestar u Sarajevu je bio sastavljen od muzičara koji su predavali u Oblasnoj muzičkoj školi, zatim članova Vojnog orkestra divizijske oblasti (kao u Tuzli) i muzičara-amatera (kao i u Tuzli tridesetih godina). Iz navedenog repertoara Vojnog orkestra kojeg je izvodio sa pjevačkim društvima u Tuzli, stiće se dojam da je bio zahtjevan i da Tuzlaci u ovo periodu nisu puno bili u raskoraku sa muzičkim zbivanjima u Sarajevu. Pogotovo, u poređenju sa drugim većim bosanskohercegovačim gradovima jer je u Banjoj Luci manji orkestar, na čijem su repertoaru bili zastupljeni komadi s pjevanjem, djelovao tek poslije osnivanja Narodnog pozorišta 1930. godine.

Za razliku od pjevačkih društava i instrumentalnih ansambala u sjeveroistočnoj Bosni, u kojima su u većini slučajeva dirigenti bili muzičari-amateri, za Vojni orkestar se može konstatirati da su dirigenti ovog orkestra bili školovani muzičari. Svojom profesionalnošću i kvalitetom muziciranja orkestar je ostavio neizbrisiv trag u muzičkom životu Tuzle.

Ostali ansambli

Od ostalih ansambala koji su djelovali u ovom periodu, čak dva su djelovala pri društvu "Česká beseda" u Tuzli. Jedan je bio osmočlani instrumentalni ansambl, čiji članovi su bili češki vojni muzičari trenutno na službi u Vojnom orkestru. Ansamblom je rukovodio Jaroslav Koutecky.²⁶ Pored

²⁵ Behija Bajraktarević, *Počeci i vaspitno-obrazovni tokovi u muzičkom životu u Opštini Doboju*, diplomski rad, rkp., Muzička akademija u Sarajevu, Sarajevo 1982., 13.

²⁶ Prije dolaska u Tuzlu, Jaroslav Koutecky je bio vojni kapelnik dvorskog kraljevskog orkestra u Albaniji.

hora i ansambla pri društvu je djelovao i kvartet u sastavu: Karlo Dušek-violina, Jaroslav Kraupner – violončelo,²⁷ Vladimir Cerić – mandolina i Bogumil Dušek – kontrabas. Jedan od zaslužnih Čeha za njegovanje muzičke kulture u Tuzli bio je Karel (Karlo) Dušek a pored njega i njegov brat Bogumil Dušek. Obojica su bili izvrsni slastičarski majstori i vrlo dobri muzičari-amateri.²⁸ Članovi društva "Češka beseda" bili su veoma aktivni u muzičkom životu Tuzle, nastupali su na raznim priredbama, svečanostima i koncertima.

Poslije 1918. u Tuzli su djelovala tri bioskopa: Dinli (ranije Koloseum otvoren još 1912.), Stokanović (u Hotelu Bristol) i Školsko kino u gimnaziji. Nešto kasnije je i u zgradi Hrvatskog doma otvoreno Kino Lemezović. S obzirom na izraženu konkurenciju, vlasnica Kina Dinli angažovala je muzičare koji su svirali za vrijeme predstave jer su tadašnji filmovi bili bez tona. Ansambl je nastupao kao Kino kvartet. Kroz sastav je prošlo mnogo muzičara među kojima su: violinisti Bogdan Jovanović, Nikola Mantulin, Vladimir Cerić, Karlo Dušek, klaviristi Mikula mlađi, Hermina Hirše te čelista Mičo Mihalić.²⁹

Zaključak

Iz priloženog materijala se može zaključiti da je u ovom periodu u sjeveroistočnoj Bosni djelovao zavidan broj tamburaških ansambala i limenih duhačkih orkestara. Mnogi tamburaški ansambli su djelovali pri pjevačkim društvima, dok su limene glazbe najčešće osnovane pri dobrovoljnim vatrogasnim društvima i sokolskim društvima.

Ovaj period ostat će zapamćen i po djelovanju Vojnog orkestra u Tuzli. Osim cjelovečernjih koncerata i nastupa, orkestar je imao uspješnu i značajnu saradnju s pjevačkim društvima iz Tuzle. Ako se ima u vidu da je u Sarajevu, glavnom muzičkom centru u Bosni i Hercegovini, Sarajevska filharmonija osnovana 1923. godine, samo postojanje i djelatnost ovog orkestra u Tuzli u istim godinama dobija još više na značaju. Prisustvo većeg broja kvalitetnih

---

²⁷ Jaroslav Kraupner rođen je 1900. u Češkoj. Kao odličan violončelista bio je član kvarteta, a pored muzike bavio se fotografijom, motoristikom i drugim zanatskim umjećima. Umro je 1945. godine u Beogradu.

²⁸ Karlo Dušek je rođen 1902. u Češkoj (Visoke Myto) a u Tuzlu je doselio 1924. godine. Njegov brat Bogumil Dušek rođen je 1900. u istom mjestu a u Tuzlu je doselio 1931. godine. Bio je graditelj violina, violončela, kontrabasa i gitara.

²⁹ Kasnije su se počeli prikazivati tonski filmovi sa muzikom odnosno melodijama, a mlađa populacija se ponosila po tome ko je više upamtio melodija iz tih filmova. Dragiša Trifković, *Tuzlanski vremeplov II*, Pres kliping, Beograd 1983., 150.

instrumentalista u gradu Tuzli doprinijelo je formiranju i manjih instrumentalnih sastava. U relevantnoj muzičkoj literaturi u Bosni i Hercegovini navodi se da su češki doseljenici odigrali značajnu ulogu u razvoju muzičkog života u Bosni i Hercegovini. Što se tiče muzičkog života u sjeveroistočnoj Bosni u ovom periodu, ta konstatacija je s punim pravom argumentovana.

Za uspješan rad instrumentalnih ansambala zaslužni su njihovi rukovodioci i dirigenti. Među njima se ističu dirigenti Vojnog orkestra Jaroslav Kudera, Tihomil Vidošić i Ivan Ravnihar koji su bili školovani muzičari. Uvidom u pronađene podatke, teško se moglo u potpunosti utvrditi kakva je u ovom periodu bila aktivnost rukovodilaca ansambala u oblasti komponiranja. Poznato je da je Vidošić kao školovani kompozitor imao veliki opus svojih kompozicija a jedan dio tih kompozicija napisao je baš u vrijeme svog boravka u Tuzli. Pored njega, u znatno manjem obimu je i Veljko Ćesarević napisao nekoliko kompozicija i aranžmana za horove. Djelovanjem brojnih pjevačkih društava, instrumentalnih ansambala i Vojnog orkestra, u razvoju muzičkog života u sjeveroistočnoj Bosni u periodu između dva svjetska rata, napravljeni su značajniji pomaci.

SUMMARY

From the attached material, it can be concluded that during this period, a considerable number of tamburitza ensembles and brass bands were active in northeastern Bosnia. Many tamburitza ensembles were active in singing societies, while brass bands were most often founded in voluntary fire brigades and falconry societies.

This period will also be remembered for the activities of the Military Orchestra in Tuzla. In addition to full-length concerts and performances, the orchestra had a successful and significant cooperation with singing societies from Tuzla. If we bear in mind that in Sarajevo, the main music center in Bosnia and Herzegovina, the Sarajevo Philharmonic Orchestra was founded in 1923, the very existence and activity of this orchestra in Tuzla in the same years gained even more importance. The presence of a large number of quality instrumentalists in the city of Tuzla contributed to the formation of smaller instrumental ensembles. The relevant music literature in Bosnia and Herzegovina states that Czech immigrants played a significant role in the development of musical life in Bosnia and Herzegovina. As for musical life in northeastern Bosnia during this period, this statement is fully justified.

IZVORI I LITERATURA

Arhivi, muzeji:

Arhiv Tuzlanskog kantona

- Srpsko pjevačko društvo "Njeguš" u Tuzli, sig. *SPD "Njeguš" DT*;

Muzej Semberije u Bijeljini

- Biografija Stevana Krnića, rukopis (*bez signature*);

Muzej Istočne Bosne u Tuzli.

Rukopisi:

- Aliustić Nizam, *Počeci i razvoj muzičkog života u Bijeljini i njenoj okolini*, diplomski rad, rkp., Muzička akademija u Sarajevu, Sarajevo 1986;
- Bajraktarević Behija, *Počeci i vaspitno-obrazovni tokovi u muzičkom životu u Opštini Doboј*, diplomski rad, rkp., Muzička akademija u Sarajevu, Sarajevo 1982;
- Čubrilović Zlata, *Počeci i razvoj muzičkog života Gračanice*, diplomski rad, rkp., Muzička akademija u Sarajevu, Sarajevo 1986;
- Marić Mirna, *Muzički život u Tuzli do 1983. godine*, diplomski rad, rkp., Muzička akademija u Sarajevu, Sarajevo 1983;
- Zulić Miradet, *Muzički život u sjeveroistočnoj Bosni 1878–1992.*, doktorska disertacija (rkp.), Muzička akademija, Sarajevo 2008.

Literatura:

- Grabčanović Mustafa, *Bijeljina i Bijeljinci*, BZK Preporod BiH – BZK Preporod, Bijeljina 2006;
- Hadžiahmetović Ismail, *Narodna uzdanica*, Tuzlanski arhiv, Tuzla 1998;
- *Monografija – "Veljko Lukić Kurjak" Gradsko amatersko kulturno-umjetničko društvo Brčko*, Brčko: GAKUD "Veljko Lukić Kurjak" Brčko, 1991;
- *Monografija -Osamdeset godina bijeljinske gimnazije (1919–1999)*, Babić, Mirko (ur.), Bijeljina: Gimnazija "Filip Višnjić" Bijeljina, 2000;

- *Monografija – RSD "Sloboda" 1919–1989*, Tuzla: RSD "Sloboda" i IGTR "Univerzal" Tuzla, 1989;
- *Monografija – Sedamdeset pet godina tuzlanske gimnazije*, Petrović, Zvonko (ur.), Tuzla: Gimnazija u Tuzli, 1974;
- *Monografija –Sto godina vatrogastva u Tuzli*, Tuzla: Regionalni istorijski arhiv Tuzla i IGTR Univerzal OOUR Izdavačka djelatnost Tuzla, 1983.;
- Petrović Slobodan, *Korzo stare Bijeljine (građa za monografiju grada)*, Narodna bibiloteka "Filip Višnjić", Bijeljina 2002;
- Radničko sportsko društvo "Sloboda" Tuzla, *Muzička sekcija 1919–1994*, Tuzla: Muzička sekcija RSD "Tuzla", 1994;
- Trifković Dragiša, *Tuzlanski vremeplov II*, Pres kliping, Beograd 1983;

PRIRODNO NASLIJEĐE

NATURAL
HERITAGE

Prof. dr. Elvira HADŽIAHMETOVIĆ JURIDA

Ena NEZIROVIĆ, bachelor biologije

Emina SIVČEVIĆ, profesor biologije

Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Tuzli

elvira.h.jurida@untz.ba

RESURSNA VAŽNOST DEKORATIVNIH DRVENASTIH BILJAKA NA PODRUČJU GRADA LUKAVAC

Apstrakt: *Cilj istraživanja ovog rada je da istakne resursnu važnost dekorativnih drvenastih biljaka kao važnog biološkog i privrednog resursa. U ovom radu pristupljeno je determinaciji dekorativnih drvenastih biljaka na području samog centra grada Lukavca, gdje su napravljeni određeni fitocenološki snimci. Rad u kratkim naznakama akcentira prije svega klasifikaciju biljaka i njihovu determinaciju. Dalje istraživanje vodi ka upoznavanju najčešćih vrsta biljaka za to područje, gdje ćemo se upoznati sa karakteristikama svake biljke, njenom načinu života na određenim vrstama tla kao i njihovom zastupljenošću na području grada Lukavac.*

*Najzastupljenije biljke na području grada Lukavac su: platan (*Platanus occidentalis*), breza (*Betula pendula*), pitomi kesten (*Castanea sativa*), žalosna vrba (*Salix babylonica*), orah (*Juglans regia*) i kiseli ruj (*Rhus Typhina*).*

Naročito nam je važno utvrditi značaj i ulogu dekorativnih drvenastih biljaka i upoznati sve resurse koje nam ove biljke mogu pružiti. Poseban osvrt ide na iskorištavanje svake biljke u ishrani i liječenju čovjeka, ali i kakav uticaj mogu imati na aerozagađenje koje je ključan problem ove lokacije.

Ključne riječi: *resursna važnost, dekorativne drvenaste biljke, uloga, determinacija, iskorištavanje vrste.*

RESOURCE IMPORTANCE OF ORNAMENTAL WOODEN PLANTS IN THE AREA OF THE CITY OF LUKAVAC

Abstract: *The aim of this research is to highlight the resource importance of decorative wooden plants as an important biological and economic resource. In this work, the determination of decorative wooden plants in the area of the center of the city of Lukavac was approached, where certain phytocenological recordings were made. The work in brief notes emphasizes the classification of plants and their determination. Further research leads to getting to know the most common types of plants for that area, where we will get to know the characteristics of each plant, its way of life on certain types of soil, as well as their representation in the area of the city of Lukavac. The most common plants in the area of the city of Lukavac are: sycamore (*Platanus occidentalis*), birch (*Betula pendula*), sweet chestnut (*Castanea sativa*), weeping willow (*Salix babylonica*), walnut (*Juglans regia*) and sorrel (*Rhus Typhina*).*

It is especially important for us to determine the importance and role of decorative wooden plants and to know all the resources that these plants can provide us. Special attention is paid to the use of each plant in human nutrition and treatment, as well as the impact they can have on air pollution, which is a key problem of this location.

Keywords: *resource importance, decorative woody plants, role, determination, exploitation of the species*

UVOD

Grad Lukavac se prostire u dolini srednjeg toka rijeke Spreče, na padinama okolnih planina Majevice, Ozrena i Konjuha. Zauzima površinu oko 338 km², dok je urbano područje oko 52 km².

Prosječna nadmorska visina je 186 metara, površina 320 km².

Grad Lukavac je jedna od najznačajnijih tačaka na industrijskoj, rudarskoj i turističkoj karti Bosne i Hercegovine. Srednja godišnja temperatura za Lukavac iznosi 10,4 °C.

Najhladniji mjesec je januar sa srednjom temperaturom -0,5°C, a najtopliji juli sa srednjom temperaturom 19.9°C, tako da godišnje kolebanje srednje temperature iznosi preko 20°C što klimi ovog područja daje umjereno kontinentalno obilježje. Apsolutna maksimalna temperatura iznosi 40°C u julu mjesecu, a apolutna mjnimalna temperatura iznosi -23°C u januaru.

Relativna vlažnost zraka na ovom području je za: proljeće 76%, ljeto 72%, jesen 82% i zimu 80%. Kako je grad Lukavac poznat kao industrijska zona itekako je važan značaj biljnih vrsta i zelenog pokrivača naročito u urbanoj sredini kako bih upravo te zone u gradu smanjile emisije aerozagađenja.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja ovog rada je prije svega determinacija i taksonomska klasifikacija dekorativnih drvenastih biljaka koje smo našli na terenu grada Lukavca. Podrobnije upoznavanje najvažnijih osobina tih biljaka, kao što su njihove ekološke karakteristike, morfološke osobine, frekvencija zastupljenosti na terenu, uticaj na životnu sredinu i drugo. Sljedeći cilj je bilo razvijanje svijesti o upotrebi ovih biljaka u ishrani i liječenju čovjeka odnosno njihova resursna važnost. Također, jedan od bitnih ciljeva je utvrđivanje biodiverziteta i rasprostranjenosti dekorativnog drvenastog bilja na području općine Lukavac.

MATERIJAL I METODE ISTRAŽIVANJA

Materijal i metode obuhvataju brojne izlaske na teren u različitim vremenskim periodima od mjeseca juna do mjeseca oktobra. Rađeni su fitocenološki snimci te determinacija vrsta prema ključu za identifikaciju biljaka Domančić.

Lokalitet obavljanja fitocenoloških snimaka bilo je gradsko područje grada Lukavac, sa relativno malim osvrtom na okolinu. Rađena je i anketa odnosno razgovor sa osobama koje su nam dale očigledne podatke koji govore o resursnoj važnosti dekorativnih biljaka te klimatskom i geografskom položaju samog grada Lukavca.

Sljedeći zadatak bila je sama identifikacija i sistematska klasifikacija najrasprostranjenijih vrsta.

Zatim smo uradili utvrđivanje eventualne srodnosti najrasprostranjenijih vrsta dekorativnih biljkama sa drugim biljkama. Svaka biljka analizirana je posebno, određeno joj je staniste, kao i optimalni uslovi u kojima boravi i najbolje uspijeva.

PEDOLOŠKA OBILJEŽJA

U sklopu istraživanog područja zastupljena su sljedeća tla:

ODJELJAK: Automorfna tla obuhvataju sva kopnena tla za koje je karakteristično vlaženje samo atmosferskom vodom.

KLASA: Kambična tla A-(B)- profila

1.tip kalkokambisol-smeđe tlo na krečnjaku

2.tip. distrični kambisol –kiselo smeđe tlo;

KLASA: Nerazvijena tla – (A)-C-profila

1.tip.litosol ilikamenjar na stijeni-razvija se na krečnjacimai silikatima

2.tip.deluvijalna tla – obrazuju se na podnožju planina i imaju lokalni karakter;

KLASA: Eluvijalno-iluvijalna tla (A-E-B-C) profila

1.tip ilimerizovano tlo

2.tip pozol;

KLASA: Humusno-akumulaciona tla (A-C) profila

1.tip.ranker- obrazuje se na krečnjacimai dolomitima

2.tip kalkomelanosol-krečnjačko-dolomitna crnica;

Kao rezultat antropogenih djelovanja došlo je do degradacije primarne vegetacije karakteristične za područje ovog tipa (breze, vrbe i johe), a razvila se sekundarna vegetacija.

Karakteristični ekosistemi područja Lukavca i njegove okoline su: ekosistemi običnog graba i hrasta kitnjaka sa velikim brojem florističkih i geološko pedoloških varijanti, ekosistemi običnog graba i hrasta lužnjaka, ekosistemi poljskog jasena i drijemovca, ekosistemi crne johe sa šaševima, krušinom i poljskim jasenom, te lužnjakom, ekosistemi šibljaka rakite i vrbe, ekosistemi vodenjara šašika i trstika i ekosistemi šuma crnog bora na peridotitima i serpentinitima.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultati sprovedenog istraživanja prikazani su u vidu slika i opisa vrsta.

Američki platan (*Platanus occidentalis*)

Slika 1. Prikaz vrste: *Platanus occidentalis*

Carstvo: Plantae;

Odjeljak: Magnoliophyta;

Klasa: Magnoliopsida;

Red: Proteales;

Porodica: Platanaceae;

Rod: Platanus;

Vrsta: *Platanus occidentalis*;

Američki platan (*Platanus occidentalis*) sjevernoameričko je drvo iz porodice Platanaceae, koje doseže visinu od 35 m, u pojedinim slučajevima i do 50 m. Opseg debla do 4 metra. Tipična je kora koja se ljušti, sivo-smeđe-bijele boje. Listovi su slični lišću vinove loze. U Europi se uzgaja kao ukrasno drvo. Nije osjetljiva na ispušne plinove i gradsku prašinu zbog toga je odličan primjer dekorativne drvenaste biljke koja ima moć upijanja zagađujućih čestica iz industrije. U Lukavcu imamo ovu dekorativnu biljku u vidu drvoreda u centru grada. Može doživjeti starost i do 500 godina. (slika 1)

Ljekoviti sastav: triterpenoidi (betulin, betulinska kiselina 0.7-1.5%, betulinski aldehid, betulinični aldehid acetat), sitosterol - u kori stabla. U

listovima su pronađene fenolkarboksilne kiseline, u hidrolizatu p-kumar; flavonoidi, kaempferol, mircitin, kvercetin; antocijani u hidrolizatu (cijanidin, delphinidin). Plodovi sadrže najviše alifatski ugljikovodik n-heptriakontan, sitosterol; viši alifatske alkohole, kao i njihove derivate: 16-hidroksietriakontan, 16-hidroksitrioan, n-gentriakontanol, cerilterat. U narodnoj medicini je nadaleko poznata po svojim blagotvornim svojstvima. Odvarak korijena se odavno koristi kao hemostatsko sredstvo, te kod zmijskih ugriza u azijskim zemljama. Posjeduje protuupalna, antivirusna, analgetska svojstva, uvarak kore s octom je učinkovito terapijsko sredstvo za dizenteriju, proljev, gripu i zubobolju. Infuzija lišća koristi se kod nekih oftalmoloških bolesti (konjunktivitis, blefaritis). Iz pepela, nakon spaljivanja platana, priprema se mast koja se koristi za liječenje vitiliga. Uvarak lišća i kore liječi opekotine, rane, čireve, ozeblina kože. (Fergus i Charles, 2002.)

Breza (*Betula pendula*)

Slika 2. Prikaz vrste: *Betula pendula*

Odjeljak: Magnoliophyta;

Klasa: Magnoliopsida;

Red: Fagales;

Porodica: Betulaceae;

Rod: Betula;

Vrsta: *Betula pendula*;

Obična breza je bjelogorično drvo iz porodice Betulaceae. Nalazi se na gotovo svakoj zelenoj površini. Time doprinosi njena vazdušasta krošnja, zlatno žuta boja jesenjeg lišća i bijela dekorativna kora. Ubraja se u pionirske vrste prilagodljive najsurovijim uslovima i veoma se mnogo koristi u pošumljavanju (Buha, 2006).

Naraste do 25 m, a u debljinu do 60cm. Deblo je vitko, a kora je bijela i glatka. Grančice su joj tanke, savitljive i crvenkastomrke boje. Žučkastomrki cvijetovi razvijaju se u proljeće istovremeno sa listovima. (Vračarić, 1990)

Na starijim stablima kora ima tamnije pukotine. Lišće je trokutasto ili rombično. Plod je sićušni spljošteni oraščić sa 2 prostrana krilca. Breza je drvo hladnog i umjerenog pojasa Europe, Azije i Amerike. Može izdržati vrlo niske temperature. Po našim šumama raste zajedno sa drugim drvećem ili raste samostalno. Česta je u našim mezofilnim šumama ali se često sreće i u parkovima kao ukrasna biljka.

Izbjegava močvarna kisela tla i tla sa obiljem kalcija. Živi do 100 godina. Plodonosi skoro svake godine. Ima čupav korijenski sistem koji se dobro prilagođava uvjetima tla. Vrlo je otporna na mraz. Dobro podnosi dim, prašinu pa je pogodna za sadnju u industrijskim i urbanim područjima. Kroz historiju breza se uvijek cijenila kao drvo života, plodnosti i mudrosti. Služila je prema starim narodnim vjerovanjima za izradu čarobnih metli. Upotreba brezovog soka za piće je vrlo stara a vjerovatno ga je iskorištavao već i prahistorijski čovjek. Sok se i danas skuplja u mnogim zemljama a služi kao piće u svježem, fermentisanom i prerađenom stanju. U Sovjetskom Savezu brezov sok se prerađuje u alkohol. Fermentisani sok može sadržavati i do 5% alkohola. U svježem soku ima do 2% šećera. Sok se u nekim mjestima direktno pije preko cijevi kroz koju izlazi prilikom nakupljanja dok većina ljudi ga pusti da fermentiše pa onda miješaju sa alkoholom i šećerom.

Osim soka kao ljekoviti dio se koriste i mladi listovi breze koji se pripremaju kao čaj. Na takav način breza djeluje kao diuretik i pomaže kod pijeska u bubrežima i ostalim stanjima. U brezinim listovima ima dosta vitamina C, dosta karotina, vitamina E ali i mnogih minerala. I unutrašnji dio brezove kore nekad se u oskudici hrane koristio kao brašno. Postoje određeni podaci koji svjedoče o tome kako je mnoge vojnike spasila od gladi u toku rata. Listovi breze se najčešće koriste za lijek. Listovi sadrže flavonoide (1.5%), saponine (3%), eterično ulje (0.05-0.1%), metilsalicilat i smole. Glavni sastojci su flavonoidi, tanin i eterično ulje. Najvažnija uloga joj je kao diuretik. Medicinsku primjenu našla je za liječenje kožnih osipa, čireva i kao pročišćivač krvi. (Galle, 2001). (slika 2)

Pitomi kesten (*Castanea sativa*)

Slika 3. Prikaz vrste: *Castanea sativa*

Odjel: Magnoliophyta;

Klasa: Magnoliopsida;

Red: Fagales;

Porodica: Fagaceae;

Rod: *Castanea*;

Vrsta: *Castanea sativa*;

Najviše raste u južnoj Europi i Sredozemlju preko 20 m u visinu, sa bujnom i velikom krošnjom i godišnje može dati preko 200 kg plodova i može doseći starost preko 500 godina. Kora mu je glatka i sivosmeđa. Listovi su duguljasti, krupno nazubljeni.

Cvjetovi se pojavljuju tek početkom juna kad su listovi već potpuno razvijeni. Smeđi, na površini sjajni i glatki orašasti plodovi sazrijevaju tek polovinom oktobra. Kesten uspijeva na kiselom tlu bez vapna a ne podnosi vlagu. Raste kao šumsko drvo u mnogim našim krajevima. Kesten je vrsta koja ima veliki značaj kao šumsko-industrijska, privredna i dekorativna. Drvo je dobrog kvaliteta, slično hrastovom, vrlo trajno. Kesten se u građevinarstvu koristi za izradu drvenih konstrukcija, u brodogradnji, vodogradnji, kao i rudničko drvo. U drvnoj industriji ima raznovrsnu primjenu: za izradu dasaka, greda, gredica, šperovanog drveta i panel ploča. A otpaci se koriste u fabrikaciji ploča iverica, u industriji namještaja. Kestenovina se koristi i kao sirovina u industriji celuloze i papira. Papir dobijen od kestenovine ima sve osobine srednje finog papira.

Pitomi kesten je značajna biljka za razvoj pčelarstva. Pčelari ga cijene kao visokoproduktivnu medonosnu biljku, jer ima obilan polen i mnogo nektarija. Poseban značaj ima kesten kao dekorativna vrsta.

To je jedna od najljepših lisičarskih vrsta koja građom stabla, pravilno okruglom i gustom krošnjom i velikim listovima pruža široke mogućnosti za korištenje u ozelenjavanju naselja. Podesna je i kao soliter i u grupama, a isto tako može da se koristi i za aleje. Pri naročitom načinu orezivanja može da se koristiti i za žive ograde. Kestenovo drvo je samotnjak i lako uspijeva tamo gdje druge voćke teško opstaju. Veoma je kvalitetno, cijenjeno i dugovječno. Najstarije drvo kestena vjeruje se da je staro između 2000 i 4000 godina. Antropolozi tvrde da je pitomi kesten prvo što je čovjek jeo. U prošlosti su ga, kao i mi danas, jeli pečenog i kuhanog, a od mljevenog kestena pravili su napitak koji je služio kao zamjena za kafu. Glavni sastojak kestena je skrob (oko 44 %), i ima ga dvostruko više nego u krompiru, pa je u Kini, Japanu i južnoj Europi jedna od važnijih namirnica. Često se koristi i u obliku brašna za hljeb zbog čega je dobio nadimak "Stablo hljeba". U narodnoj medicini se koristi kora, list i plod. (Korjenić, 2011.) (slika 3)

Žalosna vrba (*Salix babylonica*)

Slika 4. Prikaz vrste: *Salix babylonica*

Carstvo: Plantae;
 Odjel: Magnoliophyta;
 Klasa: Magnoliopsida;
 Red: Malpighiales;
 Porodica: Salicaceae;
 Rod: Salix;
 Vrsta: *Salix babylonica*;

Žalosna vrba (*Salix babylonica*) je listopadno stablo iz porodice vrba (Salicaceae). Stablo naraste do 25 m visine tvoreći široku i gustu krošnju. Kora

debla je sivocrna i nepravilno izbrazdana. Grane su duguljaste, tanke i povijene često do zemlje, mladi izboji su žućkastosmeđi, u početku malo maljavi, kasnije ogole, pupoljci su mali. Listovi su naizmjenični, spiralno smješteni, svijetlozeleni i duguljasti, prema vrhu postupno ušiljeni, dugi do 15 cm, široki oko 2 cm, nalaze se na kratkim peteljka i fino su nazubljenih rubova, a ljeti poprime žućkastu boju prije nego što otpadnu. Dvodomna je biljka te se muški i ženski cvjetovi stvaraju na odvojenim stablima.

Cvjetovi su skupljeni u uspravne rese, stvaraju se u rano proljeće prije ili u vrijeme listanja. Rese se duge 2-3 cm, s tim da su ženske rese malo manje od muških. Muški cvjetovi imaju 2 prašnika i 2 nektarije, ženski cvjetovi imaju sjedeći tučak, nektarija je jedna. Plod je kapsula koja sadrži mnogo malih sjemenki. Prirodno raste na području sjeverne Kine. Uzgaja se u Europi, Sjevernoj Americi i Australiji, često se sadi u parkovima kao soliter. Razmnožava se reznicama. Raste na vlažnim i dobro dreniranim zemljištima, na položaju punog sunca ili polusjene. Stablo brzo raste, no kratko živi, 50-75 godina. (<https://www.plantea.com.hr/zalosna-vrba/>) (slika 4)

Orah (*Juglans regia*)

Slika 5. Prikaz vrste: *Juglans regia*

Odjel: Magnoliophyta;
Klasa: Magnoliopsida;
Red: Fagales;
Porodica: Juglandaceae;
Rod: *Juglans*;
Vrsta: *Juglans regia*;

Orah je drvo visoko od 10-25 m, razgranjeno sa širokom krošnjom. Živi više od 300 godina. Kora je tamnosiva, do 2cm debela i glatka. Listovi su veliki perasti i karakterističnog mirisa. Plod je okrugla koštunica sa isprva zelenim, a kasnije smeđim mesnatim dijelom. Plodovi sazrijevaju u septembru. Orah potiče iz srednje Azije, a kod nas ga ima u šumama. Drvo mu je kvalitetno, tvrdo, elastično i trajno i ima raznovrsnu upotrebu (za izradu namještaja, drški pištolja). Lišće, kora i mesnati dio ploda služe za bojenje tkanina i ima primjenu u medicini. Gaji se i kao parkovska vrsta zbog dekorativnih svojstava krošnje i listova, zbog brzine porasta, otpornosti na štetne gasove, dim i prašinu u gradskim uslovima.

Orah se ubraja među najstariju hranu na svijetu. Danas je Kina najveći proizvođač oraha, sa oko 360.000 metričkih tona ploda godišnje. Među najvećim uzgajivačima su i SAD, Iran, Turska, Ukrajina i Rumunija. Plod oraha podsjeća na ljudski mozak pa su ga u stara vremena smatrali lijekom za mozak. Plodovi sadrže velike količine ulja i nezasićenih masnih kiselina. Listovi sadrže trijeslovine (10%), flavonoide, derivate juglon i hidrojuglon te njihove glikozide (Galle, 2001).

Čaj od mladih listova oraha, uz dodatak meda, koristi se za čišćenje, poboljšavanje i jačanje krvi, za jačanje želuca i kostobolje. Posljednja naučna istraživanja su pokazala da orah jeste mastan, ali da je to dobar holesterol, koji smanjuje loš holesterol u krvnim sudovima i snižava šećer u krvi. Time se taj koštunjavi plod svrstao u prvi red spasilaca srca. (slika 5)

Za najdragocjeniji efekat koji orah izaziva smatraju se omega 3 masne kiseline i antioksidansi koje taj plod sadrži. Orah je, kao jak antioksidans, istovremeno i veliki zaštitnik zdravlja u borbi protiv raka. U tom pravcu, kao i u proizvodnji preparata, najdalje su otišli Rusi. (Korjenić, 2011)

Kiseli ruj (*Rhus typhina*)

Slika 6. Prikaz vrste: *Rhus typhina*

Odjel: Magnoliphyta;
Klasa: Magnoliopsida;
Red: Sapindales;
Porodica: Anacardiaceae;
Rod: Rhus;
Vrsta: *Rhus typhina*;

Kiseli ruj predstavlja neotrovnu vrstu unutar roda, a zahvaljujući bogatstvu različitih kiselina i ulja, kiseli ruj predstavlja iznimno učinkovit antioksidant. Kiseli ruj, runjavi ruj, rujevina kisel, lat. *Rhus typhina* L. pripada porodici Anacardiaceae. Naziv roda *Rhus* potiče od starogrčke riječi, a odnosi se na crvenu boju plodova. Njegova je prednost otpornost na zagađenje i niske temperature. Nedostatak je tendencija prelaska u invazivnu vrstu, a što je smetnja industrijskom uzgoju u svrhu pridobivanja tanina. Raste u Sjevernoj Americi. U Europu je unesen u 17. stoljeću gdje predstavlja udomaćeno ukrasno drveće. Prirodno pridolazi na visoravnima. Preferira bogata tla, ali se nađe i na siromašnim šljunčanim i pjeskovitim tlima. Raste uz tekućice i močvare, ceste i pruge te rubove šuma. (slika 6)

To je listopadno stablo visine od 3 do 10 m. Listovi su neravno perasto složeni, dužine od 22 do 55 cm s od 9 do 31 listića dužine od 6 do 11 cm. Mlade grane i lisne peteljke prekrivene baršunastim dlačicama. Cvjetovi su crvenosmeđi, sabijeni u stožastim cvatovima dužine od 10 do 20 cm i promjera od 4 do 6 cm. Plodovi su malene crvene bobice sakupljene u grozdovima. Jedno je od omiljenih ukrasnih stabala zahvaljujući jarko crvenoj boji lišća kakvu poprima u jesen. Zreli plodovi sakupljaju se u septembru. Plodovi sadrže pepeo, bjelančevine, vlakna i nezasićene masne kiseline od kojih dominiraju oleinska i linolna.

Sadrži i određenu količinu kalija i kalcija te značajnu količinu magnezija, fosfora, natrija i željeza, vitamine te esencijalne i neesencijalne aminokiseline. Od organskih kiselina najzastupljenija je jabučna. Uz njih sadrži vinsku, limunsku, malonsku, fumarnu, jantarnu i askorbinsku (vitamin C) te tanine. Rezultati studije ukazuju na plodove kao potencijalan izvor hranjivih tvari i aditiva. Lišće je bogato taninima.

Zahvaljujući bogatstvu različitih kiselina i ulja, kiseli ruj predstavlja iznimno učinkovit antioksidant. Sadržaj listova ima hemostatični, protuupalni i diuretični učinak. Kiselim ruju se pripisuje i antiseptičnost, djelovanje u svojstvu astrigenta, pročistača krvi, diuretika, emetika, stomahika i tonika. Narodna

medicina našla je brojne primjene kao što su liječenje dijareje, reumatizma, paralize, gihta ili prehlade.

Kiselom ruju se pripisuje i učinkovitost u liječenju anoreksije, iscrpljenosti, hemeroida, bolova u želucu, sprječavanja mokrenja u krevet i uklanjanja bradavica. Kiseli ruj ima sposobnost brzog čišćenja organizma od toksina i opasnih nečistoća, uravnotežiti probavni sistem i normalizirati organizam osoba koje pate od dijabetesa. Indijanci su dobro poznavali i redovito koristili ljekovita svojstva ove biljke, a osim toga su lišće i bobice običavali koristiti za spravljanje duhana, zajedno s drugim sastojcima.

To u maloj mjeri prakticiraju i danas. Amerikanci rado spravljaju napitak koji nazivaju sumak limunadom tako što potapaju grozdove s plodovima u hladnu vodu i ostavljaju na suncu. Ružičastu boju za pamuk i vunu pridobivaju od osušenih grozdova koje potapaju u vrelu vodu i ostavljaju potopljene najmanje jedan dan. (<https://www.agroklub.com/hortikultura/kiseli-ruj-nije-samo-ukrasno-drvice-vec-i-ljekovito-i-potencijalno-invazivno-stablo/45668/>)

ZAKLJUČAK

Dekorativne drvene biljke najčešće su korištene biljke za dizajniranje parkova, zajedno sa voćkama koje se u novije vrijeme sve više koriste radi svoje jestivosti, a samim time i u ishrani ljudi. Praksa i teorija su dokazale ulogu u životu čovjeka, posebno njihov uticaj na ukupni okoliš kroz higijensko-sanitarne i estetsko-dekorativne funkcije. Pozitivna djelovanja biljaka su estetsko-dekorativna, zdravstvena, zaštita od insekata i štetnog zračenja. Pod zdravstvenom ulogom podrazumijevamo umirujući efekat mirisa cvijeta, kao i sve veća upotreba biljke kao lijeka.

U Lukavcu su evidentirane biljke koje se inače javljaju i u drugim parkovima kao što su kesten i platan. Pitomi kesten se koristi u ozelenjavanju naselja i rekonstrukciji starih parkova i u drugim susjednim državama kao što je i Hrvatska.

Biljke koje su evidentirane su uglavnom biljke koje imaju široku ekološku valencu, odnosno biljke koje mogu podnijeti različite uslove života kao što su mraz, onečišćenja. S tim u vezi, ovdje se mogu uočiti drvoredi platana čija je uloga u prečišćavanju zraka, koji je inače jako onečišćen na ovom području.

Iz svega navedenog, ukazuje se potreba za veću brigu o parkovima i to posebno u gradskoj jezgri. Zbog osiguranja kvalitetnijeg i zdravijeg življenja ljudi,

potrebno bi bilo više pažnje posvetiti njezi dendrobilja koje ima svojstvo prečišćavača zraka.

SUMMARY

We can clearly see that decorative wooden plants are the most commonly used plants for designing parks, together with fruit trees, which in recent times are increasingly used for their edibility, and therefore in human nutrition.

Practice and theory have proven their role in human life, especially their impact on the overall environment through hygienic-sanitary and aesthetic-decorative functions.

The positive effects of plants are aesthetic and decorative, health, protection from insects and harmful radiation. By the health role, we mean the soothing effect of the flower's scent, as well as the growing use of the plant as medicine.

Plants that normally occur in other parks, such as chestnut and sycamore, have been recorded in Lukavac. The tame chestnut is used in the greening of settlements and the reconstruction of old parks in other neighboring countries, such as Croatia.

The plants that have been recorded are mainly plants that have a wide ecological value, that is, plants that can withstand different living conditions such as frost, pollution, etc. In this regard, here you can see rows of plane trees whose role is to purify the air, which is otherwise very polluted in this area.

From all of the above, there is a need for greater care for parks, especially in the city center.

In order to ensure a better quality and healthier life for people, it would be necessary to pay more attention to the care of trees that have the property of air purifiers.

LITERATURA

1. BUHA M. (2006.) : Aromatične i ljekovite biljke u liječenju, kuhinji i kozmetici;
2. FERGUS, CHARLES (2002.) Trees of Pennsylvania and the Northeast. Stackpole Books. Mechanicsburg, Penn.. str. 162–6;
3. GALLE K. (2001.) : Zdravilne rastline, Ljubljana;
4. KORJENIĆ.E. (2011.) : Prirodni resursi i njihova zaštita, Poljoprivredno prehrambeni fakultet, Sarajevo;
5. TUCAKOV J. (1986.) : Liječenje biljem fitoterapija ,Beograd;
6. VRAČARIĆ B. (1990.) : Ishrana u prirodi, Beograd;
7. [https://www.agroklub.com/hortikultura/kiseli-ruj-nije-samo-ukrasno-drvce-vec-i-ljekovito-i-potencijalno-invazivno-stablo/45668/;](https://www.agroklub.com/hortikultura/kiseli-ruj-nije-samo-ukrasno-drvce-vec-i-ljekovito-i-potencijalno-invazivno-stablo/45668/)
8. <https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:AND9GcQQesEVChlUvWlklOrmwnmd3Zbg-SI6otzWuxJrVBONWsxrGurFeOuHJjiW8dBBP8cmAvIDlF-7BKLCdr19IjG4HQ;>
9. <https://www.plantea.com.hr/zalosna-vrba>

Ena NEZIROVIĆ, bachelor biologije

Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Tuzli

enanezirovic@yahoo.com

RESURSNA VAŽNOST BILJNE VRSTE *RUSCUS HYPOGLOSSUM* NA PODRUČJU TUZLANSKOG KANTONA

Apstrakt: Cilj istraživanja ovog rada je da istakne resursnu važnost biljne zeljaste vrste *Ruscus hypoglossum* narodnog naziva mekolisna veprina kao važnog biološkog resursa. U ovom radu pristupljeno je determinaciji biljne vrste na području Tuzlanskog kantona gdje su napravljeni određeni fitocenološki snimci koji govore o brojnosti i zastupljenosti vrste. Rad u kratkim naznakama akcentira prije svega klasifikaciju biljne vrste *Ruscus hypoglossum* i njen značaj u ekosistemu ukazivajući na stepen zaštite koji nosi. Dalje istraživanje vodi ka upoznavanju sa morfološkim i fiziološkim karakteristikama, njenom načinu života na određenim vrstama tla kao i ukupnoj zastupljenosti na području Tuzlanskog kantona.

Naročito nam je važno utvrditi značaj i ulogu i upoznati sve resurse koje nam ove biljke mogu pružiti. Poseban osvrt ide na iskorištavanje biljke u ishrani i liječenju čovjeka, ali i kakav uticaj može imati na aerozagađenje koje je ključan problem ove lokacije. I na kraju bitno je ispravno razviti strategiju njenog očuvanja u ekosistemu ovog područja jer se nalazi na listi ugroženih vrsta na staništima Federacije BiH i Republike Srpske kako ne bi došlo do prevelikog iskorištavanja u prirodi.

Ključne riječi: *resursna važnost, Ruscus hypoglossum, uloga u ekosistemu, determinacija, ljekovitost, status zaštite.*

RESOURCE IMPORTANCE OF THE PLANT SPECIES *RUSCUS HYPOGLOSSUM* IN THE AREA OF TUZLA CANTON

Abstract: The aim of this paper is to highlight the resource importance of the herbaceous species *Ruscus hypoglossum* popularly known as soft-leaved boar as an important biological resource. In this work, the determination of the plant species in the area of Tuzla Canton was approached, where certain phytocenological recordings were made that speak about the abundance and representation of the species. The work in brief highlights primarily the classification of the plant species *Ruscus hypoglossum* and its importance in the ecosystem, indicating the degree of protection it carries. Further research leads to familiarization with morphological and physiological characteristics, its way of life on certain types of soil, as well as its overall representation in the area of Tuzla Canton.

It is especially important for us to determine the importance and role and get to know all the resources that this plant can provide us. A special review goes to the use of the plant in human nutrition and treatment, but also what impact it can have on air pollution, which is the key problem of this location. Finally, it is important to properly develop a strategy for its conservation in the ecosystem of this area, because it is on the list of endangered species in the habitats of the Federation of BiH and Republic of Srpska, in order to prevent overexploitation in nature.

Keywords: *resource importance, Ruscus hypoglossum, role in the ecosystem, determination, medicinal value, protection status*

UVOD

Tuzlanski kanton (TK) jest jedan od deset kantona Federacije Bosne i Hercegovine. Sastoji se od grada Tuzle, Gračanice, Gradačca, Lukavca, Srebrenika, Živinica i još 7 općina. Tuzlanski kanton na sjeverozapadu, sjeveroistoku i istoku graniči sa Republikom Srpskom, na sjeveru sa Brčko distriktom, te na jugu i zapadu sa Zeničko-dobojskim kantonom.

Po rezultatima popisa stanovništva 2013. sa 445.028 stanovnika Tuzlanski kanton je najmnogoljudniji i sa 168 stanovnika/km² nakon Sarajevskog kantona najgušće naseljeni kanton u Federaciji Bosne i Hercegovine, dok je sa površinom od 2.649 km² šesti po površini u FBiH, što

čini 10,14% površine Federacije i 5,17% teritorije Bosne i Hercegovine. (slika 1)

Slika 1. Prikaz karte Tuzlanskog kantona

Kanton je smješten u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine, koje na jugu karakterišu izrazito planinsko područje (Konjuh, Javornik i Ozren), doline rijeka Spreče i Tinje u centralnom dijelu, dok se od sjeverozapada prema jugoistoku kantona nalaze masivi Skipovca, Trebave i Majevice. Nadmorska većina u kantonu se kreće od 150 metara na sjeveru do 1328 metara nadmorske visine na vrhu planine Konjuh. Tuzlanski kanton ima umjereno-kontinentalnu klimu sa prosječnom godišnjom temperaturom od oko 10,1 °C i prosječnom količinom padavina sa oko 908,6 l/m. Najtopliji mjesec u godini je juli, dok je najhladniji januar. ("Turistička zajednica Tuzlanskog kantona - Tuzlanski kanton - opšte informacije")

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja ovog rada je prije svega determinacija i taksonomska klasifikacija biljne vrste *Ruscus hypoglossum*. Podrobnije upoznavanje najvažnijih osobina ove vrste kao što su ekološke karakteristike, morfološke osobine, frekvencija zastupljenosti na terenu, uticaj na životnu sredinu i drugo. Sljedeći cilj je bilo razvijanje svijesti o upotrebi ove vrste u ishrani i liječenju čovjeka odnosno resursna važnost. Takođe jedan od važnih ciljeva je

utvrđivanje biodiverziteta i rasprostranjenosti na području Tuzlanskog kantona i edukacija o statusu i mjeri zaštite.

MATERIJAL I METODE ISTRAŽIVANJA

Materijal i metode obuhvataju brojne izlaske na teren u različitim vremenskim periodima. Rađeni su fitocenološki snimci te determinacija vrsta prema ključu za identifikaciju biljaka Domančić. Lokalizacija obavljanja fitocenoloških snimaka bilo je raznovrsno područje Tuzlanskog kantona. Rađena je i anketa odnosno razgovor sa osobama koje su nam dale podatke koji govore o resursnoj važnosti biljake, njihovoj svijesti i stepenu educiranosti o važnosti čuvanja iste, te klimatskom i geografskom položaju samog Tuzlanskog kantona.

Sljedeći zadatak bila je sama identifikacija i sistematska klasifikacija vrste *Ruscus hypoglossum* te upoznavanje sa osnovnim morfološko-anatomskim karakteristikama.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Ruscus hypoglossum L.- mekolisna veprina

Slika 2. Prikaz vrste *Ruscus hypoglossum* L.- mekolisna veprina

Klasifikacija:

Carstvo: Plantae ;
Odjeljak: Tracheophyta ;
Pododjeljak: Spermatophytina ;
Klasa: Magnoliopsida;
Nadred: Lilianae;
Red: Asparagales ;
Familija: Asparagaceae;
Rod: *Ruscus*;
Vrsta: *Ruscus hypoglossum* L.;

Taksonomski izvor: World Checklist of Selected Plant Families (2010),
copyright © The Board of Trustees of the Royal Botanic Gardens, Kew.

Izvor podataka o rasprostranjenju: ID imena u bazi: 29835

Takson u EURO+MED: *Ruscus hypoglossum* L.

SINONIMI:

Platyruscus hypoglossum (L.) A.P.Khokhr. & V.N.Tikhom., *Ruscus alexandrinus* Garsault, *Ruscus humilis* Salisb., *Ruscus hypoglossum* var. *laticladodia* Yalt.,
Ruscus hypophyllum var. *hypoglossum* (L.) Baker, *Ruscus troadensis* E.D.Clarke

UGROŽENOST:

Kategorija ugroženosti u Federaciji BiH: VU

Globalna Crvena lista (IUCN kategorija 2020): Nema

Evropska Crvena lista (IUCN kategorija 2020): Nema

Na "Crvenoj listi" RS: DA

Crvena lista Srbije: Nema

Crvena lista Hrvatske: NT

STATUS ZAŠTITE:

Status zaštite u Federaciji BiH: Z

Status zaštite u RS: SZ

Status zaštite u Srbiji: Nema

Status zaštite u Hrvatskoj: Z

Status zaštite u Crnoj Gori: Nema

Izvor: (<http://e-prirodafbih.ba/en/flora/details/4335/>)

Karakteristike: Širokolisna veprina ili mekolisna veprina (*Ruscus hypoglossum* L.) je višegodišnji zimzeleni grm iz porodice šparogovki (*Asparagaceae*).

Narodna imena: mekolisna veprina, jezičasta veprina, velika veprina, nadlist, dvolista, zalist, zalistak, bebrina, jezičac, jezični list, jezičnjak, listac, zrnce. (Fascella et al. 2003).

Ruscus hypoglossum je trajni zimzeleni polugrm pridignute ili polegnute slabo razgranate stabljike s duguljasto lancetastim do eliptičnim listovima-filokladijama. Ti listovi su kožnati, mekani, sjajni, rjeđe su jajastog oblika. Vrh je ušiljen ali mekan, nervatura lista je paralelna. Dostiže dužinu od 3-11 cm, a širina mu je od 1- 5,2 cm. Listovi su reducirani, nisu gusto raspoređeni. U pazuškima listova razvijaju se filokladiji. (slika 2)

Filokladiji su eliptični ili lancetasti, kožasti, mekani, dugi 4-9 cm, široki oko 1,5-4 cm, ušiljeni ali nemaju bodlju. Cvjetovi su sitni, zelenkastobijeli, neugledni, dugi oko 3 mm, nalaze se po 3-5 u pazuškima listova. Biljka cvate u martu, aprilu i maju. (slika 3) (Šilić, 1990)

Slika 3. Prikaz cvijeta vrste *Ruscus hypoglossum*

Plod je okruglasta mesnata boba crvene boje promjera od 1-2 cm koja dozrijeva od septembra do decembra. Biljka je dvodomna, veličina ploda i sjemenki je varijabilna te ovisi o geografskom staništu i kvaliteti zemljišta gdje raste. Za potencijalnu selekciju populacija i jedinki širokolisne veprine zanimljivi su oblik i veličina ploda kao i oblik i veličina filokladija. (slika 4) (Nooh et al. 1986)

Slika 4. Izgled ploda vrste *Ruscus hypoglossum*

Stanište: Rasprostranjena je u srednjoj i jugoistočnoj Europi, Maloj Aziji i sjevernoj Africi. Staništa su joj sjenovita mjesta, raste na humusnom tlu malo kisele reakcije, u listopadnim šumama, od nizina do pretplaninskih područja. (Fascella et al. 2003)

Nalazimo je u prirodi na području srednje Evrope (bivša Čehoslovačka, Mađarska, Austrija, Italija). U Hrvatskoj je rasprostranjena na području Slavonije, Hrvatskog zagorja, Medvednice, Samoborskog gorja, Gorskog kotara, Like, Velebita, otoka Cresa i Lošinja, kao i okolice grada Nina. Također je rasprostranjena na području Srbije, Rumunjske, Bugarske, Grčke, Turske te poluotoka Krima. Nalazimo je i u svim dijelovima Federacije Bosne i Hercegovine. (slika 5)

Slika 5. Karta rasprostranjenosti vrste *Ruscus hypoglossum* u Federaciji BiH

Etimologija: Latinsko ime roda *Ruscus* staro je ime kod Rimljana za biljku, potječe od starogrčke riječi za kljun zbog sličnosti bodljikavog lista s kljunom neke ptice. Ime vrste *hypoglossum* potječe od grčkih riječi *hypo* (ispod) i *glossa* (jezik), zbog jezičastog oblika filokladija. Na stranim jezicima nazivi su mouse thorn, spineless butcher's broom, horse tongue lily (eng.), Stechende Mäusedorn, Stacheliger Mäusedorn, Dornmyrte (njem.), fragon faux houx, petit-houx (fr.), ruscolo maggiore, erba bonifica, pungitopo maggiore (tal.), rusco (špa.), širokolistna lobodika (slo.). (Gličić, 1953)

Ljekovitost i resursna upotreba: Po ljekovitosti širokolisna veprina ima mnoge karakteristike sastava i djelotvornosti ali se zbog ugroženosti ne bi trebala koristiti prema zakonu o zaštiti prirode (NN br. 30/94, 72/94, 107/03/).

Ljekoviti sadržaj: eterično ulje, steroidni saponin ruskin, ruskozid, aglikon ruskogenin, neoruskogenin, pirokatehol, spertein, fitosterol, vitamin P, treslovina, smola, holin, šećer i kalijeva sol.

Mladi izdanci biljke jestivi su no zbog zaštićenosti biljke ne smiju se sakupljati.

Korijen je najljekovitiji dio koji, zahvaljujući razgranatosti, crpi iz zemlje brojne vrijedne spojeve i minerale. Na glavni odebljali dio korijena nanizani su mnogi sitni i još sitniji korjenčići -rizomi koji se granaju na sve strane do nekih 30 cm dubine. Korijen je ljutog i gorkog okusa, i specifičnog ugodnog mirisa. Boja mu je bijela, a na mnogim rebrastim pregibima je blijedo-ružičasta i čini njegov izgled vrlo zanimljivim. Na proljeće nas mekolisna veprina daruje mladim metličastim izdancima, zelene boje čiji je okus nešto više gorak od nama svima poznate i cijenjene šparoge. Ti izdanci veprine su već dugi niz godina nepravedno zapostavljeni kao gurmanska delicija čije su kvalitete ravne šparogi, a po nekim studijama iz morfologije i farmakopeje biljaka, i učinkovitije. (Halevy, 1999)

Veprina je tradicionalni lijek kojim se liječe nožne vene, teške i umorne noge osoba koje tokom dana najviše stoje, kao i kod osoba oboljelih od gihta. Korijen veprine je pak lijek kojim se pojačava izlučivanje mokraćne, izaziva znojenje, liječi proširene vene i hemoroide, pomaže kod poremećene cirkulacije u šakama i stopalima, i u mozgu, ublažava svrab u predjelu čmara, ispiru razne kožne nečistoće, pomaže u liječenju žutice, u otklanjanju pijeska u mjehuru i bubregu, kod sindroma karpal tunela, kod artritisa, gihta, reumatizma, arterioskleroze, kod prevencije flebitisa, kod tumora prostate i varikoznih vena. Od tinkture se može napraviti mast za hemeroide. Prašak od osušenog smravljenog korijena veprine koristimo za posipanje rana kod proširenih vena. Plod veprine djeluje diuretično i depurativno. Sjemenke pak možemo rabiti kao purgativno sredstvo. Ruscorectal je lijek koji se izrađuje od korijena veprine, u oficijelnoj medicini koristi se za liječenje proširenih vena, ulceroznih vena, venske insuficijencije, otvorenih rana, edema, upale vanjskih i unutarnjih hemeroida, krvarenja i svraba. (<https://veprina.info/ljekovitost/>)

U Izraelu širokolisna veprina je danas glavno zelenilo za rez te je 1997/1998. godine proizvodnja veprine u Izraelu iznosila 47.2 milijuna komada. Na popisu najvažnijih vrsta za rez uvezenih preko nizozemskih aukcijskih kuća u 1999. godini veprina se navodi na 11. mjestu te se spominje porast u prometu veprinom od 8% u odnosu na 1998. godinu (Pertwee, 2000).

ZAKLJUČAK

Širokolisna veprina je u prirodi ugrožena vrsta, stavljena na popis vrsta Crvene knjige većine zemalja u kojima je prirodno rasprostranjena. Tako se npr. ubraja u kritično ugrožene vrste Slovačke flore (Halada i Feráková, 1999) dok joj u Austriji prijete izumiranje.

Od tri austrijske pokrajne u kojima dolazi samoniklo, u jednoj (Burgenland-u) označena je terminom "iskorijenjena, izumrla odnosno nestala vrsta" (Niklfeld, 1999).

U «Crvenoj knjizi biljnih vrsta Republike Hrvatske» širokolisna veprina je označena kao osjetljiva vrsta to jeste vrsta koja može postati ugroženom ukoliko negativni uvjeti potraju. Glavnu prijetnju smanjenju njene brojnosti kod nas predstavljaju cvječari koji je sakupljaju usprkos zakonskoj zaštiti. U «Crvenoj knjizi biljnih vrsta Federacije Bosne i Hercegovine» širokolisna veprina je označena kao VU. U BiH trenutno ne postoji komercijalna proizvodnja veprine, kao ni uvoz te je stoga primjena širokolisne veprine kao zelenila za rez vezana uz ilegalno nabavljeni materijal (Shillo, 2000).

SUMMARY

The broad-leaved boar is an endangered species in nature, listed in the Red Book of most countries where it is naturally distributed. Thus, for example, counts among the critically endangered species of the Slovak flora (Halada and Feráková, 1999), while in Austria it is threatened with extinction.

Out of the three Austrian provinces where the wild plant occurs, in one (Burgenland) it is marked with the term "eradicated, extinct or missing species" (Niklfeld, 1999).

In the "Red Book of Plant Species of the Republic of Croatia", broad-leaved wild boar is marked as a sensitive species, that is, a species that can become endangered if negative conditions persist. The main threat to the reduction of its number in our country is represented by florists who collect it despite legal protection. In the "Red Book of Plant Species of the Federation of Bosnia and Herzegovina" the broad-leaved boar is marked as VU. There is currently no commercial production of wild boar in BiH, nor is there any import, and therefore the use of wild boar as a green for cutting is related to illegally acquired material (Shillo, 2000).

LITERATURA

1. Čedomil Šilić, (1990.), Atlas drveća i grmlja, Sarajevo: Svjetlost
2. Fascella, G., Zizzo, G. V., Costantino, C., Agnello, S. 2003. Effect of Different Substrates on Soilless Cultivation of *Ruscus hypoglossum* for Cut Foliage Production. *Acta Horticulturae* 614: 211-215.
3. Vojin Gligić, (1953.), Etimološki botanički rečnik, Sarajevo: "Veselin Masleša"
4. Halevy, A. 1999. New Flower Crops. U: Perspectives on new crops and new uses. J.Janick (ur.). ASHS Press, Alexandria
5. Halada, L., Feráková, V. 1999. *Ruscus hypoglossum* L. U: ýervená kniha ohrozených a vzácných druhov rastlín a živočíchov SR a ýR. Vyššie rastliny.ýeĎovrsý J., Feráková, V., Holub, J. Maglocký, Š., Procházka, F. (ur.). Příroda, a.s., Bratislava: 321.
6. Niklfeld, H. 1999. Rote Listen Gefährdeter Pflanzen Österreichs. GrĤne Reihe des Bundesministeriums fĤr Umwelt, Jugend und Familie, Wien.
7. Nooh, A. E, El-Kiey, T., Khattab, M. 1986. Studies on the keeping quality of cut green *Ruscus hypoglossum* L. and *Nephrolepis exaltata* Schott. *Acta Horticulturae* 181: 223-229.
8. Partwee, J. 2000. International Cut Flower Manual. Elsevier International Business Information, Doetinchem
9. Shillo, R. 2000. The importance of new crops for Israeli floriculture. *Acta Horticulturae* 454: 221-225.

Slika 1. <https://infoplus.ba/wp-content/uploads/2018/05/tuzlanski.jpg>

Slika 5. <http://e-prirodafbih.ba/en/flora/details/4335/>

Internet članci:

1. "Turistička zajednica Tuzlanskog kantona - Tuzlanski kanton - opšte informacije".
2. <http://e-prirodafbih.ba/en/flora/details/4335/>)
3. <https://veprina.info/ljekovitost/>)

Prof. dr. Isat SKENDEROVIĆ

Lejla MUJAKIĆ, bachelor biologije

Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Tuzli

isat.skenderovic@untz.ba

POPULACIJSKE ODLIKE RIJEČNOG RAKA *ASTACUS ASTACUS* (LINAEUS, 1758.) IZ NEKIH HIDROEKOSISTEMA ZAŠTIĆENOG PEJZAŽA „KONJUH“

Apstrakt: Rakovi pripadaju carstvu *Animalia* i filumu *Arthropoda*. Riječni rakovi su monofiletska skupina unutar reda *Decapoda* koji obuhvata dvije nadfamilije: *Astacoidea* i *Parastacoidea*. 1879. godine započeto je temeljno istraživanje ove skupine životinja i do danas teče period intenzivnog istraživanja, koji je rezultirao formiranjem Internacionalne Astakološke Asocijacije (*International Association of Astacology* - IAA).

Riječni rak (*Astacus astacus* L) jedna je od četiri autohtone vrste slatkovodnih deseteronožnih rakova iz porodice *Astacidae* koje naseljavaju rijeke i jezera Bosne i Hercegovine. Osim u domaćim vodama, ova vrsta je široko rasprostranjena u velikom dijelu Europe. Slatkovodni rakovi igraju ključnu ulogu u održavanju funkcionalnosti ekosistema i hranidbenih mreža, zbog čega je očuvanje njihovih populacija od iznimne važnosti. Nažalost, te populacije trenutno su ugrožene zbog zagađenja slatkovodnih staništa i unošenja stranih i invazivnih vrsta. Poznato je da se organizmi prilagođavaju specifičnim okolišnim uvjetima na različite načine, a neke od tih adaptacija mogu se odraziti i na morfološke karakteristike populacija.

Cilj ovog istraživanja je analizirati morfološke karakteristike ove vrste u hidroekosistemima jedinog zaštićenog područja Tuzlanskog kantona. U svrhu ovog istraživanja prikupljeno je 37 jedinki plemenitog raka i izmjereni su im dijelovi tijela od interesa nakon čega su dobijeni podaci analizirani opisnom i inferencijalnom statistikom i metodama geometrijske morfometrije. Rezultati su pokazali da postoje vidljive razlike između strukture populacija tri istraživana

lokaliteta ali i razlike između fizičko-hemijskih karakteristika voda koje naseljava riječni rak. Morfometrijske karakteristike riječnih rakova se u Bosni i Hercegovini odnedavno upotrebljavaju u naučno-istraživačkim radovima, te će ovaj rad poslužiti kao osnova za dalje istraživanje genetičkih, ekoloških, evolucijskih i taksonomskih obilježja vrste.

Ključne riječi: *Astacus astacus*, riječni rak, morfometrijske karakteristike, slatkovodni ekosistem, Konjuh, Bosna i Hercegovina.

POPULATION CHARACTERISTICS OF RIVER CRAB *ASTACUS ASTACUS* (LINAEUS, 1758) FROM SOME HYDROECOSYSTEMS OF THE PROTECTED LANDSCAPE "KONJUH"

Abstract: Crustaceans belong to the kingdom Animalia and the phylum Arthropoda. River crayfish are a monophyletic group within the order Decapoda, which includes two superfamilies: Astacoidea and Parastacoidea. In 1879, a fundamental study of this group of animals began, and a period of intensive research continues to this day, which resulted in the formation of the International Association of Astacology (IAA).

River crayfish (*Astacus astacus* L.) is one of the four autochthonous species of freshwater decapod crustaceans from the Astacidae family that inhabit the rivers and lakes of Bosnia and Herzegovina. Apart from domestic waters, this species is widely distributed in a large part of Europe. Freshwater crabs play a key role in maintaining the functionality of ecosystems and food webs, which is why the preservation of their populations is of utmost importance. Unfortunately, these populations are currently threatened due to the pollution of freshwater habitats and the introduction of foreign and invasive species. It is known that organisms adapt to specific environmental conditions in different ways, and some of these adaptations can be reflected in the morphological characteristics of populations.

The aim of this research is to analyze the morphological characteristics of this species in the hydroecosystems of the only protected area of the Tuzla Canton. For the purpose of this research, 37 noble crab individuals were collected and their body parts of interest were measured, after which the obtained data were analyzed using descriptive and inferential statistics and geometric morphometric methods. The results showed that there are visible differences between the structure of the populations of the three investigated localities, but also

differences between the physical and chemical characteristics of the waters inhabited by the river crab. The morphometric characteristics of river crayfish have recently been used in scientific-research works in Bosnia and Herzegovina, and this work will serve as a basis for further research into the genetic, ecological, evolutionary and taxonomic characteristics of the species.

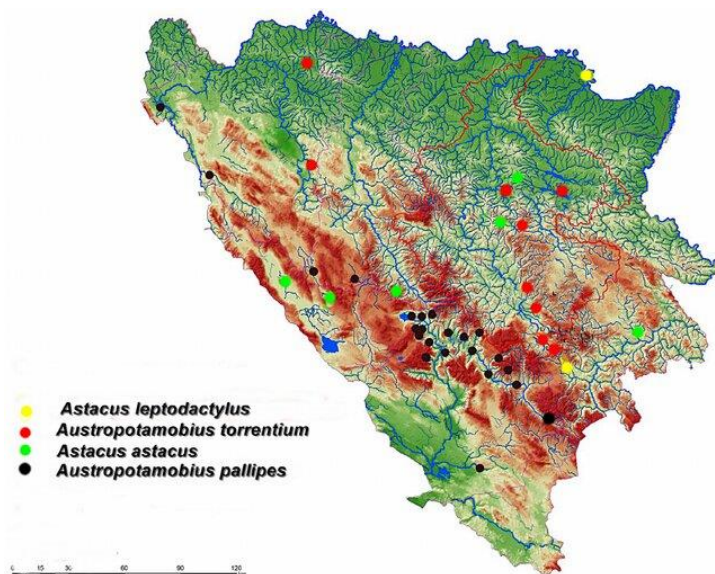
Keywords: *Astacus astacus, river crab, morphometric characteristics, freshwater ecosystem, Konjuh, Bosnia and Herzegovina.*

UVOD

Ekosistemi slatkovodnih sredina igraju ključnu ulogu u održavanju biološke raznovrsnosti i stabilnosti okoliša. Među njima, vrste poput plemenitog raka (*Astacus astacus*) imaju poseban značaj, ne samo zbog svoje ekološke uloge kao predatori i plijen, već i zbog svoje osjetljivosti na promjene u okolišu. *Astacus astacus*, poznat i kao slatkovodni rak, predstavlja važan indikator zdravstvenog stanja vodenih ekosistema i kvalitete staništa. Ova vrsta se suočava s brojnim prijetnjama, uključujući gubitak staništa, zagađenje, i klimatske promjene, što je dovelo do njegovog uključivanja u Crvenu listu Međunarodne unije za zaštitu prirode (IUCN) kao ranjive (vulnerable, VU) vrste. Zaštićeni pejzaž "Konjuh" u Bosni i Hercegovini predstavlja jedinstveno područje u kojem se istražuju populacije *Astacus astacus*. Ovaj prostor, s bogatom florom i faunom, pruža ključne informacije za razumijevanje utjecaja okolišnih faktora na populacije plemenitog raka. U ovom radu, fokusirala sam se na analizu populacijskih karakteristika *Astacus astacus* u tri različita vodena lokaliteta unutar ovog zaštićenog područja: rijeka Velika Zlaća, potok Mala Zlaća i rijeka Kasalovača. Ovaj rad koristi podatke iz terenskih istraživanja provedenih u periodu od marta do juna 2024. godine, kao i prethodne literaturne izvore, kako bi se pružila detaljnija slika o stanju populacija *Astacus astacus*. Kroz analizu dobijenih rezultata, nastojala sam doprinijeti očuvanju ove ugrožene vrste i zaštititi njenih staništa u zaštićenom pejzažu "Konjuh".

Prva bilježenja o slatkovodnim rakovima u Bosni i Hercegovini potiču iz 1914. godine s bilježenjem prisustva vrsta *Astacus leptodactylus* u rijeci Bosni i *Astacus astacus* na području Livna, Donje Tuzle i dijelu toka Bosne kroz Visoko (Entz, 1914.). Karaman u svome radu „*Die Potamobiiden Jugoslaviens*“ iz 1929. godine radi detaljnije istraživanje rijeka Bosne, Drine i Save u kojima opisuje značajno prisustvo vrsta *Astacus astacus* (opisanog kao *Potamobius fluviatilis fluviatilis* i *Potamobius fluviatilis balcanicus*), *Astacus leptodactylus* i

Austropotamobius torrentium (opisanog kao *Potamobius torrentium*). Nakon inicijalnih opisa, zabilježena su prisustva *Astacus leptodactylus* u rijeci Krivaji, *Astacus astacus* u rijeci Cetini i *Austropotamobius papilles* u rijeci Bregavi, Fatničkom i Nevesinskom polju, Mostarskom blatu i nenaznačenim potocima Hercegovine (Trožić-Borovac, 2011.) Istraživanja riječnih rakova u Bosni i Hercegovini nakon 1980. godine značajno stagniraju i nastavljaju se tek 2007. godine na Nahorevskom potoku (Trožić-Borovac 2007.). Zahvaljujući zapisima o prisustvu riječnih rakova iz prve polovice 1900. godine i istraživanjima sa početka 21. stoljeća, 2011. godine napravljena je prva karta sa distribucijom vrsta u Bosni i Hercegovini (Trožić-Borovac 2011.).

Slika 1 - karta rasprostranjenja vrsta porodice Astacidae u Bosni i Hercegovini (Trožić-Borovac, 2011.)

OPIS VRSTE

Astacus astacus (L., 1758.) naseljava slatke i hladne vode s dovoljno kisika, preferira lokalitete sa mnogo potencijalnih skloništa za individuu. Optimalna temperatura za rast i razvoj plemenitog raka je između 16°C i 22°C. Ova vrsta može preživjeti u vodi koja ima temperature u rasponu od oko 1°C do 25°C ali prekomjerno visoke temperature (iznad 25°C) mogu uzrokovati stres, smanjenje rasta i uginuće. Optimalna koncentracija rastvorenog kisika (O₂) u vodi za plemenitog raka je između 7 i 10 mg/L. Riječni rakovi su osjetljivi na niske koncentracije kisika, vrijednosti ispod 5 mg/L mogu izazvati stres, a ispod

3 mg/L mogu uzrokovati uginuće (Holdich, 2002.). Tokom dana se nalaze u svojim skloništima – ispod kamenja, korijenja ili rupama u obalama staništa. Pozicionirani su tako da je glava otvorena ka glavnom izlazu iz skloništa i kliješta su ispružena naprijed. Nokturalne su životinje, što se smatra prilagodbom na izbjegavanje predatora koji love danju kao i na činjenicu da je plijen koji love sami riječni rakovi aktivan noću. Prosječna dužina cijelog tijela, od vrha rostruma do kraja telozona, riječnog raka je oko 15cm, rjeđe do 18cm i prosječne tjelesne težine do 270 g (Westman i sur., 1992). Tijelo je maslinasto zelene i tamnosmeđe do crne boje, rjeđe crvenkaste ili plavkaste sa dorzalne, leđne, strane. Ventralna, trbušna, strana je najčešće zelenosmeđa. Karapaks ove vrste je gladak i bez trnova, s malim bradavičastim izbočinama na bočnim stranama (Skurdal i Taugbøl, 2002). Vrh rostruma je izražen i dug, a rostralna rebra su položena paralelno ili trapezoidno i glatka su. Rostralni trnovi su izraženi, dok je rostralna krijesta prekrivena trnovima. Postoje dva para postorbitalnih grebena, pri čemu je drugi par ponekad manje vidljiv. Hepatički trnovi nisu prisutni kod ove vrste, iza cervikalne brazde nalaze sitna izbočenja. Abdominalne pleure su zaobljenih rubova i bez trnova. Kliješta su velika, široka i granulirane površine, s udubljenjem na unutrašnjem rubu nepokretnog prsta omeđenim dvama zubima, što kod regenerisanih kliješta može izostati (Füreder i Machino, 2002). Poput ostalih pripadnika porodice Astacidae, riječni rakovi su odvojenih spolova sa unutrašnjim reproduktivnim organima koji se uvećavaju tokom sezone parenja. Sezona parenja je kontrolisana hormonski i uslovljena je vanjskim stimulusima – padom temperature vode i kratkim fotoperiodizmom, traje dvije do tri sedmice i obično se dešava u jesen. Vas deferens se kod mužjaka otvaraju u osnovama petog para pereopoda i spuštaju se niz nju čineći gonopode. Ženke nemaju gonopode i njihovi ovidukti se otvaraju u osnovi treće pereopode. Oplodnja je vanjska, mužjak hvata ženku kliještima i okreće je na leđa kako bi prenio spermatofore na njen abdomen pomoću svojih gonopoda. Spermatofori se pričvršćuju na ženkinu tijelo, gdje će ostati dok ne dođe do oplodnje. Nakon toga, ženka nosi oplođena jaja na svojim pleopodijama, sve do izlijezanja mladih. Čini se da je period hladne vode (< 5-6°C). neophodan za osiguranje opstanka jajašaca i mladih jedinki (Birkenbeil i Gersch, 1979.). Nakon parenja, ženke nose oplođena jaja pričvršćena ispod repa (pleopodija). Jaja ostaju tamo tokom zime i proljeća, a razvoj traje oko 6–9 mjeseci, zavisno o temperaturi vode. Kada se jaja izlegu, larve ostaju pričvršćene za majčino tijelo, koristeći pleopodije.

***Astacus astacus* u vodama planine Konjuh**

Prema Zakonu o proglašenju dijela područja planine Konjuh Zaštićenim pejzažom „Konjuh“ iz 2009. godine, Prostornom planu područja posebnih obilježja – Zaštićeni pejzaž „Konjuh“ 2010-2030 iz 2013. godine i Pravilnikom o Unutrašnjem redu unutar područja Zaštićenog pejzaža „Konjuh“ iz 2018. godine navodi se prisustvo riječnog raka u svim zonama zaštite, međutim bez navođenja vodenih ekosistema u kojima je vrsta prisuna.

Podaci M. Capurro (2018.) predstavljaju preeliminatorsku observaciju distribucije autohtonih slatkovodnih rakova, prema čijim podacima je potvrđeno prisustvo *Astacus astacus* u rijekama Velika Zlaća, i Oskova, i potocima Mala Zlaća i Mačkovac na osnovu istraživačkog projekta „Biodiversity for local development: Innovative model of participated governance for the Protected Landscape of Konjuh“ iz 2017.godine. Intenzivnije se proučavaju populacije *Astacus astacus* od 2021. godine (Roljić i sur. 2021.) u rijekama Oskova i Mala Zlaća (Skenderović i Mujakić, 2024.).

Dolina rijeke Oskove je najznačajnija za Zaštićeni pejzaž, kako navode u svome Prostornom planu, a prvi podaci o populacijama *A. astacus* u ovoj rijeci potiču iz 2021. godine u radu „*Ekologija, morfometrija, polni dimorfizam i indeksi kondicije riječnog raka Astacus astacus (Linnaeus, 1758) iz rijeke Oskove*“. Istraživanje je vršeno na 13 jedinki, od čega je bilo 7 mužjaka i 6 ženki, no međutim dalo je izuzetan uvid u kondiciono stanje populacije, intrapopulacijske varijabilnosti i njenog okoliša u vidu popisa makrozoobentosa rijeke Oskove. Prosječna ukupna dužina tijela mužjaka iznosi 88,27mm, dok su ženke nešto manje sa 81,91mm prosječne ukupne dužine tijela (Roljić i sur., 2021.).

Rasprostranjenje populacija se nastavlja istraživati 2023. godine u rijekama Velika Zlaća, Kasalovača i potoku Mala Zlaća. Prisustvo *A. astacus* je potvrđeno na ovim lokalitetima ulovom 36 jedinki, od čega 21 mužjak i 15 ženki. Najviše jedinki je zabilježeno u Velikoj Zlaći – ukupno 22. Prosječna ukupna dužina tijela za sve ulovljene jedinke iznosila je 60,9mm (Skenderović i Mujakić, 2024.). Sve tri tekućice ovog istraživanja se ulijevaju u rijeku Oskovu, a populacije riječnih rakova ovih vodenih ekosistema su predmet istraživanja ovog rada kako bi se dobila potpunija slika o populacijama pritoka najznačajnije rijeke jedinog zaštićenog područja Tuzlanskog kantona. Zaštićeni pejzaž „Konjuh“ obiluje vodenim ekosistemima, najmarkantnije su rijeke Oskova i Drinjača.

Vodotokovi u kojima su istraživane populacije *A. astacus* se nalaze u području prostorne cjeline A1 i čine granicu sa zonom B1. Prostorna cjelina A1

predstavlja prostor najviših vrijednosti i najveća je od pet -A zona. Ima površinu od 1.654,71 ha i najvećim svojim dijelom prostire se na slivna područja vodotoka Velika Zlaća i Mala Zlaća, a manjim dijelom u području potoka Skakavac. Granicu sa B1 zonom čini rijeka Kasalovača, koja protiče neposredno pored lokaliteta Zobik, sa istoimenom planinskom kućom, smještenog u zoni B1.

Mala Zlaća je potok koji izvire na usponu Varda (44°18'42.5"N 18°32'09.1"E), na nadmorskoj visini od oko 370 metara, duga je oko 3,15 km a ulijeva se u Oskovu (44°20'13.2"N 18°33'15.4"E). Teče na nižoj razini kroz kanal na zemlji, supstrat dominantno kameniti i djelimično pjeskovit. Tokom ljetnih mjeseci zabilježeno povremeno presušivanje potoka. Ovaj hidroekosistem pruža povoljne uslove za opstanak *Astacus astacus*, zahvaljujući optimalnim karakteristikama vode koje podržavaju zdrav razvoj ove vrste. Niski nivo zagađenja i stabilni parametri vode ukazuju na kvalitetnu ekološku ravnotežu, karakterističnu za čiste vodene tokove ovog područja.

Rijeka Kasalovača izvire na oko 1100 metara nadmorske visine u blizini vrha Zidine i duga je prosječno 4 km kada se ulijeva u rijeku Oskovu. Supstrat rijeke je kameniti sa pijeskom i uz njen tok se pruža planinarska staza „Kasalovača“. Kasalovača nije presušila tokom ljetnih mjeseci. Na lokalitetu koordinata 44°19'34.8"N 18°31'57.2"E , vršen je lov rakova i mjerenja kvaliteta vode.

Rijeka Velika Zlaća neizostavni je dio rijeke Oskove jer ona nastaje spajanjem dvaju manjih rijeka Velike Zlaće i Krabanje. Izvire duboko u šumama na planini Konjuh, a pristupačno mjesto za prilaz ovoj rijeci se nalazi na lokalitetu 44°20'05.3"N 18°30'16.5"E , uzvodno od vodopada Velika Zlaća sa heterogenim supstratom u kome dominira muljeviti, pjeskoviti i kameniti od velikog kamenja, neposredno u blizini planinske kuće.

MATERIJALI I METODE

Sa ciljem dobijanja boljeg uvida u rasprostranjenje slatkovodnih rakova na području Zaštićenog pejzaža *Konjuh*, ovaj rad obradio je dosadašnje literaturne podatke o rasprostranjenosti riječnog raka na području planine (Entz 1914; Karaman 1929; Capurro, 2018; Trožić-Borovac 2011; Roljić, 2021, 2022), kao i rezultate vlastitih istraživanja (Skenderović i Mujakić, 2024.) o ustanovljenoj vrsti plemenitog raka planine Konjuh. Lokaliteti obrađeni ovim istraživanjem odabrani su na osnovu dostupnosti dosadašnjih podataka i

fizičkoj pristupačnosti vodenom ekosistemu. Pretrage su rađene na licu mjesta i materijal konzerviran u 96% etanolu je nošen u laboratoriju Prirodno-matematičkog fakulteta pri Univerzitetu u Tuzli, gdje se čuva u vidu mokrih preparata kao dokaz samostalne izrade ovog rada. Jedinke su lovljene ručno i pomoću vršne mreže Fil-Fishing cast&catch® sa sardinama ili pilećom jetrom kao mamcem. Lovljenje je rađeno najčešće u noćnim satima za vrijeme aktivnosti jedinki u periodu od polovine mjeseca marta do kraja mjeseca maja 2024. godine.

Morfometrijski karakteri su odabrani na osnovu dosadašnjih preporuka u radovima (Streissl i Hödl, 2002; Njegovan, 2016; Huremović, 2018; Livaić, 2019; Roljić, 2021), njih 22 geometrijska, težina i određivanje spola na osnovu prisustva, odnosno odsustva, prvih parova zračnih nogu koje su kod mužjaka pretvorene u gonopode. Determinacija spola i sistematske pripadnosti do sistematske kategorije vrste je vršena pomoću ilustrovanog ključa za identifikaciju slatkovodnih rakova napisanog od strane Maguire, 2010. godine.

Morfometrijske karakteristike analizirane sa ciljem dobijanja potpunije slike o kondicionom stanju riječnih rakova su: totalna dužine tijela (TBL), težina (W), dužina dlana kliješta (CPL), dužina prsta kliješta (CFL), širina kliješta (CLW), debljina kliješta (CLH), dužina karapaksa (CL), dužina rostruma (ROL), širina rostruma (ROW), dužina i širina glave (HEL, HEW), širina glave na vrhu (CGW), širina karapaksa (CPW), debljina karapaksa (CPH), dužina prsa (ARL), širina brazde (ARW), širina karapaksa na zadebljanju (CEW), dužina, širina i debljina abdomena (ABL, ABW, ABH), dužina i širina telozona (TEL, TEW). Za procjenu tjelesnog stanja i zdravlja jedinki računane su konstanta dekapodnog raka (Adegboye, 1981) i Fultonov kondicijski indeks (Ricker, 1975).

Formula korištena za konstantu dekapodnog raka je:

$$CC=W/(TBL \times CPL \times CPW)$$

Gdje je: CC – konstanta dekapodnog raka (g/mm³),

W – ukupna težina (g),

TBL – ukupna dužina (mm),

CPL – dužina karapaksa (mm) i

CPW – širina karapaksa (mm).

Formula korištena za Flutonov kondicioni indeks je: $FCF = W/TBL^3$

Gdje je: FCF – Fultonov kondicijski faktor (g/mm³),

vW – težina raka (g) i

TBL – ukupna dužina jedinke (mm).

Morfometrijska mjerenja vršena su noniusom (marke Somafix) s preciznošću 0.02mm i mjerenjem težine pomoću digitalne precizne vage (marka Maxhof) sa minimalnom mogućnošću mjerenja 0,05g i maksimalnom mogućnošću mjerenja do 5kg. Izmjerene vrijednosti morfometrijskih karakteristika su statistički obrađene (srednja vrijednost, minimum i maksimum) u programu Microsoft Office Excel 2019. Osim morfometrijskih karakteristika, upotrebom pH oksimetra (marke SI Analytics®) vršena su mjerenja pH vrijednosti vode, količina rastvorenog kiseonika i elektroprovodljivost vode na tri odabrana lokaliteta na licu mjesta. Sa ciljem praćenja brojnosti populacije na tri lokaliteta obrađivana u Skenderović i Mujakić (2024) vršeno je računanje porasta ili pada broj jedinki u procentima pomoću formule (Triola, 2018):

$$\text{Razlika} = A - B$$

$$\text{Procenat porasta} = \frac{\text{razlika}}{B}$$

$$\text{Porast (\%)} = \text{Procenat porasta} \times 100$$

Gdje su:

A – Broj jedinki iz 2023.

B – Broj jedinki iz 2024.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Obrada dosadašnjih literaturnih podataka potvrdila je prisustvo riječnog raka na području sjeveroistočne Bosne i Hercegovine i utvrdila nedostatak podataka konkretno za planinu Konjuh. Podaci o riječnim rakovima Konjuha uključuju podatke sa rijeke Oskove (Roljić, 2021, 2022), Velike Zlaće, Kasalovače i Male Zlaće (Skenderović i Mujakić, 2024). Prosječna dužina tijela iznosila je 43 mm ($\pm SD = 13,47$; min 23 mm; max 85 mm) za sve zabilježene jedinke, dok je prosječna težina kod zabilježenih jedinki 4,95 g ($\pm SD = 6,18$; min 0,5 g; max 32 g). Prosječna dužina tijela mužjaka iznosila je 43 mm, kao i ženki. Prosječna masa mužjaka je 5,28 g, najteži mužjak imao je 32 g, a najlakši 1 g. Prosječna

tjelesna masa ženki je nešto manja i iznosi 4, 56 g, sa najvećom zabilježenom masom 14 g i najmanjom 0, 5g.

Na području rijeke Velika Zlača ulovljeno je ukupno 9 jedinki riječnog raka, od čega su bila 3 mužjaka i 6 ženki. Prosječna totalna dužina tijela (TBL) za sve ulovljene jedinke iznosi 42,11mm ($\pm$ SD = 7,6; min 34 mm; max 60 mm) dok prosječna težina iznosi 3,88 g ($\pm$ SD = 3,69; min 1 g; max 14 g). Prosječna TBL ulovljenih ženki iznosi 43,33 mm ($\pm$ SD = 8,91; min 34 mm; max 60 mm), prosječna težina 4,5 g ($\pm$ SD = 4,38; min 1 g; max 14 g). Za tri ulovljena mužjaka prosječna TBL iznosi 39, 66 mm ($\pm$ SD = 2,35; min 38 mm; max 43 mm) i prosječna težina iznosi 2,67 g ($\pm$ SD = 0, 47; min 2 g; max 3 g). Omjer spolova u ovom uzorku je 1:2 (33,33% mužjaci; 66,67% ženki) što ne odstupa od pretpostavljenih vrijednosti 1:1. FCF za ženke iz populacije iznosi prosječno 0, 0055, dok je za mužjake nešto niži i iznosi 0, 0043. Najniži zabilježeni indeks iznosi 0, 00254 (ženka), a najviši 0, 00648 (ženka). Srednja CC za ženke ove populacije iznosi 0,104 i 0, 625 za mužjake. Najmanja CC je 0, 041 (ženka), najveća je 0, 263 (mužjak). Voda u posmatranom hidroekosistemu je u trenutku mjerenja temperaturu od 24,8°C, s prosječnom pH vrijednošću od 7,75, te visokim nivoom rastvorenog kiseonika od 8,79 mg/l. Elektroprovodljivost iznosi prosječno 225,67 μ S/cm, što ukazuje na umjerenu koncentraciju otopljenih soli. Ovi parametri sugeriraju da voda pruža odgovarajuće uslove za opstanak *Astacus astacus*, ali nešto viša temperatura može uticati na aktivnost i ponašanje rakova. Mjerenje je vršeno 19.5.2024. godine.

Tabela 1 - vrijednosti fizičko-hemijskoh parametara vode rijeke Kaslovače

Temperatura vode (°C)	pH vrijednost	O ₂ vrijednost (mg/l)	Elektroprovodljivost (μ S/cm)
24,8	7,75	8,79	225,67

Ukupno je u potoku Mala Zlača pribilježeno 12 jedinki, od čega 8 mužjaka i 4 ženke, sa omjerom spolova 2:1 (mužjaci : ženke) imajući tako procentualnu zastupljenost od 66, 67% za mužjake i 33,33% za ženke, bez značajnog odstupanja ($\chi^2 = 1,33$ i df = 1, p-vrijednost je nešto veća od 0,2). Prosječna TBL za sve ulovljene jedinke iznosi 37, 916 mm ($\pm$ SD = 15,019; min 23 mm; max 85 mm) i prosječnom tjelesnom težinom 4, 54g ($\pm$ SD = 8,31; min 0,5 g; max 32 g). Prosječna TBL za mužjake, iznosi 40, 87mm ($\pm$ SD = 17,27; min 30 mm; max 85 mm), za ženke je to 32 mm ($\pm$ SD = 5,24; min 23 mm; max 36 mm). Prosječna težina mužjaka iznosi 5,93 g ($\pm$ SD = 9,88; min 1 g; max 32 g), kod ženki iznosi

1,75 g ($\pm$ SD = 0,75; min 0,5 g; max 2,5 g). Fultonov kondicijski indeks iznosi: za sveukupni uzorak lokaliteta 0,00833; 0,00869 za mužjake i 0,00534 za ženke. Najmanji zabilježeni FCF iznosi 0,00278 (mužjak), najveći 0,01111 (mužjak). Konstanta dekapodnog raka iznosi 0,891 za mužjake i 0,534 za ženke. Pomoću pH oksimetra je izmjerena temperatura vode, pH vrijednost, sadržaj O₂ i elektroprovodljivost potoka Mala Zlača na lokaciji sa koordinatama 44°19'22.7"N 18°32'27.6"E ; mjerenje je vršeno 18.5.2024., a tokom ljetnih mjeseci uočeno je presušivanje potoka. Voda u posmatranom hidroekosistemu ima optimalne uslove za *Astacus astacus*, s temperaturom od 14, 7°C, neutralno-alkalnim pH od 7,56, i visokim nivoom rastvorenog kiseonika od 8,84 mg/l. Elektroprovodljivost od 174,84 μ S/cm ukazuje na nisku do umjerenu koncentraciju otopljenih soli, što je karakteristično za čistije vodene tokove.

Tabela 2 - vrijednosti fizičko-hemijskih parametara vode potoka Mala Zlača

Temperatura vode (°C)	pH vrijednost	O ₂ vrijednost (mg/l)	Elektroprovodljivost (μ S/cm)
14,7	7,56	8,84	174,84

Omjer spolova uhvaćenih jedinki iz populacije koja obitava na području rijeke Kasalovače iznosi 1:1 sa 8 ulovljenih mužjaka i 8 ulovljenih ženki, od čega su zabilježene 2 ženke sa jajašcima. Prosječna TBL za sve ulovljene jedinke je 51, 625 mm ($\pm$ SD = 15, 483; min 29 mm; max 80 mm), a prosječna težina 7, 62 g ($\pm$ SD = 6, 213; min 2 g; max 20 g). Prosječna TBL za mužjake ulovljene na Kasalovači je 46, 37 mm ($\pm$ SD = 13, 388; min 29 mm; max 75 mm), za ženke je 56, 87 mm ($\pm$ SD = 15, 655; min 36 mm; max 80 mm). Prosječna težina za ženke je 9, 625 g ($\pm$ SD = 6, 854; min 2 g; max 20 g), za mužjake 5, 625 g ($\pm$ SD = 4, 715; min 2 g; max 17 g). Prosječan Fultonov kondicijski indeks za sveukupne jedinke populacije iznosi 0,00459, najmanji iznosi 0,00312 (ženka), najveći iznosi 0,0082 (mužjak). Prosječan Fultonov indeks kondicije ženki bez jajašaca je 0,0052, dok za prvu ženku sa jajašcima iznosi 0,004267 i za drugu iznosi 0,0039. FCF za mužjake iznosi prosječno 0,00564. Konstanta dekapodnog raka za sve mužjake iznosi prosječno 0, 505. Za ženke bez jajašaca je nešto viši, iznosi 0,534; za prvu ženku sa jajašcima CC je 0,417; za drugu je 0,387. Izmjerena je pH vrijednost od 7,80, što ukazuje na blago alkalnu vodu, dok je koncentracija rastvorenog kiseonika iznosila 9,35 mg/l, što ukazuje na visok sadržaj kiseonika u vodi. Elektroprovodljivost od 173,27 μ S/cm pokazuje nisku do umjerenu koncentraciju rastvorenih soli i minerala, što zajedno sa izmjerenom temperaturom od 15,2°C potvrđuje da voda u rijeci Kasalovači ima

odličan kvalitet, povoljan za raznovrsne akvatične organizme, uključujući i plemenitog raka.

Tabela 3 - vrijednosti fizičko-hemijskih parametara vode rijeke Velika Zlača

Temperatura vode (°C)	pH vrijednost	O ₂ vrijednost (mg/l)	Elektroprovodljivost (μS/cm)
15,2	7,8	9,35	173,27

DISKUSIJA

Tokom terenskih istraživanja ukupno je ulovljeno 37 jedinki, 19 mužjaka i 18 ženki, od čega su dvije ženke nosile jajašca i nije ih se detaljno mjerilo kako ih se ne bi uznemirilo. Najviše jedinki je ulovljeno na rijeci Kasalovači, njih 16 sa omjerom spolova 1:1; na potoku Mala Zlača ulovljeno je 12 jedinki – 8 mužjaka i 4 ženke; dok je najmanje jedinki je zabilježeno u rijeci Velika Zlača – 9 ukupno od čega su 3 mužjaka i 6 ženki. Većina ulovljenih jedinki nije dosegla adultni stadij ali samo prisustvo velikog broja juvenilnih jedinki obećava budući rast i obnovu populacije. Ovo je znak da se može očekivati stabilna i zdrava zajednica odabranih ekosistema u narednim godinama.

Podaci o populaciji riječnog raka iz rijeke Oskove (Roljić, 2021) ukazuju da je prosječna TBL 88,27 mm za mužjake i 81,91 mm za ženke, dok su prosječne veličine za rakove tri istraživane pritoke Oskove nešto manji sa prosječnim TBL 43 mm. Pri upoređivanju stanja riječnih rakova u ovim ekosistemima u obzir treba uzeti same vodene površine. Rijeka Oskova je značajno veća od rijeke Velika Zlača i Kasalovača, kao i potoka Mala Zlača, čime gustina populacije biva bolje raspoređena u većoj vodenoj površini, i svakoj jedinki se obezbjeđuje dovoljno prostora za sklonište, dovoljna količina hrane i površine, gdje se juvenilne jedinke mogu razvijati sa manjim rizikom od ugibanja prije ulaska u adultni stadij. Ako su u jednoj rijeci prisutni mlađi rakovi ili ako dolazi do učestalijeg mortaliteta starijih rakova, to može rezultirati manjim prosječnim veličinama, što jeste slučaj sa istraživanim vodenim ekosistemima. U poređenju s rijekom Oskova, gdje su prosječni FCF (0,0034 za mužjake i 0,003 za ženke) i CC (za mužjake 0,213 i 0,219 za ženke) jedinke značajno niži, populacija iz Kasalovače pokazuje znatno veće vrijednosti (prosječan FCF od 0,00459). Ova razlika ukazuje na to da su jedinke iz Kasalovače u boljoj fizičkoj kondiciji, s višim maksimumom FCF za mužjake (0,0082) u odnosu na Oskovu (0,0056). Rakovi iz Velike Zlače su u prosjeku manji (42,11 mm) u odnosu na one iz Oskove. U ovom slučaju, FCF za ženke iz

Velike Zlače je niži nego u Oskovi (0,003), dok su konstante dekapodnog raka (CC) također znatno niže za mužjake iz Velike Zlače (0,625). Ovo može ukazivati na nepovoljne ekološke uvjete koji utječu na rast i kondiciju rakova u Velikoj Zlači. Mala Zlača takođe pokazuje značajne razlike u usporedbi s Oskovom. Prosječna ukupna dužina tijela jedinki iz Male Zlače iznosi 37,916 mm, što je znatno manje nego u Oskovi. Iako je Flutonov kondicijski indeks veći nego u Oskovi, ukupne fiziološke karakteristike ukazuju na to da su uvjeti u Maloj Zlači manje povoljni. U ukupnom pregledu, rijeka Oskova pokazuje najbolje uvjete za rast i kondiciju jedinki *Astacus astacus*, dok su Kasalovača i Mala Zlača u boljoj kondiciji nego Velika Zlača. Ovi podaci sugeriraju da su ekološki uvjeti u Oskovi i Kasalovači povoljniji u odnosu na ostale rijeke, što može utjecati na očuvanje i biološku raznolikost ovih populacija.

Također, istraživanje rađeno na rijeci Oskovi obuhvatilo je ukupno 13 jedinki na kojima su mjereni morfometrijski parametri, dok je ovo istraživanje obuhvatilo ukupno 37 jedinki što može dovesti do statističkih varijacija između populacija. Neosporivo je da se Oskova ističe po svojoj blago alkalnoj pH vrijednosti (8,44), visokoj koncentraciji rastvorenog kisika (9,67 mg/l) i toplijoj temperaturi vode (21,6°C), što može podržavati bolje uslove za rast i razvoj rakova. Kasalovača ima nešto niže vrijednosti pH, rastvorenog kiseonika i temperaturni raspon, dok su Velika Zlača i Mala Zlača blizu u svojim fizičko-hemijskim karakteristikama, s neznatnim razlikama u elektroprovodljivosti i temperaturi vode.

Sječa šuma u blizini tri ekosistema predstavlja značajan ekološki problem koji može imati ozbiljne posljedice na lokalne ekosisteme, uključujući i populacije *Astacus astacus*. Ova aktivnost može imati izravan utjecaj na biološke karakteristike i dinamiku populacije riječnog raka. Sječa šuma može dovesti do povećane erozije tla, što rezultira većim unosom sedimenta u vodene tokove. Sedimentacija može uzrokovati smanjenje prozirnosti vode i povećati nivo suspendiranih čestica, što može smanjiti kvalitetu staništa za *Astacus astacus*. Povećani sediment može ometati respiraciju rakova i smanjiti dostupnost hrane, kao i negativno utjecati na njihove reproduktivne aktivnosti. Gubitak vegetacije uz obalu rijeke može dovesti do promjene u temperaturi vode. Šumska vegetacija doprinosi opskrbi vodenih ekosistema organskim materijalom, kao što su lišće i grančice, koje su ključne za prehrambeni lanac u vodama. Gubitak ovog organskog materijala može smanjiti dostupnost hrane za rakove i druge vodene organizme, što može dovesti do smanjenja broja jedinki i njihove kondicije. Komparacijom rezultata istraživanja Skenderović i Mujakić, 2024. i istraživanja za potrebe diplomskog rada, utvrđen je značajan pad broja

jedinki (60%) u odnosu na rezultate istraživanja navednih autora. Naime, u 2023. godine utvrđeno je prisustvo 22 jedinke, dok je u periodu 2024. godine utvrđeno prisustvo 9 jedinki. Broj zabilježenih jedinki u rijeci Kasalovači je porastao (za približno 45%) sa 11 (Skenderović i Mujakić, 2024) u 2023. godini na 16 u 2024. godini. Najveći porast broja jedinki, za čak 366%, je zabilježen u potoku Mala Zlača sa 3 jedinke (Skenderović i Mujakić, 2024) na njih čak 14.

Tabela 4 - uporedba morfometrijskih karakteristika jedinki iz rijeke Kasalovače zabilježenih u 2023. i 2024. godini

Morfometrijski karakter		2023. (Skenderović i Mujakić)	2024.
Ukupna dužina tijela (TBL); mm	Srednja vrijednost	54,3	61,6
	Minimalna vrijednost	34	29
	Maksimalna vrijednost	91	80
Dužina karapaksa (CPL); mm	Srednja vrijednost	29,5	24,6
	Minimalna vrijednost	18	15
	Maksimalna vrijednost	52	39
Dužina dlana kliješta (CPL); mm	Srednja vrijednost	19,1	13,2
	Minimalna vrijednost	6	8.5
	Maksimalna vrijednost	57	33

Prosječna ukupna dužina tijela se povećala sa 54,3 mm na 61,6 mm, što može ukazivati na poboljšanje uvjeta za rast, kao što su bolja kvaliteta staništa ili dostupnost hrane. Ovo povećanje može biti znak da su jedinke u dobrom zdravlju i da su imale dovoljno resursa za rast. Smanjenje prosječne dužine karapaksa i dužine dlana kliješta može sugerirati promjene u uvjetima staništa ili u strukturi populacije. Ovo smanjenje može biti rezultat selekcije ili promjena u dostupnim resursima, gdje su manji rakovi možda uspješniji u preživljavanju i reprodukciji. Smanjenje maksimalnih vrijednosti za karapaks i dlan kliješta može ukazivati na promjene u veličini i starosti populacije. Ako se maksimalna veličina smanjuje, to može značiti da u populaciji postoji manje velikih jedinki, što može biti rezultat povećane smrtnosti većih rakova ili promjena u uvjetima okoliša koji utječu na rast. Minimalne vrijednosti su pokazale manja odstupanja, što može ukazivati na stabilnost u veličinskoj strukturi mlađih jedinki. Ova stabilnost može ukazivati na dosljedan reproduktivni uspjeh ili konstantne uvjete za razvoj mladih rakova.

Usporedba morfometrijskih karakteristika *Astacus astacus* u potoku Mala Zlaća između 2023. i 2024. godine pokazuje značajne promjene u veličini jedinki. Prosječna ukupna dužina tijela (TBL) opala je s 65 mm u 2023. godini na 37,92 mm u 2024. godini, dok su minimalne vrijednosti smanjene s 42 mm na 23 mm, a maksimalne su se gotovo nepromijenjene zadržale na 85 mm. Sličan trend smanjenja prosječne veličine vidljiv je i kod dužine karapaksa (CPL), koja je pala s 36,6 mm na 17,8 mm, s minimalnim vrijednostima koje su se smanjile s 21 mm na 10 mm, dok je maksimalna vrijednost pala s 57 mm na 42 mm. Dužina dlana kliješta (CPL) također je pokazala smanjenje, s prosječnih 23,6 mm u 2023. godini na 10,33 mm u 2024. godini, uz smanjenje minimalne vrijednosti s 13 mm na 2 mm, dok su maksimalne vrijednosti ostale gotovo iste, s 41 mm na 39, 5 mm. Ove promjene ukazuju na smanjenje veličine jedinki u ovom potoku, što može biti rezultat promjena u kvaliteti staništa, prehrambenim uvjetima ili drugim ekološkim faktorima. Ujedno, visoki raspon u maksimalnim vrijednostima sugerira da su u populaciji još uvijek prisutne veće jedinke, no u manjem broju.

Tabela 5 - uporedba morfometrijskih karakteristika jedinku uhvaćenih u potoku Mala Zlaća u 2023. i 2024. godini

Morfometrijski karakter		2023. (Skenderović i Mujakić)	2024.
Ukupna dužina tijela (TBL); mm	Srednja vrijednost	65	37.91
	Minimalna vrijednost	42	23
	Maksimalna vrijednost	88	85
Dužina karapaksa (CPL); mm	Srednja vrijednost	36,6	17,8
	Minimalna vrijednost	21	10
	Maksimalna vrijednost	57	42
Dužina dlana kliješta (CPL); mm	Srednja vrijednost	23,6	10,33
	Minimalna vrijednost	13	2
	Maksimalna vrijednost	41	39.5

Analizom morfometrijskih karakteristika *Astacus astacus* u rijeci Velika Zlaća između 2023. i 2024. godine uočene su značajne promjene. Prosječna ukupna dužina tijela (TBL) smanjila se s 63,59 mm na 42,1 mm, dok su minimalne vrijednosti ostale stabilne (34 mm), dok je maksimalna dužina pala s 101 mm na 60 mm. Sličan trend vidimo i kod dužine karapaksa (CPL), koja je

drastično opala s prosječnih 33,49 mm na 11,38 mm, uz smanjenje maksimalne i minimalne vrijednosti. Pad u prosječnoj dužini kliješta (CLL) također je primjetan, s 24,55 mm u 2023. godini na 7,61 mm u 2024. godini. Ove promjene sugeriraju da su se u istraživanom području dogodile značajne promjene u veličini jedinki, što može biti posljedica promjena u kvaliteti staništa, dostupnosti hrane ili drugih ekoloških stresora. Stabilnost minimalnih vrijednosti i pad maksimalnih vrijednosti ukazuju na mogućnost da su veće jedinke napustile područje ili su se suočile s nepovoljnim uvjetima. Ovi rezultati naglašavaju potrebu za daljnjim istraživanjima kako bi se razumjeli uzroci ovih fluktuacija i razvile strategije za očuvanje i upravljanje populacijom plemenitog raka.

U svjetlu ovih utjecaja, smanjenje broja *Astacus astacus* u rijeci Velika Zlaća može se povezati s ilegalnom sječom šuma koja narušava ekosistem. Promjene u morfometrijskim karakteristikama, smanjenje broja jedinki i lošije stanje populacije mogu biti odraz tih ekoloških promjena. Povećana sedimentacija, promjene u temperaturi vode, smanjenje organskog materijala i gubitak staništa doprinose degradaciji staništa, što može rezultirati smanjenjem broja i zdravlja rakova.

Tabela 6 - uporedba morfometrijskih karakteristika jedinki ulovljenih u rijeci Velika Zlaća iz 2023. i 2024. godine

Morfometrijski karakter		2023. (Skenderović i Mujakić)	2024.
Ukupna dužina tijela (TBL); mm	Srednja vrijednost	63,58	42,1
	Minimalna vrijednost	34	34
	Maksimalna vrijednost	101	60
Dužina karapaksa (CPL); mm	Srednja vrijednost	33,49	11,38
	Minimalna vrijednost	16	4
	Maksimalna vrijednost	65	21.5
Dužina dlana kliješta (CPL); mm	Srednja vrijednost	24,55	7,61
	Minimalna vrijednost	9	4
	Maksimalna vrijednost	52	11,5

ZAKLJUČAK

Na osnovu analize literaturnih podataka o distribuciji riječnog raka na području Bosne i Hercegovine i rezultata ovog rada mogu se iznijeti sljedeći zaključci:

- Najranije bilježenje *Astacus astacus* u Bosni i Hercegovini je iz 1914. godine (Entz, 1914) na području Livna, Donje Tuzle i dijelu toka Bosne kroz Visoko. Nadalje su istraživanja potvrdila prisustvo riječnog raka u pritokama rijeke Bosne, rijekama Rujnici, Prači, Ljesnici, Brci, Drini, Cetini, Oskovi, potocima prašume Žuč-Ribnica, Kukavičkom, Boračkom i Ramskom jezeru. Među istraživanim lokalitetima sada su zabilježene značajne populacije u rijekama Velika Zlača, Kasalovača i potoku Mala Zlača.

- Distribucija riječnog raka u rijeci Velika Zlača značajno je opala u odnosu na prethodna istraživanja.

- Smanjenje populacije riječnog raka u Velikoj Zlači posljedica je onečišćenja okoliša i sječe šume.

- Povećanje distribucije riječnih rakova na potoku Mala Zlača ukazuje na dobru očuvanost hidroekosistema i poboljšanje uvjeta za život.

- Intenzivno praćenje populacije u rijeci Kasalovači neophodno je za procjenu uspješnosti reproduktivnog ciklusa, uključujući stopu preživljavanja embrija i razvoj juvenilnih jedinki, kako bi se pravovremeno identificirale prijetnje i omogućilo očuvanje dugoročnog opstanka populacije.

- Na osnovu morfometrijskih vrijednosti zaključeno je da je većina ulovljenih jedinki juvenilna i da je potrebno dalje proučavanje lokaliteta kada jedinke uđu u adultni stadij. • Analiza varijansi (ANOVA) kao statistički značajnu razliku navodi ukupnu dužinu tijela, dužinu karapaksa, debljinu karapaksa, debljinu abdomena i širinu telozona.

- Raznolika dobna struktura između populacija na tri različita lokaliteta ukazuje na varijacije u uvjetima staništa i dostupnosti resursa, što direktno utiče na zrelost i fizičko stanje jedinki. Dalji monitoring je potreban kako bi se osiguralo praćenje napretka mladih jedinki i održavanje zdrave populacije adultnih rakova.

- Indeksi kondicije (FCF, CC) su veći kod mužjaka nego ženki u svim istraživanim ekosistemima. Ta razlika je moguće uzrokovana većom prosječnom dužinom i širinom kliješta kod mužjaka.

CONCLUSION/SUMMARY

Based on the analysis of literature data on the distribution of river crayfish in Bosnia and Herzegovina and the results of this work, the following conclusions can be drawn:

- *The earliest record of *Astacus astacus* in Bosnia and Herzegovina dates back to 1914 (Entz, 1914) in the area of Livno, Donja Tuzla and part of the Bosna flow through Visoko. Research has also confirmed the presence of river crayfish in the tributaries of the Bosna River, the Rujnica, Praca, Ljesnica, Brca, Drina, Cetina, Oskova, streams of the Zuca-Ribnica rainforest, Kukavicka, Boracka and Ramska jezero. Among the investigated localities, significant populations have now been recorded in the rivers Velika Zlaca, Kasalovaca and the stream Mala Zlaca.*

- *The distribution of river crayfish in the Velika Zlaća River has significantly decreased compared to previous surveys.*

- *The decrease in the crayfish population in Velika Zlaca is a consequence of environmental pollution and forest cutting.*

- *The increase in the distribution of river crayfish in the Mala Zlaca stream indicates a well-preserved hydroecosystem and improved living conditions.*

- *Intensive monitoring of the population in the Kasalovaca River is necessary to assess the success of the reproductive cycle, including the survival rate of embryos and the development of juveniles, in order to identify threats in a timely manner and ensure the long-term survival of the population.*

- *Based on morphometric values, it was concluded that the majority of the caught individuals were juveniles and that further study of the site is necessary when the individuals enter the adult stage.*
- *Analysis of variance (ANOVA) indicates a statistically significant difference in total body length, carapace length, carapace thickness, abdominal thickness and telozone width.*

- *The diverse age structure between the populations at the three different sites indicates variations in habitat conditions and resource availability, which directly affects the maturity and physical condition of the individuals. Further monitoring is needed to ensure the monitoring of the progress of young individuals and the maintenance of a healthy adult crayfish population.*

- *Fitness indices (FCF, CC) are higher in males than in females in all studied ecosystems. This difference is possibly caused by the greater average length and width of the pincers in males.*

LITERATURA

1. Bernska konvencija o zaštiti evropskih divljih vrsta i prirodnih staništa. Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 8, 2008, stranica 67, Dodatak III;
2. Capurro M., Ciuffardi L., Duradoni D., Cottalasso R., Oneto F., Ottonello D., Modrić E., Ovcina J., Rezzoagli D. (2018). Preliminary Observation on Autochthonous Freshwater Crayfish Distribution in the Konjuh Protected Landscape (Tuzla, Bosnia and Herzegovina). ABSTRACT, VII Congresso Nazionale A.I.I.A.D., Roma, 7-10 novembre 2018, Monitoraggio e gestione responsabile della biodiversità degli ecosistemi acquatici continentali italiani: crostacei, ciclostomi e pesci;
3. Crandall K.A., De Grave S. (2017). An updated classification of the freshwater crayfishes (Decapoda: Astacidea) of the world, with a complete species list. *Journal of Crustacean Biology*, svezak 37, broj 5, stranice 615–653. <https://doi.org/10.1093/jcbiol/rux070>; dostupno online <https://academic.oup.com/jcb/article/37/5/615/4060680?login=false#96968919> (pristupljeno 11.6.2024.);
4. Dedić, M. (2005). Biosistematske karakteristike riječnog raka *Astacus astacus* Linnaeus, 1785 iz Boračkog jezera. Završni rad I ciklusa. Prirodno-matematički fakultet. Univerzitet u Sarajevu. Sarajevo.
5. Füreder, L., Machino, Y. (2002). A revised determination key of freshwater crayfish in Europe. *Berichte des naturwissenschaftlich-medizinischen vereins in Innsbruck*. svezak. 89. stranice 169-178;
6. Holdich, D. M. (2002). *Biology of Freshwater Crayfish*. Blackwell Science Ltd.;
7. Karaman, C. (1929). Die Potamobiiden Jugoslviens. *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* XLI: 147-150;
8. Karaman, M. S. (1961). Слатководни ракови Југославије. *Рибарство Југославије* 3 (61): 1-33;
9. Kouba A., Petrusek A., Kozák, P. (2014). Continental-wide distribution of crayfish species in Europe: Update and maps. *Knowledge and Management of Aquatic Ecosystems*, 413. 051051/kmae/2014007;
10. Livić, A. E. (2019). Morfometrijske značajke riječnog raka (*Astacus astacus* (Linnaeus, 1758)). Završni rad II ciklusa studija. Prirodno-matematički fakultet. Sveučilište u Zagrebu;
11. Maguire, I. (2010). Slatkovodni rakovi, Priručnik za inventarizaciju i praćenje stanja. Državni zavod za zaštitu prirode, Zagreb, 44.14. of the Faculty of Forestry 1;

12. Ricker, W. E. (1975). Computation and interpretation of biological statistics of fish populations. Bulletin of the Fisheries Research Board of Canada 191:1-382;
13. Roljić, R., Hadžiahmetović Jurida, E., Šibarević M. (2022). Morfološka i fiziološka intrapopulaciona varijabilnost riječnog raka *Astacus astacus* L. iz jezera Trn. EDUCA, XV, 15 (45- 48). Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu. Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru;
14. Roljić, R., Skenderović, I., Adrović, A., Hadžiahmetović Jurida, E., Bajrić, A. (2021). Ekologija, morfometrija, polni dimorfizam i indeksi kondicije riječnog raka *Astacus astacus* (Linnaeus, 1758) iz rijeke Oskove. EDUCA, XIV, 14 (13–21). Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu. Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru;
15. Skenderović, I., Mujakić L. (2024). Rasprostranjenost riječnog raka *Astacus astacus* (Linnaeus) u vodama zaštićenog pejzaža „Konjuh“. Časopis Agencije za vodno područje rijeke Save Sarajevo. Voda i mi. Broj 112, stranice 52-60;
16. Souty-Grosset C., Holdich D.M., Noël P.Y., Reynolds J.D., Haffner P. (2006). Atlas of crayfish in Europe. Museum national d'Histoire naturelle. Pariz. Streissl, F., & Hödl, W;

AKTIVNOSTI ZAVODA

ACTIVATES
OF THE INSTITUTE

IZBOR IZ AKTIVNOSTI ZAVODA U 2024. GODINI

Priredila: Amra VEHABOVIĆ, prof.

U Zavodu upriličen edukativni program, „*Naši spomenici – naša domovina*“

Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona je u saradnji sa Odsjekom za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli u srijedu 28. februara 2024. godine organizovao edukativni program pod nazivom „*Naši spomenici – naša domovina*“.

Dr. sc. Semir Hadžimusić se obratio učenicima i gostima te u svom izlaganju potcrtao značaj izučavanja historijske nauke i očuvanja kulturne baštine. Nakon toga i studenti sa Odsjeka za historiju Damir Grabovac, Rijad Šečić i Vildana Pavitinović su prezentirali svoje radove, govorili su o historijskom kontinuitetu elemenata državnosti i putu ka nezavisnosti. Poslije toga je mr. Merima Hajdarbegović, stručna saradnica Zavoda kroz

multimedijalnu prezentaciju predstavila rad Zavoda na zaštiti nekropola sa stećcima širom Tuzlanskog kantona.

Prisutni učenici Srednje Građevinsko-geodetske škole i gimnazije „Meša Selimović“ Tuzla, kao i drugi posjetioци, imali su priliku pogledati i izložbu, pod nazivom: *„Stećci na području Tuzlanskog kantona“*. Pred kraj samog programa, prisutnima se obratio direktor Zavoda Mensur Smajlović, koji se zahvalio posjetiocima i uputio čestitku povodom tada nastupajućeg praznika.

Organizovana radionica sa Udruženjem građana „Hrabro srce“

Udruženje građana „Hrabro srce“ organizovalo je radionicu u saradnji sa našom ustanovom 6. augusta 2024. godine na gradskom trgu. S obzirom da je tema radionice bila: *„Kulturna baština Tuzlanskog kantona“* naša stručna saradnica Merima Hajdarbegović održala je edukativno predavanje. Kroz panoe i izložbu odabranih kulturnih dobara istakla je značaj i vrijednost kulturne baštine na našem kantonu.

Ispred udruženja građana „Hrabro srce“ prisutnima se obratila Zumra Bečić, ističući važnost ovakvih projekata za njihovu ustanovu i govoreći o radu i djelovanju udruženja. Radionicu je posjetio i gradonačelnik grada Tuzle Zijad Lugavić, koji je pružio svoju podršku udruženju i zahvalio im se na organizovanoj radionici. Posle toga prisutne je pozdrvaio i direktor Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona Mensur Smajlović i istakao važnost ovakvih projekata i međusobne saradnje između ustanova i udruženja. Nakon toga uslijedila je zabavna i edukativna radionica slikarskog umijeća na platnu sa članovima udruženja „Hrabro srce“. Učesnici su bili inspirisani kulturnim naslijeđem, pa su sa puno elana i želje svoje viđenje sa datih panoa prenijeli na papir. Vladala je prijatna i stvaralačka atmosfera i drago nam je da smo kao ustanova bili dio njihovog projekta. Ovom prilikom smo se zahvalili udruženju „Hrabro srce“ i istakli radovanje nekoj novoj saradnji u budućem periodu.

Okrugli sto pod nazivom: *“Dr. Adolf Hempt-naučnik i vizionar, baština koja povezuje Lukavac i Novi Sad”*

Dana, 8. maja 2024. godine u okviru programa 22. Lukavačkog sajma turizma i ekologije „List“ održan je Okrugli sto pod nazivom „Dr. Adolf Hempt - naučnik i vizionar, baština koja povezuje Lukavac i Novi Sad“. Učešće na ovom Okruglom stolu uzeli su: akademik Vladimir Jokanović, prof. dr. Dušan Lalošević, Medicinski fakultet u Novom Sadu, doc. dr. Semir Hadžimusić, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, prof. dr. Edin Delić, gradonačelnik Lukavca i prof. dr. Haris Huseinagić. Gost Okruglog stola je bio i akademik Husref Tahirović.

Dr. Adolf Hempt je utemeljio javnu zdravstvenu službu na području općine Lukavac i bio inicijator za otvaranje Pasterovog zavoda za Bosnu i Hercegovinu. Sjedište zavoda je trebala biti današnja Vila Solvay. Pasterov zavod dr. Hempt će otvoriti po odlasku iz Lukavca u rodni Novi Sad 1921. godine. Doktor Hempt je modificirao pasterovu vakcinu protiv bjesnila, te je ista doživjela industrijsku proizvodnju, a dr. Hempt time stekao svjetsku slavu.

Poslije završetka Okruglog stola upriličeno je otkrivanje spomen ploče dr. Adolfa Hempta na Vili Solvay, rad akademika Vladimira Jokanovića iz Novog Sada i obilazak obnovljenja grobnice njegovih roditelja, Adolfa Hempta seniora i Marije Hempt, rođene Tevely.

Nosioc organizacije ovog značajnog događaja za baštinu i historiju Lukavca i Bosne i Hercegovine je bila Komisija za zaštitu, obnovu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Grada Lukavac uz podršku gradske uprave Lukavac. Partner kompletnog projekta bio je Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona.

Početak rada na revitalizaciji Starog grada Teočak

Dana 29. 8. 2024. godine potpisan je Ugovor o izvođenju radova na projektu pod nazivom: „Revitalizacija historijskog područja Stara tvrđava Teočak I faza“. Ugovor su potpisali direktor Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog područja Tuzlanskog kantona Mensur Smajlović i direktor firme Zimex doo Živinice, Eldar Aličić. Ovaj projekat je jako

značajan jer je riječ o zaštiti i obnovi jedne od nekolicine utvrda koja datira iz srednjeg vijeka.

U početnoj fazi će se realizirati konzervatorsko-restauratorski, sanacioni i arheološki radovi na ulaznom dijelu stare utvrde u Teočaku, kao i južnoj kuli. Vrijednost prve faze radova iznosi 99,432,45 KM sa PDV-om. Planirani radovi bi trebali biti realizirani do kraja decembra naredne godine.

U pisanim izvorima prvi put se spominje Stari grad Teočak 1432. godine. Važnu ulogu u dalekoj prošlosti je imala utvrda u Teočaku, zahvaljujući svom strateškom položaju na strmoj stijeni, na lijevoj obali rječice Tavnje. Nekada su tu vladali: bosanski, ugarski i osmanski vladari. Također je bitno spomenuti da se ispod utvrde nalazi Fethija džamija sa starim nišanima iz 16. stoljeća.

Ministri Vlade TK posjetili Stari grad Teočak

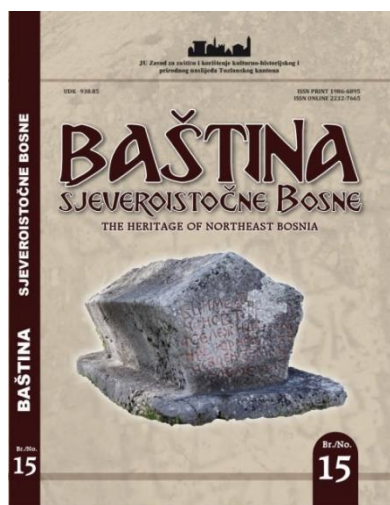
Dana 8. 11. 2024. godine okončana je prva faza arheoloških istraživanja Starog grada Teoćaka i tom prilikom lokalitet su posjetili ministar finansija TK Suad Mustajbašić, te ministar kulture, sporta i mladih TK Damir Gazdić u pratnji direktora Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona Mensura Smajlovića. Prema riječima našeg stručnog saradnika za arheološko naslijeđe, Merime Hajdarbegović MA, arheološka istraživanja trajala su ukupno dvadeset dana, a istraživanja je vodio doc.dr. Edin Bujak sa Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Ostatak tima činili su arheolozi: prof. dr. Adnan Busuladžić, i mr. Dina Vajzović- Balihodžić, također sa odsjeka za arheologiju, te dr. Dženan Brigić, viši kustos arheolog iz Muzeja Istočne Bosne u Tuzli, kao i arheolog iz naše ustanove, Merima Hajdarbegović, MA. Ista su vršena na ulaznom dijelu utvrde, u sklopu projekta „*Revitalizacija historijskog područja Stara tvrđava Teočak – I faza*“. Riječ je o značajnom projektu istraživanja i zaštite ovog kulturno-historijskog dobra koji je pokrenut od strane Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, a finansijski podržan od strane Vlade Tuzlanskog kantona.

Pored arheoloških istraživanja, u I fazi je predviđena sanacija i konzervacija očuvanih zidova na ulaznom dijelu utvrde. Nakon što su upoznati

sa tokom radova, ministri su iskazali svoju podršku za nastavak radova na revitalizaciji Starog grada Teočaka, te planiranje narednih faza.

Obavljena arheološka istraživanja predstavljaju prva istraživanja ove vrste na lokalitetu. Imaju za cilj utvrditi gabarite i oblik utvrde, te kroz analizu otkrivenog pokretnog materijala, ustanoviti različite historijske etape u kojima je utvrda korištena. Tokom istraživanja pronađeno je mnoštvo fragmenata keramičkog posuđa, željeznih predmeta, te desetak kamenih kugli različitih dimenzija korištenih u bitkama. Nakon arheoloških istraživanja slijedi predviđena sanacija i konzervacija zidova.

Održana promocija časopisa Baština sjeveroistočne Bosne broj 15

Povodom 25. novembra - Dana državnosti Bosne i Hercegovine, održana je promocija časopisa Baština sjeveroistočne Bosne broj 15, u četvrtak 21. novembra 2024. godine u Sali za promocije Narodne i univerzitetske biblioteke Derviš Sušić sa početkom u 14 sati. Organizatori promocije su Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona i Narodna i univerzitetska biblioteka Derviš Sušić Tuzla.

Promotori časopisa su bili mr. sc. Rusmir Djedović, mr. sc Kemal Nurkić i dr. sc. Semir Hažimusić, glavni i odgovorni urednik.

Moderator promocije je bila Amra Vehabović, prof. i tehnički urednik časopisa.

Na početku promocije prisutnim gostima su se obratili direktor Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona Mensur Smajlović i direktorica Narodne i univerzitetske biblioteke Derviš Sušić, Sanja Dukić.

Promotori su govorili o časopisu, i između ostalog kazano je da časopis Baština sjeveroistočne Bosne 15 sadrži 19 radova od 25 autora i koautora koji pišu ukupno na 370 stranica. Najviše radova se nalazi u rubrikama Historija i Naslijeđe/baština. U fokusu je lokalna historija, a obrađene su teme iz prošlosti čak 11 bosanskohercegovačkih naselja.

Rubrike koje se nalaze u časopisu su: Historija, Naslijeđe/baština, Zavičaj, Porodice i likovi zavičaja, Prirodno naslijeđe, Aktivnosti zavoda i Prikazi knjiga.

Časopis Baština sjeveroistočne Bosne je časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe i dio je naučno-istraživačke i izdavačke djelatnosti Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona već punih petnaest godina.

Čišćenje i sanacija nekropole „Bare“ u Nahviocima, općina Čelić

Dana 02.11.2024. izvršeni su radovi na čišćenju i sanaciji nekropole „Bare“ u Nahviocima, općina Čelić. Prema riječima naše stručne saradnice, Merime Hajdarbegović nekropola „Bare“ u Nahviocima evidentirana je još 1990. godine u „*Elaboratu kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe opštine Lopare*“ prilikom čega je navedeno da su se na nekropoli nalazila dva stećka sljemenjaka. Nekropola se nalazi pored ceste, na lijevoj strani puta koji vodi iz Šibošnice za Pipere. Stručna ekipa Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK je nakon terenskog obilaska lokaliteta utvrdila da je nekropola zapuštena, znatno obrasla niskim i visokim rastinjem, te da joj je neophodna hitna sanacija. Na lokalitetu je konstatovan jedan utonuli

narušavalo izgled nekropole.

stećak oblika sljemenjak sa postoljem. Riječ je o najvećem stećku na području općine Čelić, dimenzija 159x84x55 cm, koji je bio prevrnut i obrastao mahovinom. Par metara od ovog stećka nalazio se rov koji je ostao iz perioda odbrambeno-oslobodilačkog rata (1992-1995) što je dodatno

Nakon sprovođenja pravne procedure stavljanja nekropole pod prethodnu zaštitu Tuzlanskog kantona, tokom novembra mjeseca uslijedili su radovi na njenom čišćenju i sanaciji koji su uključivali sljedeće: čišćenje samonikle vegetacije, zatrpavanje rova preostalog iz posljednjeg rata (1992-1995), uređenje lokaliteta, otkopavanje oko i ispravljanje stećka sljemenjaka, uređenje parking prostora na 30-ak m od nekropole nasipanjem tucanika uz prethodnu pripremu. Prilikom čišćenja i uređenja lokaliteta, pronađena su još dva stećka od kojih je jedan sanduk sa postoljem i treći sanduk bez postolja. Svi stećci su otkopani i ispravljeni bez pomjeranja sa njihove izvorne lokacije. Nakon terenskih aktivnosti, u decembru mjesecu izrađen je i „*Glavni projekat uređenja nekropole Bare, Nahvioci, općina Čelić*“ kojim su predviđeni radovi na uređenju pristupne staze ka i na nekropoli, uređenja parkinga 30-ak m od nekropole, postavljanje rasvjete, klupa, te informacione table. Ovom prilikom se zahvaljujemo Omladinskoj organizaciji Zambak, Donji Nahvioci, općina Čelić na pomoći u terenskim i drugim aktivnostima po pitanju sanacije ove nekropole, te brojnim inicijativama koje tretiraju očuvanje i promociju kulturno-historijskog naslijeđa njihovog matičnog kraja.

Posjeta učenika Savremene –umjetničke škole Tuzla

Dana 28. 11 2024. godine u četvrtak, našu ustanovu je posjetila grupa učenika Savremene-umjetničke škole Tuzla u pratnji Erne Ćosićkić , profesorice predmeta sociologija i kultura religije. Učenici su pokazali interesovanje i radoznalost prema našoj ustanovi, interesirajući se za literaturu uz veliku želju prema znanju i otkrivanju nekih njima novih podataka iz historije i kulturnog naslijeđa.

Učenike su dočekali naši stručni saradnici: Amra Vehabović, Semir Hadžimusić i Kemal Nurkić, koji su obavili edukativan razgovor sa učenicima i profesoricom i odgovarali na njihova pitanja uz jedan poučan dijalog.

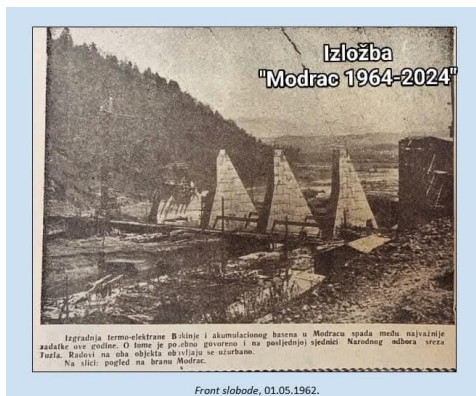
Učenicima su date upute i smjernice za istraživački rad kojim se bave i koji je predmet njihovog istraživanja, te im je omogućen pristup bibliotečkoj i dokumentacionoj građi Zavoda, što će im itekako koristiti u istraživačkoj i projektnoj nastavi.

Poželjeli smo im puno uspjeha u njihovom daljem kreativnom učenju i djelovanju, kao i njihovoj profesorici mnogo uspjeha u budućem radu i djelovanju i dogovorili saradnju i za neke buduće projekte.

U Lukavcu upriličena manifestacija i izložba “Modrac 1964-2024”

U Centru za kulturu Lukavac, u utorak 10. decembra 2024. godine održana je manifestacija i predstavljena dokumentarna izložba pod nazivom „Modrac 1964-2024“ autora mr. sc. Kasima Memića, muzejskog savjetnika iz Muzeja istočne Bosne i dr. sc. Semira Hadžimusića iz Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona.

Prisutni su imali priliku pogledati članke iz historijske štampe na dvadeset panoa, a koji govore o toku izgradnje hidroakumulacije jezera Modrac, te o velikom značaju ovog projekta za razvoj privrede tuzlanskog industrijskog bazena. Na osnovu predstavljene dokumentacione građe moguće je sagledati uticaj novog jezera na novu svakodnevnicu stanovništva, koje rad na svojim potopljenim plodnim oranicama postepeno zamjenjuje radom u fabrikama, a umjesto prevoza zaprežnim vozilima i autobusom u početku biva prinuđeno na prijevoz brodom.

Ova izložba govori i o prvim ribarima na Modracu, o počecima turizma, ali i velikoj turističkoj priči u koju je zaplovio Modrac na samom kraju 20. stoljeća. Ipak, akcenat se stavlja na ekološku priču, tako su brojni gosti iz političkog života grada Lukavac i Tuzlanskog

kantona u svojim obraćanjima ukazali na ovu problematiku i potrebu aktivnog angažmana vlasti, kao i svih građana za rješavanje ovog problema.

Novo izdavaštva – *Hronika velike tuzlanske ljubavi*

Iz štampe je izašla nova knjiga tuzlanskog autora Muhameda Katanića pod nazivom *Hronika velike tuzlanske ljubavi*, čiji je izdavač Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona. Recenziju potpisuju: dr. sc. Izet Šabotić, književnik Salih Strašević i Ljubica Hodžić. Urednik je Salih Strašević. Knjiga je napisana na 238 stranica i u njoj su poglavlja podijeljena na četiri dijela i to: prvi dio, *Tuzla i okolina kroz stoljeća*, drugi dio, *Ajka Kurtalić u pjesmi*, treći dio, *Ajka Kurtalić u legendi*, i u četvrtom dijelu se nalaze *Prilozi*.

U središtu ove knjige je ljubavni trougao, kojeg sačinjavaju glavni junaci: Ajka, Mujo i Bekto.

Knjiga je napisana prema istinitom događaju do čijih je saznanja došao autor kroz dugogodišnje istraživanje. Autor je ljubav prema rodnom Mejdanu protkao kroz kompletno svoje dosadašnje pisanje, pa tako i u pisanju ove hronologije. Iz ove knjige progovara čovjek Mejdana, čovjek koji voli mjesto u kojem živi, sredinu u kojoj se nalazi i koji je mnogo izučavao o Mejdanu i ljudima koji tu žive, a sve je to predstavljeno u knjizi „*Hronika velike tuzlanske ljubavi*“. Za razliku od dosadašnjih svojih pisanja, ovdje je autor otišao korak dalje, pa je pored Mejdana, geografskog položaja, historijata i ljudi koji žive u njemu, u centar dešavanja stavio tri porodice: Kurtalić, Mulajašarević i Begtašagić. U centru pažnje ove knjige je svakako Ajka Kurtalić, koja je opisana na jedan poseban i bajkovit način i prikazana kao najljepša i najbogatija djevojka Mejdana tog vremena, čuvena zbog ljepote i gizdavosti, a koja je i pored svih tih opisa „hrabra“ jer je izašla iz strogih okova stege i tradicije i izborila se za svoje mjesto pod nebom. Dvije poznate tuzlanske sevdalinke: „*Mujo Dogu po Mejdanu voda*“ i „*Mujo kuje konja po mjesecu*“ opjevane su prema Katanićevim riječima po uzoru na istinitu priču između Ajke i Muje, te je autor i kroz poznate stihove interpretirao i pojasnio na osnovu kojih događaja i kojih junaka su ove sevdalinke nastale. Nastanak sevdalinke veže se za 1872. godinu i prema riječima autora narodni pjesnik našao je inspiraciju u stvarnim, a ne u

izmišljenim događajima. Katanić je istakao sljedeće: „*Zadatak ovog rukopisa nije samo u tome da sačuva od zaborava i reafirmiše ovu antologijsku pjesmu već da joj otvori nove perspektive u cilju plasmana u različitim formama umjetničkog stvaralaštva (literatura, pozorište, opera i muzika)...*“ I mi zaista želimo da bude onako kako je autor zamislio, to jeste da ova knjiga bude dobra podloga za neko novo umjetničko stvaralaštvo. Zato svima toplo preporučujemo da pročitaju ovu hronologiju jer zaista se radi o jednom bogatom tekstu, koji pored historijata o Tuzli i Mejdanu daje jedan drugačiji, zanimljiviji tekst koji nikoga apsolutno neće ostaviti ravnodušnim.

Završena Prva faza projekta „Revitalizacija historijskog područja Stara tvrđava Teočak – I faza“

Krajem decembra 2024. godine završena je Prva faza projekta: „*Revitalizacija historijskog područja Stara tvrđava Teočak*“ koja je obuhvatala arheološke i konzervatorsko-restauratorske radove na ulaznoj prostoriji, te sanacione radove na južnoj kuli utvrde. Projekat je pokrenut i realizovan od strane JU Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, a za isti je finansijska sredstva u iznosu od 100.000 KM obezbijedila Vlada Tuzlanskog kantona. Izvođač radova bila je firma d.o.o. „Zimex“ Živinice. Ovaj izuzetno značajan projekat se planira realizirati u kontinuitetu od nekoliko godina s ciljem da se izvrši sistematično istraživanje i zaštita Starog grada Teočaka koji se od 2023. godine nalazi na Listi dobara pod prethodnom zaštitom Tuzlanskog kantona.

U prvom dijelu radova izvršena su arheološka istraživanja ulazne prostorije Starog grada Teočaka koja predstavljaju prva istraživanja ove vrste na lokalitetu. Vršena su dvadeset dana, a voditelj istih bio je doc.dr. Edin Bujak sa Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Arheološki tim činili su još i arheolozi: prof.dr Adnan Busuladžić (FFUNSA), Dina Vajzović-Balihodžić, MA (FFUNSA), dr. Dženan Brigić (Muzej istočne Bosne), te Merima Hajdarbegović, MA (JU Zavod KHPNTK). Tokom istraživanja otkriveni su zidovi i gabariti ulazne prostorije, a pronađeno je i mnoštvo pokretnih artefakata iz srednjovjekovnog i osmanskog perioda (keramika, kamene kugle, željezni predmeti).

Po završetku arheoloških istraživanja, pristupilo se konzervaciji i restauraciji očuvanih zidova ulazne prostorije. Zidovi su ozidani na tri strane i dovedeni na jednak nivo. Pri restauraciji korišten je autentični kamen sa lokaliteta, te krečni malter. Tokom radova izvršena je i sanacija južne kule koja

se nalazi u izuzetno ugroženom stanju. Kula je učvršćena čeličnom konstrukcijom koja je prefarbana. Pojedine šupljine u zidovima kule su popunjene odgovarajućom masom, te je izvršeno učvršćivanje pojedinačnog kamenja koje je stršilo i prijetilo da će se obrušiti.

U 2025. godini očekuje se realizacija Druge faze navedenog projekta koja će obuhvatati nastavak arheoloških i konzervatorsko-restauratorskih radova na utvrđi.

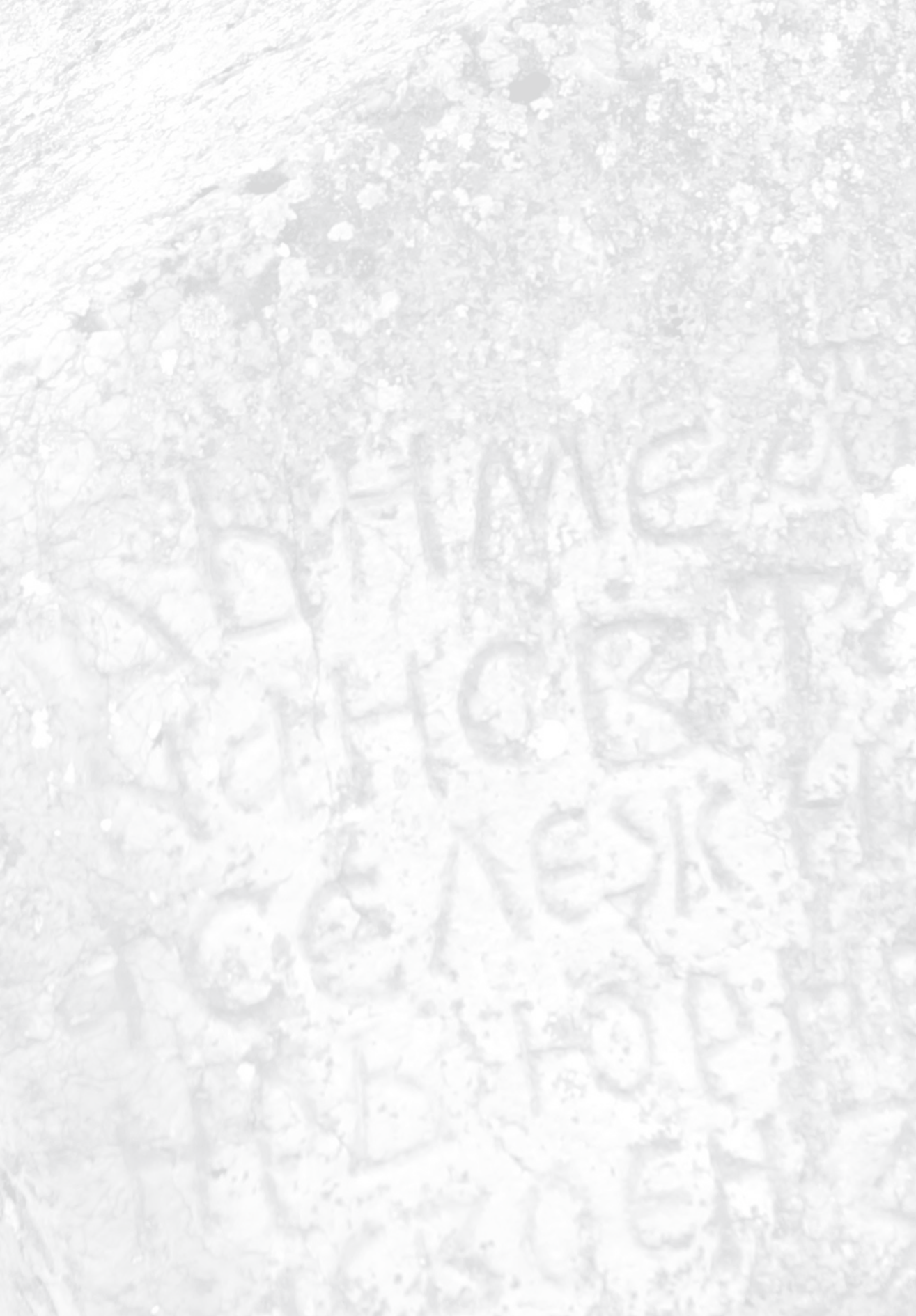

**PRIKAZI
RECENZIJE
OSVRTI**

REVIEWS

Anis MAHOVKIĆ, magistrant
Maida Šljivić MAHOVKIĆ, asistent
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
maida.sljivic@untz.ba

**„BOSNIA AND HERZEGOVINA'S FOREIGN POLICY SINCE
INDEPENDENCE: New perspectives on south-east Europe“ u
službi diplomatske zbirke za Bosnu i Hercegovinu, London
2019., 253. str.**

Knjiga izvornog naziva na engleskom jeziku – *„Bosnia and Herzegovina's Foreign Policy Since Independence: New perspectives on south-east Europe“* (Vanjska politika Bosne i Hercegovine od nezavisnosti: Nove perspektive sjeveroistočne Europe) bavi se pitanjima bosanskohercegovačke diplomatske aktivnosti u ratnom periodu, te poratne poteškoće u smislu političkih i intistucionalnih prepreka, kao i aktivnosti i članstva Bosne i Hercegovine u međunarodnim organizacijama u datom periodu, kao i trenutnim sigurnosnim izazovima međunarodne političke scene i izučavanje položaja Bosne i Hercegovine u sigurnosnim

djelovanjima i akcijama međunarodnih sporazuma, alijansi i organizacija.

Urednici ove knjige su dokazani stručnjaci i profesori međunarodnih odnosa – Jasmin Hasić i Dženeta Karabegović.

„*Vanjska politika Bosne i Hercegovine od nezavisnosti*“ koncipirana je u jedanaest poglavlja koja razrađuju opsežnije navedenu tematiku ovog diplomatskog djela. Na izradi ovog diplomatskog djela radilo je ukupno 14 autora, emancipiranih stručnjaka u oblasti vanjske politike Bosne i Hercegovine koji se bave i pišu o različitim aspektima – pravni i institucionalni okvir, političke perspektive, međunarodni sigurnosni okvir, uporedni proces domaćih i vanjskih političkih elita i njihovih odnosa, te članstva u međunarodnih organizacijama i njihov značaj za unutrašnju politiku i daljnjih prognoza vanjskopolitičkih koraka, prijedloga, inicijativa i smjerova kretanja Bosne i Hercegovine, posebno na putu euroatlanskih integracija. Naslovi pomenutih poglavlja su sljedeći:

- 1) Struktura, okviri, procesi, institucije i akteri vanjske politike BiH od nezavisnosti;
- 2) Ratna vanjska politika BiH: lobiranje za mir i ukidanje embarga na oružje;
- 3) Angažman BiH u multilateralnim forumima: ključne vanjskopolitičke pozicije u međunarodnim organizacijama;
- 4) Euroatlantske integracije BiH: Promjena brzine i reinterpretacija motiva u vanjskoj politici;
- 5) Vanjska ekonomska politika i trgovinski odnosi BiH;
- 6) Vanjskopolitička orijentacija BiH prema međunarodnim pravosudnim institucijama;
- 7) Doprinos BiH međunarodnim vojno-sigurnosnim mirovnim operacijama;
- 8) Strateški pregled bilateralnih odnosa BiH sa velikim silama;
- 9) Vanjska politika BiH prema susjednim zemljama: obrasci reinterpretacije i redefiniranja;
- 10) Zaštita i promocija interesa građana BiH u inostranstvu: Vanjskopolitički odnosi s dijasporom;
- 11) Upravljanje vanjskom politikom BiH: evolucijske prakse i osporavani diskursi;

S obzirom na sadržajnost ove knjige, možemo je okarakterizirati svojevrsnim poduhvatom autora da na relativno malom broju stranica (253) predstave najznačajnije podatke i karakteristike bosanskohercegovačke diplomatske aktivnosti od sticanja nezavisnosti, preko ratne i poslije ratne diplomatske faze do vanjskopolitičke aktuelnosti 2018. godine. Svojevrsni poduhvat autora možemo nazvati i autorskim umijećem, te samu knjigu okarakterisati kao diplomatsko djelo koje predstavlja vrijednu diplomatsku

zbirku Bosne i Hercegovine. Pored toga, ovo djelo je izrazito korisno za daljnja izučavanja studentima Međunarodnih odnosa i diplomatije, kao i novim istraživačkim generacijama koje planiraju ozbiljnije pristupati istraživanju diplomatskih aktivnosti i vanjske politike Bosne i Hercegovine, a djelo je korisno i budućim političkim elitama koje se žele ozbiljnije pozabaviti pitanjem položaja Bosne i Hercegovine na međunarodnoj političkoj sceni. U tom kontekstu možemo konstatovati da je ovo djelo usporedivo sa Diplomatijom Henrija Kissingera – na to upućuju sadržajnost podataka u historijskom i aktuelnom zbiru, sa više aspekata, sa prijedlozima i strategijama daljnje vanjskopolitičke aktivnosti, upravo kako je koncipirana Diplomacija, djelo uputstva vanjske politike za SAD.

Ono što bismo izdvojili kao nedostatak ovog djela je činjenica da je djelo prisutno u javnosti samo na engleskom jeziku. Ova situacija mogla bi biti medalja sa dvije strane. Na jednoj strani, značajno je da postoji djelo o Bosni i Hercegovini i njenim dilemama, kao i uspjesima, na barem jednom svjetskom jeziku – u tom smislu engleski je najprihvatljivija opcija. S druge strane, nedostatak je nedostupnost širem javnom mnijenju u Bosni i Hercegovini, političkim elitama i onima koji ne poznaju baš najbolje strane jezike, a imaju uticaj na javno mnijenje i nalazi se potreba za iščitavanjem štiva ove vrste. Što se tiče pomenutog nedostatka knjige na bosanskom jeziku, još je potrebno pomenuti da bi jedna takva knjiga na bosanskom jeziku mogla zauzeti poziciju diplomatske zbirke Bosne i Hercegovine, s obzirom na naše mišljenje da se dosadašnja djela o bosanskohercegovačkoj diplomatiji na bosanskom jeziku uglavnom svode na biografsku literaturu, čak i kada to pišu ozbiljniji autori od kojih kao istraživači i interesna skupina diplomatije i vanjskopolitičkih analiza, očekujemo više. U razgovoru sa jednim od autora, odnosno autorica ove knjige, dobili smo informaciju da su bosanskohercegovačke izdavačke kuće i djelatnici iskazali mali ili nikakav interes za obradu i prevod knjige na bosanski jezik, što ocjenjujemo kao ogroman propust bosanskohercegovačkog izdavaštva s obzirom na ozbiljnost i značaj ove diplomatske zbirke.

Ako bismo trebali zaključiti govor o ovoj knjizi onda možemo reći da knjiga sadrži realistički pristup problemima, strukturi i potezima vanjske politike Bosne i Hercegovine. Autori na kraju zaključuju, da u Bosni i Hercegovini nije sve tako crno, niti je ipak sve tako bijelo – nasuprot tome, autori konstatuju da u Bosni i Hercegovini postoje prepreke, dileme, problemi u

etničkom, političkom, institucionalnom i pravnom smislu, ali da unatoč tome vanjska politika Bosne i Hercegovine funkcionira i izdvaja se u mnogim važnim aspektima koji mogu biti pokretačka snaga promjena na bolje.

Što se tiče naše observacije ovog djela, želimo istaknuti da pomalo „žalimo“ što je Bosna i Hercegovina najjaču diplomatiju imala samo za vrijeme ratnog iskustva. To ne znači da žalimo što je Bosna i Hercegovina imala diplomatsku aktivnost, jer nismo neprijatelji Bosne, nego žalimo što takva aktivnost nije nastavljena u jednom dahu nakon odmicanja od pregovaračkih stolova 1995. godine i nakon postizanja mira. Žalimo za činjenicom, a ujedno nam je i drago da je tako, da su najkvalitetniji kadrovi izronili nakon nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Drago nam je da je to dalo snagu Republici Bosni i Hercegovini u borbi protiv agresora i istrajavanju na tom putu. Žao nam je što danas ne postoji jednaka snaga i volja u diplomatskom smislu, volja i snaga kakvu su imali naši diplomati poput Muhameda Šaćirbegovića, Harisa Silajdžića, Irfana Ljubljankića i drugih.

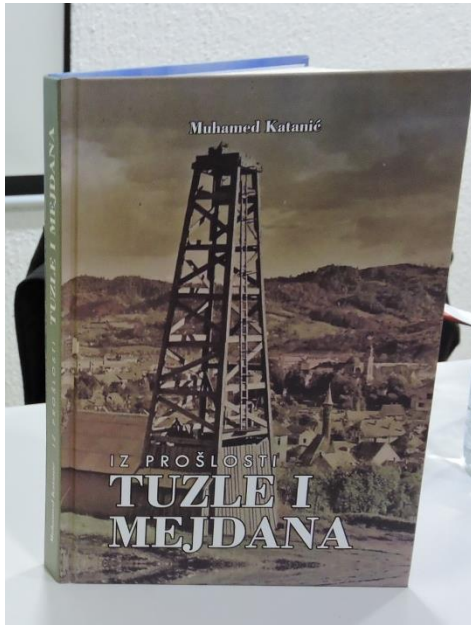
Amra VEHABOVIĆ, prof.

Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa

Tuzlanskog kantona

amra@bastina.ba

**IZ PROŠLOSTI TUZLE I MEJDANA, autor: Muhamed Katanić,
Tuzla 2022. godina, izdavač: Zavod za zaštitu i korištenje
kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog
kantona, 279. str.**

Prikaz demografskih promjena u Tuzli i mahali Mejdan u XIX i XX stoljeću je na precizan i temeljit način oslikan u ovoj knjizi. Akcenat je stavljen na istraživanje lokalne historije koja proizilazi iz velike ljubavi prema naselju Mejdan i svemu onome što Mejdan pruža. Knjiga obuhvata demografske promjene na području grada Tuzle u periodu od 1801. do 1991. godine.

Knjiga je napisana iz dva dijela. U prvom dijelu je predstavljen *Zapis o Tuzli i okolini*, a u drugom dijelu je predstavljen dio *Iz prošlosti Mejdana*. Tuzla je grad koji je nastao na zrnju soli i to je autor na precizan način opisao.

Istakao je da je rastom proizvodnje soli rastao i grad, a samim time i povećavalo se njegovo stanovništvo. Periodi ubrzanog razvoja solarstva su prikazani u prvom dijelu knjige i bili su u godinama od 1850. do 1918., kao i u periodu od 1945. do 1991. godine. Prema riječima autora, bili su to zlatni periodi u razvoju ovih privrednih grana. So i uglj nikada nisu bili u sukobu oprečnih snaga, već naprotiv uvijek su bili međusobno povezani, što su dikitali privredni interes, a sve u svrhu građana Tuzle.

U prvom dijelu knjige pored soli i uglja na koje je stavljen akcenat, opisana je i prošlost Tuzle u historijsko-demografskom pogledu kroz faze

razvoja i promjena kroz koje je grad prolazio u prošlosti. Tako je recimo prikazano i doba osmanske uprave kada je izvršena nova administrativna i teritorijalna podjela. U toj podjeli Bosna je predstavljala Bosanski vilajet (ejalet) koji je bio podijeljen na sandžake, a ovi na nahije i kadiluke. Od nekadašnjih oblasti Usori i Soli napravljen je Zvornički sandžak, a umjesto župe Soli pojavljuje se Tuzlanska nahija sa sjedištem kadije u Tuzli. Ovom sandžaku pripadala je cijela Sjeveroistočna Bosna. Za vrijeme osmanske vladavine prostor Tuzle i njene okoline imao je veoma značajnu ulogu, u početku kao jedno od važnijih središta, a od XIX stoljeća kao i administrativno-upravni centar Zvorničkog sandžaka. Tuzla se razvila kao značajni privredni, saobraćajni, vojni i kulturni centar. Na kraju Osmanske vladavine u Tuzli kao centru cijelog područja živjelo je oko 5.000 stanovnika, a etnička struktura nije odudarala od ostalih krajeva pokrajine. Muslimani su činili 75% stanovništva, pravoslavci 20%, a sve ostalo stanovništvo dosezalo je do 5%. Autor je govorio i o migracijama u Tuzli za vrijeme osmanskog carstva i prikazao je stare osmanske dokumente vezane za Tuzlu uz popis podataka o mjestima, kućama i ljudima koji su živjeli tu. Što se tiče austrougarskog perioda u tom periodu počinje ciklus privrednog, društvenog i kulturnog razvoja koji će trajati sa više ili manje uspjeha oko narednih četrdesetak godina. U vrijeme dvojne monarhije Tuzla se intenzivno razvijala kao industrijski grad, a svoj razvoj svakako je bazirala na neprocjenjivom rudnom bogatstvu soli i uglja, a sa političko-strateškog aspekta ona je bila najistureniji okružni grad Austrougarske monarhije prema Srbiji i Istoku.

Bitna godina je 1885., jer je to zapravo važan datum i za sol i za ugalj. Tada je puštena u redovnu proizvodnju Fabrika soli u Simin Hanu, koja je dobila ime po tadašnjem austrougarskom caru Francu Jozefu Saline. Otvaranje fabrike prema Kataniću predstavlja embrion razvoja industrije u Bosni i Hercegovini. Kasnije je se ispostavilo da je ovaj industrijski prvjenac tuzlanskog kraja jedan od nosilaca privrednog razvoja. Godine 1891. puštena je u rad i Fabrika soli u Kreki. Ove solane su radile na principu iskuhavanja slanice u kazanima ispod kojih je ložena vatra. Druga važna godina je svakako i 1885. jer je ta godina početak rada Rudnika uglja Kreka. Naredne 1886. godine puštena je u rad željeznička pruga Doboje-Simin Han, te su ugalj iz Kreke prevozio željeznicom za solanu u Simin Hanu. Godine 1891. podignuta je i druga industrijska solana u Kreki. Upravo ovaj vremeplov nam govori o međusobnoj povezanosti uglja i soli na ovim prostorima. Razvoj privrednih djelatnosti u austrougarskom periodu povukao je za sobom razvoj čitavog niza društvenih i socijalnih aktivnosti: grade se nove zgrade i kolonije za smještaj pridošlih radnika, nova infrastruktura, putevi, vodovod i kanalizacija, elektrifikacija, nove

škole i obdaništa, zgrade za rad društvenih i kulturnih institucija, hoteli, poboljšavaju se socijalne, zdravstvene i kulturne prilike. Autor je ukratko prikazao i period od Drugog svjetskog rata do agresije na Bosnu i Hercegovinu, stavljajući akcenat na velika privredna i urbana razaranja, ljudske žrtve, prilič brojnih izbjeglica, kao i pojavu bolesti, siromaštva i nedostatak hrane.

Ono po čemu knjiga nosi naziv i na što je se najviše osvrnuo Katanić, jeste svakako njegov Mejdan, odnosno *Vaiz mahala*. O Mejdanu je pisao sa ljubavlju i temeljito je sproveo dugogodišnje istraživanje o ovom naselju. Kroz historijske faze razvoja ovog tuzlanskog naselja, prikazao je šta je sve Mejdan prošao u prošlosti i koje je porodice iznjedrio. Vaiz mahala je svoj urbani nastanak vezala za izgradnju džamije, kada spomenemo izgradnju džamije svakako nam je jasno da se radi o osmanskome periodu, a nastanak se veže za kraj 16. i početak 17. stoljeća. Popis stanovništva u bosanskom ejaletu počeo je u augustu 1850. godine. Prema riječima autora osnovne specifičnosti leže u tome da su popisivači popisali sve muške osobe od 1 do 100 godina. Muslimani i nemuslimani su popisivani u odvojene deftere. Muslimani od 14 do 40 godina su označavani sa harfom *mim*, kao potencijalni vojnici. Prvo su bila popisivana središta kadiluka, a zatim sela. Mjesta su popisivana po mahalama odnosno po kućama tako što je svaka kuća bila zavedena rednim brojem. Pod rednim brojem je upisan domaćin, potom i drugi muški članovi domaćinstva, njegovi sinovi, braća, bratiji i ostale muške osobe koje su živjele u kući. Ukoliko je u mahalama, odnosno selima postojala džamija pisar obično na prvom mjestu bilježi kuću imama, a zatim ostala domaćinstva.

Autor u knjizi navodi da je prije širenja tuzlanske kasabe na lijevoj strani rijeke Jale, tuzlanska kasaba između 16. i 17. stoljeća svela se na osam mahala, a širenjem na lijevu stranu Jale dobila je još šest mahala, čime se kasaba Dolnja Tuzla već urbano zaokružila. Među tih šest mahala, nalazila se i najmanja mahala ovog prostora, a to je Vaiz mahala. Nastala je početkom osmanske uprave, na prelazu 16. u 17. stoljeće. Prema riječima autora, bitan činilac nastanka Mejdan mahale je da kroz nju prolazi stari karavanski put iz središta kasabe ka jugu i zapadu. U samu mahalul Mejdan ulaze dvije trase ovog puta. Jedna od središta naselja, ispod groblja Masafirac, pa kroz mali Mejdan, a druga od Pazara preko starog mosta na rijeci Jali pa sjevernom stranom mahale. Obje se sastaju na proširenju kod džamije i idu ka zapadu, preko ćuprije na Mosničkom Potoku, pa dalje kroz Donji Mosnik za Vikalj. Nadmorska visina mahale je između 230 i 250 m. Stanovnici mahale su koristili više prirodnih izvora za piće. Bujanj voda je na zapadnoj granici Mejdana, izvor Lipa je u Mosničkom potoku. Jedan izvor je ispod mezarja Musafirac, a izvor vode Stubu

je ispod mahale Mejdan ka Jali. Poznati izvor Saračuša je u Gornjem brdu. Ovaj kraj je bogat površinskim vodama, tako da je svaka druga ili treća kuća imala vlastiti bunar. Rijeka Jala u to vrijeme služila za pranje veša i napajanje stoke koja se vraćala sa ispaše. Autor je istakao da je prema navodima dr. Adema Handžića mahalul osnovao Dželali Vaiz Mehmed efendija, koji je prije 1644. godine podigao na Mejdanu mesdžid u kojem je lično vršio dužnost imama. Umro je prije januara 1644. godine, a u spomenutoj službi ga je naslijedio sin Fejzulah. Džamija i danas postoji i naziva Vaiz Ali efendijina džamija.

Godine 1750. u Vaiz mahali navode se sljedeći stanovnici: Sulejman Čauš, Sulejman Čehaja, Ahmed, Ibrahim Čauš, Ibrahim Odoabaša, Huseinaga, Abdulah Buzina, Salih Odoabaša, Husein Poljo, Omer Sarić – imam Vaiz mahale, Čizmić, Ibrahim Kadrić, Osman Čehaja, Husein Ibričić. U popisu stanovništva iz 1850. godine spominje se u Vaiz mahali Katana Mula Hasan, sin Osmana, rođen 1815. godine. Ovo je prvo javljanje prezimena Katana. Krajem osmanske uprave, 1869. godine u Vaiz mahali stanuju: Ibrahim Arslanović, Mustafa Arslanović, Hadži Jusuf Omerov, Risto Horošćić. Poslije 1904. godine u Vaiz mahali se spominju sljedeća imena i prezimena: Mustafaga Busovača Ibrahimagin, Salko Smajić Seljubac. Nakon 1905. godine navedeno je da se spominju: Mehmed Atlić, Osman efendija Bektić, Muhamed efendija Damadžić, Muhamed Dizdarević, Hadžimehmedaga Hadžihrustić, Mehmed efendija Kavazbašić, Ibrahimov, Abdulah Kopčić, Džafer Mahmutbegović, Osman Mahmutbegović, Murat Morankić, Šaćir Muratović, Mehmed Omazić, Mustafa Sabitov Hašimov, Ibrahim Valjevac. Godine 1906. spominju se sljedeća imena i prezimena: Mahmud Alić Osmanov, Mehmed Čilinković, Hilmo Katanić Hsanov. Nakon 1909. godine spominju se sljedeća imena i prezimena, a to su: Muharembeg Azabagić Sulejmanov, Smajl Bektašagić Bektin, Mustafa Kožarić Muharemov, Avdo Košpić, Abdulah Kupusović, Osman Mahmuzić, Šaćir Mujanović Ahmedov, Smajl Sarić, Fadil Subašić Salihov.

Što se tiče austrougarskog perioda u gruntovnim knjigama se službeno popisuje blizu trideset objekata i parcela u Vaiz mahali. Tako se spominje i zgrada mekteba u Vaiz mahali kao i trideset kuća sa kućnim brojevima i vlasnicima. Interesatno da na mapi Stadt Dolnja Tuzla 1884. godine do tada službeni naziv Vaiz mahale imenuje se u *Dolska-gasse*. Zašto *Dolska gasse* nije nam poznato, ali se može pretpostaviti da je mahala iznad imenovana sa Donje Brdo pa je mahali ispod dat naziv Donja ulica. U službenom popisu dijelova grada Dolnja Tuzla iz 1895. godine ponovo se spominje naziv Vaiz mahala. Starinom se na padini Malog Mejdana nalazi jedno kultno mjesto. Radi se o dva djevojačka mezara čije se postojanje veže za austrougarski period. Predanje

govori o dvije djevojke koje su prale haljine na rijeci Jali, a ranili su ih austrijski vojnici. Tako ranjene bježale su uz padine Malog Mejdana, s obzirom da su iskrvarile, nastupila je smrt. Zakopane su jedna pored druge, a kasnije je oko njihovog mezara sagrađeno turbe.

Autor je popisao kuće i imena i prezimena kroz sekcije i faze historijskog razvoja, ističući mejdanske porodice koje su kroz historiju živjele na ovim mejdanskim prostorima. Tradicija o porijeklu sadašnjeg stanovništva mejdanskih porodica je dobro očuvana, u usmenim kazivanjima osim za neke rodove gdje se najčešće kazivajući pozivaju na mjesto dužeg življenja u samom gradu Tuzli. Katanić je istakao kroz pisanje knjige i dinamičan proces naseljavanja koji je intenziviran nakon Prvog i Drugog svjetskog rata. Tako recimo tokom XIX stoljeća zabilježene su velike migracije izbjeglog stanovništva iz Srbije (Valjevo, Obrenovac, Beograd, Šabac...), a posebno Užice. U Vaiz mahalalu su iz Srbije došle porodice: Berberovići, Buljubašići, Čitakovići, Gulamovići, Isići, Memiševići, Ibričići i Džambići. Iz Sandžaka su na Mejdan doselili: Đulovići i Mirazčići iz Pljevlja. Iz Crne Gore doselili su se: Alibalići, Dedajići i Kunosići. Pored poznatih i stalnih migracija oko tuzlanskog područja, prema riječima autora, poznate su i migracije porodica iz evropskih i ostalih vanevropskih zemalja, pa tako su recimo Begtašagići stigli iz Sirije, Karamehmedovići iz Španije, Osmanovići iz Albanije, Osvaldovi iz Njemačke, Pečenko iz Italije, Ruščuklići iz Bugarske, Sarajlići, Šahinovići, Krdžalići i Dautovići iz Turske. Na osnovu navednih činjenica primjetno je da je Mejdan kontinuirano naseljavan u dužem vremenskom intervalu. Razni faktori su utjecali na to, a prije svega nagli razvoj privrede i prateće djelatnosti početkom XX stoljeća.

Katanić se u ovoj knjizi bavio i onomastikom (naukom o imenima i prezimenima) to jeste postankom i značenjem prezimena. Razne administrativne mjere su uticale na to da prezimena postanu nepromjenljiva i nasljedna. Prezimena od tada prenose na idući naraštaj muški članovi porodice ili rodovskih zajednica dok su žene udajom uzimale prezime od muža. Nezamjenjiva je uloga prezimena u identifikaciji određene osobe. Prezimena pokazuju vrijeme i mjesto nastanka pojedinih rodova, na razvoj pojedinih porodica, podizanje i rast društvene zajednice i niz važnih podataka o njoj. Najveći broj prezimena mejdanskih porodica dobili su svoj naziv po patronimima (prezime dobijeno po ocu) i matronimima (prezime dobijeno po majci). Neka od njih su: Hadžimustafić, Mahmuzić, Zahirović, Muhamedbegović, Ibrahimović, Hasanagić, Imširović, Hrustić, Smajlović, Šahinović, Smajlefendić, Mešanović...

Pored svega navedenog autor je u knjizi dao i prikaz najstarijih porodica u Mejdanu, a to je uradio na osnovu uvida u stare dokumente u tuzlanskim bibliotekama, Arhiv TK i u Zavodu za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, te je preuzeo i podatke iz Gruntovnice iz 1850. godine. Tako je istakao pet stoljeća ugledne porodice Katanić, zatim Ibričić, pa onda devet generacija porodice Krdžalić, pa red Kurtalića, najpoznatije tuzlanske porodice, zatim Bektiće i dr.

Knjiga *Iz Prošlosti Tuzle i Mejdana* je jedno izuzetno vrijedno svjedočanstvo o Tuzli, konkretnije Mejdanu, njegovom nastanku i razvoju kao i porodicama koje su živjele i djelovale na mejdanskom području. Ljubav prema rodnom Mejdanu kroz dugogodišnje istraživanje autor je na precizan i konkretan način prenio na papir, da bi ostavio u amanet svim budućim generacijama koje se budu bavile istraživanjem i svim ljubiteljima pisane riječi. Ovu knjigu toplo preporučujem svima da pročitaju, jer će zaista biti obogaćeni za jedno novo i drugačije čitalačko iskustvo a i dobit će potrebne informacije o lokalnoj historiji Mejdana i Tuzle.

ČASOPIS „BAŠTINA SJEVEROISTOČNE BOSNE“ JE INDEKSIRAN U
THE JOURNAL „THE HERITAGE OF NORTHEAST BOSNIA“ IS INDEXED IN

- **CEEOL** - *Central and Eastern European Online Library*
- **ERIH PLUS** – *European Reference Index for the Humanities and Social Science*
- **DOAJ** – *Directory of Open Access Journals*
- **EZB** – *Electronic Journals Library of University of Regensburg*
- **INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL**
- **Crossref** – **DOI**
- **Academia.edu**
- **COBISS.BH**
- **ZDB** – *Zeitschriften Datenbank*
- **ROAD** – *Directory of Open Access Scholarly Resources*
- **SCILIT** – *Scientific literature*

Detaljne informacije o časopisu dostupne su na:

O časopisu / About the Journal - Baština.ba - Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK (bastina.ba)

